КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МЕНКЕУЛІЦЗІ

УДК**94:327(510:5-191.2)"1992/2017"(043.3)**

ДИСЕРТАЦІЯ

ПОЛІТИКА КНР В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ (1992-2017 рр.)

032 – Історія та археологія
03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
Результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Менкеуліцзі
Науковий керівник: Городня Наталія Данилівна, доктор історичних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Менкеуліцзі. Політика КНР в Центральній Азії (1992-2017 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія і археологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2022.

Актуальнісь проблем дослідження обумовлена стрімким зростання продовж останніх десятиліть міжнародного впливу Китаю, включаючи Центральну Азію – регіон, який був традиційною сферою впливу Росії.

Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі критичного аналізу комплексу історичних джерел і узагальнення наукового доробку українських, китайських й іноземних вчених висвітлити політику КНР у Центральній Азії на двосторонньому і багатосторонньому рівнях у 1992-2017 рр. за урядування трьох поколінь керівників КНР: Цзянь Цземіня, Ху Цзіньтао і Сі Цзіньпіна продовж перших 25 років після встановлення дипломатичних відносин з Казахстаном, Узбекистаном, Киргизстаном, Таджикистаном і Туркменістаном, оцінити результати і наслідки цієї політики.

О*сновні завдання* дослідження наступні: 1) з'ясувати стан наукової розробки проблеми; 2) систематизувати і охарактеризувати джерельну базу дослідження; 3) пояснити його методологію; 4) висвітлити пріоритетні завдання політики КНР у Центральній Азії і їх реалізацію на рівні двосторонніх відносин з Узбекистаном, Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном продовж першого десятиліття після встановлення дипломатичних відносин; 5) простежити формування багатостороннього регіонального діалогу і співробітництва у Центральній Азії у 1992-2002 рр.; 6) охарактеризувати зміни, які відбулися у відносинах КНР з регіональними державами у 2003-2012 рр. за головування Ху

Цзіньтао; 7) висвітлити роль КНР у розвитку багатостороннього співробітництва в рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС) в 2002-2012 рр.; 8) визначити напрями і динаміку розвитку двостороннього співробітництво КНР з державами Центральної Азії в 2013-2017 рр.; 9) охарактеризувати багатостороннє співробітницво КНР в регіоні у 2013-2017 рр.

Наукова новизна дослідження полягає у постановці й розробці актуальної теми, яка ще не була предметом спеціального дослідження. *Вперше* в українській історіографії комплексно простежено розвиток центральноазійської політики КНР у 1992-2017 рр. на рівні двосторонніх і багатосторонніх відносин з регіональними державами, на тлі регіональних процесів і у взаємозв'язку з ними; залучено до наукового обігу, проаналізовано і систематизовано великий масив нових історичних джерел і наукових праць з досліджуваної проблематики, включаючи праці вчених КНР китайською мовою; здійснено порівняльний аналіз центральноазійської політики трьох поколінь керівників КНР – Цзянь Цземіня, Ху Цзіньтао і Сі Цзіньпіна, визначено її наступність і відмінність.

Практичне значення отриманих в дисертації результатів полягає в тому, що вони сприяють кращому розумінню міжнародних відносин в Центральній Азії, регіональних інтересів КНР, методів і результатів їх реалізації. Матеріали, оцінки і висновки дисертації можуть бути використані науковцями і викладачами для написання наукових і навчально-методичних праць, підготовки навчальних дисциплін із зовнішньої політики КНР, її відносин з державами Центральної Азії, міжнародних відносин в регіоні, а також працівниками МЗС, дипломатами, політичними радниками для розробки політичних рекомендацій.

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив відсутність комплексного дослідження політики КНР у Центральній Азії у 1992-2017 рр. Незважаючи на існування великого масиву наукових праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлювали політику КНР у Центральній Азії, переважна більшість досліджень здійснювалася у рамках політичної науки і стосувалася висвітлення лише окремих аспектів досліджуваної нами проблематики.

В основі методології дослідження – критичний аналіз й інтерпретація історичних джерел, систематизованих нами у сім груп, опрацювання емпіричних даних на основі використання наукових принципів та сукупності спеціальних історичних і загальнонаукових методів дослідження. Сутність і зміни в політиці КНР в Центральній Азії у 1992-2017 рр. розглядалися на тлі розвитку зовнішньополітичних концепцій КНР, міжнародних відносин у регіоні, внутрішньої ситуації в КНР і окремих центральноазійських державах.

У 1992-2002 рр. пріоритетними завданнями КНР в Центральної Азії були: 1) забезпечення сприятливих міжнародних умов для вирішення пріоритетних завдань економічного розвитку; 2) стабілізація ситуації в Сіньцзянь-Уйгурському автономному регіоні, де посилились антиурядові виступи уйгурів; 3) вирішення проблеми розмежування кордонів. У зв'язку з цим першочергове значення для Китаю мала взаємодія з державами, з якими він поділяв спільні кордони – Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Найбільше значення мали відносини з Казахстаном, найбільшою за територією і найбільш економічно розвинутою державою Центральній Азії.

Проблему розмежування кордонів було вирішено на компромісній основі. Кордони між КНР і Казахстаном було урегульовано у 1998 р., з Киргизстаном – у 1999 р., з Таджикистаном – 2002 р. Це заклало підґрунтя для більш ефективного розвитку політичних і торговельно-економічних відносин в наступний період.

В умовах суттєвих змін міжнародної ситуації в 1995-1996-х рр. почала формуватися «нова концепція безпеки» КНР, яка, між іншим, передбачала застосування регіонального багатостороннього підходу в міжнародних відносинах. Це виявилося у створенні форуму «Шанхайська п'ятірка», який у 1996-1997 рр. став важливим майданчиком для зняття напруження на кордонах КНР з РФ і сусідніми країнами Центральної Азії.

З 1998 р., на відміну він попередньої розстановки сил – КНР, з одного боку, і чотири пострадянські держави з іншого, кожна держава представляла в цьому форумі лише себе. Хоча проблеми безпеки на кордонах в порядку денному

залишилися пріоритетним, діалог поширився на інші питання, включаючи співробітництво в торговельно-економічній сфері.

Коли початкові завдання форуму «Шанхайська п'ятірка» було вирішено, за ініціативи КНР було прийнято рішення про створення на його основі Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Хоча серед її пріоритетних завдань була протидія тероризму, екстремізму і сепаратизму, погіршення ситуації в Афганістані і масштабні теракти у США, здійснені базованою в Афганістані радикальною ісламською організацією Аль-Каїда, засвідчили, що гарантувати безпеку в регіоні силами ШОС не вдасться. Тому, в перші роки після створення ШОС Китай та інші держави-члени підтримали очолювану США антитерористичну коаліцію в Афганістані. В 2002 р. за ініціативи КНР розпочалося обговорення перспектив багатостороннього співробітництва держав-членів ШОС в торговельно-економічній сфері.

У 2003-2012 рр. на тлі стрімкого економічного розвитку КНР суттєво інтенсифікувалося її торговельно-економічне співробітництво з державами Центральної Азії. Цьому сприяло: 1) налагодження політичних зв'язків на найвищому рівні й підписання відповідних урядових угод; 2) остаточне урегулювання проблеми розмежування кордонів; 3) нові концепції зовнішньої політики КНР («мирного зростання», «мирного розвитку», «нової сусідської дипломатії», «дипломатії посмішок», «побудови гармонійного світу») й використання інструментів «м'якої сили» (надання допомоги розвитку у формі грантів і пільгових кредитів, популяризація концепції взаємної вигоди в процесі економічного співробітництва, поширення китайської мови і культури, сприяння гуманітарним обмінам тощо); 4) подібний характер політичних режимів авторитарного характеру, принципи поваги до суверенітету і невтручання у внутрішні справи інших держав, які обстоював Китай. Унаслідок цього за короткий проміжок часу економічний і політичний вплив КНР у регіоні суттєво зріс, особливо під впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., яка вразила КНР суттєво менше, ніж західні держави.

Найбільш важливими для КНР були відносини з Казахстаном – державою зі спільними кордонами і багатими природними, включаючи енергетичні, ресурсами. На відміну від інших держав, Китай здійснював в цю державу значні прямі іноземні інвестиції. Важливе значення мало будівництво нафтопроводу «Казахстан–Китай» і початок будівництва газопроводу «Казахстан–Китай». Вони дозволили КНР диверсифікувати джерела і канали постачання енергетичних ресурсів. На відміну від інших держав Центральної Азії, КНР і Казахстан, розвивали також співробітництво в не ресурсних галузях економіки.

Співробітництво КНР з Узбекистаном до 2005 р. було дуже обмеженим, що обумовлювалося тісною співпрацею Узбекистану з США. Лише після її розриву політичні контакти між КНР і Узбекистаном і співробітництво у торговельно-економічній, передусім нафтогазовій сфері, активізувалося. Китайсько-туркменське співробітництво, передусім у сфері видобутку і транспортування в КНР газу почало розвиватися після 2007 р. Після конфлікту між Туркменістаном і РФ у 2009 р. відбулась повна переорієнтація поставок туркменського газу на КНР.

Торговельно-економічні відносини КНР з Киргизстаном і Таджикистаном також піднялись на новий рівень, порівняно з попереднім періодом, проте їхньому розвитку перешкоджали нестабільна політична ситуація в Киргизстані (революції 2005 і 2010 рр.) й існування тут досить сильних антикитайських настроїв, а також складний ландшафт і внутрішня нестабільність в Таджикистані.

У 2002-2012 рр. КНР виступила у ШОС з великою кількістю ініціатив, спрямованих на економічну інтеграцію цього регіону – про формування режиму вільної торгівлі, створення Ділової ради ШОС, Банку розвитку ШОС і Спеціального рахунку для фінансування спільних проектів тощо. Через відсутність підтримки Росії найбільш важливі з них реалізувати не вдалося. Водночас китайський уряд не підтримував пропозиції РФ встановити тісніші відносини між ШОС і ОДКБ, створити Енергетичний клуб ШОС, розширити зв’язки між ШОС і ЄврАзЕС. Через відсутність консенсусу між КНР і РФ з низки питань, торговельно-економічне і фінансове співробітництво в рамках ШОС зберігало форму двосторонніх зв’язків, а багатостороння співпраця не

сформувалася. За різними позиціями КНР і Росії стосовно пріоритетів діяльності та перспектив розвитку ШОС приховувалася серйозна конкуренція між ними за вплив у Центральній Азії, передусім за домінування у сфері видобутку і транспортування енергетичних ресурсів.

За нового покоління китайських лідерів на чолі з Сі Цзіньпінем двостороння торговельно-економічна співпраця КНР з державами Центральної Азії вийшла на новий рівень. Цьому сприяли нові зовнішньополітичні концепції КНР, включаючи створення «спільноти зі спільним майбутнім», і масштабна ініціатива «Пояс і шлях». Новим явищем стало суттєве збільшення кредитів КНР на інфраструктурні проекти і прямих інвестицій у видобувні галузі Паралельно відбулося стрімке посилення політичного впливу КНР в цих державах. Кредити, хоча й надані на пільгових умовах, призвели до суттєвого посилення фінансової залежності від Китаю найбідніших держав регіону.

У 2013-2017 рр. продовжилася взаємодія КНР з державами Центральної Азії в ШОС. Її розширення в 2017 р. за рахунок Індії і Пакистану ще більше ускладнило досягнення консенсусу стосовно пріоритетних напрямів багатостороннього співробітництва. Після 2013 р. КНР зосередилася на реалізації ініціативи «Пояс і шлях». Країни Центральної Азії стали головною сполучною ланкою економічного коридору «Китай – Центральна Азія – Західна Азія». Хоч ця ініціатива виходила далеко за регіональні межі, її можна розглядати як продовження інтеграційної політики КНР в Центральній Азії, яку вона намагалася реалізувати в межах ШОС (але вже без потреби узгодження з РФ).

Ключові слова: Зовнішня політика, стратегія, Китай, КНР, Центральна Азія, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, міжнародні відносини, Шанхайська організація співробітництва, «м'яка сила», багатостороннє співробітництво, історія, націоналізм

ABSTRACT

Mengkewuliji. **CPR's Policy in Central Asia (1992-2017)**. – On the rights of a manuscript.

Thesis for obtaining a PhD degree in historical sciences in specialty 032 «History and archaeology». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of

Education and Science of Ukraine. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2022.

The relevance of the research is due to the rapid growth of China's international influence, including in Central Asia – a region that has traditionally been a sphere of influence for Russia.

The aim of the dissertation research is to provide a critical analysis of a complex of historical sources and to summarize the scientific achievements of Ukrainian, Chinese, and foreign scholars in order to highlight the PRC's policy in Central Asia at the bilateral and multilateral levels during the period from 1992 to 2017, under the leadership of three generations of Chinese leaders: Jiang Zemin, Hu Jintao, and Xi Jinping, during the first 25 years after the establishment of diplomatic relations with Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan, as well as to evaluate the results and consequences of this policy.

The main objectives of the study are as follows: 1) to determine the state of scientific development of the problem; 2) to systematize and characterize the source base of the research; 3) to explain its methodology; 4) to highlight the priority tasks of China's policy in Central Asia and their implementation at the bilateral level with Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan during the first decade after the establishment of diplomatic relations; 5) to trace the formation of multilateral regional dialogue and cooperation in Central Asia in 1992-2002; 6) to characterize the changes that occurred in China's relations with regional states in 2003-2012 under the leadership of Hu Jintao; 7) to highlight the role of China in the development of multilateral cooperation within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) in 2002-2012; 8) to identify the directions and dynamics of the development of bilateral cooperation between China and the Central Asian states in 2013-2017; 9) to characterize the multilateral cooperation of China in the region in 2013-2017.

The scientific novelty of the study lies in the formulation and development of a relevant topic that has not yet been the subject of special research. For the first time in Ukrainian historiography, the development of China's Central Asian policy in 1992-2017 has been comprehensively traced at the bilateral and multilateral level with regional states, against the backdrop of regional processes and in relation to them. A large amount of new historical sources and scientific works on the researched topic, including works by Chinese scholars in Chinese, has been analyzed and systematized and included in scientific circulation. A comparative analysis of the Central Asian policy of three generations of Chinese leaders – Jiang Zemin, Hu Jintao, and Xi Jinping – has been carried out, and its continuity and difference have been determined.

The practical significance of the results obtained in the dissertation lies in the fact that they contribute to a better understanding of international relations in Central Asia, regional interests of China, methods, and results of their implementation. The materials, assessments, and conclusions of the dissertation can be used by scientists and teachers for writing scientific and educational-methodical works, preparing educational disciplines on China's foreign policy, its relations with Central Asian states, international relations in the region, as well as by employees of the Ministry of Foreign Affairs, diplomats, political advisors for the development of political recommendations.

The analysis of the state of scientific development of the problem showed the absence of a comprehensive study of China's policy in Central Asia in 1992-2017. Despite the existence of a large amount of scientific work that directly or indirectly highlighted China's policy in Central Asia, the vast majority of research was carried out within the framework of political science and concerned only certain aspects of the problem under study.

The methodology of the research is based on a critical analysis and interpretation of historical sources, organized by us into seven groups, processing empirical data based on the use of scientific principles and a set of special historical and interdisciplinary research methods. The essence and changes in China's policy in Central Asia in 1992-2017 were considered against the backdrop of the development of China's foreign

policy concepts, international relations in the region, the internal situation in China, and certain Central Asian states.

In 1992-2002, China's priority tasks in Central Asia were: 1) ensuring favorable international conditions for addressing priority tasks of economic development; 2) stabilization of the situation in the Xinjiang Uygur Autonomous Region, where anti-government protests by Uyghurs intensified; 3) addressing the issue of border demarcation. In this regard, interaction with the states with which it shared common borders – Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan – was of paramount importance to China. Relations with Kazakhstan, the largest and most economically developed state in Central Asia, were of the greatest importance.

The issue of border demarcation was resolved on a compromise basis. Borders between China and Kazakhstan were regulated in 1998, with Kyrgyzstan in 1999, and with Tajikistan in 2002. This laid the groundwork for more effective development of political and trade-economic relations in the following period.

In the context of significant changes in the international situation in the mid-1990s, a "new security concept" began to take shape in China, which, among other things, envisaged the use of a regional multilateral approach in international relations. This manifested itself in the creation of the Shanghai Five forum, which in 1996-1997 became an important platform for reducing tension on the borders of China with Russia and neighboring countries in Central Asia.

Since 1998, unlike the previous distribution of forces – China, on the one hand, and four post-Soviet states, on the other, each state represented only itself in this forum. Although security issues on the borders remained a priority on the agenda, the dialogue expanded to other issues, including cooperation in the trade and economic sphere.

The Shanghai Cooperation Organization (SCO) was created in 2001, following the successful completion of the initial objectives of the "Shanghai Five" forum initiated by China. While one of the primary goals of the SCO was to combat terrorism, extremism, and separatism, the deteriorating situation in Afghanistan and the massive terrorist

attacks carried out by Al-Qaeda in the United States demonstrated that the SCO alone would not be able to guarantee security in the region. Therefore, in the early years after the creation of the SCO, China and other member states supported the U.S.-led anti-terrorism coalition in Afghanistan.

In 2002, at the initiative of China, discussions began regarding the prospects for multilateral cooperation among SCO member states in the trade and economic sphere. From 2003 to 2012, China significantly intensified its trade and economic cooperation with Central Asian states against the backdrop of its rapid economic development. This was facilitated by several factors, including the establishment of political ties at the highest level and the signing of relevant government agreements, final resolution of border demarcation issues, new concepts of China's foreign policy, and the use of "soft power" tools such as providing development aid in the form of grants and preferential loans, promoting the concept of mutual benefit in the process of economic cooperation, spreading the Chinese language and culture, and promoting humanitarian exchanges. Additionally, China's authoritarian political system, as well as its principles of respecting sovereignty and non-interference in the internal affairs of other states, were shared by many Central Asian states. As a result, China's economic and political influence in the region increased significantly in a short period, particularly under the influence of the global financial and economic crisis of 2008-2009, which affected China much less than Western countries.

The most important relationship for China was with Kazakhstan, a country with shared borders and abundant natural resources, including energy resources. Unlike other countries, China made significant direct foreign investments in Kazakhstan. The construction of the "Kazakhstan-China" oil pipeline and the beginning of the construction of the "Kazakhstan-China" gas pipeline were of great importance. They allowed China to diversify its sources and channels of energy resource supply. Unlike other Central Asian countries, China and Kazakhstan also developed cooperation in non-resource sectors of the economy.

Cooperation between China and Uzbekistan until 2005 was very limited, due to Uzbekistan's close cooperation with the United States. Only after its break, political contacts between China and Uzbekistan and cooperation in the trade and economic, primarily oil and gas sectors, were intensified. Chinese-Turkmen cooperation, primarily in the extraction and transportation of gas to China, began to develop after 2007. After the conflict between Turkmenistan and Russia in 2009, there was a complete reorientation of Turkmen gas supplies to China.

Trade and economic relations between China and Kyrgyzstan and Tajikistan have also reached a new level compared to the previous period. However, their development was hindered by the unstable political situation in Kyrgyzstan (revolutions in 2005 and 2010) and the existence of strong anti-Chinese sentiments here, as well as the complex landscape and internal instability in Tajikistan.

From 2002 to 2012, China put forward a large number of initiatives aimed at economic integration of this region in the Shanghai Cooperation Organization (SCO) - the formation of a free trade regime, the establishment of the SCO Business Council, the SCO Development Bank and the Special Account for Financing Joint Projects, and more. Due to the lack of support from Russia, the most important of them were not successful. At the same time, the Chinese government did not support Russia's proposals to establish closer relations between the SCO and the Collective Security Treaty Organization (CSTO), create an Energy Club of the SCO, and expand ties between the SCO and the Eurasian Economic Union (EAEU). Due to the lack of consensus between China and Russia on a number of issues, trade, economic, and financial cooperation within the SCO remained in the form of bilateral ties, and multilateral cooperation was not formed. Different positions of China and Russia regarding priorities and prospects for the development of the SCO concealed serious competition between them for influence in Central Asia, primarily for dominance in the field of extraction and transportation of energy resources.

Under the leadership of Xi Jinping and the new generation of Chinese leaders, the bilateral trade and economic cooperation between China and Central Asian countries

have reached a new level. This has been facilitated by China's new foreign policy concepts, including the creation of a "community with a shared future" and the massive "Belt and Road" initiative. A new phenomenon is the significant increase in Chinese credits for infrastructure projects and direct investments in extractive industries. At the same time, there has been a rapid strengthening of China's political influence in these countries. Although the loans were provided on preferential terms, they led to a significant increase in the financial dependence of the poorest countries in the region on China.

From 2013-2017, China continued its cooperation with Central Asian countries in the Shanghai Cooperation Organization (SCO). Its expansion in 2017, with the inclusion of India and Pakistan, further complicated reaching a consensus on the priority directions of multilateral cooperation. After 2013, China focused on implementing the "Belt and Road" initiative. The Central Asian countries became the main link in the economic corridor "China-Central Asia-West Asia." Although this initiative went far beyond regional boundaries, it can be seen as a continuation of China's integration policy in Central Asia, which it tried to implement within the SCO (but without the need for coordination with Russia).

Key words: foreign policy, strategy, China, PRC, Central Asia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, international relations, Shanghai Cooperation Organization, «soft power» , multilateral cooperation, history, nationalism.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертації:

1. Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії (1992 – 1997 рр.) / Гілея. Науковий вісник. 2020. Випуск 153 (№ 2). С. 117–123.
2. Менкеуліцзі. Поширення культурних впливів Китаю в Центральній Азії

в 1992–2017 рр. / Вчені записки. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Історія. 2020. Т. 31 (70), № 4. С. 165–171.

3. Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном 2013-2020 рр.: порівняльний аналіз // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. 2021. № 1 (148). С. 40–45.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Менкеуліцзі. Передумови створення Шанхайської організації співробітництва // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірка матеріалів Міжнародної наукової студентської конференції «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини» / За ред. докт. іст. наук Н.Р.Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019, вип. 4. 196 с. С.46-48.

2. Менкеуліцзі. Китайсько-російські відносин у контексті діяльності ШОС // Дні науки – 2019: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. К., 2019. 304 с. С.228-230.

3. Менкеуліцзі. «М'яка сила» в політиці Китаю в Центральній Азії (2013–2017 рр.) // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії» (9 жовтня 2020 р., Дніпро) / Ред. кол. Д. В. Архірейський (голова) та ін. Д.: ЛІРА, 2021. 89 с. С.56-58.

4. Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин між КНР і Казахстаном у XXI ст. // III-IV конгрес сходознавців (до 150-ї річниці від дня народження Агатангела Кримського): Збірник матеріалів. м. Київ, 23-24 грудня 2020 р. Ч. II. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Видавничий дім "Гельветика", 2020. 240 с. С. 39-42.

5. Менкеулідзі. «М'яка сила» у політиці Китаю в Центральній Азії у 1992-2012 рр. // Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених / За заг. ред. к.і.н., доцента В. В. Солошенко ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Фенікс, 2020. 384 с. С. 126-130.

6. Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану // Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції, 24 листопада 2021 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 340 с. С. 191-194.

Зміст

Вступ…… С.17-22

Розділ 1. Історіографія, джерельна база і методологія дослідження

1.1. Історіографія проблеми дослідження С.23-46

1.2. Джерельна база С.47-56

1.3. Методологія С.56-60

Розділ ІІ. Формування і реалізація політики Китаю в Центральній Азії у 1992 – 2002 рр.

2.1. Становлення політичних і торговельно-економічних відносин КНР з країнами Центральної Азії на двосторонньому рівні С.61-93

2.2. Початок багатостороннього співробітництва між КНР і регіональними державами С.93-118

Розділ ІІІ. Політика КНР щодо держав Центральної Азії за головування Ху Цзінтао (2003–2012 рр.)

3.1. Розвиток політичних, торговельно-економічних і соціокультурних зв'язків КНР з державами Центральної Азії на двосторонньому рівні С.119-162

3.2. Багатостороннє співробітництво в Шанхайській організації співробітництва С.163-188

Розділ ІV. Зміни в політиці КНР в Центральній Азії у 2013–2017 рр.

4.1. Напрями і динаміка розвитку двостороннього співробітництва КНР з державами Центральної Азії С.189-215

4.2. Співпраця КНР з державами центральноазійського регіону на багатосторонньому рівні С.215-234

Висновки С.235-240

Список джерел і літератури С.241-287

Додатки С.288-290

Вступ

Актуальність теми дослідження. Однією з характерних рис сучасної системи міжнародних відносин є стрімке зростання регіонального і глобального впливу Китаю. За досить короткий історичний проміжок часу Китай став «світовою фабрикою», а на початку XXI ст. – другою економікою світу. Якщо до глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. КНР претендувала на роль регіонального лідера, то після кризи відбулося суттєве посилення її фінансового, економічного і політичного впливу не лише у регіонах, до яких вона належить, але також у світовому масштабі. Найбільш наглядним проявом заявки КНР на глобальне лідерство стала реалізація ініціативи «Пояс і шлях».

До пріоритетів зовнішньої політики КНР належить розвиток відносин з сусідніми державами. Серед них – держави Центральної Азії, які здобули незалежність після розпаду СРСР. Політика Китаю щодо цих держав у різні хронологічні періоди мала свою специфіку, яка узгоджувалася з його національними інтересами, ситуацією в цих державах і в регіоні в цілому. Дослідження цієї політики дозволяє краще зрозуміти зовнішньополітичні інтереси і стратегію КНР в Центральній Азії, та методи їх реалізації. Це також створює підґрунтя для їх порівняння зі стратегією і політикою КНР в інших регіонах світу, для виявлення впливу цієї політики на відносини з іншими регіональними державами, у випадку Центральної Азії – з Росією, для якої цей регіон є традиційною сферою впливу.

Про суттєве посилення впливу КНР в Центральній Азії, на противагу РФ, між іншим, свідчать події 2022 р. – негайне виведення військ Організації договору колективної безпеки (ОДКБ), а фактично військ РФ, з території Казахстану у січні після відповідного звернення міністра закордонних справ КНР, резонансний виступ президента Казахстану К.-Ж. Токаєва на Петербурзькому міжнародному економічному форумі в червні, гарантії КНР незалежності і територіальної цілісності Казахстану, надані Сі Цзіньпінем під час візиту в цю країну у вересні 2022 р. тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною наукових планів кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн «Актуальні проблеми нової та новітньої історії зарубіжних країн» (номер теми НДР: 16КФ046-03), що пов'язана з науково-дослідною темою «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі вивчення і критичного аналізу комплексу історичних джерел та узагальнення наукового доробку українських, китайських й іноземних вчених висвітлити політику КНР у Центральній Азії на двосторонньому і багатосторонньому рівнях продовж перших 25 років після встановлення її дипломатичних відносин з Казахстаном, Узбекистаном, Киргизстаном, Таджикистаном і Туркменістаном, оцінити результати і наслідки цієї політики.

Відповідно до поставленої мети визначено **основні завдання дослідження**:

– з'ясувати стан наукової розробки проблеми;

– систематизувати і охарактеризувати джерельну базу дослідження;

– пояснити методологію дослідження

– висвітлити пріоритетні завдання політики КНР у Центральній Азії і їх реалізацію на рівні двосторонніх відносин з Узбекистаном, Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном продовж першого десятиліття після встановлення дипломатичних відносин;

– простежити формування багатостороннього регіонального діалогу і співробітництва у Центральній Азії за участю КНР у 1992-2002 рр.;

– охарактеризувати зміни, які відбулися у відносинах КНР з Узбекистаном, Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном у 2003-2012 рр. за урядування четвертого покоління китайських керівників на чолі з Ху Цзіньтао;

– висвітлити роль КНР у розвитку багатостороннього співробітництва в рамках Шанхайської організації співробітництва в 2002-2012 рр.;

– визначити напрями і динаміку розвитку двостороннього співробітництво КНР з державами Центральної Азії в 2013-2017 рр.;

– охарактеризувати багатостороннє співробітництво КНР в регіоні у 2013-2017 рр.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини в Центральній Азії у 1992-2017 рр.

Предметом дослідження є основні напрями і методи реалізації політики КНР у Центральній Азії у 1992-2017 рр. на двосторонньому і багатосторонньому рівнях.

Хронологічні межі дослідження – 1992-2017 рр. охоплюють період урядування трьох поколінь керівників КНР – Цзянь Цземіня (1989-2002 рр.), Ху Цзіньтао (2003-2012 рр.) і Сі Цзіньпіна (з 2013 р.). Нижня межа дослідження – 1992 р. – зумовлена встановленням дипломатичних відносин КНР з новими незалежними державами Центральної Азії – Узбекистаном, Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном і Туркменістаном. Верхня межа дослідження – 2017 р. – закінченням першого терміну головування Сі Цзіньпіня, що співпало у часі з 25-річчям встановлення дипломатичних відносин КНР з державами Центральної Азії.

Географічні межі дослідження – КНР і регіон Центральна Азія, до якого ми відносимо Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Частиною цього регіону є також Сіньцзян-Уйгурський автономний район КНР. Хоч дослідження зосереджене на політиці КНР в Центральній Азії, воно також частково аналізує процеси, які відбувалися в ширшому регіоні, у тому числі відносини КНР і РФ в контексті її участі в багатосторонній взаємодії з КНР і державами Центральної Азії у рамках форуму «Шанхайська п’ятірка» і Шанхайської організації співробітництва.

В основі **методології** дослідження – критичний аналіз й інтерпретація історичних джерел та опрацювання емпіричних даних на основі використання сукупності спеціальних історичних і загальнонаукових методів дослідження, таких як історико-генетичний, історико-порівняльний, хронологічний, проблемно-хронологічний, періодизації, ретроспективний, описово-оповідальний, а також аналізу і синтезу, дедукції й індукції, аналогії, системно-структурний,

статистичний, діалектичний, герменевтики. Поєднання цих наукових методів дозволило усебічно і комплексно дослідити зміни в політиці КНР в Центральній Азії продовж 25 років після встановлення дипломатичних відносин. Вони розглядалися на тлі регіональних процесів, розвитку зовнішньополітичної стратегії КНР і ситуації в окремих центральноазійських державах.

Наукова новизна дослідження полягає у постановці й розробці актуальної теми, яка ще не була предметом спеціального дослідження. Особистий внесок автора полягає у наведених нижче положеннях і висновках, які виносяться на захист.

Вперше

– в українській історіографії застосовано системний регіональний підхід для дослідження політики КНР в Центральній Азії;

– визначено зміни у центральноазійській політиці КНР у 1992-2017 рр. на рівні двосторонніх і багатосторонніх відносин з регіональними державами, на тлі регіональних процесів і у взаємозв'язку з ними;

– залучено до наукового обігу, проаналізовано і систематизовано великий масив нових історичних джерел і наукових праць з досліджуваної проблематики, включаючи праці вчених КНР китайською мовою;

– здійснено порівняльний аналіз центральноазійської політики трьох поколінь керівників КНР – Цзянь Цземіня, Ху Цзіньтао і Сі Цзіньпіна, визначено її наступність і відмінність.

Удосконалено:

– висновки про зміни в міжнародних відносинах у Центральній Азії у 1992-2017 рр., про місце і роль у них КНР.

Отримали подальший розвиток:

– характеристика інтересів КНР, які спряли формуванню основних напрямків і форматів двостороннього і багатостороннього співробітництва у Центральній Азії за її участі КНР;

– вивчення тенденцій розвитку зовнішньої політики КНР в кінці XX – н початку XX ст.

– дослідження ситуації у Центральній Азії у сфері безпеки, її впливу на регіональні процеси і політику КНР;

– оцінки результативності й ефективності політики КНР в Центральній Азії в 1992-2017 рр.;

– систематизація історичних джерел і наукової літератури з проблеми дослідження.

Практичне значення отриманих в дисертації результатів полягає в тому, що вони сприяють кращому розумінню політики КНР в Центральній Азії, на двосторонньому і багатосторонньому рівнях відносин з регіональними державами, та її зовнішньої політики в цілому, а також регіональної ситуації, політичних і економічних процесів в Центральній Азії, взаємодії і суперечностей між КНР і Росією в цьому регіоні.

Матеріали, актуалізовані історичні джерела, оцінки і висновки дисертації можуть бути використані науковцями і викладачами для написання наукових і навчально-методичних праць, підготовки і вдосконалення навчальних дисциплін з історії зовнішньої політики КНР, її відносин з державами Центральної Азії, створення і діяльності Шанхайської організації співробітництва, міжнародних відносин кінця XX – перших двох десятиліть XXI ст., а також працівниками МЗС, дипломатами, політичними радниками для написання аналітичних праць і розробки політичних рекомендацій.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення і результати, викладені у дисертації, отримані автором самостійно. Усі публікації за темою дисертаційного дослідження виконані ним одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри історії нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на семи наукових конференціях: Міжнародна наукова студентська конференція «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, 24 квітня 2019 р.; XIII Міжнародна

наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки-2019», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 16–18 травня 2019 р.; Конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії і права у дослідженнях молодих учених», ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», м. Київ, 16 червня 2020 р.; Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії», Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р.; III–IV Конгрес сходознавців. Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, 23–24 грудня 2020 р.; Всеукраїнська наукова конференція «Перші тюркологічні читання, присвячені 150-річчю від народження Агатангела Кримського», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 5 лютого 2021 р.; XV Міжнародна наукова конференція «Китайська цивілізація: традиції та сучасність», Інститут сходознавства НАН України, 24 листопада 2021 р..

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 3 наукові статті в українських фахових виданнях та 6 праць, які додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, основної частини (чотирьох розділів та дев’яти підрозділів), висновків та списку використаних джерел і літератури (47 сторінок, 511 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 291 сторінок машинописного тексту, з них основний текст (без анотації, списку використаних джерел та літератури) – 226 сторінок.

Розділ 1
Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження

1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження

У зв'язку зі зростанням міжнародної ролі КНР її зовнішня політика і відносини з окремими державами є предметом уваги представників різних напрямків сучасної гуманітаристики. Історіографія досліджуваної проблеми представлена багатьма працями науковців різних країн світу, які переважно стосуються окремих аспектів економічної, політичної, безпекової і гуманітарної співпраці КНР з країнами Центральної Азії та аналізу інтересів КНР у цьому регіоні.

Історіографію політики КНР в Центральної Азії можна умовно поділити на дослідження економічного, політично-безпекового і гуманітарного спрямування, а також за національною ознакою – на праці українських, китайських, центральноазійських, західних, білоруських і російських вчених**.**

В Україні існує низка наукових, науково-освітніх і дослідницьких установ, в яких здійснюється дослідження сучасної зовнішньої політики КНР і країн Центральної Азії. До них належать Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний інститут стратегічних досліджень; Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича; Чорноморський державний університет імені Петра Могили; Дипломатична академія України при МЗС України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Гуманітарні аспекти зовнішньої політики КНР досліджують представники Громадської організації «Центр досліджень проблем громадянського суспільства».

Серед українських досліджень, присвячених різним аспектам відносин КНР з центральноазійськими країнами, в першу чергу відзначимо колективну

монографію «Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України» за редакцією Б. Парахонського[1]. У цій праці, яка відрізняється комплексним характером і системним підходом, особлива увага приділяється національним інтересам України в регіоні та розвиткові її зв'язків з центральноазійськими державами. Частина цього дослідження висвітлює відносини КНР з цими державами.

В 2018 р. ними, спільно з інститутом Конфуція, було видано колективну монографію «Україна – Китай. 25 років співробітництва: результати та перспективи. «Пояс і шлях»[2]. Між іншим, її автори висвітлили співпрацю КНР з країнами Центральної Азії в процесі реалізації ініціативи «Пояс і шлях». Зроблені висновки, які стосуються загальної оцінки політики КНР у регіоні з урахуванням її сильних і слабких сторін.

У 2020 р. в «Інституті всесвітньої історії НАН України» була видана колективна монографія «Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору» за редакцією А. Бульвінського[3], один з розділів якої присвячений трансформаційним процесам в країнах Центральної Азії. Автори іншої колективної монографії, «Китай в період реформ і відкритості» за загальною редакцією Н. Городньої[4], дослідили внутрішні та зовнішні чинники, які сприяли стрімкому економічному розвитку КНР в кінці XX – на початку XXI ст. Два розділи цієї праці присвячено політиці КНР в Центральній Азії в контексті реалізації ініціативи «Пояс і шлях»[5].

Одним з перших в Україні політичні й економічні процеси в Центральній Азії вивчав науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних

[1] Парахонський Б.О. Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України / За ред. Б. Парахонського. К., 2001.
[2] Україна – Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. "Пояс і шлях" / За ред. О. М. Олійника. К., 2018.
[3] Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору / За ред. А.Бульвінського. К., 2020.
[4] Китай в період реформ і відкритості / За ред. Н.Д. Городньої. К., 2021.
[5] Деменко О.Ф. Центральна Азія у зовнішньополітичній стратегії КНР 1992–2019 років // Китай в період реформ і відкритості. Вказ. пр. С.163-178; Цапко О. Співпраця Китаю з країнами Центральної Азії в контексті реалізації Ініціативи «Пояс і шлях». Там само. С. 178-190.

відносин НАН України Р. Жангожа[6]. У його докторській дисертації (2006 р.) і багатьох працях проаналізовано трансформацію ідентичності нових незалежних держав Центральної Азії та їхнє місце в системі міжнародних відносин в перші десятиліття після проголошення незалежності, включаючи відносини з КНР. За його висновками, це був складний і суперечливий процес, що не сприяло політичній стабільності у регіоні.

Політичні трансформації в країнах Центральної Азії після здобуття незалежності висвілювалися також у працях Т. Ляшенко, включаючи монографію і докторську дисертацію у сфері політичних наук[7].

Першим в Україні дисертаційним дослідженням безпекових аспектів зовнішньої політики Китаю в Центральній Азії була праця П. Ленського[8]. Між іншим, автор дисертації висвітлив проблему Сінцзян-Уйгурського автономного району (СУАР) як одного з найбільш проблемних регіонів КНР, і вплив цього чинника на відносини Китаю з країнами Центральної Азії.

Взаємодія Росії, США, Китаю в Центральній Азії була предметом дисертаційного дослідження М. Мурашкіної[9]. Співробітництво між Україною і Казахстаном у 1991 – 2014 рр. висвілювалося у дисертаційному дослідженні М. Полякової[10]. Проблеми безпеки в Центральній Азії, включаючи політику КНР, розкрито в дисертаційній роботі І. Волошенко[11]. Політичні процеси в Центральній

---

[6] Жангожа Р. Н. Трансформация идентичности новых независимых государств Центральной Азии в системе современных международных отношений : дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / Институт мировой экономики и международных отношений. К., 2006.; Жангожа Р. Н. Середня Азія (Центральна Азія). Проблеми інтеграції // Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем / За ред. Л. Д. Чекаленко. К., 2013. С. 310-319.

[7] Ляшенко Т. М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К., 2011; Ляшенко Т.М. Вектори політичних трансформацій держав Центральної Азії : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. К., 2013.

[8] Ленський П. С. Центральноазійський вектор політики КНР у галузі регіональної безпеки в постбіполярний період: автореф. дис. … канд. політ. наук: 23.00.04 / Нац. акад. наук України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. К., 2010.

[9] Мурашкіна М. З. Взаємодія та суперництво Росії, США і Китаю в Центральній Азії: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2015.

[10] Полякова М. Є. Українсько-казахстанське співробітництво (1991 – 2014 рр.): автореф. дис. … канд. істор. наук: 07.00.01 / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2015.

[11] Волошенко І. О. Безпекова політика пострадянських держав Центральної Азії: автореф. дис.. канд. політ. наук: 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2017.

Азії в контексті політики РФ на пострадянському просторі проаналізовано в дисертаційних дослідженнях А. Гольцова[12] і О. Кондратенка[13].

Опосередковано цієї проблематики стосується докторська дисертація І.Мельничука[14] і кандидатська дисертація С.Гвоздкова[15], у яких розглядаються інтеграційні проекти РФ на пострадянському просторі. Геополітичне суперництво США і КНР в центральноазійському регіоні частково висвітлювалося в дисертаціях Д. Дорофєєва[16] і Г.Мінгазутдінової[17].

Взаємодію КНР з країнами Ценральної Азії висвітлено у низці монографій, наукових статей, аналітичних доповідей: проаналізовано окремі аспекти двосторонніх відносин і багатостороннього співробітництва КНР з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, висвітлено проблемні питання, зроблено відповідні висновки, накреслено перспективи реалізації політики України в центральноазійському регіоні[18].

Одну з перших спроб визначити основні періоди формування і розвитку зовнішньої політики КНР щодо країн Центральної Азії здійснено у статті О. Кожухара «Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90-ті рр. XX ст. –

---

[12] Гольцов А.Г. Геостратегія Російської Федерації на пострадянському просторі: дис. … д-ра політ. наук: 21.03.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2019.

[13] Кондратенко О.Ю. Геостратегія Російської Федерації: теоретичні засади і практична реалізація: дис. … д-ра політ. наук: 21.03.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2019.

[14] Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі: дис. … д-ра політ. наук: спец. 23.00.04 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2016.

[15] Гвоздков С.Ю. Еволюція позиції США щодо інтеграційних проектів Росії на пострадянському просторі (1991-2014 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2016.

[16] Дорофеєв Д. В. Зовнішньополітична стратегія США в регіоні Центральна Азія : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. К., 2007.

[17] Мінгазутдінова Г.О. Політика США щодо Центральної Азії (1993-2015 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017.

[18] Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки / За ред В. Шведа. К.: НІСД, 2008; Україна в 2005 – 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку / За ред. Ю. Рубана. К.: НІСД. 2009. 644 с.; Украинские перспективы в Центральной Азии. Аналитический доклад ЦИПГО. URL: https://centrasia.org/newsA.php?Month=6&Day=26&Year=2008

поч. XXI ст.)»[19]. У цілому, погоджуємося з висновками автора про основні причини зростання популярності в регіоні КНР, на противагу Росії та США.

Частину наукових досліджень (О. Опімаха, І. Горобця, А. Мартинова, О. Цапка, Н. Микитчука, В. Ханко, інших вчених) присвячено співпраці КНР і держав Центральної Азії у енергетичній сфері[20].

Так, Р. Опімах висвітлив низку аспектів енергетичного виміру китайсько-казахстанських відносин. У статті І. Горобця і А. Мартинова висвітлено енергетичні інтереси України в Ценральній Азії, вказано на конкуренцію в регіоні між провідними акторами, зокрема Китаєм і Росією. О. Цапко зосередив увагу на відносинах між КНР і Туркменістаном. Він відзначав значну енергетичну залежність Туркменістану від КНР, що зрештою не сприяло його повноцінному розвиткові, призводило до зведення цієї країни до ролі аграрно-сировинного придатку китайської економіки.

У наукових публікаціях автора цієї дисертації [21] висвітлено розвиток співробітництва між КНР і Казахстаном, Узбекстаном і Туркменістаном у торговельно-економічній сфері.

У низці праць висвітлено окремі аспекти розвитку енергетичної сфери країн Центральної Азії, зокрема, проблеми на шляху диверсифікації постачання

---

[19] Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) // Збірник неукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Історія та географія». 2013, Вип. 47. С.107-112.

[20] Опімах Р. Нафта Казахстану та українська перспектива // Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник НІСД. 2009, № 2 (11). С. 23-32. Горобець І., Мартинов А. Центральноазійський геополітичний вузол // Зовнішні справи. 2011, № 9. С. 44-49. Цапко О. Суперництво між КНР і США щодо впливу на пострадянські країни Центральної Азії // Стратегії зовнішньої та безпекової політики провідних міжнародних акторів. Зб. наук.пр. К., 2017. С.67-75; Mykytchuk N., Hanko V. Energy Factor in China-Turkmenistan Relations // Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences, 2018, Vol. 1. № 1-2. P. 96-106; Цапко О. Місце провідних країн Азії у трансформаційних процесах на пострадянському просторі // Інтеграційні виміри трансформації … Вказ. пр.

[21] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин між КНР і Казахстаном у XXI ст. // III-IV конгрес сходознавців: Зб. матеріалів. м. Київ, 23-24 грудня 2020 р. Ч. II. К., 2020. С.39-42, Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном 2013-2020 рр.: порівняльний аналіз // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. 2021. Вип.1 (148). С.40-46; Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану // Китайська цивілізація: традиції та сучасність: мат-ли міжнародної наукової конференції, 24 листопада 2021 р. К., 2021. 340 с. С.191-194.

енергоносіїв до інших країн, особливо європейських, під кутом зору боротьби за вплив у регіоні між Росією і КНР. Окремі аспекти впливу КНР на трансформацію країн ЦА розглядаються у працях М. Дорошко і Л. Чекаленко[22]. Б. Левик[23] дійшов до висновку про необхідність активізації зовнішньої політики й ініціативності керівництва країн Центральної Азії, в тому числі у відносинах з КНР.

Частина наукових праць українських дослідників стосується геополітичних інтересів, суперництва і взаємодії глобальних світових гравців у Центральній Азії[24]. У аналітичній доповіді «Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу» [25] за ред. В. Кіктенка, між іншим, аналізується регіональна політика КНР, РФ і США і Центральній Азії. У аналітичних записках А. Гончарука (Інститут стратегічних досліджень) розглянуто перспективи інтеграційних проектів Росії та Китаю в регіоні, включаючи реалізацію КНР ініціативи «Пояс і шлях»[26].

У аналітичних дослідженнях експертів ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма» [27] констатовано, що колишня економічна, політична і гуманітарна присутність України в ценральноазійському регіоні заміщується

---

[22] Дорошко Н. С. Геополитические реалии и внешнеполитические приоритеты Республики Казахстан: взгляд из Украины // Вестник Евразий. нац. университета им. Л. Н. Гумилева. Серия Международ. отношения. 2011, № 1-2. С. 9-18; Дорошко М. С., Чекаленко Л. Д. Геополітичні впливи на трансформацію країн Центральної Азії // Особливості суспільно-політичної модернізації країн пост радян. простору / За ред. А. Бульвінського. К., 2017. С. 121-136.

[23] Левик Б.С. Геополітика нових незалежних держав Центральної Азії в пострадянський період // Схід. 2014, № 2 (128). С. 85-91.

[24] Чекаленко Л.Д. Центральна Азія: від демократії до тоталітаризму // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2018, №18; Резнікова О., Кузнєцов В. Геополітичні впливи на регіональну безпеку в Центральній Азії: можливі ризики для України. 20.12.2011 / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/geopolitichni-vplivi-na-regionalnu-bezpeku-v-centralniy-azii

[25] Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу. Аналітична доповідь / За ред. В. О. Кіктенка. К., 2013.

[26] Гончарук А. Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Висновки для України. Аналітична записка. 09.2018. К., 2017; Гончарук А. Євроазійські інтеграційні проекти Росії та Китаю: порівняльний аналіз. 11.02.2018. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=59890&lang=uk

[27] Українська призма: Зовнішня політика 2017. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. К., 2018. 232 с.; Українська призма: Зовнішня політика 2018. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. К., 2019. 258 с.

іншими акторами, які мають значний політичний, економічний і культурний вплив на країни Центральної Азії.

У роботі І. Івахіва «Геополітичні аспекти співпраці України з країнами євроазійського регіону» [28] відзначалося дедалі більше зростання впливу КНР на зовнішню політику Казахстану, що пояснювалося перш за все намаганням нинішнього керівництва Казахстану позбутися тиску з боку РФ.

Статті С. Даниленка і О. Гальони[29], А. Мішина[30], опубліковані тези наукових доповідей автора цієї дисерації[31], аналітична доповідь «Шанхайська організація співробітництва як новий напрям зовнішньої політики України»[32] висвітлюють багатосторонню співпраці КНР з країнами Центральної Азії в рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС).

У статті С. Даниленка та О. Гальони «Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії» [33] здійснюється огляд історіографії цієї проблематики, надаються оцінки інтересів КНР, уривчасто висвітлюються окремі аспекти розвитку її відносин з регіональними державами. Автори позитивно оцінюють політику Китаю в регіоні, що, на їхню думку, сприяє не лише інтересам КНР, але й розвитку регіональних держав.

---

[28] Івахів І. Геополітичні аспекти співпраці України з країнами євроазійського регіону // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Львів, 2011. Вип. 23. С.134-138.

[29] Даниленко С. І., Гальона О. Я. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС // Міжнар. відносини. Серія «Політичні науки». 2016, № 12.

[30] Мішин А. О. Щодо розвитку співпраці України з ШОС в рамках становлення регіональних систем безпеки // Стратегічна панорама. 2008, № 1. С. 48-52.

[31] Менкеуліцзі. Передумови створення Шанхайської організації співробітництва // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Зб. матеріалів Міжнародної наукової студентської конференції «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини» / За ред. Н. Темірової. Вінниця, 2019. Вип. 4. С.46-48; Менкеуліцзі. Китайсько-російські відносин у контексті діяльності ШОС // Дні науки–2019: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. К., 2019. С.228-230.

[32] Шанхайская организация сотрудничества как новое направление внешней политики Украины: аналит. доклад. К., 2009.

[33] Даниленко С., Гальона О. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Міжнародні відносини. 2016, Вип 1 (44/45). С. 13-21.

Гуманітарні аспекти політики КНР в Центральній Азії, крім автора цієї дисертації[34], висвітлено у дослідженнях О. Цапка[35], Л. Українця, В.Кіктенка. Так, О. Цапко у статті «Європейська і китайська цивілізації в контексті культурно-ціннісної взаємодії» відзначав історичну тяглість культурно-цивілізаційних зв'язків між населенням КНР і тюркомовними етносами нинішньої Центральної Азії, яке сягає глибини століть, що вплинуло на успішність сучасної гуманітарної політики КНР у регіоні.

З позиції формування і реалізації сучасної зовнішньої політики КНР важливими для цього дослідження були праці Л. Лещенка [36], В. Сєднєва [37], В. Кіктенка[38], М.Тарана[39], Н. Городньої[40], А. Гончарука, О. Олійника, О. Шевчука, С. Шергіна та інших вчених, у яких розкриваються основні чинники, які впливали на зовнішню політику КНР і місце цієї держави у світовій політиці.

---

[34] Менкеуліцзі «М'яка сила» в політиці Китаю в Центральній Азії (2013–2017 рр.) // Тези доп. Всеукраїн. наукової конференції «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії». 9 жовтня 2020 р. Дніпро, 2021. С.56-58; Менкеулідзі. «М'яка сила» у політиці Китаю в Центральній Азії у 1992-2012 рр. // Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: зб. тез учасників конф-ї молодих учених. К., 2020. С. 126-130.

[35] Цапко О. Європейська та китайська цивілізації в контексті культурно – ціннісної взаємодії // Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива та перспектива. Зб. наук. праць. К., 2018. С. 143-149.

[36] Лещенко Л. Китай и Индия в процессах мировой и региональной интеграции // Цивилизационная структура современного мира: в 3-х т., 4-х кн. / Под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. К., 2008. Кн. 1. С. 503-540; Лещенко Л. О. Китай: связи с внешним миром // Китайська цивілізація: традиції і сучасність. К., 2009, ін.

[37] Седнєв В.В. Еволюція зовнішньої політики КНР у 80-90-х рр. // Сходознавство. 1999, №7-8; Сєднєв В. Еволюція зовнішньополітичних концепцій КНР: від теорії "трьох світів" до "багатополярного світу"// Східний Світ. 2002, №2. С.59-64; Сєднєв В. Тягар традицій і виклики глобалізації: зовнішня політики Китаю на зламі тисячоліть // Східний Світ. 2003, №2. С.93-101.

[38] Кіктенко В. Китайська мрія як теорія нового етапу модернізації КНР // Східний світ. 2015, Вип.3. С. 106-114; Кіктенко В. Роль теорії «м'якої сили» у створенні нового образу Китаю // Китаєзнавчі дослідження. 2015, Вип.4. Р. 39-50; Кіктенко В. Китай у сучасному світі: мирне піднесення, відродження нації та "м'яка сила" // Китай очима Азії. К., 2017. С. 11-99.

[39] Таран М. Енергетична безпека та виклики зовнішній політиці Китаю на поч. XXI ст. // Китайська цивілізація: традиції та сучасність. К., 2009. С. 58-61; Таран М. «Піднесення» Китаю: творення гармонії чи породження конфлікту // Східний світ. 2015, №3. С. 131-139.

[40] Городня Н. Східна Азія у зовнішній політиці США. К., 2014; Городня Н. Регіон Східна Азія у XXI ст.: відносини між державами «глобального Півдня» // Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми. К., 2016. С. 11-30; Городня Н. Динаміка американсько-китайських відносин в кінці XX-XXI ст.. як свідчення нової ролі Китаю у міжнародній системі // Україна–Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. Вказ. пр. С. 74-97.

Незважаючи на значний науковий доробок українських вчених у дослідженні зовнішньої політики КНР, в українській історіографії відсутнє системне і багатоаспектне дослідження зовнішньої політики КНР щодо країн Центральної Азії.

Політика КНР щодо країн Центральної Азії висвітлюється в численних працях китайських науковців. До наукових установ, які в КНР досліджують центральноазійську проблематику, належить Інститут досліджень Росії, Східної Європи та Центральної Азії Китайської академії соціальних наук, академії соціальних наук Сіньцзяна, Міньцзу zhōngyāng mínzú dàxué Китайський університет національностней, Університет Ланьчжоу, у рамках яких здійснюється більшість досліджень політики КНР в центральноазійському регіоні. З 1991 р. дослідження китайських учених Центральної Азії поглиблювалися і диверсифікувалися. Можна виділити в них три етапи, обумовлені певними подіями в Центральній Азії та зміною керівництва КНР.

Перший етап – за головування Цзян Цземіня («в епоху Цзянь Цземіня»). Під впливом екстремізму і тероризму в Центральній Азії наприкінці 1990-х рр., загострення афганської проблеми у 2001 р., присутності військ США у Центральній Азії і створення встановлення Шанхайської організації співробітництва велика частина досліджень у той час була зосереджена на питаннях регіональної безпеки, територіальної безпеки і концепції безпеки Китаю.

Другий період – за головування Ху Цзінтао («в епоху Ху Цзінтао»). Дослідження в цей час були здебільшого зосереджені на торговельно-економічній (особливо енергетичній) і культурній політиці КНР в Центральній Азії. Крім того, значний інтерес вчених викликала «кольорова революція» в Киргизстані в 2005 р. Багато вчених вивчали інституційні дефекти «авторитарної політики» в Центральній Азії, пов'язані з нею політичні та соціальні ризики[41]. На напрямки

[41] Сунь Чжуанчжи 孙壮志 70 років дослідження Центральної Азії в Китаї: досягнення і проблеми 中国中亚研究 70 年：成就与问题 // Журнал Ляонінського університету. Філософія і соціальні науки 辽宁大学学报 哲学社会科学版 2019, Вип. 47, No. 5. С. 1-8. С. 5.

цих досліджень вплинула як ситуація в Центральній Азії, так і пропозиції «гармонійного світу» і заклики «вийти до світу» (2004 р.) з боку КНР.

Третій період – з початком головування Сі Цзіньпіна («епохи Сі Цзіньпіна»). Під впливом більш радикальної зовнішньої політики КНР більшість досліджень проводилися на такі теми, як дипломатія великих держав, суперництво («ігри») великих держав у Центральній Азії, геополітика , ініціативи «Пояс і шлях», проблеми транспортування і логістики.

До найбільш важливих досліджень з досліджуваної проблематики належать праці Чжао Хуашен[42], Ван Ченсін[43], Лі Сінь[44], Пан Ґуан[45], Ван Гуанчжень[46], Тункай Сюй[47], Ян Шу [48], Пан Чжипін[49], Ху Чженьхуа[50].

---

[42]Чжао Хуашэн. Китай, Россия, США: интересы, позиции, взаимоотношения в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2004. № 5 (35). С. 131-140; Huasheng Zhao. Central Asia in China's Diplomacy // Central Asia. Views from Washington, Moscow and Beijing. Ed. E. Rumer. London, New York, M. E. Sharpe, 2007. P.168-190; Чжао Хуашэн. Некоторые проблемы развития Шанхайской организации сотрудничества. 2 августа 2007 г. URL: http://infoshos.ru/ru/?idn=429; Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу: як закріпитися Китаю в Центральній Азії 形象建设：中国深入中亚的必经之路 // Вісник Сіньцзянського педагогічного університету 新疆师范大学学报 2015, Вип. 4. С.65-75.

[43] Ван Чэнсин. Стратегия энергетической безопасности Китая в Центральной Азии // Сравнительная политика, 2013, № 2 (12). С. 50-59.

[44] Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестник Санкт-Петерб. ун-та. Серия 5. Экономика, 2012, № 3. С. 60-74.

[45] Пан Ґуан. Энергетическая политика Китая и обеспечение энергетической безопасности в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2007, № 6 (54). С. 98-107.

[46] Ван Ґуанчжэнь, Журавлева Е. В. Политика «Мягкой силы» России и КНР в отношении стран Центральной Азии (на примере Казахстана) // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2015, № 1. С. 60-70.

[47] Тункай Сюй. Реализация и углубление регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС // Шанхайская организация сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (мат-лы III заседания Форума ШОС, Пекин, 19-21 мая 2008 г.). М., 2008. С.100-103.

[48] Ян Шу 杨恕 Конкуренція і кооперація в енергетиці 能源领域的竞争与合作 // Сучасні міжнародні відносини 现代国际关系 2005, No.2. С. 12-14.

[49] Пан Чжипін 潘志平 Дослідження міжрегіонального співробітництва в Економічному поясі Шовкового шляху 丝绸之路经济带的区域间合作研 // Дослідження особливих економічних зон Китаю 中国经济特区研究 2017, No.1. С. 68-82.

[50] Ху Чженьхуа 胡振华 Центральна Азія і центральноазійські дослідження 中亚与中亚研究 // Журнал китайсткого університету Мінцу. Філософія і соціальні науки. 中央民族大学学报 哲学社会科学版 2005, No. 5. С. 47-53.

Чжао Хуашен, між іншим, досліджував діяльність дипломатичних служб КНР в країнах Центральної Азії[51]. Найбільшою мірою вона показана на прикладі діяльності Комітету міжнародного співробітництва в Узбекистані.

Дослідження Ван Чэнсін, Ляо Юанлі, Лі Сіня, Пан Ґуан, Джуліана Лі, Ван Ґуанчжэнь, Ян Шу стосуються переважно співпраці КНР з країнами центральноазійського регіону в енергетичній сфері. Зокрема, у праці Ляо Хіанлі висвілюється проблематика китайсько-казахських торговельних відносин у енергетичній сфері[52]. Ван Ченсін дає характеристику стратегії енергетичної безпеки КНР загалом, і схвально оцінює співпрацю з країнами Центральної Азії, в першу чергу, в газовій сфері[53].

Лі Сінь[54] здійснює порівняльний аналіз енергетичної політики КНР, РФ і США. На основі залучення широкого статистичного матеріалу виокремлюються основні лінії, по яким відбувається найбільш гостра конкуренція між цими країнами в регіоні.

Чжао Чанцін вказує на значні економічні успіхи, яких досягли КНР і держави центральноазійського регіону в результаті активної в взаємовигідної співпраці. Дослідник вважає її своєрідним еталоном формування нового типу зовнішньополітичних відносин в світі з ключовою роллю КНР і відзначає, що всі ці успіхи були б неможливі без активної підтримки китайського уряду[55].

Частково питання багатосторонньої співпраці КНР і країн Центральної Азії в рамках Шанхайської організації співробітництва висвітлював Тункай Сюй[56]. Зокрема, дослідник відзначав необхідність активізації співробітництва КНР з країнами ШОС у безпековій сфері.

---

[51] Чжао Хуашен. 赵华胜. Дипломатія Китаю в Центральній Азії. 中国的中亚外交. 北京: 时事出版社 Пекін, 2008.

[52] Liao Xuanli. A Silk Road for Oil: Sino-Kazakh Energy Diplomacy // The Brown Journal of World Affairs. 2006, Vol. 12, № 2. P.39-61.

[53] Ван Чэнсин. Стратегия энергетической безопасности Китая в Центральной Азии. Вказ.пр.

[54] Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии. Вказ.пр.

[55] Чжао Чанцін 赵常庆 Щодо економічних відносин між Китаєм і країнами Центральної Азії 论中国与中亚国家的经济关系 // Журнал євразій. економіки 欧亚经济 2014, Вип. 2. С.81-87.

[56] Тункай Сюй. Реализация и углубление регионального экон. сотрудничества… Вказ.пр.

Цзян І зазначав, що ШОС є найуспішнішим прикладом багатосторонньої дипломатії Китаю і пропонував подальше посилення доцентрової сили всередині організації. Вдосконалення організації він вважав ключем до її довгострокової діяльності[57].

Відносини КНР з Росією і державами-членами «Шанхайської п'ятірки» висвітлено в роботі Ся Ішань «Механізм «Шанхайської п'ятірки» і стратегічна взаємодія Китаю і Росії»[58]. Автор доводить необхідність подальшого поглиблення співпраці в центральноазіатському регіоні між КНР і РФ, у яких існують спільні стратегічні інтереси. Значне місце у цій праці приділяється структурі «Шанхайської п'ятірки».

У статті Лян Чженьпен[59] висвітлено загальні підходи політики КНР в Центральній Азії, коротко охарактеризовано основні віхи у відносинах з державами регіону, а також утворення «Шанхайської п'ятірки».

З часом оцінки перспектив співробітництва з Росією змінювалися. Це можна простежити, між іншим, у працях Чжоу Пуюань і Чжао Чанцін[60]. За оцінкою Чжао Чанцін, оскільки китайсько-російські відносини перебувають на вищому рівні, ніж відносини між Китаєм і країнами Центральної Азії, Китай уникає конфлікту інтересів з Росією у цьому регіоні. Якщо можливий конфлікт, потрібно обрати інший спосіб вирішення проблеми. Чжао Хуашен також дотримувався подібної точки зору. За його оцінкою, тільки шляхом зміцнення співпраці та

---

[57] Цзян І. 姜毅 Китайська багатостороння дипломатія і ШОС 中国的多边外交与上海合作组织 // Дослідження Росії, Східної Європи і Центральної Азії 俄罗斯中亚东欧研究. 2003, №5. С. 46-51.

[58] Ся Ишань. Механизм «Шанхайской п'ятерки» и стратегическое взаимодействие Китая и России // Китай в мировой политике. М., 2001. С. 336-351.

[59] Чжэньпэн Лян. Китайская дипломатия в Центральной Азии в 1990-е годы // Социально-политические науки. 2017. № 1. С.17-21.

[60] Чжоу Пуюань. Про "російські чинники, що впливають на відносини між Китаєм і Центральною Азією та "центрально-азіатські фактори" у китайсько-російських відносинах. Пекін, 2012; Чжао Чанцін 赵常庆 Про «російський фактор», який впливає на китайсько-центральноазіатські відносини, і «центральноазіатський фактор» китайсько-російських відносин 论影响中国与中亚关系的"俄罗斯因素"及中俄关系的"中亚因素" // Журнал Сіньцзянського педагогічного університету. Філософія і соціальні науки. 新疆师范大学学报 哲学社会科学版 2011, Т.32, Вип.4. С.36-40.

усунення непорозумінь між Китаєм і Росією в рамках ШОС можна зберегти розвиток співпраці у його межах.[61]

Значне місце у китайській історіографії посідають дослідження гуманітарно-освітньої політики КНР в центральноазійському регіоні. Так, Ду Цзюань досліджував питання гуманітарного співробітництва КНР з Казахстаном[62]. Він відзначав основні інструменти «м'якої сили» КНР в регіоні, до яких відносив студентські обміни, діяльність Інститутів Конфуція, організацію спільних заходів в культурно-розважальній сфері.

Тянь Е розкрив основні складові казахстансько-китайського співробітництва у сфері освіти[63]. Зокрема, він відзначив співробітництво у питаннях культурного обміну між двома народами і у сфері розвитку інноваційної освіти. Тема співробітництва у сфері освіти розкривається також у працях Мустапи Селіка і Багеіцзяна[64], Ян Ліпінг, Чжао Лі, Пен Гуокін[65], Ма Цян[66], Ні Цзяньпін[67] та інших китайських вчених.

Значна частина досліджень китайських науковців спрямована на формування позитивного зовнішньополітичного образу КНР серед народів центральноазіатських країн. У статті Чжао Хуашена «Створення образу. Як Китаю закріпитися в Центральній Азії»[68] міститься перелік основних форм і

---

[61] Чжао Хуашен 赵华胜 ШОС як механізм російсько-китайських відносин. 中俄关系中的上海合作组织 // Мир і розвиток 和平和发展 2010, №2. С. 37-42.

[62] Ду Цзюань. Сотрудничество между Китаем и Казахстаном в сфере образования в 1992-2018рр. // Сб. трудов конференции Беларусь в современном мире. Минск, 2019. С.30-34.

[63] Тянь Е. Взаимоотношения Китайской Народной Республики и Республики Казахстан на примере сотрудничества в сфере образования // Международ. отношения. 2018. № 4. С. 8-17.

[64] Мустапа Селік, Багеіцзян 赛力克·穆斯塔帕、巴合提江 Сучасна ситуація, тенденція розвитку викладання китайської мови в університетах Казахстану 哈萨克斯坦高校汉语教学的现状及发展趋势 // Журнал університету Чанцзі. 2010, № 5.

[65] Ян Ліпінг 闫丽萍, Чжао Лі 赵莉, Пен Гуокін 彭国庆. Сучасний стан китайської освіти в Киргизстані 吉尔吉斯斯坦汉语国际教育现状. Ухань, 2017.

[66] Ма Цян. 马强 Порівняльний аналіз політики «м'якої сили» основних держав Центральної Азії 大国在中亚的“软实力”政策比较分析 // Центральна Азія і Шанхайська організація співробітництва. 2019, № 6. С. 120–134.

[67] Ні Цзяньпін 倪建平 Поширення культури Китаю в Центральній Азії та формування його національного іміджу 中国在中亚文化传播和国家形象塑 // Охоплення зовнішнього світу. 2006. № 12. "对外大传播" 杂志，2006年第12期. С. 37–39.

[68] Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу: як Китаю закріпитися в Центральній Азії. Вказ.пр.

прийомів, які використовують китайські лідери і дипломатичні служби у відносинах з країнами Центральної Азії, а саме: увага на виключно економічній співпраці; по можливості, уникнення дискусій з керівництвом центральноазійських країн політичного й ідеологічного характеру; уникнення критики керівництва цих країн, прийняття їхніх «правил гри», мінімізація втручання у їхнє внутрішнє життя; лояльне ставилення до основних вад і недоліків цих країн, зокрема грубого порушення прав людини, корупції тощо. Також автор доводить необхідність пропаганди Китаєм своїх цивілізаційних цінностей в рамках реалізації ініціативи «Пояс і шлях».

Загалом, у китайській гуманітаристиці представлено багато праць, у яких розкриваються окремі аспекти досліджуваної нами проблематики, проте відсутня комплексна історична праця, яка б висвітлювала зовнішню політику КНР в Центральній Азії. Крім того, оцінки і висновки китайських вчених майже завжди збігаються з офіційною політичною лінією КПК.

Важливими для нашого дослідження були праці дослідників з держав Центральної Азії: казахських вчених К. Сироєжкіна, Н. Касенової, М. Лаумуліної, А.Каукенова, С. Кушкумбаєва, В.Сітенко, узбекських вчених В. Парамонова і О. Строкова, О. Столковського, Р. Ізімова, А. Умарова, киргизьких вчених М. Суюнбаєва, А. Мамитової, В. Мураталієвої, І.Халанського, К. Шералієва та інших.

Казахський вчений К. Сироєжкін ґрунтовно досліджував співпрацю КНР і Казахстану у різних сферах, а також видав тритомну збірку нормативних документів КНР і Казахстану, з коментарями[69].

У працях науковців центральноазійського регіону основна увага приділяється двом темам; сфері безпеки [70] і торговельно-економічному співробітництву, передусім у галузі видобутку природних копалин[71].

[69] Сыроежкин К. Китай в Центральной Азии: от торговли к стратегическому партнерству // Центральная Азия и Кавказ. 2007, № 3 (51); Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2012, № 1, Т 15. С. 23-46; Сыроежкин К. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Кн. 3. Сб. документов. Алматы, 2010.

А. Каукенов зазначав, що основною стратегічною метою Китаю в Центральній Азії було забезпечення власної безпеки, зокрема підтримка регіональної безпеки та намагання захистити КНР від можливих джерел нестабільності, що виходять з території держав регіону[72].

Киргизська дослідниця В. Мураталієва [73] дослідила концептуальні основи політики КНР в Центральній Азії на початку XXI ст., розвиток економічних відносин і співробітництво у сфері безпеки. Вона акцентувала на важливості для КНР стримування і протидії сепаратизму в регіоні, забезпечення такого рівня безпеки, при якому ЦА була б її надійним тилом.

Узбецький військовий аналітик О. Столповський[74] вивчав інтереси Китаю із забезпечення безпеки в Центральній Азії і писав в 2009 р., що політика КНР щодо протидії уйгурського сепаратизму була узгоджена з регіональними державами. Стратегія КНР полягала в тому, щоб у тісному партнерстві з Росією і через співробітництво у ШОС брати участь у вирішенні комплексу проблем безпеки, розвивати тісні відносини з країнами ЦА, забезпечити реалізацію своїх стратегічних цілей, які насамперед стосувалися недопущення подальшого

---

[70] Керимбекова Н., Галицкий В. К вопросу о кыргызско-китайской государственной границе // Центральная Азия и Кавказ. 2002. № 5 (23); Суюнбаев М. Геополитические основы развития и безопасности Кыргызстана (глобальный, региональный и национальный аспекты). Бишкек, 2005; Умаров А. Стратегические инициативы США и Китая в Центральной Азии // Сравнительная политика. 2015, № 1 (18). С. 128-138. Халанский И. Политика КНР в постсоветском сегменте Центральной Азии: решение пограничного вопроса // Вестник Кырг.-Рос. славян. ун-та. 2015, Т. 15, № 5. С. 57-60.

[71] Суюнбаев М., Мамытова А. Природные ресурсы как фактор развития Центральной Евразии / Центральная Азия и Кавказ. 1998, № 1; Парамонов В., Строков О. Энергетические интересы и энергетическая политика Китая в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2010, № 3, Т. 13. С. 21-35; Sheraliev K.. Mining Kyrgyzstan: Chinese Companies Encounter Increasing Conflict. November 29, 2021. URL: https://thediplomat.com/2021/11/mining-kyrgyzstan-chinese-companies-encounter-increasing-conflict/

[72] Каукенов А. С. Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии: взгляд из Казахстана / Мат-лы межд. конф. Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества. 4–5 июня 2008 г. Алматы, 2008. С. 83-91.

[73] Мураталиева Н. Т. Концептуальные основы региональной политики Китая в Центральной Азии, 2009. URL:http://www.easttime.ru/analitic/3/8/626.html

[74] Столповський О. А. Интересы Китая по обеспечению безопасности в Центральной Азии // Мат-лы V Конвента РАМИ Мировая политика: взгляд из будущего. М., 2009, Т. 5. Будущее стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии. С. 105-118.

посилення присутності США та їх союзників, а також освоєння багатих природних ресурсів ЦА.

Інтереси КНР в Центральній Азії в контексті реалізації ініціативи «Пояс і шлях» проаналізовано у працях А. Азмуханової, Г. Джумадилової, Ж. Амзенової, Е.Мажитової[75].

М. Лаумулін[76], С. Кошкумбаєв[77] та інші вчені досліджували також інтереси Росії в державах Центральної Азії, її співпрацю і протиріччя з КНР у регіоні.

Н. Касенова[78] детально проаналізувала розвиток допомоги розвитку КНР Киргизстану і Таджикистану, підхід КНР до допомоги розвитку, інтереси і політику КНР в Центральній Азії в цілому, зростання впливу КНР, наслідки і значення цього для регіональних держав (порівняно з державами Африки).

У статті Р. Ізімова[79] «Роль і місце Узбекистану в центральноазійській політиці Китаю» значна увага приділяється аналізу товарообороту між КНР і Узбекистаном по групах основних товарів і основним питанням інвестиційної політики КНР в Узбекистані.

Дослідженню співпраці КНР з Казахстаном і Узбекистаном у торговельно-економічній сфері присвячено розвідки казахських науковців І. Корабоєва[80], Є. Салтибаєва[81], А. Серіккалієвої[82], А. Гуссарова, Ф. Амінйонов і Є. Кхон[83] та інших вчених.

---

[75] Азмуханова А. М., Джумадилова Г. М., Амзенова Ж. Ж. Интересы Китая в Центральной Азии. Аналитическая справка. 2018. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/interesy-kitaya-v-tsentralnoy-azii-analiticheskaya-spravka; Мажитова Е. Зачем Китаю Центральная Азия? 03.04.2018. URL: https://kz.expert/ru/materials/polemika/4_zachem_kitayu_centralnaya_aziya

[76] Лаумулин М. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т. V: Центральная Азия в XXI столетии. Алматы, 2009.

[77] Кушкумбаев С. К. Опыт ШОС во взаимодействии Китая со странами Центральной Азии // Мат-лы межд. конф. Центральная Азия – Китай… Вказ. пр. С. 63-70.

[78] Kassenova, N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan // Russie. Nei. Visions. 2008, Is. 36; Kassenova N. China's Silk Road and Kazakhstan's Bright Path: Linking Dreams of Prosperity// Asia Policy. 2017, №. 24. P. 110-116.

[79] Изимов Р. Роль и место Узбекистана в центральноазиатской политике Китая / Central Asian Bureau for Analytical Reporting. 02.03.2016. URL: https://bit.ly/3hxbkTO

[80] Qoraboyev I. The Belt and Road Initiative and Uzbekistan's New Strategy of Development: Sustainability of mutual relevance and positive dynamics // Uzbek Journal of Legal Studies. 2018, Vol. 2.

[81] Saltybayev Y. BRI and Kazakhstan: Challenges and Outlooks of China's Grand Strategy in Central Asia // Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development. 2018, №. 10. P. 76-85.

А.Омуралієва [84] на основі політологічного аналізу детально висвітлила відносини між КНР і Казахстаном за урядування Ху Цзінтао.

Китайський вектор у зовнішній політиці Таджикистану проаналізовано у праці Х. Додізудоєва і В. Ніятбекова [85], міжнародно-правові акти, які складали основу китайсько-таджицьких міжнародних відносин – у статті Г. Майтдінової[86].

Важливим напрямком досліджень є також діяльність ШОС, її вплив на регіон і окремі центрально-азійські держави[87].

Праці науковців з центральноазійського регіону надають важливі для нашого дослідження додаткову інформацію і оцінки на політику КНР зсередини регіону.

У США існує великий масив наукових праць, у яких аналізується зовнішня політика і стратегія КНР у різних регіонах, включаючи Центральну Азію, у різні хронологічні періоди. Вони також, в основному, написані політологами для вироблення політичних рекомендацій.

Серед праць першого десятиліття незалежності держав Центральної Азії слід виділити працю одного з провідних теоретиків зовнішньої політики США З. Бжезінського «Велика шахова дошка»[88]. У одному з її розділів автор аналізує значення Центральної Азії в геополітичній боротьбі великих держав і доходить висновку про ключову роль цього регіону для домінування в Євразії.

---

[82] Serikkaliyeva A., Amirbek A., Batmaz E. Chinese Institutional Diplomacy toward Kazakhstan // Insight Turkey. №. 4. 2018. P. 129-152; Serikkaliyeva A. Chinese View on the Expansion of the Shanghai Cooperation Organization // Scientific E-journal «edu.e-history.kz». 2022, № 2 (30).

[83] Gussarova A., Aminjonov F., Khon Y. The Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt. Competition or Convergence? Implications for Central Asia. Almaty, 2017.

[84] Omuralieva A. China-Kyrgyzstan Relations. Ankara, 2014. URL: http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/2557/59c60ceb-49b7-486f-b67d-f5bc797bff6c.pdf?sequence=1

[85] Додизудоев Х., Ниятбеков В. Китайский вектор во внешней политике Таджикистана. Центральная Азия и Кавказ. 2009, №2(62). С.138-151.

[86] Майтдинова Г. Таджикско-китайские отношения в условиях формирования полицентричного мира // Постсоветские исследования. 2021, Т.4, №4. С. 255-264.

[87] Алиева Р. Р. Формы взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС: механизмы реализации проектов и проблемы взаимодействия // Ученые записки Худжандского гос. ун-та им. акад. Б. Гафурова. Гуманитарные науки, 2013. № 2 (35). С. 106-117; Халанский И. В. О потенциале эволюции ШОС в Центральной Азии: сценарии // Вестн. Кырг.-Рос. славян. ун-та. 2015, Т. 15, № 5. С. 52-56.

[88] Brzezinski, Zbignev. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives / Zbignev Brzezinski. New York, 1997.

До цього ж періоду відноситься праця «Після імперій: нова геополітика в Центральній Азії»[89]. Один з її розділів посвячено аналізу перспектив нової ролі КНР і Індії в Центральній Азії[90]. У Бібліотеці Конгресу США у серії «Вивчення країн» було підготовлено низку монографій про історію країн Центральної Азії[91]. У окремих статтях американських науковців аналізувалися інтереси КНР і Центральній Азії, становлення відносин Китаю з регіональними державами[92].

Увага американських дослідників до Центральної Азії зросла після початку війни в Афганістані, паралельно з посиленням інтересів США у цьому регіоні[93].

На початку XXI ст., особливо з 2005-2006 рр., почав стрімко зростати вплив регіональний і глобальний КНР, паралельно почала швидко зростати кількість праць, присвячених аналізу змін у цій політиці, чинникам, що їх обумовили, і її впливу на центральноазійський регіон[94].

В умовах глобальної кризи вийшла праця Ф.Закарії «Постамериканський світ»[95], у якій вірно відображалися нові тенденції розвитку світу, в якому «інші» великі держави, передусім КНР, починали відігравати провідну роль, на противагу зменшенню попередньої міжнародної ролі США.

Після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. зовнішня політика КНР у різних регіонах світу, включаючи Центральну Азію, перебуває під пильним щоденним аналізом науковців численних аналітичних центрів США. Різні аспекти

---

[89] After Empire: The Emerging Geopolitics of Central Asia / Ed. by J. Snyder. Wash., D.C., 1995.
[90] Munro R.H. China, India and Central Asia // After Empire. Вказ. пр. P. 121-136.
[91] Kyrgyzstan: a Country Study / Ed. by G.E. Curtis. Library of Congress, 1996, та ін.
[92] Melet Y. China's Political and Economic Relations with Kazakhstan and Kyrgyzstan // Central Asian Survey. 1998, Vol. 17 (2). P. 241-260.
[93] Hill F. Contributions of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism. Testimony. December 13, 2001. URL: https://www.brookings.edu/testimonies/contributions-of-central-asian-nations-to-the-campaign-against-terrorism/: Sievers E.W. Transboundary Jurisdiction and Watercourse Law: China, Kazakhstan and the Irtysh. 2002. URL: https://web.archive.org/web/20130921054754/http://www.tilj.org/content/journal/37/num1/Sievers1.pdf ; Kenny H. J. China and the Competition for Oil and Gas in Asia // Asia-Pacific Review. 2004, Vol. 11, No. 2. P. 36-47; Fravel M. Taylor. Regime Insecurity and International Cooperation: Explaining China's Compromises in Territorial Disputes // International Security. 2005, Vol. 30 (2). C. 46-83; Starr Frederick S. A Partnership for Central Asia // Foreign Affairs. 2005, July/August.
[94] Rumer E., Trenin D., Huasheng Z., Central Asia. Views from Washington, Moscow and Beijing. New York, 2007; Oresman M. Repaving the Silk Road // China and the Developing World. Beijing's Strategy for the Twenty-First Century / Ed. by J.Eisenmann, E.Heginbotham, and D.Mitchell. Armonk, 2007. P.60-78.
[95] Zakaria F. The Post American world. New York, 2008.

ції політики висвітлено у працях Дж. Бейтса, Дж. Манкоффа, С. Бланка, М. Оресмана, К.Міллера, М.Олімата [96], і багато інших.

Одним з напрямків досліджень американських вчених була діяльність ШОС[97], іншим – реалізація у регіоні ініціативи «Пояс і шлях»[98]. Суттєва увага, особливо з 2013 р., приділялася посиленню суперництва між КНР і РФ в Центральній Азії, як в ШОС, так і поза її межами[99], передусім в енергетичному секторі регіональних держав[100].

Американські дослідники зробили значний внесок у розробку різних аспектів політики КНР в Центральній Азії. Проте вони переважно аналізують поточну ситуацію і мають за мету вироблення політичних рекомендацій. Серед них відсутні історичні праці з досліджуваної нами проблематики.

У науковому доробку західноєвропейських вчених простежуються аналогічні тенденції.

Праця французького вченого С. Пейроуза «Економічні аспекти китайсько-центральноазійського зближення» була першою, в якій вивчалася політика у сфері

---

[96] Mankoff J. Eurasian Energy Security. New York, 2009; Bates, Gill. Rising Star. China's New Security Diplomacy. Washington, D.C., 2010; Miller K. Coping with China's Financial Power // Foreign Affairs. 2010, Vol. 89, No. 4. P. 96-109; Blank S. The Strategic Implications of the Turkmenistan-China Pipeline Project // China Brief. 2010, Vol. 10, № 3; Feigenbaum E. A. Central Asia Contingencies // Managing instability on China's periphery: New York, 2011; Olimat M. China and Central Asia in the Post-Soviet Era: A Bilateral Approach. Lexington Books, 2015.

[97] Cohen A. The Dragon Looks West: China and the Shanghai Cooperation Organization / The Heritage Foundation, 2006, September 7; The Future of China-Russia Relations. Ed. by J.A. Bellacqua. University Press of Kentucky, 2010; Cooley A. The Rise of the SCO as a New Regional Organization: Western Perspectives. March 23, 2011. URL: https://carnegieendowment.org/2011/03/23/rise-of-sco-as-new-regional-organization-western-perspectives-event-3225; Boland J. Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? // U.S. 21st Century Defense Initiative Policy Paper. Washington D.C., 2011.

[98] Chatzky, Andrew, McBride, James. China's Massive Belt and Road Initiative. January 28, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative; Sacks David. Countries in China's Belt and Road Initiative: Who's In and Who's Out. 24 March, 2021. URL: https://www.cfr.org/blog/countries-chinas-belt-and-road-initiative-whos-and-whosout

[99] Cooley A., Laruelle M. The Changing Logic of Russian Strategy in Central Asia: From Privileged Sphere to Divide and Rule? // Ponars Eurasia Policy. 2013. № 261.

[100] Petersen A. Central Asia's New Energy Giant: China // China in Central Asia. 2013. URL: http://chinaincentralasia.com/2013/06/29/central-asias-new-energy-giant-china/; Kaplan R. Eurasia's Coming Anarchy. The Risks of Chinese and Russian Weakness // Foreign Affairs. 2016, Vol. 95, No 2, ін.

допомоги розвитку державам Центральної Азії[101]. У цій праці, опублікованій у 2007 р. у рамках досліджень незалежного трансатлантичного дослідницького центру (Швеція, США), зазначається, що на той час найбільш очевидними були ознаки зближення КНР і держав Центральної Азії в політичній і стратегічній сферах, ознаками чого було створення ШОС і співпраця у протидії уйгурському сепаратизму в Сіньцзяні. Проте перспективними були також торговельні обміни, свідченням чого було те, що між 2002 і 2005 рр. обсяги торгівлі КНР з державами регіону зріс втричі. Між іншим, у праці аналізуються співробітництво і конкуренція між Росією і КНР у ЦА у сфері виробництва і транспортування

Інтерес до політики КНР в різних регіонах світу, включаючи Центральну Азію, суттєво зріс під впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Були опубліковані численні праці, у яких висвітлювалися різноманітні аспекти зовнішньої політики КНР, включаючи регіон Центральна Азія[102].

У праці колишнього очільника пекінського бюро газети «Financial Times» Р. МакГрегора «Партія. Таємничий світ комуністичних володарів Китаю»[103], яка є результатом його двадцятилітньої роботи в КНР, на основі систематизації ретельно підібраного фактичного матеріалу і власного досвіду висвітлено механізми прийняття важливих політичних рішень у КНР. Один з висновків Р. МакГрегора стосується закритості китайської політичної системи, тотального контролю над усіма сферами діяльності китайського суспільства з боку КПК і підконтрольних їй державних структур країни, що зрештою напряму впливає як на зовнішню політику КНР, так і на процес кадрового добору на дипломатичну службу.

---

[101] Peyrouse S. Economic Aspects of Chinese-Central Asian Rapproachment. September 2007// Silk Road Papers. URL: https://isdp.eu/content/uploads/publications/2007_peyrouse_economic-aspects-of-the-chinese-central-asia-rapprochement.pdf

[102] Mayer M. US Grand Strategy and Central Asia: Merging Geopolitics and Ideology. Defence and Security Studies. Oslo, 2008; Jacques M. When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of the New World Order. Penguin Group, 2009; Schaefer R. and Whitney A.The Uzbek Wild Card in the New Great Game in Central Asia // Region. 2015, Vol. 4, No. 2. P. 291-308; Rehorst Bob, Kuijl Wouter. Tajikistan's Catch-22: Foreign Investment and Sovereignty Risks. March 24, 2021. URL: https://thediplomat.com/2021/03/tajikistans-catch-22-foreign-investment-and-sovereignty-risks/

[103] МакГрегор Р. Партия: тайный мир комунистических властителей Китая. М., 2011.

Важливу інформацію для нашого дослідження у контексті торговельно-економічної й інвестиційної політики КНР у ЦА нам надали аналітичні матеріали міжнародної глобальної інвестиційної компанії Dezan Shira & Associates[104].

Значний інтерес для нашого дослідження мали окремі праці білоруських вчених. В. Боровий, науковий співробітник Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі, посилаючись на китайські джерела, проаналізував основні складові «нової концепції безпеки» з точки зору сучасної теорії міжнародних відносин, їхньої практичної значимості й можливих наслідків реалізації. Він також показав, що вона була досить важливою для розуміння деяких глибинних мотивів і установок зовнішньої політики сучасного Китаю[105].

У 2012 р. була опублікована колективна праця, підготовлена Женевським центром по демократичному контролю над збройними силами і Центром вивчення зовнішньої політики і безпеки Білорусього державного університету до 20-річчя ШОС[106]. У ній аналізується еволюція ШОС, розкривається її роль у вирішенні проблем безпеки в Євразії, у тому числі в політичному, військовому, економічному і енергетичному аспектах.

Найбільший інтерес у цій колективній праці для нас мала стаття М.Даниловича, у якій порівнюються підходи КНР і РФ до діяльності ШОС[107].

Значну увагу дослідженню політики КНР в Центральній Азії приділяли російські науковці, що обумовлено інтересами Росії в цьому регіоні і посиленням китайсько-російської регіональної конкуренції.

---

[104] Xia Lena The China Alternative – Tajikistan August 12, 2011. URL: https://www.china-briefing.com/news/the-china-alternative-tajikistan/; China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-and-kyrgyzstan-bilateral-trade-and-future-outlook/; China-Tajikistan: Bilateral Investment and Trade Ties September 3, 2021. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-tajikistan-bilateral-investment-and-trade-ties/ China-Uzbekistan: Bilateral Trade and Future Outlook. September 22, 2021. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-uzbekistan-bilateral-trade-and-future-outlook/

[105] Боровой В. Новая концепция безопасности" во внешней политике КНР // Китайська цивілізація: традиції та сучасність. К., 2007.

[106] Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии / Под ред. А.А. Розанова. Минск, Алматы, Женева, 2012.

[107] Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай // Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии. Вказ. пр. С. 22-46; Розанов А.А., Турарбеков Р.М. Введение. Там само. С. 7-10.

У колективній монографії «Китай у світовій політиці», опублікованій у 2001 р. [108] , відзначалося стрімке економічне піднесення КНР продовж попереднього десятиліття, у зв'язку з чим посилювався його міжнародний вплив. У одному з розділів за авторства С. Лузяніна аналізуватися інтереси і перспективи співпраці Росії і КНР у Центральній Азії[109].

У статті Р. Гумерова [110] висвітлюються геоекономічні інтереси Росії в Центральній Азії. КНР розглядається в ній як суперник Росії за економічний вплив на регіон. Політичні проблеми енергетичного співробітництва Росії з країнами ЦА досліджував А. Павлов[111]. Відносини КНР з країнами Центральної Азії висвітлено у монографії Р. Мєдвєдєва [112] , який, зокрема, відзначав необхідність активізації співпраці КНР і РФ в сфері освоєння «великих природних ресурсів» центральноазійського регіону.

Питанням конкуренції основних світових гравців за вплив на Центральну Азію присвітив своє дослідження А. Казанцев [113] . Спираючись на значний статистичний матеріал, він відзначає посилення конкуренції КНР з Росією, США, Туреччиною та Іраном за освоєння енергетичних ресурсів регіону. Ця боротьба, на думку А. Казанцева, носить системний характер і охоплює різні аспекти, від енергетичного до безпекового, культурно-цивілізаційного, логістичного. На думку науковця, цій боротьбі сприяє те, що, незважаючи на досить важливе географічне розташування і багаті поклади корисних копалин, країни Центральної Азії і надалі залишаються країнами з низьким рівнем розвитку економік, що зрештою перетворює їх у об'єкт економічної експансії більш потужних держав.

---

[108] Китай в мировой политике. М., 2001.

[109] Лузянин С.Г. Китай, Россия и Центральная Азия: разграничение региональных интересов // Китай в мировой политике. Вказ. пр. С. 311-335.

[110] Гумеров Р. А. Геоэкономические интересы России в Центральной Азии // Россия и современный мир. 2008. Вып 4. С. 194-201.

[111] Павлов А. А. Политические проблемы энергетического сотрудничества России со странами Центрально-Азиатского региона: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2011.

[112] Медведев Р. Подьем Китая. Что такое социализм по-китайски? М., 2012. С.265-268.

[113] Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. М., 2013.

Розвиток зовнішньополітичного курсу КНР після приходу до влади «п'ятого покоління» китайських керманичів ґрунтовно досліджено в статті В. Портякова[114]. Він, зокрема, зазначає, що зміна нинішнього зовнішньополітичного курсу КНР пов'язана в першу чергу зі зростанням економічної і воєнної могутності КНР. Більш детально зовнішня політика КНР періоду головування Сі Цзіньпіна досліджується у статті Є.Рум'янцева[115]. Дослідник констатує суттєве зростання впливу КНР в світі і обґрунтовує необхідність активізації та поглиблення російсько-китайських відносин.

Питання багатосторонньої співпраці КНР з країнами Центральної Азії у рамках ШОС досліджувалися у працях М. Серєбрякової [116], С. Жукова і О. Рєзнікової [117], А. Бикова [118], А. Лукіна [119] та інших авторів. До праць, присвячених двосторонній співпраці КНР з країнами регіону, належить дослідження О. Калюжнової і Дж. Лі[120], у якому на основі ретельно підібраного фактологічного матеріалу, висвітлено співпрацю КНР і Казахстану у енергетичній сфері.

У кандидатській дисертації М. Дмитрієвої[121], присвяченій політиці РФ в ЦА, значна увага приділялася формуванню регіональних інститутів. Автори цих праць загалом позитивно оцінювали співпрацю КНР з країнами Центральної Азії. Однак,

---

[114] Портяков В. Контуры внешней политики лидеров Китайской Народной Республики пятого поколения // Проблемы Дальнего Востока. 2014, № 1. С.76-89.

[115] Румянцев Е. Внутренняя и внешняя политика Си Цзиньпина. М., 2016.

[116] Серебрякова Н. В. Шанхайская организация сотрудничества: проблемы политической интеграции в Центральной Азии: автореф. дис… канд. полит. наук: спец. 23.00.04 / Рос. ун-т дружбы народов. М., 2009.

[117] Жуков С. В., Резникова О. Б. Центральная Азия и Китай: экономическое взаимодействие в условиях глобализации. М., 2009.

[118] Быков А. И. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: основные направления и перспективы развития: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.14 / Моск. гос. ин-т межд. отношений. М., 2010.

[119] Лукин А.В. Шанхайская организация сотрудничества и российские интересы в Центральной Азии и Афганистане // Стратегия России в Центральной Азии и Шанхайская организация сотрудничества / Под ред. А.В. Лукина. М., 2012.

[120] Калюжнова Е., Джулиан Ли. Китайско-казахстанское сотрудничество в области углеводородного сектора в начале XXI столетия // Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. Жукова. М., 2014. С. 13-32.

[121] Дмитриева М. О. Российская политика в Центральной Азии и формирование региональных институтов: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.04 / Дальневост. фед. ун-т. Владивосток, 2014.

ця співпраця показана ними через призму російських інтересів в регіоні. Автори доводили необхідність збереження російського впливу на країни Центральної Азії та посилення військово-політичної складової співробітництва заради посилення регіональної безпеки.

У цілому, незважаючи на значну кількість досліджень, російська історіографія однобоко досліджує проблематику зовнішньої політики КНР в Центральній Азії. Більшістю російських дослідників розглядали центральноазійський регіон як частину єдиного пострадянського простору, відповідно – сферу російських інтересів.

Отже, політиці КНР в Центральній Азії в 1991-2017 рр. присвячено багато наукових праць. Проте, по-перше, вони представлені передусім політологічними дослідженнями. По-друге, у цих працях висвітлювалися лише окремі аспекти зовнішньої політики КНР. По-третє, значна частина наукових досліджень (передусім китайських і російських вчених) відзначаються ідеологічною і політичною заангажованістю, що зрештою вплинуло на їхні оцінки і висновки. Це обумовлює актуальність написання комплексної наукової роботи з усебічним висвітленням і об’єктивною оцінкою політики КНР в Центральній Азії.

1.2. Джерельна база

Дослідження обраної нами проблеми обумовило залучення широкого кола різноманітних джерел, які відображають процес формування і еволюції політики КНР стосовно країн Центральної Азії. Їх умовно можна поділити на шість сім груп.

До першої групи джерел відносимо виступи голів (президентів) Цзінь Цземіня, Ху Цзінтао і Сі Цзіньпіна, глав Державної ради (урядів) та інших представників уряду КНР, які стосуються питань зовнішньої політики, передусім в Центральній Азії. Це виступи на з'їздах КПК, самітах ШОС, під час візитів до держав Центральної Азії та участі в міжнародних форумах. Вони дозволяють простежити концептуальні зміни в обґрунтуванні зовнішньої політики КНР, зміну пріоритетних завдань у регіоні і їхню практичну реалізацію.

До цієї групи належать, між іншим, виступи Голови КНР Цзянь Цземіня «За краще майбутнє дружби і співпраці між Китаєм і Центральною Азією» у липні 1996 р.[122] і «Просування "духу Шанхаю", сприяти миру у всьому світі» на саміті Шанхайської організації співробітництва в червні 2002 р. [123] . На XVI з'їзді КПК в 2002 р. Цзян Цземінь проголосив мету всебічної побудови заможного суспільства «сяо кан»[124]. Зовнішня політика країни мала спрямовуватися на досягнення цієї мети.

---

[122] Цзян Цземінь **江**泽民 За краще майбутнє дружби і співпраці між Китаєм і Центральною Азією. **共创中国和中亚的友好合作的美好未来** 05 липня 1996 р. URL: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/qw/Paper/30130

[123] Цзян Цземінь **江**泽民 Просування "духу Шанхаю", сприяти миру у всьому світі **弘扬'上海精神',促**进世界和平 Виступ Цзян Цземіня на саміті ШОС в Санкт-Петербурзі **江**泽民在在上海合作组织圣彼得堡峰会上的讲话 8 червня 2002 р. URL : https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t10897.htm

[124] Цзян Цземінь **江**泽民 Всебічна суспільство середнього достатку **全面建**设小康社会, відкриття нової сторінки для будівництва соціалізму з китайською специфікою **开**创中国特色社会主义事业新局面 Виступ Цзян Цземіня на 16-му національному з'їзді Комуністичної партії Китаю **江泽民在中国共**产党第十六次全国代表大会上的报告 2002/11/08 URL: http://www.shidian.sdu.edu.cn/news/news/zyzs/2003-04-21/1050915614.html

Пріоритетні цілі, основні напрями співпраці й ініціативи КНР в рамках ШОС висвітлюють виступи голови Ху Цзінтао на самітах глав держав держав-членів, а також зустрічах глав урядів, які відбувалися в КНР[125].

Основні напрями політики КНР щодо кран Центральної Азії були викладені в промові Ху Цзіньтао на Азійсько- Африканському саміті у квітні 2005 р.[126]. Зокрема, він засудив формування системи однополюсного світу та виступив з ідеєю об'єднання всіх країн азійського і африканського континентів задля побудови більш справедливого і більш гармонійного міжнародного порядку.

У політичній доповіді на XVII з'їзді КПК 2007 р. Ху Цзіньтао виступив з пропозицією про переорієнтацію суспільного розвитку і застосування у зовнішній політиці КНР інструментів «м'якої сили»[127]. На з'їзді проголошувалося прагнення Китаю до зміцнення миру й стабільності, окреслювалися найважливіші завдання, які полягали у підвищенні культурної «м'якої сили» держави задля створення «гармонійного суспільства» всередині Китаю і «гармонійного світу» за його межами. Ідеї побудови більш гармонійного світу були розвинуті у виступі Ху Цзіньтао на шостому засіданні Ради глав держав – членів ШОС у червні 2015 р.[128].

---

[125] Виступ Ху Цзінтао на саміті Шанхайської організації співробітництва в Астані 胡锦涛在上海合作组织阿斯塔纳峰会上讲话 6 липня 2005 р. URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t202425.htm; Виступ Ху Цзінтао на сьомому саміті глав держав ШОС. Зміцнювати довіру сусідів, сприяти миру на планеті 加强睦邻互信,推动和平发展:胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第七次会议上的讲话 16.08.2007. URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t352274.htm; Виступ Ху Цзіньтао на шостому засіданні Ради глав держав-членів ШОС 胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第六次会议上的讲话 15 червня 2006 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200606/t20060615_7944524.shtml; Виступ Ху Цзіньтао на засіданні Ради глав держав-членів ШОС **胡**锦涛在上合组织成员国元首理事会会议上讲话 7 червня 2012 р. URL : http://www.gov.cn/ldhd/2012-06/07/content_2155604.htm

[126] Виступ Ху Цзіньтао на Азійсько-Африканському саміті 胡锦涛在亚非峰会上的讲话 22 квітня 2005 р.
URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200504/t20050422_7944378.shtm

[127] Ху Цзіньтао виступив із доповіддю на XVII з'їзді КПК 胡锦涛在党的十七次全国代表大会上作报告 15 жовтня 2007 р. URL：http://www.gov.cn/ldhd/2007-10/15/content_776431.htm

[128] Виступ Ху Цзіньтао на шостому засіданні Ради глав держав-членів ШОС 胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第六次会议上的讲话 15 червня 2006 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200606/t20060615_7944524.shtml.

Звітна доповідь Ху Цзіньтао на XVIII з'їзді КПК 2012 р. є концептуальною в сенсі нового розуміння культури як провідної сили для утвердження Китаю як одного зі світових лідерів і досягнення світової гармонії через «китаїзацію» світу шляхом поширення ціннісних засад історико-культурної спадщини Китаю[129]. На цьому з'їзді Сі Цзіньпін запропонував нову зовнішньополітичну концепцію, яка згодом отримала назву «китайська мрія», що зрештою призвело до посилення ролі КНР в Центральній Азії як регіонального лідера.

Аналогічно цінними для нашого дослідження були офіційні виступи, інтерв'ю і праці Сі Цзіньпіна[130]. Ініціатива «Пояс і шлях»була оголошена у доповіді Сі Цзіньпіна «Розвиток дружби між народами і побудова кращого майбутнього» у вересні 2013 року під час його візиту до Казахстану[131].

У виступі прем'єра Державної ради КНР Лі Кецяна на Всесвітньому економічному форумі 22 січня 2015 р., яка відзначається високим рівнем аналітики й інформаційного наповнення, було обґрунтовано необхідність посилення економічної співпраці з КНР, яка, крім економічного процвітання країн світу, має призвести до миру і стабільності на планеті, збереження ефективного світового порядку[132].

---

[129] XVIII Всекитайський з'їзд Комуністичної партії Китаю 舉世矚目的中國共產黨第十七次全國代表大會 URL: http://cpc.people.com.cn/BIG5/64162/64168/106155/index.htm

[130] Виступ глава Сі Цзіньпіна в Московському інституті міжнародних відносин 国家主席习近平在莫斯科国际关系学院的演讲 24 березня 2013 р. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-03/24/content_2360829.htm; Виступ Сі Цзіньпіна на саміті бізнес-лідерів ATEC 习近平在亚太经合组织工商领导人峰会上的演讲 8 жовтня 2012 р. URL：http://www.gov.cn/ldhd/2013-10/08/content_2501676.htm; Виступ Сі Цзіньпіна на загальних дебатах 70-ї Генеральної Асамблеї ООН 习近平在第七十届联合国大会一般性辩论时的讲话 28 вересня 2015 р. URL: http://www.xinhuanet.com/world/2015-09/29/c_1116703645.htm; Сі Цзіньпін опублікував статтю в ЗМІ Киргизстану 习近平在吉尔吉斯斯坦媒体发表署名文章 11 червня 2019 р. URL：http://www.scio.gov.cn/m/tt/xjp/Document/1656511/1656511.htm, ін.

[131] Виступ Сі Цзіньпіня в Університеті Назарбаєва 习近平在纳扎尔巴耶夫大学的演讲 7 вересня 2013 р. URL:http://www.xinhuanet.com//politics/2013-09/08/c_117273079.htm

[132] Ли Кецян выступил с речью на Всемирном экономическом форуме. URL: http://russian.nevs.cn./china2015-01/22, ін.

До цієї групи відносяться також офіційні виступи міністрів закордонних справ КНР, заступників МЗС, інших представників влади[133].

В окрему, **другу групу джерел** виділяємо матеріали МЗС КНР і держав Центральної Азії, а також посольств КНР в цих державах й іноземних держав у КНР.

На офіційних сайтах МЗС і дипломатичних представництв публікуються огляди двосторонніх відносин КНР з державами Центральної Азії[134], інтерв'ю міністрів закордонних справ, послів КНР в державах Центральної Азії, інших представників зовнішньополітичного відомства[135], інформація про візити голови КНР, голови держради і міністра закордонних справ КНР, взаємні візити високого рівня й основні питання, які обговорювалися на зустрічах[136], про досягнуті домовленості й результати співпраці на певний проміжок часу, про ситуацію в державах Центральної Азії[137] тощо.

---

[133] Нові виклики, нові концепції: міжнародна боротьба з тероризмом і політика Китаю. Виступ заступника міністра закордонних справ Китаю Ван Ї на Мюнхенській конференції з питань міжнародної політики безпеки 2 лютого 2002 р. **新挑**战、**新**观念-**国**际反恐斗争**和中国的政策-外交部副部**长**王毅** 2002 **年** 2 **月** 2 **日在慕尼黑国**际安全政策会议**上的**讲话全文) 6 лютого 2002 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/zt/ywzt/wzzt/2297/2301/t4658.htm, ін.

[134] Відносини між Китаєм і Киргизстаном 中国同吉尔吉斯坦的关系 21 серпня 2003 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_13/; Відносини між Китаєм і Казахстаном **中国同哈**萨克斯坦**的关系** 9 березня 2004 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_11/; Відносини між Китаєм і Казахстаном. **中国同哈**萨克斯坦的关系. 04-09-2013 URL: http://cpc.people.com.cn/n/2013/0904/c64387-22807242.html , ін.

[135] Міністр закордонних справ розповів про візит Ху Цзіньтао до Казахстану та Туркменістану 外交部长谈胡锦涛访问哈萨克斯坦和土库曼斯坦 15 грудня 2009 р. URL : http://www.gov.cn/jrzg/2009-12/15/content_1487323.htm; Посол Китаю в Узбекистані Сунь Ліцзе дав інтерв'ю журналістам «Китайських ЗМІ на Шовковому шляху» 驻乌兹别克斯坦大使孙立杰接受“中国媒体丝路行”记者采 10 червня 2014 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgmb/chn/zt/ydyl/t1163870.htm, ін.

[136] Вэнь Цзябао прибыл в Душанбе с визитом. 2006-09-16. URL: http://tj.china-embassy.gov.cn/rus/sbgx/200609/t20060916_10074057.htm; Голова Цзян Цземінь проводить переговори з президентом Туркменістану Ніязовим **江**泽民主席同土库曼总统佐尼亚夫会谈,**中国外交部官网** 17.11.2000. URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676980/xgxw_676986/t11134.shtml; Глава МИД Китая о результатах визитов Ху Цзиньтао в Казахстан и Туркменистан 15/12/2009. URL: http://russian.people.com.cn/31519/6841925.html, ін.

[137] Повідомлення прес-секретаря МЗС КНР про становище в Киргизстані 外交部发言人姜瑜就吉尔吉斯斯坦当前局势发表谈话 16.04.2010. URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/wjdt/fyrbt/t682135.htm

До **третьої групи** джерел відносимо міжнародні нормативно-правові акти, які формують правову основу двосторонніх відносин КНР з країнами Центральної Азії. Це міждержавні, міжурядові, міжвідомчі двосторонні договори, угоди, протоколи, конвенції, декларації тощо, які регулюють політичну і торговельно-економічну взаємодію КНР і країн ЦА на рівні двосторонніх відносин, а також спільні комюніке двостороннього характеру.

Вони дозволили дослідити широкий спектр питань міжнародного співробітництва, краще зрозуміти напрями політичного, торговельно-економічного і гуманітарного співробітництва КНР з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном. Ці двосторонні документи можна умовно поділити на договори політичного і економічного характеру.

Договори політичного характеру регламентують загальні засади міжнародних відносин КНР з країнами Центральної Азії. У них містяться загальні засади і принципи, у відповідності до яких ці відносини формуються, а також визначаються основні напрями двосторонньої співпраці. Серед документів цієї групи – угоди про встановлення дипломатичних відносин КНР з державами Центральної Азії, підписані в 1992 р., про розмежування кордонів, поглиблення двосторонніх політичних відносин тощо[138]. +

До угод торговельно-економічного характеру належать, наприклад, Договір про заохочення і взаємний захист інвестицій між КНР і Киргизстаном (травень 1992 р.)[139] або міжурядова угода між КНР і Казахстаном, підписана у вересні 1997

[138] Совместная декларация об основах дружественных взаимоотношений между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой (Пекин, 18 октября 1993 г.) // Сыроежкин К. Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Кн. 3. Вказ.пр. С. 21–25; Соглашение между РК и КНР о казахстанско-китайской государственной границе от 26 апреля 1994 г. // Вказ. пр. С. 102-131; Договор между Республикой Узбекистан и Китайской Народной Республикой о дружбе и сотрудничестве. Ташкент, 9 сентября 2013 года. URL: https://lex.uz/acts/2510798

[139] Соглашение между Правительством Республики Кыргызстан и Правительством Китайской Народной Республики о поощрении и взаимной защите капиталовложений. 14 мая 1992 г. URL: https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5140/download; China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-and-kyrgyzstan-bilateral-trade-and-future-outlook

р., про співробітництво у сфері нафти і природного газу»[140]. Остання передбачала спільне освоєння нафтового родовища Узен на заході Казахстану і будівництво спільного нафтопроводу.

Часто такі угоди включали усі напрями співпраці, проте один з них все одно є переважаючим. Так, Спільна декларація про подальший розвиток дружби і співробітництва між КНР і Республікою Узбекистан[141], підписана у листопаді 1999 р., визначала початок нового етапу у розвитку двосторонніх відносин цих держав. Документ охоплює майже всі сфери економіки, суспільного і культурного життя двох країн. Проте пріоритетне значення надавалося розвитку співробітництва у сфері транспортних комунікацій, зокрема прискоренню підготовки проекту будівництва залізниці Кашгар-Андіжан і досягнення багатосторонньої угоди. Контент-аналіз декладації про основні принципи взаємовідносин, розвиток та поглиблення взаємовигідного співробітництва 2004 р. [142] дозволяє простежити стан двостороннього співробітництва і його розвиток, порівняно з 1999 р.

Джерелом міжнародно–правових угод КНР з державами Центральної Азії є база даних договорів Китайської Народної Республіки, а також сайти Державної ради КНР, МЗС КНР і держав Центральної Азії.

До четвертої групи джерел відносимо міжнародно-правові акти, які стосуються багатостороннього співробітництва КНР з країнами Центральної Азії. До них відносяться спільні декларації та інші документи Шанхійської п’ятірки, декларації, угоди, конвенції, меморандуми, прес-комюніке, схвалені в

---

[140] Відносини між Китаєм і Казахстаном. 04-09-2013 中国同哈萨克斯坦的关系. 04-09-2013. URL: http://cpc.people.com.cn/n/2013/0904/c64387-22807242.html: Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ.пр. С. 20

[141] Совместная декларация о дальнейшем развитии отношений дружбы и сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Республикой Узбекистан. 8 ноября 1999 г. URL: http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/zwgx/zywj/200406/t20040617_1958789.htm

[142] Декларація про основні принципи взаємовідносин, розвиток та поглиблення взаємовигідного співробітництва між Китайською Народною Республікою та Республікою Узбекистан. 15 червня 2004 р. 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国关于进一步发展与加深两国友好合作伙伴关系的联合声明 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn//pds/ziliao/zt/ywzt/zt2004/hjtfawenoysiguobcxshezzztsgfh/t135619.htm

Шанхайській організації співробітництва (ШОС), а також виступи і заяви генерального секратаря ШОС[143]. У них характеризується регіональна ситуація, висвітлюються стан, нові завдання і перспективи багатосторонньої співпраці КНР, РФ і держав Центральної Азії, проте наявні проблеми і суперечності замовчуються.

Так, у Душанбінській декларації Шанхійської п'ятірки (липень 2000 р.)[144] визначено основні загрози для держав-членів у сфері безпеки – міжнародний тероризм, релігійний екстремізм і національний сепаратизм, які мали регіональний вплив, намічено спільні заходи щодо протидії їм.

Серед документів ШОС важливе значення мають засадничі документи створення цієї організації[145], а також документи щорічних самітів глав держав і урядів, зустрічей міністрів закордонних справ[146].

Так, у Договорі про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав-членів Шанхайської організації співробітництва[147], Бішкекській декларації і Плані дій по забезпеченню міжнародної інформаційної безпеки, прийнятим на Бішкекському саміті ШОС у серпні 2008 р. відображалась готовність держав-

---

[143] Заявление Генерального секретаря ШОС Б. Нургалиева в связи с событиями в г. Урумчи СУАР КНР. 10.07.2009 / Шанхайская организация сотрудничества. URL: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=346

[144] Душанбинская декларация глав государств Республики Казахстан, Китайской Народной Республики, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан от 4.07.2000 г. URL: http://law7.ru/base50/part5/d50ru5034.htm

[145] Декларація про створення Шанхайської організації співробітництва **上海合作**组织成立宣言 15 червня 2001 р. URL: http://chn.sectsco.org/documents/; Декларація Про основні цілі та напрямки і розуміння між урядами держав-членів Шанхайської організації співпраці з питань регіонального економічного співробітництва та сприяння торгівлі 上海合作组织成员国政府间关于开展区域经济合作的基本目标和方向及启动贸易和投资便利化进程的备忘录 14 вересня 2001 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875999240.pdf ; Хартия Шанхайской организации сотрудничества от 7 июня 2002 г. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/17288

[146]Декларація десятого засідання Ради глав держав-членів ШОС **上海合作**组织成员国元首理事会第十次会议宣言 Ташкент. 11 червня 2010 р. URL : https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t708188.htm; Декларація глав держав-членів Шанхайської організації співробітництва про побудову регіону довгострокового миру та спільного процвітання 上海合作组织成员国元首关于构建持久和平、共同繁荣地区的宣言 07 червня 2012 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cedk/chn/gnss/t939154.htm, ін.

[147] Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 16.08.2007 г. URL: http://infoshos.ru/ru/?id=22

членів розвивати співпрацю в усіх сферах діяльності, включаючи економіку, торгівлю, фінанси, екологію, промисловість, законодавство, сільське господарство, енергетику, транспорт, інформацію, телекомунікації, авіацію, космос, культуру, мистецтво, освіту, науку, інновації, технології, охорону здоров'я, туризм, спорт та інші.

П'яту групу джерел формують офіційні промови, виступи, заяви, інтерв'ю, праці керівників держав центральноазійського регіону і держав-членів ШОС, міністрів закордонних справ і послів цих держав[148].

До них, між іншим, належить опубліковане інтерв'ю колишнього президента Киргизстана А. Акаєва стосовно розмежування кордонів між КНР і Киргизстаном[149], виступи президента РФ на самітах і зустрічах ШОС[150].

До шостої групи джерел відносимо статистичні та інші фактологічні матеріали, які дозволяють аналізувати стан і динаміку розвитку торговельно-економічного співробітництва КНР і держав Центральної Азії, а також інвестицій КНР у цих державах.

Важливим джерелом такої інформації (про обсяги торгівлі, інвестиції, допомогу, спільні проекти тощо) є сайти посольств КНР у цих державах, передусім Відділ економічного та комерційного консультування посольства

---

[148] Президент Казахстану Н. Назарбаєв відвідає Китай і візьме участь у саміті СВМДА 哈萨克斯坦总统纳扎尔巴耶夫将访华并出席亚信峰会 12 травня 2014 р. URL:https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/zt_674979/ywzt_675099/2014zt_675101/yxhy_675105/zxxx_675107/201405/t20140512_7953852.shtml; Китайсько-киргизстанська співпраця у різних галузях, рух уперед, а відносини двох країн виходять на новий рівень – Посол КНР у Киргизстані 专访：中吉各领域合作全面推进, 两国关系将迈上新台阶—访中国驻吉尔吉斯斯坦大使杜德文 10 червня 2019 р. URL: http://www.gov.cn/xinwen/2019-06/10/content_5398995.htm

[149] Аскар Акаев высказался по поводу проданного в свое время Узонгу-Кууша. 21 апреля 2021 г. / Gezitter.org. URL: https://www.gezitter.org/politic/96921_askar_akaev_vyiskazalsya_po_povodu_prodannogo_v_svoe_vremya_uzongu-kuusha/

[150] Выступление В. В. Путина на расширенном заседании Совета глав государств ШОС, 17 июня 2004 г. // Дипломатический вестник. 2004, №7; Выступление В.В.Путина на заседании Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества в расширенном составе, 15 июня 2006 г. URL: http://archive.kremlin.ru/appears/2006/06/15/1040_type63377_107105.shtml

КНР[151]. Аналогічну інформацію можна також знайти на офіційних урядових сайтах КНР і держав Центральної Азії[152]. Так, дані Національного комітету Киргизької республіки дозволили нам порівнювати інвестиційну активність КНР стосовно країн центральноазіатського регіону з інвестиційною діяльність інших країн, зокрема США, Туреччини, Ірану тощо.

Статистичні матеріали, які характеризують економічний розвиток КНР і напрями її торговельно-економічної політики вміщує багатотомна збірка «Китай: цифри і факти»[153].

Важлива для дослідження статистика представлена на інформаційному ресурсі «Статиста»[154]. Так, дані про прямі інвестиції з Китаю в Таджикистан у 2010-2020 рр. на цьому ресурсі дозволили нам прослідкувати динаміку і спрямованість інвестиційної політики КНР стосовно цієї країни.

Статистичний матеріал, які відображають різні аспекти політичних і економічних відносин Китаю і Республіки Казахстан, з коментарями автора, вміщує тритомна праця казахстанського дослідника К. Сироєжкіна[155].

Сьому групу джерел становлять матеріали преси та інших ЗМІ, які містять інформацію про поточні суспільно-політичні події, які стосуються тематики

---

[151] Сума і сукупна вартість прямих інвестицій Китаю в Казахстані з 1993 р. по 2009 р. (статистика Казахстану) 历年中国对哈直接投资额与累积值 哈方统计; Зовнішня торгівля Казахстану і китайсько-казахська торгівля у 2008 році 2008 年哈萨克斯坦对外贸易及中哈贸易情况 URL: http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/200903/20090306082126.shtml ; Китай є найбільшим інвестором у транспортну інфраструктуру Казахстану 中国是哈萨克斯坦交通基础设施的最大投资国 26 листопада 2018. URL: https://bit.ly/ 3fjCWsK , ін.

[152] Статистика кількості іноземних студентів у Китаї 2016 р. 2016 年度我国来华留学生情况统计 / Міністерство освіти КНР. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_fbh/moe_2069/xwfbh_2017n/xwfb_170301/170301_sjtj/201703/t20170301_297677.html ; Статистика иностранных инвестиций в 2017 г. / Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан. 2018. URL: http investcom.tj/ru/invest/investisionale; Enterance of direct foreign investment by countries. Non CIS / National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. URL: http://www.stat.kg/en/opendata/category/4452, ін.

[153] China. Facts & Figures. Annual Handbook / Ed. by James Mulvenon. V. 21. Breeze, Florida: Academic International Press, 1997.

[154] Foreign direct investment (FDI) from China into Tajikistan from 2010 to 2020 / Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1273285/fdi-inflow-into-tajikistan-from-china

[155] Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству: в 3 т. Алматы, 2010.

нашого дослідження. Ми отримували важливу інформацію з центрального печатного органу КПК газети Женьмінь Жибао[156], інтернет-сайтів Агентства Сіньхуа[157], Chinanews[158], новини Китаю[159], а також агенцій новин та інтернет-видань держав Центральної Азії (Інтерфакс Казахстан, UzDaily, 24.kz, tj.sputniknews та ін.). На жаль, у цих виданнях тпереважно висвітлювалася лише офіційна урядова позиція стосовно тих та інших зовнішньополітичних подій.

Отже, широка і різноманітна джерельна база, систематизована нами у сім груп, уможливила усебічне і достовірне дослідження політики КНР в Центральній Азії на двосторонньому і багатосторонньому рівнях.

1.3. Методологія

Політика КНР в регіоні Центральна Азія розглядається в дисертації на тлі розвитку міжнародних відносин у Центральній Азії, зовнішньої політики і еволюції основних зовнішньополітичних концепцій КНР, їх застосування в регіональній політиці, а також внутрішніх змін в КНР і регіональних державах.

Хоча в дисертації досліджується політика, вона вивчається з позицій історичної, а не політичної, науки. Робота базується на критичному аналізі й інтерпретації історичних джерел, а також на використанні спеціальних методів історичного дослідження, таких як історико-генетичний, хронологічний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, історико-типологічний, ретроспективний, описово-оповідальний.

Метод критичного аналізу джерел є основним у історичному науковому дослідженні. Він передбачає, що автор не запозичає факти і їхню інтерпретацію у інших авторів, а намагається знайти першоджерела, перевірити їх на достовірність, самостійно їх інтерпретувати. Різноманітність джерел інформації дозволяє уникнути свідчень лише з одного джерела і порівняти різні свідчення .

[156]Женьмінь Жибао онлайн URL: http://russian.people.com.cn/31519/6841925.html
[157] Агентство Сіньхуа 新华社 URL: http://news.sina.com.cn/c/2006-05-31/095210022508.shtml
[158] Chinanews 中国新闻网 URL: https://www.chinanews.com.cn/gn/news/2010/06-08/2329856.shtml
[159] Новини Китаю. URL: http://www.chinanews.com/gj/zlk/2014/01-15/205_2.shtm

Історико-гетичний метод передбачає розгляд подій у розвитку й динаміці.

Використання хронологічного методу передбачає розгляд явища і подій у хронологічній послідовності, Проблемно-хронологічний метод дозволив розділити тему дослідження на низку вужчих, більш конкретних науковх проблем і розглянути кожну з них у хронологічному порядку.

Завдяки порівняльно-історичному методу було проведено компаративний аналіз китайської зовнішньої політики щодо цих країн. Застосування цього методу орієнтувало на пошук спільних, подібних і відмінних рис у політиці КНР стосовно держав Центральної Азії, дозволило виявити відмінностей у політиці КНР по відношенню до різних регіональних держав. Цей метод слугував розкриттю специфіки сучасного стану відносин між КНР і окремими країнами Центральної Азії, з'ясуванню ступеня їх значимості у політиці КНР.

Метод періодизації дозволив структурувати роботу згідно з принципом «зміни поколінь» керівників КНР чи визначити етапи формування китайської історіографії досліджуваної політики КНР в Центральній Азії.

Історико-типологічний метод було використано при систематизації історіографічної та джерельної бази дослідження, при визначенні основних напрямів і пріоритетів зовнішньої політики КНР щодо країн Центральної Азії, кожен з яких має власні сутнісні характеристики. Використання історико-типологічного методу сприяло впорядкуванню і узагальненню історичних подій та фактів, визначенню їхніх основних характеристик.

За допомогою ретроспективного методу було розглянуто передумови формування зовнішньої політики КНР, визначено основні історичні та культурно–цивілізаційні чинники, які впливали на неї.

Описово-оповідальний метод передбачає розповідь про минуле, що здійснюється в хронологічному порядку і має аналітичний характер.

Також у дисертації використано низку загальнонаукових методів, таких як аналіз і синтез, дедукція й індукція, аналогія, системно-структурний, статистичний, діалектичний, герменевтики.

Методами аналізу та синтезу автор послуговувався на усіх етапах дослідження. Використання цих методів дозволило структурувати роботу за певним планом з поділом на розділи й підрозділи, кожен з яких закінчується короткими узагальненнями, забезпечити органічний взаємозв'язок цілого і його частин, поєднати різноманітну інформацію, а також сформувати цілісне бачення досліджуваних нами історичних процесів.

Дедуктивний метод дозволив підкріпити низку положень, які стосуються розвитку КНР і країн Центральної Азії та їхнього співробітництва, конкретними фактами. Індуктивний метод уможливив перехід від висвітлення окремих подій і процесів до концептуальних узагальнень. Метод аналогії – проведення паралелей між окремими подіями, явищами і процесами.

Системно-структурний метод уможливив встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями і фактами, у нашому випадку, з'ясування змісту взаємодії між КНР і країнами Центральної Азії на двосторонньому рівні (п. 2.2., п. 3.2., п. 4.2.), найбільш суттєвих зв'язків між ними, та визначення основних тенденцій розвитку регіональної політики КНР.

Статистичний метод завдяки використанню конкретних кількісних показників у різних сферах дозволив детально висвітлити конкретні аспекти співробітництва між КНР і країнами Центральної Азії в торговельно-економічній, енергетичній і кредитно-інвестиційній сферах, зробити відповідні узагальнення.

Діалектичний метод було використано під час трактування процесу формування і розвитку політики КНР щодо центральноазіатських країн і відносин з ними. Вони розглядалися як динамічний процес, що знаходиться у стані постійного розвитку, обумовленому його внутрішніми суперечностями. Основна сутність цих суперечностей полягає у певній не відповідності політики КНР в центральноазіатському регіоні оголошеним його керівництвом зовнішньополітичним цілям.

Метод герменевтики використано при вивченні положень міжнародних договорів, угод, протоколів тощо, які формують правову основу двосторонніх і багатосторонніх відносин КНР з державами Центральної Азії, а також для

дослідження текстів офіційних виступів і заяв з боку вищих посадових осіб КНР, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, РФ та інших держав. Це дозволило використати їх для комплексного аналізу широкого спектру питань, які характеризують регіональну політику КНР у різних сферах і відносини з регіональними державами.

Також дослідження базується на загальнонаукових принципах наукової неупередженості, логічності, усебічності, багатофакторності, системності.

Принцип наукової неупередженості передбачає, що особисті політичні чи філософські погляди, симпатії й антипатії автора не повинні впливати на його дослідження, висновки і оцінки. Принцип логічності використано для послідовного і зв'язного викладу дисертаційного матеріалу. Принцип усебічності – під час аналізу взаємопов'язаних аспектів співробітництва КНР з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном.

Принцип багатофакторності передбачає урахування різних чинників, які впливали на розвиток міжнародних відносин у Центральній Азії за участі КНР і регіональних держав. Так, його було застосовано під час розгляду питань про участь КНР у ШОС в п.3.2. і п. 4.2. та участі країн Центральної Азії в проекті «Пояс і шлях».

Принцип системності зумовив розгляд Центральної Азії як єдиного політико-економічного простору, а міжнародні відносини у ньому як цілісного складного об'єкту, характеристика якого є більш широкою, ніж сума характеристик його складових. Згідно з системним регіональним підходом, який також використовувала Н.Д. Городня при вивченні політики США в Східній Азії[160], Центральна Азія розглядається нами як єдиний політичний і економічний простір, у межах якого ми намагаємося простежити різноманітні зв'язки між КНР і регіональними державами на двосторонньому і багатосторонньому рівнях, які разом формують центральноазійський напрям зовнішньої політики КНР.

[160] Городня Н.Д. Регіональна політика США у Східній Азії (1989-2013 рр.). Дис… докт. іст. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014.

Міжнародні відносини в Центральній Азії досліджено в межах різнорівневої цілісної системи, яка формується в контексті взаємодії багатьох елементів і зумовлена переплетенням різноаспектних чинників двостороннього й багатостороннього характеру. Крім цього, ми розглядали зовнішню політику КНР стосовно країн Центральної Азії через призму її національних інтересів, насамперед забезпечення національної безпеки і сприятливих умов для соціально-економічного розвитку.

Отже, поєднання цих методологічних підходів дозволило нам досягти мети дослідження і дійти аргументованих висновків з усіх поставлених завдань.

Таким чином, незважаючи на досить глибоке вивчення окремих аспектів регіональної політики США у Східній Азії вітчизняними та зарубіжними дослідниками, аналіз свідчить про відсутність дослідження, у якому б системно вивчалася регіональна політика США у Східній Азії у постбіполярний період на двосторонньому і багатосторонньому рівнях на тлі регіональних процесів і у взаємозв'язку з ними. Широка і різноманітна джерельна база дослідження, представлена шістьома групами, а також застосована методологія дозволили досягти мети дисертаційного дослідження і дійти до обґрунтованих висновків, які відповідають сформульованим у вступі дослідницьким завданням.

Розділ ІІ. Формування і реалізація політики Китаю в Центральній Азії у 1992 – 2002 рр.

2.1. Становлення політичних і торговельно-економічних відносин КНР з країнами Центральної Азії на двосторонньому рівні

Після розпаду СРСР в Центральній Азії утворилось п’ять незалежних держав – Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан і Таджикистан. Троє з них – Казахстан, Киргизстан і Таджикистан – мали спільні кордони з КНР.

Китай встановив дипломатичні відносини з пострадянськими державами Центральної Азії в січні 1992 р., коли урядова делегація КНР послідовно відвідала їхні столиці. Усі країни визнали Тайвань невід’ємною складовою КНР і взяли зобов’язання не встановлювати з ним офіційні відносини, засудили Рух за незалежність Східного Туркестану в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі (СУАР). За результатами цих візитів були підписані комюніке, у яких зазначалось, що двосторонні відносини КНР з цими державами будуть розвиватись на основі поваги до їхнього суверенітету і цілісності, ненападу, невтручання у внутрішні справи, рівності й вигоди, мирного співіснування й інших загальновизнаних принципів міжнародного права.

У 1990-х рр. пріоритетними для КНР були завдання модернізації й економічного розвитку. Для реалізації цих завдань було необхідно забезпечити сприятливі міжнародні умови, включаючи створення поясу безпеки на кордонах. Проте перспективи розвитку і подальший політичний курс держав, незалежних держав, які виникли на західних кордонах замість єдиного СРСР, був невідомим.

Одним з першочергових завдань КНР було вирішення територіальних проблем, коріння яких сягало часів Російської імперії. У зв’язку з цим на радянсько-китайському кордоні були постійно зосереджені війська, час від часу між ними відбувались збройні сутички. З середини 1980-х рр. розпочались переговори з цього питання між СРСР і КНР, проте після розпаду Радянського Союзу ця проблема залишилася.

У грудні 1991 р. Росія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан створили спільну делегацію для переговорів з КНР з питань кордонів і скорочення чисельності військ в прикордонних регіонах. Проте КНР віддавала перевагу двостороннім переговорам з кожною із зацікавлених держав, тож вони відбувались окремо з Росією, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном.

Інше важливе завдання КНР полягало в налагодженні співробітництва з прикордонними державами Центральної Азії у зв'язку з відновленням сепаратизму в СУАР. Таке співробітництво було також потрібне у зв'язку зі зростанням в нових умовах світового розвитку транснаціональних проблем безпеки, включаючи тероризм, екстремізм і міжнародну злочинність.

Китай був також зацікавлений у розвитку торгівлі з новими державами, які могли стати ринками і джерелами природних ресурсів, а також у великому потенціалі транзитних перевезень через ці держави до ринків Європи.

У зв'язку з динамічним розвитком промисловості КНР поступово посилювалась її залежність від експорту енергоносіїв і природних копалин. Казахстан, Узбекистан і Туркменістан володіли багатими запасами нафти, газу, урану, чорних і кольорових металів, інших ресурсів. Киргизстан, крім цього, мав великі водні ресурси, необхідні для розвитку гідроенергетики.

Проте завдання розвитку торговельно-економічного співробітництва в 1990-х рр. було другорядним, порівняно з розмежуванням кордонів і стабілізації ситуації в СУАР. Через слабкий розвиток промисловості й дефіцит іноземної валюти в країнах Центральної Азії, в цей час набув поширення обмін сировини на китайські товари.[161]

На початку 1990-х рр. в СУАР активізувалась боротьба уйгурів-мусульман за створення незалежної держави «Східний Туркестан», що створило серйозну проблему національній безпеці КНР. В уйгурських виступах був помітним вплив радикального ісламу, у тому числі у зв'язку з проникненням до СУАР представників радикальних організацій з охопленого громадянською війною

[161] Цзю Менджун 俱孟军 Економічні та торговельні відносини між Китаєм і країнами Центральної Азії 中国与中亚国家的经贸关系 // Поточні події. 时事报告 杂志. 1994. No.11. С.26.

Афганістану. У 1991 і 1992 рр. відбулись теракти в деяких містах Сіньцзяня. У 1994 р., за інформацією китайських спецслужб, було попереджено ще 30 терактів і заворушень. У січні 1995 р. стався вибух в м. Урумчі, в липні цього ж року – повстання в м. Хотан, у серпні – протести в м. Кульджа[162].

На засіданні Постійного комітету Центрального політбюро КНР у березні 1996 р. було виокремлено два основні аспекти, які становили небезпеку для СУАР – етнічний сепаратизм і незаконна релігійна діяльність. Зазначались зближення й інтенсифікація діяльності етнічних сепаратистських організацій за межами Китаю, їхнього проникнення в СУАР[163]. У квітні 1996 р. влада КНР розпочала в СУАР кампанію «Сильний удар». З квітня по червень було заарештовано близько 4 000 осіб, як повідомлялося, талібів[164].

Щоб протидіяти сепаратизму і тероризму в СУАР, Пекіну важливо було заручитися підтримкою Казахстану, Киргизстану і Таджикистану. Уйгури СУАР мали досить тісні родинні й кланові відносини з діаспорою в цих державах. Тут в цілому проживало близько 500 тис. уйгурів, з них – близько 200 тис в Казахстані, близько 35 тис осіб – у Киргизстані[165]. Тут діяли організації, які підтримували ідею незалежності. На території Киргизької РСР з 1989 р. діяло уйгурське об'єднання «Іттіпак» (Єдність), в Казахстані – Східний комітет Туркестану і Організація свободи Уйгурстану, створені у 1991 р.[166]

Для КНР було важливо унеможливити підтримку сепаратистів і екстремістів з боку організацій, які існували на території центрально-азійських держав, й координувати оперативні дії китайських спецслужб з їхніми відповідними

---

[162] Ман Цзунчжоу 满宗洲, Ру Юнфу 茹永福 Питання, на які варто звернути увагу в діяльності етнічного сепаратизму в Сіньцзяні та боротьбі з сепаратизмом 新疆民族分裂主义的活动及反分裂斗争应当注意的问题 // Трибуна суспільних наук у Сіньцзяні 新疆社科论坛 1996, № 3, С. 43; Hastings J. Charting the Course of Uyghur Unrest // The China Quarterly. № 208. 2011. P. 901.

[163] Summary of Minutes of the Meeting on Safeguarding Stability in Xinjiang (Excerpts) March 19, 1996. Standing Committee of the Central Politburo. Chinese Law and Government. 2010, Vol. 43, № 1. P 10.

[164] Dillon M. Ethnic, Religious and Political Conflict on China's Northwestern Borders: the Background to the Violence in Xinjiang // Boundary and Security Bulletin. 1997. Vol 5. № 1. P. 83

[165] Omuralieva Alia. China-Kyrgyzstan Relations. Вказ. пр. P. 49.

[166] Stein M. Uyghurs Without Borders? The Economic and Social Status of Uyghurs in Kazakhstan and Its Impact on Interethnic Conflict and Transnational Threats. Foreign Military Studies Office. 10.01.2010. P. 9.

органами. Крім того, інституційна і економічна слабкість нових держав Центральної Азії робила їх вразливими для різних видів транскордоннх національних загроз.

Значення таких загроз, включаючи тероризм, наркотрафік, поширення зброї масового знищення, контрабанда суттєво зросло у нових умовах світового розвитку у зв'язку з революцією у засобах комунікації. Після розпаду СРСР Казахстан ставав ядерною державою, на території Узбекистану залишались лабораторії біологічної і хімічної зброї. Товаром на чорному ринку стала зброя звичайного типу, велика кількість якої залишалась в центрально-азійських державах з радянських часів. Через територію Центральної Азії до КНР здійснювався транзит опіатів і прекурсорів з Афганістану.

Стурбованість китайського уряду викликала також можливість посилення впливу США в Центральній Азії, яку в Пекіні вважали «заднім двором» Китаю. Підтримка Америкою демократії, прав людини і розвитку ринкової економіки, на основі концепції «розширення і зміцнення світової спільноти ринково орієнтованих демократій»[167], в Китаї й інших авторитарних державах, включаючи Центральну Азію, вважали втручанням у їхні внутрішні справи.

За президентства Б. Клінтона (1993-2001 рр.) США здійснювали політику «залучення» КНР, проте їхні відносини складалися непросто. З точки зору ідеології КНР Америка завжди були для неї конфронтаційною країною. Негативний вплив на американсько-китайські відносини мали Тайванські кризи 1995–1996 рр. і бомбардування Белграду військами НАТО в 1999 р.

Американський чинник сприяв зацікавленості КНР у розвитку транзитних сухопутних шляхів через Центральну Азію. Найважливішим джерелом нафти для Китаю в 1990-х роках був Близький Схід. Малаккська протока, що з'єднує Індійський і Тихий океани, була єдиним шляхом для транспортування Китаєм нафти з Близького Сходу. З початку 1990-х рр. США отримали право вводити свої військові кораблі в порти Сінгапуру, що давало їм можливість контролювати

[167] A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House, July 1994. Washington D.C., 1994. ін.

перевезення Малаккською протокою. У Пекіні вбачали в цьому загрозу енергетичній безпеці Китаю. У разі блокування американськими військовими кораблями протоки Малакка, китайські танкери не могли б транспортувати через неї нафту до Китаю[168].

Показовим для КНР був Іньхейський інцидент влітку 1993 р., коли військово-морські сили США затримали китайське судно Іньхе (Yinhe) і здійснили його примусовий огляд у саудівському порту Даммам за підозрою у транспортуванні на ньому хімічної зброї до Ірану[169]. Цей інцидент порушив питання про безпеку перевезення морем необхідних КНР вантажів, включаючи нафту, і потребу пошуку альтернативних шляхів. У зв'язку з цим Пекін виявляв зацікавленість у нових транзитних шляхах через країни Центральної Азії. Першим кроком у цьому напрямку була угода між Китаєм, Казахстаном, Киргизстаном і Пакистаном про транзитні перевезення, підписана в Ісламабаді 9 березня 1995 р.[170].

Стратегічне значення Центральної Азії для США зросло після терактів 11 вересня 2001 р. і початку військових дій антитерористичної коаліції в Афганістані. В Пекіні Центральну Азію розглядали як регіон, який формував коридор з Афганістаном, звідки нестабільність і тероризм могли поширитися на територію КНР. Спочатку Китай підтримав глобальну війну проти тероризму, включаючи військові дії в Афганістані. Більше того, Китай скористався цими діями, щоб США і ООН визнали сепаратистський Ісламський рух Східного Туркменістану терористичною організацією. У Китаї наполягали, що вона має зв'язки з Аль-Каїдою[171]. Проте посилення американського впливу у Центральній Азії врешті було сприйнято в КНР як загроза національним інтересам.

---

[168] Ван Фей 王飞 Сінгапурсько-американські відносини військового співробітництва 新加坡与美国的军事合作关系 // Дослідження Південно-Східної Азії 东南亚研究 2004 (3). С.51.

[169] Tyler P.E. No Chemical Arms Aboard China Ship // The New York Times. September 6, 1993, Sec. 1, p.4.

[170] Соглашение между Правительствами Республики Казахстан, Китайской Народной Республики, Кыргызской Республики и Исламской Республики Пакистан о транзитных перевозках (Исламабад, 9 марта 1995 г.): URL: https://online.zakon.kz//Document/?doc_id=1019812#pos=0;0; Менкеуліцзі. Передумови створення Шанхайської організації співробітництва. Вказ. пр. С. 46–48.

[171] Omuralieva Alia. China-Kyrgyzstan Relations. Op.cit. P. 67

Відносини з Узбекистаном. Першою державою Центральної Азії, з якою КНР встановила дипломатичні відносини (2 січня 1992 р.), був Узбекистан[172]. КНР і Узбекистан не мали спільних кордонів, а отже і проблем, пов'язаних з їхнім розмежуванням. Тому з самого початку двосторонні відносини були спрямовані на розвиток співробітництва в торговельно-економічній сфері. У січні 1992 р. Китай і Узбекистан підписали «Угоду про торговельно-економічну співпрацю», обмінялись документами про взаємне створення торговельних палат.

Узбекистан був другою за територією (після Казахстану) і найбільшою за населенням державою Центральної Азії з багатими природними ресурсами. У 1990-х рр. він посідав четверте місце серед світових виробників бавовни і друге місце у видобутку золота. Країна мала багаті родовища урану, нафти, цинку, свинцю, вольфраму, літію, інших кольорових і рідкісних металів[173]. Узбекистан посідав третє місце в Центральній Азії після Казахстану і Туркменістану за покладами природного газу. Він не мав виходу до моря, межував з усіма країнами Центральної Азії і в 1990-ті рр. претендував на роль регіонального лідера[174].

У країні зберігалась політична стабільність, яку забезпечував авторитарний режим президента Іслама Карімова (1991–2016 рр.). На початку 1990-х рр. економіка Узбекистану була в кращому стані, ніж Таджикистану, Киргизстану і Туркменістану. Країна мала розвинутий сільськогосподарський сектор, передусім з виробництва бавовни (близько 60% експорту). У першій половині 1990-х рр. тут було проведено приватизацію дрібних і середніх підприємств. За оцінкою казахського політолога К. Сироєжкіна, Пекін розглядав Узбекистан як єдину

---

[172] Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин 关于建立外交关系的联合公报. 2 січня 1992 р. 1992 年 1 月 2 日 м. Ташкент 塔什干市 / Посольство Китайської Народної Республіки в Республіці Узбекистан 中华人民共和国驻乌兹别克斯坦共和国大使馆 URL: http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/zwgx/zywj/200406/t20040617_1958782.htm; Меморандум-взаєморозуміння, який відноситься до Спільного комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Китайською Народною Республікою і Республікою Узбекистан 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国建立外交关系的联合公报 和本备忘录 2 січня 1992 р. 1992 年 1 月 2 日, м. Ташкент（塔什干市）URL: http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/zwgx/zywj/200406/t20040617_1958785.htm

[173] Juraev S. The Uzbekistan's Role in Central Asia // International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. 2009, Vol. 18, №. 2. P.62.

[174] Чжэньпэн Лян. Китайская дипломатия в Центральной Азии. Вказ. пр. С. 19.

державу Центральної Азії, що намагалась слідувати «китайській моделі» реформ, як потенційного лідера регіону, найбільш перспективного торговельно-економічного партнера КНР[175]. Створенню сприятливої атмосфери для розвитку співробітництва у різних сферах сприяли взаємні візити президентів Узбекистану і КНР. Так, у 1990-х рр. відбулося три офіційні візити І. Карімова до КНР.

12-14 березня 1992 р. на запрошення голови КНР Ян Шанкуня з державним візитом в КНР приїздила делегація Узбекистану на чолі з президентом І. Карімовим. Відбулися його окремі переговори з головою Ян Шанкунєм і генеральним секретарем ЦК КПК Цзян Цземінєм. За результатами переговорів були підписані Протокол про консультації між міністерствами іноземних справ КНР і Республіки Узбекистан, міжурядові угоди про співробітництво в сферах культури, освіти, охорони здоров'я, туризму і спорту, про науково-технічне співробітництво, протоколи про співробітництво транспортній сфері; угоди між міністерствами сільського господарства, міжбанківська угода й інші документи[176]. Було створено Комітет міжурядового співробітництва, у рамках якого працювало шість підкомітетів. Сторони домовилися про надання Узбекистану товарного кредиту[177].

У квітні 1994 р. відбувся офіційний візит в Узбекистан прем'єра Держради КНР Лі Пена, під час якого було підписано низку документів у торговельно-економічній, фінансовій, транспортній та інших сферах.

У жовтні того ж року І. Карімов здійснив офіційний візит в Пекін на запрошення голови Цзянь Цземіня. За його результатами 24 жовтня було підписано Декларацію про основні принципи розвитку і поглиблення двостороннього взаємовигідного співробітництва[178].

---

[175] Сыроежкин К. Китай в Центральной Азии: от торговли … Вказ. пр. С. 50.

[176] Спільне комюніке Китайської Народної Республіки і Республіки Узбекистан 中乌联合公报 13 березня 1992 р. URL: http://www.law-lib.com/law/law_view.asp?id=223041

[177] Чжао Хуашен. 赵华胜. Дипломатія Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр. С. 170; Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия … Вказ. пр. С. 19.

[178] Декларація про основні принципи взаємовідносин, розвиток та поглиблення взаємовигідного співробітництва між Китайською Народною Республікою і Республікою Узбекистан 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国关于进一步发展与加深两国友好合作伙伴关系的联合声明 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn//pds/ziliao/zt/ywzt/zt2004/hjtfawenoysiguobcxshezzztsgfh/t13

У липні 1996 р. з офіційним візитом в Узбекистан приїздив голова КНР Цзянь Цземінь. Згідно зі Спільною декларацією за результатами візиту, він пройшов успішно і дозволив «підняти відносини дружби і співробітництва на новий якісний рівень»[179].

Наступним візитом найвищого рівня був офіційний триденний візит президента І. Карімова в КНР у листопаді 1999 р. За його результатами було підписано Спільну декларацію про подальший розвиток дружби і співробітництва[180].

З 1994 р. діяв режим найбільшого сприяння розвитку торговельно-економічних відносин між КНР і Узбекистаном на паритетній основі. Унаслідок цього до 1996 рр. двосторонній товарообіг стабільно зростав. На початку 1990-х рр. він становив 47,52 млн. дол., в середині 1996 р. – 187 млн. дол.[181] У середині 1990-х рр. в Узбекистані діяло близько 100 спільних з КНР підприємств[182].

З 1998 р. активну роль у розвитку двосторонніх відносини і культурної дипломатії КНР почало відігравати товариство дружби «Узбекистан-Китай».[183]

Проте після 1996 р. товарообіг між Узбекистаном і КНР почав скорочуватись. На це впливали різні чинники: Азійська фінансова криза 1997-1998 рр., фінансовоа криза в Росії, зміна інвестиційного клімату Узбекистану після 1997 р., неконвертованість національних валют. Якщо у 1997 р. двосторонній

5619.htm; Відносини між Китаєм і Узбекистаном. 中国和乌兹别克斯坦的双边关系. 06-06-2016 URL: http://world.people.com.cn /GB/8212/65943/65948/4457555.html

[179] Спільна декларація Китайської Народної Республіки та Республіки Узбекистан 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国联合声明 URL: https://www.chinanews.com.cn/gn/news/2010/06-08/2329856.shtml

[180] Спільна декларація Китайської Народної Республіки та Республіки Узбекистан про подальший розвиток відносин дружби і співробітництва між двома країнами 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国关于进一步发展两国友好合作关系的联合声明 8 листопада 1999 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t7156.htm

[181] Савкович Е.В. Торгово-экономическое сотрудничество КНР и Республики Узбекистан // Вестник Томского государственного университета. 2012, № 356. С. 9.

[182] Лузянин С.Г. Китай, Россия и Центральная Азия… Вказ. пр. С.330.

[183] Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия … Вказ. пр. С. 19

товарооборот складав близько 200 млн дол., то у 1998-1999 рр. – близько 90 млн.[184] До кінця десятиліття кількість спільних підприємств зменшилась на 50%.

Під час переговорів з Цзянь Цземінєм і прем'єр-міністром Чжу Жунзі в Пекіні у листопаді 1999 р. президент І. Карімов висловив стурбованість різким, більш ніж на 50% скороченням за останній рік двосторонньої торгівлі, зацікавленість у китайських інвестиціях і створенні спільних підприємств, у розширенні взаємодії у галузях хімічної, легкої, авіаційної галузей промисловості. Також обговорювалась проблема міжнародного тероризму і релігійного екстремізму, яка стала актуальною після замаху на президента Карімова і теракту в Ташкенті в 1999 р., організованого радикальною організацією Ісламський рух Узбекистану (ІМУ). Під час візиту було підписано Рамкову угоду про позику КНР на суму близько 11 млн дол., інші договори у різних сферах[185].

У Спільній декларації про подальший розвиток дружби і співробітництва, між іншим, зазначалось, що керівники двох держав надають першочергового значення розширенню і поглибленню взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва. Пріоритетне значення надавалось розвитку співробітництва у сфері транспортних комунікацій, гармонізації умов перевезення вантажів на території двох держав. Було відзначено успіхи по відродженню Великого Шовкового шляху. У зв'язку із завершенням будівництва в КНР залізниці Корла-Кашгар зазначалась згода сторін прискорити підготовку проекту будівництва залізниці Кашгар-Андіжан і досягнення багатосторонньої угоди[186].

До кінця 1990-х рр. динаміка розвитку відносин КНР з Узбекистаном поступилась розвитку відносин КНР з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, з якими в цей час було урегульовано проблеми кордонів і

---

[184] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия… Вказ пр. С. 330; Савкович Е. Торгово-экономическое сотрудничество КНР и Республики Узбекистан. Вказ. пр. С. 90.

[185] Відносини між Китаєм і Узбекистаном. 中国和乌兹别克斯坦的双边关系. 06-06-2016. URL: http://world.people.com.cn /GB/8212/65943/65948/4457555.html; Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С. 19.

[186] Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Республіки Узбекистан про подальший розвиток відносин дружби та співробітництва між двома країнами 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共**和国关于**进一步发展两国友好合作关系的联合声　8 листопада 1999 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t7156.htm

взаємодія з якими відбувалася не лише на двосторонньому, але і багатосторонньому рівні (через механізм «Шанхайської п'ятірки»).

Одна з причин втрати динаміки двосторонніх відносин полягала в тому, що довіра між урядами КНР і Узбекистану так і не сформувалася. Стурбованість Пекіна викликав узбецький націоналізм і перспективи його поширення за межі держави. Політична еліта Узбекистану, посилаючись на історичне коріння імперії Тамерлана (XIV–XV ст.) виступала за створення в регіоні єдиної федеративної держави, ядром якої мав бути Узбекистан. Інші народи Центральної Азії (казахи, таджики, туркмени, киргизи, уйгури) мали об'єднатися навколо узбеків. Це викликало стурбованість в Пекіні, тим більше, що національний склад Узбекистану мав спільне коріння з народами Сіньцзяну[187].

Серед основних постулатів зовнішньополітичної доктрини Узбекистану були спільні ісламські цінності й захист незалежності від «нової імперської політики Росії». Хоча у 1992 р. Узбекистан підписав Ташкентську декларацію про Договір колективної безпеки з Росією і низкою пострадянських держав, невдовзі він дистанціювався від Москви у політичній і військовій сферах, створив найбільш боєздатну в Центральній Азії армію, був єдиною державою СНД, на території якої не було російських військ.

Проте під впливом загрози ісламського екстремізму, яку уособлювала організація Ісламський рух Узбекистану, у жовтні 1998 р. Узбекистан, Росія і Таджикистан оприлюднили Декларацію про співпрацю у військовій сфері[188]. У 1999 і 2000 рр. В. Путін двічі відвідував Узбекистан і підписав угоду про поглиблення військового співробітництва. Однак стурбованість Узбекистану стосовно намірів Росії зберігалася. Тож у 1999 р. Узбекистан приєднався до форуму «Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ» (Грузія-Україна-Азербайджан-Молдова), який підтримували США. У серпні 2000 р. і вересні 2001 р. Узбекистан підписав угоди про військове співробітництво з КНР, яка передбачала постачання йому військової техніки для проведення

[187] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия... Вказ пр. С. 328-330.
[188] Akbarzadeh S. Keeping Central Asia Stable // Third World Quarterly. 2004. Vol. 25, № 4. P. 697.

антитерористичних операцій і військової підготовки [189] . Також Узбекистан розвивав військове співробітництво з Туреччиною.

7 жовтня 2001 р. США і Узбекистан підписали угоду про використання військової бази Карші-Ханабад на його території, а в березні 2002 р. – Декларацію про стратегічне партнерство і основи співробітництва. Через це Узбекистан не приєднався до створеної в 2002 р. і очолюваної РФ Організації договору колективної безпеки (ОДКБ). Водночас Узбекистан увійшов до Шанхайської організації співробітництва, де російський вплив урівноважувався китайським.

У Пекіні політику Узбекистану оцінювали як проамериканську, хоча й продиктовану стратегічними розрахунками[190]. Це був один з важливих чинників, який стримував розвиток політичного діалогу між КНР і Узбекистаном.

Після 11 вересня 2001 р. стратегія США у ЦА акцентувала на тісних відносинах з Узбекистаном як довготерміновим партнером США у цьому регіоні. Проте такі розрахунки мали серйозні ризики. Не зважаючи на важливе стратегічне становище «в серці» Центральної Азії, що робило його незамінним для регіональних зв’язків і торгівлі, Узбекистан мав водні й територіальні суперечки з усіма своїми сусідами, періодично використовував енергетичний експорт в Таджикистан і Киргизстан як важіль тиску на їхні уряди для поступок у спірних питаннях, здійснював мінування своїх кордонів для захисту від вторгнення озброєних угрупувань без консультацій зі своїми сусідами. Крім цього, Узбекистан перебував у стані постійної економічної кризи. Його економічна система була близькою до радянської в кінці 1980-х рр., на відміну від Казахстану і Киргизстану. Узбецький уряд відмовлявся відкрити свою економіку. За прогнозами Ф. Хілл, у разі продовження такої траєкторії розвитку Узбекистан міг стати повністю закритою державою, якою на той час вже був Туркменістан[191].

Відносини з Казахстаном. Найбільшою за територією і найбільш економічно розвинутою державою пострадянської Центральної Азії був Казахстан. Він також

[189] Bailes A., Hagelin B., Lachowski Z., Perlo-Freeman S., Stålenheim P., Trofimov D. Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia. Stokholm, 2003. P. 54.
[190] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия. Указ.соч. С. 330-331.
[191] Hill F. Contributions of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism. Вказ. пр.

мав найдовший з центрально-азійських держав кордон з КНР – близько 1063 км. На початок 1990-х рр. населення Казахстану складало близько 18 млн осіб. На його території була розташована частина ядерного потенціалу СРСР. Він володів розвинутим військово-промисловим комплексом і багатими природними ресурсами: великими запасами нафти і природного газу, залізної руди, хрому, вугілля, свинцю і урану, золота і хромітів[192].

Відносини між Казахською РСР і КНР почали розвиватись одразу після нормалізації радянсько-китайських відносин. Перші угоди були підписані між Казахською РСР і Сіньцьзян-Уйгурським автономним районом КНР – Угода про розвиток економічного, науково-технічного і культурного співробітництва (1990 р.), Угода про принципи і основні напрямки розвитку співробітництва між Казахською РСР і Сіньцзянь-Уйгурським районом КНР (1991 р.)., угоди про використання залізничного переходу Дружба (СРСР) – Алашанькоу (КНР), торговельна угода тощо[193]. Підгрунтя для досягнення цих угод заклало радянсько-китайське комюніке, підписане в Москві 19 травня 1991 р.

КНР і Казахстан встановили дипломатичні відносини 3 січня 1992 р., коли в Алмати було підписано відповідне Спільне комюніке[194]. Посольство Казахстану в Пекіні було відкрито в грудні того ж року. У 1992 р. розпочав свою діяльність перший посол Китаю в Казахстані Чжан Дегуан, хоча посольство КНР в Нур-Султані було відкрито лише в квітні 2005 р.

---

[192] Мінгазутдінова Г. Казахстан в системі зовнішньополітичних інтересів США кінця XX - початку XXI ст. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2014. Вип. 4. С. 26-29. С. 28; Суюнбаев М., Мамытова А. Природные ресурсы как фактор развития Центральной Евразии. Вказ. пр.

[193] Соглашение о принципах и основных направлениях развития сотрудничества между Казахской Советской Социалистической Республикой и Синьцзян-Уйгурским автономным районом Китайской Народной Республики (Урумчи, 16 июля 1991 г.). URL: https://online.zakon.kz/lawyer/?m=s#text=%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%87%D0%B8,%2016%20%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F%201991%20%D0%B3.&spos=1&tSuffix=1&swhere=3&baseId=1, інші.

[194] Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан. 3 січня 1992 р. 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国建交联合公 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_11/; Відносини між Китаєм і Казахстаном. 中国同哈萨克斯坦的关系. 04-09-2013 URL: http://cpc.people.com.cn/n/2013/0904/c64387-22807242.html

У 1992 р. було підписано угоди, які заклали правові основи для розвитку двостороннього співробітництва в торговельно-економічній сфері[195].

18–21 жовтня 1993 р. на запрошення голови КНР Цзянь Цземіня відбувся перший офіційний візит президента Казахстану Нурсултана Назарбаєва в Пекін. Він провів переговори з Цзянь Цземінєм і прем'єр-міністром Лі Пеном, за результатами яких дві сторони підписали Спільну декларацію про основи дружніх відносин[196]. Представники урядів підписали угоди про цивільний авіатранспорт й офіційні ділові подорожі громадян двох держав, програму співробітництва між міністерствами культури двох держав на 1993-1994 рр. [197] Казахстан, який на той час вже оголосив про згоду стати без'ядерною державою, отримав згоду КНР надати гарантії незастосування проти нього ядерної зброї[198].

Незважаючи на подібність політичних режимів двох держав і зацікавленість у розвитку торговельно-економічних відносин, у перші роки незалежності Республіки Казахстан розвитку двосторонніх відносин перешкоджала проблема урегулювання кордонів.

Першу, найбільш важливу Угоду про розмежування кордонів було підписано 26 квітня 1994 р. під час візиту до Казахстану прем'єр-міністра КНР Лі Пена[199]. За

---

[195] Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о создании Межправительственной казахско-китайской комиссии по торгово-экономическому и научно-техническому сотрудничеству (Пекин, 26 февраля 1992 г.) // Сыроежкин К. Казахстан – Китай. Кн.3. Вказ. пр. С. 264-265; Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о поощрении и взаимной защите инвестиций (Пекин, 10 августа 1992 г.) // Там само. С. 266-274; Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о международном автомобильном сообщении (Пекин, 26 сентября 1992 г.) // Там само. С. 419-426.

[196]Спільна декларація про основи дружніх взаємин між Республікою Казахстан та Китайською Народною Республікою. Пекін, 18 жовтня 1993 р. 关于中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国友好关系基础的联合声明 URL: http://www.law-lib.com/law/law_view.asp?id=77430

[197] Brief introduction to relations between China and Kazakhstan. 2003-05-27. URL: https://www.chinadaily.com.cn/en/doc/2003-05/27/content_166588.htm

[198] Відносини між Китаєм і Казахстаном. 中国同哈萨克斯坦的关系. 04-09-2013 URL: http://cpc.people.com.cn/n/2013/0904/c64387-22807242.html; Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С. 19-20.

[199] Угода між Китайською Народною Республікою і Республікою Казахстан про китайсько-казахстанський кордон 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于中哈国界的协定 26 квітня 1994 р. URL: http://www.law-lib.com/lawhtm/1994/77526.htm

цією угодою КНР отримала близько 22% спірної території[200]. Вузька смужка території на схід від о. Жаланашколь, за яку у серпні 1969 р. був збройний конфлікт між СРСР і КНР, була визнана за Китаєм. У квітні 1994 р. дві сторони підписали також угоди про надання китайським урядом кредиту Казахстану, про залізничні перевезення пасажирів і вантажів, та інші документи[201].

Президент Казахстану Н. Назарбаєв ратифікував Угоду про розмежування кордонів 15 червня 1995 р. на основі наданих йому додаткових повноважень, що свідчило про неоднозначність сприйняття цих домовленостей у казахському суспільстві[202]. За угодою від 26 квітня 1994 р. було розмежовано кордон по усій лінії, за винятком двох ділянок в районі річки Сари-Чельдієв (колишня Алматинська область) і перевалів Чаган-Обо і Баймурза (колишня Семипалатинська область)[203]. Тож переговори з цього питання продовжились.

У вересні 1995 р. президент Н. Назарбаєв здійснив державний візит у Пекін. Відбулися його переговори з Цзянь Цземінєм і Лі Пеном. Дві сторони обмінялися нотами стосовно ратифікації угоди про кордони, підписали Спільну заяву про подальший розвиток і поглиблення дружніх відносин[204]. У ній відзначався успішний розвиток двосторонніх відносин і рішучість підняти їх «на якісно новий рівень», визначались подальші дії в сферах політичних відносин, торговельно-економічній, військово-політичній, гуманітарній і міжнародній сферах.

У сфері політичних відносин акцентувалась потреба в найближчий час приступити до демаркації кордону, «в дусі взаємопоступливості і

---

[200] Fravel M. Taylor. Regime Insecurity and International Cooperation: Explaining China's Compromises in Territorial Disputes // International Security. 2005. Vol. 30. Is. 2. P. 46–83.

[201] Brief introduction to relations between China and Kazakhstan. 2003-05-27. Вказ. пр.

[202] О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе. Указ Президента Республики Казахстан от 15 июня 1995 г. // Сыроежкин К. Л. Казахстан – Китай. Кн.3. Вказ. пр. С.102-131.

[203] Савкович Е. В. Пограничное урегулирование на западе КНР в 1990–2000-е гг. (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан) // Вестник Томского гос. университета. 2010, № 336. С. 88; Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії (1992 – 1997 рр.) // Гілея. 2020, Випуск 153 (№ 2). С. 117 – 123.

[204] Спільна декларація про подальший розвиток і поглиблення дружніх взаємин між Китайською Народною Республікою і Республікою Казахстан 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于进一步发展和加深两国友好关系的联合声明 Пекін, 11 вересня 1995 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cohk//chn/topic/zgwj/smgbhk/t55413.htm

взаєморозуміння продовжити обговорення питань, що залишаються, щоб знайти взаємоприйнятне для обох сторін справедливе і раціональне рішення» [205]. Декларувалися наміри виступати проти національного сепаратизму, не допускати на своїй території направлену проти іншої сторони сепаратистську діяльність будь-яких організацій і сил.

У торговельно-економічній сфері ставилось завдання максимально використовувати переваги, які створювали географічна близькість і взаємодоповнюваний характер економік, більш активно розвивати торговельно-економічне співробітництвом між прикордонними регіонами.

У військово-політичній сфері передбачалось сприяння встановленню і розвитку зв'язків між міністерствами оборони двох держав, найшвидшому виробленню Угоди про взаємне скорочення збройних сил і заходи розвитку довіри у військовій сфері в районі кордонів, розвитку військово-технічного співробітництва.

Тоді ж було підписано Меморандум про співробітництво між міністерствами національної оборони КНР і Казахстану, угоди про використання порту Ляньюньган в провінції Цзянсу для перевезень вантажів з Казахстану тощо[206].

КНР отримала гарантії, що Казахстан не буде підтримувати уйгурські організації на своїй території. У 1995 р. Казахстан заборонив діяльність організацій Об'єднаний національно-революційний фронт Східного Туркестану, Організація свободи Уйгуристану і Союз уйгурських народів. У 1996 р. дві сторони підписали угоду про екстрадицію, що також відповідало інтересам КНР у боротьбі з уйгурським сепаратизмом і екстремізмом[207].

Уряд Казахстану, зі свого боку, висловлював занепокоєння ядерними випробовуваннями, які КНР здійснювала у пустелі Лобнор, недалеко від

[205]Спільна декларація … 11 вересня 1995 р. Вказ. пр.

[206] Меморандум о сотрудничестве между Министерством обороны Республики Казахстан и Министерством обороны Китайской Народной Республики (Пекин, 11 сентября 1995 г.) // Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай... Кн. 3. Вказ. пр. С. 210-211; Brief introduction to relations between China and Kazakhstan. 2003-05-27 Вказ. пр.

[207]Договір між Республікою Казахстан та Китайською Народною Республікою про видачу 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国引渡条约 URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/ziliao/tytj/t422917.htm

казахських кордонів. У травні 1995 р., коли Китай здійснив на цьому полігоні випробування підземної ядерної бомби, уряд Казахстану гостро розкритикував Китай за продовження програми підземних випробувань[208].

Наступна зустріч Цзянь Цземіня і Н. Назарбаєва відбулась 26 квітня 1996 р. в Шанхаї у двосторонньому, а потім у багатосторонньому форматі з президентами Киргизстану, Таджикистану і Росії[209].

У липні 1996 р. Цзянь Цземін здійснив триденний державний візит в Казахстан, де провів переговори з Н. Назарбаєвим і спікером нижньої палати парламенту Оспановим, виступив з промовою «За краще майбутнє дружби і співробітництва між Китаєм і Центральною Азією», у якій акцентував на важливості відносин з сусідніми державами[210]. Було підписано низку документів, включаючи Спільну заяву, угоди про співробітництво між Народним банком Китаю і Національним банком Казахстану, у сфері контролю над якістю та взаємною сертифікацією імпорту і експорту сировини, та інші[211].

У вересні 1996 р. Китай підписав Угоду про всеосяжну заборону ядерних випробувань. У зв'язку з цим були скасовані чергові випробовування, проти яких виступав Казахстан.

24 вересня 1997 р. і 4 липня 1998 р. КНР і Казахстан підписали додаткові угоди, які розмежували невеликі секції їхнього спільного кордону. Перша угода була підписана під час візиту в Казахстан прем'єр-міністра Лі Пена у вересні 1997 р.[212] Тоді ж було підписано Міжурядову угоду про співробітництво в галузі нафти і природного газу, яка поклала початок двосторонньому співробітництву в цій сфері.[213]

---

[208] Chinese Conduct Nuclear Bomb Test // The New York Times. 16 May 1995.
[209] Brief introduction to relations between China and Kazakhstan. 2003-05-27. Вказ. пр.
[210] Цзян Цземінь 江泽民：За краще майбутнє дружби і співпраці між Китаєм і Центральною Азією. 共创中国和中亚的友好合作的美好未来 05 липня 1996 р. URL:: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/qw/Paper/30130
[211] Brief Introduction to Relations between China and Kazakhstan. 2003-05-27. Вказ. пр.; Timeline Kazakhstan. URL: http://www.timelines.ws/countries/KAZAKHSTAN.HTML
[212] Додаткова Угода між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан про казахстансько-китайський кордон 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于中哈国界的补充协定 24 вересня 1997 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876764783.pdf
[213] Brief Introduction to Relations between China and Kazakhstan. Вказ. пр.

У липні 1998 р. під час робочого візиту голови Цзянь Цземіня до Казахстану було підписано другий додатковий протокол про кордони, який завершив їх розмежування. На той час між КНР і Казахстаном залишався диспут за 187 кв. км території. За угодою 1998 р. Китай отримав 43% цієї території, Казахстан – 57%[214]. Парламент Казахстану ратифікував ці додаткові угоди в 1999 р. Того ж року КНР, РФ і Казахстан, а також КНР, Казахстан і Киргизстан підписали угоди про визначення стику кордонів[215]. Отже, до 1999 р. питання про розмежування кордонів було вирішено. Залишалося здійснити їхню демаркацію.

23–27 листопада 1999 р. з офіційним візитом до КНР приїздив Н. Назарбаєв. Під час цього візиту дві сторони підписали Спільне комюніке про остаточне вирішення прикордонних питань, Спільну заяву про подальше зміцнення усебічного співробітництва, угоду про співробітництво проти незаконної конкуренції і монополій, та інші документи[216].

Усього з 1996 по 2000 р. відбулось шість зустрічей між першими особами двох держав, у тому числі три офіційні візити президента Назарбаєва в Китай, під час яких були закладені правові основи двосторонніх відносин.

У наступні роки Спільна комісія здійснювала демаркацію кордонів. Фінальний протокол був підписаний в Пекіні 10 травня 2002 р. Його ратифікація відбулась в липні 2003 р.[217]

Після розмежування кордону виникла інша проблема, пов’язана з відведенням Китаєм вод р. Іртиш, яка проходить через території Китаю, Монголії,

---

[214] Додаткова Угода між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан про казахстансько-китайський кордон 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于中哈国界的补充协定 4 липня 1998 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876784165.pdf

[215] Угода між Китайською Народною Республікою, Російською Федерацією та Республікою Казахстан про визначення точки стику державних кордонів трьох держав 中华人民共和国，俄罗斯联邦，哈萨克斯坦共和国关于确定三国国界交界点的协定 Алмати 5 травня 1999 р. URL:http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875998595.pdf

[216] Спільне комюніке про повне врегулювання прикордонних питань між Республікою Казахстан і Китайською Народною Республікою. 23 листопада 1999 р. URL: http://www.gov.cn/gongbao/content/2000/content_60206.htm

[217] О ратификации Протокола между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о демаркации линии казахстанско-китайской государственной границы. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года, № 469 // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Кн. 3. Вказ. пр. С. 149.

Казахстану і РФ. У зв'язку з тим, що план розвитку КНР на 2001–2005 рр. приділяв значну увагу розвитку західних регіонів, включаючи СУАР, з'явився масштабний Проект 635 відведення вод р. Іртиш для зрошування західних земель КНР. Від 5 до 10% вод р. Чорний Іртиш мало поступати в о. Улунгур, звідти спрямовуватись на нафтові поля Карамай в СУАР і зрошувати 140 тис. га земель в цьому районі через канал довжиною 300 км і шириною 22 м (такий канал вже існував з 1970-х рр., передбачалося його розширення[218]. У Казахстані це стало важливим питанням національної і локальної (для регіону Павлодару) політики. Його активно піднімали представники опозиції Н. Назарбаєву.

У липні 2000 р. на запрошення президента Назарбаєва відбувся офіційний візит до Казахстану віце-президента КНР Ху Цзінтао, під час якого було підписано Угоду про економічне і технологічне співробітництво між КНР і Казахстаном[219]. У березні 2001 р. розпочалися консультації з питання відведення вод р. Іртиш, які завершились безрезультатно. Такі консультації тривали до 2006 р. і врешті завершилися взаємоприйнятним компромісом.

Після урегулювання проблеми кордонів інтенсифікувалась співпраця двох держав у торговельно-економічній сфері. У 1990-ті рр. Китай майже не інвестував за кордоном. Перші китайські інвестиції були спрямовані в енергетичну галузь Казахстану. З кінця 1990-х рр. КНР почала брати участь у видобутку газу одного з найбільших родовищ – Актобемунайгаз. У 1995 р. китайська компанія «CNPC – Актобемунайгаз» отримала на 20 років дозвіл на розробку родовищ Жанажол і Кенкіяк-надсолевий, а з липня 1997 р. – на 25 років на родовище Кенкіяк-підсолевий в Актюбінській області.

У вересні 1997 р. під час офіційного візиту до Казахстану віце-прем'єра КНР Лі Ланьціна в Астані було підписано міжурядову угоду про співробітництво у сфері нафти і природного газу»[220]. Вона передбачала спільне освоєння нафтового

[218] Sievers Eric W. Вказ. пр.
[219] Brief Introduction to Relations between China and Kazakhstan. Вказ. пр.
[220] Відносини між Китаєм і Казахстаном. 04-09-2013 中国同哈萨克斯坦的关系. URL: http://cpc.people.com.cn/n/2013/0904/c64387-22807242.html: Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С. 20

родовища Узен на заході Казахстану і будівництво нафтопроводу протяжністю 3 тис км., який мав поєднати західні кордони Казахстану з нафтопромислами Карамай в СУАР. З боку КНР це мала здійснювати Китайська національна нафтова корпорація (CNCC). З цієї метою КНР виділяла прямі інвестиції на суму 9,5 млрд дол. (за деякими даними, близько 11 млрд. дол.), що було найбільшою на той час закордонною інвестицією КНР. Введення нафтопроводу в експлуатацію очікувалось не пізніше 2004 р.[221]

Досить динамічно розвивалася двостороння торгівля. Якщо у 1992 р. її обсяги складали 360 млн. дол., у 1993 р. – 434 млн. дол., у 1998 р. – близько 630 млн дол., у 1999 р. досягли 1 млрд дол. За контрактом, у 1998 р. Казахстан поставив Китаю 100 тис. т, в 1999 р. – 500 тис т. нафти. Було досягнуто домовленості про будівництво на території Казахстану заводу по випуску легкових автомобілів, спільну розробку космічних програм, експорт казахської електроенергії в північно-західні райони КНР[222].

У липні 1999 р. дві сторони підписали Рамкову угоду про надання Китаєм безвідсоткового кредиту уряду Казахстану на суму до 100 млн юань на 10 років під 3% річних для будівництва узгодженого виробничого об'єкту[223], у серпні 2000 р. – про надання безоплатної допомоги у розмірі 10 млн юань на постачання устаткування з Китаю[224].

У 1998–1999 рр. Казахстан і КНР підписали низку угод у сфері військово-технічного співробітництва, включаючи угоду про постачання китайським ВМС пробної партії торпед, вироблених у Казахстані.

---

[221] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия... Вказ пр. С. 326; Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии. Вказ. пр. С. 25; Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр. С.118.

[222] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия… Вказ пр. С. 325-326.

[223] Рамочное соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о предоставлении Китайской Народной Республикой льготного кредита Республике Казахстан (Пекин, 9 июля 1999 г.) // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Кн. 3. Вказ. пр. С. 279-280.

[224] Соглашение о предоставлении безвозмездной помощи Правительством Китайской Народной Республики Правительству Республики Казахстан (Астана, 19 апреля 2000 г.). // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Кн. 3. Вказ. пр. С.284.

У грудні 2002 р. було підписано дві угоди про співпрацю у боротьбі з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом[225]. Тоді ж дві сторони підписали Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво, який був підсумковим документом першого десятиліття становлення двосторонніх відносин[226].

Відносини з Киргизстаном. КНР встановила дипломатичні відносини з Киргизстаном 5 січня 1992 р.[227] У травні цього року було відкрито посольство КНР у Бішкеку, підписано договір «Про невтручання у внутрішні справи» (16 травня 1992 р.).

Двосторонні переговори з прикордонних питань між КНР і Киргизстаном розпочались у 1993 р. До 1996 р. вдалось частково узгодити лінію кордону і розмежувати чотири спірні прикордонні території. КНР визнала за Киргизстаном пік Перемоги, ділянки Жани-Жер та Іркештам. Відповідну угоду було підписано під час державного візиту в Киргизстан голови КНР Цзянь Цземіня в липні 1996 р.[228] Після цього залишалось ще п'ять спірних прикордонних ділянок, у тому числі ущелина Узонгу-Кууш і пік Хан-Тенгрі[229].

Переговори про остаточний розподіл кордонів тривали ще три роки. Найбільш складним було питання про ущелину Узонгу-Кууш.

У квітні 1998 р. президент Киргизстану А. Акаєв здійснив візит в Пекін. Пі час переговорів Цзянь Цземінь запевнив, що Китай продовжить підтримувати зусилля Киргизстану в захисті його незалежності, суверенітету, внутрішньої

---

[225] Угода між Урядом Республіки Казахстан і Урядом Китайської Народної Республіки про запобігання небезпечній військовій діяльності 中华人民共和国政府和哈萨克斯坦共和国政府关于预防危险军事活动的协定 URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676500/xgxw_676506/200212/t20021224_9291594.shtml; Соглашение между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о сотрудничестве в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Пекин, 23 декабря 2002 г.). // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Кн. 3. Вказ. пр. С. 234-239.

[226] Китайсько-казахстанський Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво 中哈友好睦邻条约 23 грудня 2002 р. URL: http://lt.china-office.gov.cn/chn/xwdt/200212/t20021224_9870294.htm

[227] Відносини між Китаєм і Киргизстаном 中国同吉尔吉斯坦的关系 URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_13/

[228] Відносини між Китаєм і Республікою Киргизстан 中国与吉尔吉斯斯坦的关系. 12-06-2006. URL:http://world.people.com.cn/GB/8212/65943/65948/4465135.htm

[229] Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр. С.119.

стабільності, розвитку національної економіки. А. Акаєв висловив підтримку боротьбі КНР проти сепаратизму і релігійного екстремізму. Після цього візиту уряд Киргизстану заборонив на три місяці етнічне уйгурське об'єднання «Уйгур Іттіпак», обґрунтовуючи це його сепаратистською діяльністю[230].

26 серпня 1999 р. дві сторони підписали Додаткову угоду про киргизько-китайський державний кордон. Згідно з нею, 70% території Узонгу-Кууш закріплювалось за Киргизстаном, інші 30 %, які складали 1 240 кв. км, переходили до КНР. Пік Хан-Тенгрі залишався за Киргизстаном. Парламент Киргизстану ратифікував цю угоду лише в 2002 р.[231]

Більшість населення Киргизстану негативно сприйняло передачу КНР частини території Узонгу-Кууш. Питання про територіальні поступки на користь КНР піднімалися під час акцій протесту проти президента А. Акаєва у 2002 р. (в районі Аксу, які супроводжувались насиллям) і в 2005 р. під час «тюльпанової революції»[232].

Для Киргизстану, як і для КНР були актуальними проблеми екстремізму і тероризму. У Киргизстані радикальний іслам поширився у великих узбецьких анклавах Сох і Шахімардан, а також серед таджиків, які проживали у Ворусі. Радикальні організації намагались створити ісламську державу на території Оршської області Киргизстану, Ферганської області Узбекистану і Худжанської області Таджикистану. Це загрожувало територіальній цілісності цих держав і створювало загрози безпеці КНР. У 1998 р. у м. Ош на півдні Киргизстану відбулись терористичні акти з численними жертвами. Суд визнав винними (у березні 2001 р.) уйгурів-громадян КНР, які були членами транснаціональної

---

[230] Kyrgyzstan. – Human Rights Watch World Report 1997. P. 227. URL: shorturl.at/bgySV; Ситнянский Г. Киргизия: национальные проблемы, внутренние и внешние // Центральная Азия и Кавказ. 1998. URL: https://www.ca-c.org/journal/15-1998/st_08_sitnjansky.shtml

[231] Відносини між Китаєм і Республікою Киргизстан 中国与吉尔吉斯斯坦的关系. 12-06-2006. Вказ. пр.; Аскар Акаев высказался по поводу проданного в свое время Узонгу-Кууша. 21 апреля 2021 г URL: https://www.gezitter.org/politic/96921_askar_akaev_vyiskazalsya_po_povodu_prodannogo_v_svoe_vremya_uzongu-kuusha/

[232] Сакенов Мирбек. Как Узонгу-Кууш отдавали Китаю — история переговоров, длившихся 141 год. 08.10.2019. URL: https://ru.sputnik.kg/20191008/kak-uzongu-kush-pereshel-k-kitayu-1045911205.html; Керимбекова Н., Галицкий В. К вопросу о кыргызско-китайской государственной границе. Вказ. пр.

терористичної організації[233]. Радикальна організація Ісламський рух Узбекистану в 1999 р. здійснила серію нападів на киргизьку частину Ферганської долини.

Питання спільної боротьби із сепаратизмом, тероризмом і екстремізмом піднімалися як на двосторонньому рівні, так і під час багатосторонніх самітів лідерів КНР, Росії, Казахстану, Киргизстану і Таджикистану, які почали відбуватися щорічно з квітня 1996 р. (Шанхайська п'ятірка).

З точки зору Бішкека, інтерес у розвитку відносин з КНР обумовлювався передусім потребами киргизької економіки.

У торговельно-економічній сфері у 1992 р. КНР і Киргизстан підписали Договір про заохочення і взаємний захист інвестицій, який набув чинності у вересні 1995 р.[234] На початку 1990-х рр. Киргизстан створив вільну економічну зону[235] і став першою з пострадянських держав, яка лібералізувала видобувну галузь. У радянські часи вона була однією з провідних секторів економіки Киргизстану (свинець, ртуть, сурма, золото тощо). Киргизький уряд розглядав видобуток золота рушійною силою розвитку економіки. Станом на 1991 р. видобувна галузь складала понад 50% промисловості Киргизстану і 29,2% ВВП[236]. Киргизстан мав також великі гідроенергетичні ресурси, які можна було використати для будівництва ГЕС і постачання електроенергії для СУАР. Важливим було також стратегічне значення Киргизстану як транзитної держави для торгівлі КНР з Узбекистаном і Таджикистаном, пізніше – із західними державами (у контексті відродження давнього Шовкового шляху в Європу).

Торговельно-економічні обміни між двома державами продовж 1990-х рр. були незначними. Після розпаду СРСР багато підприємств на території Киргизстану були закриті. Найбільш розвинутим сектором була текстильна

---

[233] Гребенщиков И. Уйгуры в Кыргызстане. 18.04.2001. URL: http://www.zonakz.net/articles/13629; Omuralieva Alia. China-Kyrgyzstan Relations. Вказ. пр. С. 68.

[234] Угода між Урядом Китайської Народної Республіки та Урядом Республіки Киргизстан про заохочення та взаємний захист капіталовкладень 中华人民共和国政府和吉尔吉斯坦共和国政府关于鼓励和相互保护投资协定 14 травня 1992 р. URL: http://tfs.mofcom.gov.cn/aarticle/h/at/200212/20021200058387.html; China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-and-kyrgyzstan-bilateral-trade-and-future-outlook/

[235] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр.

[236] Sheraliev K. Mining Kyrgyzstan. Вказ. пр.

промисловість, а основним – аграрний, в якому було зайнято близько 55% населення[237]. Двостороння торгівля між Китаєм і Киргизстаном у 1992 р. складала 36 млн. дол., у 1993 р. – 103 млн. дол., у 1995 р. – 198 млн. дол.[238]

Крім неврегульованості проблеми кордонів і слабкості киргизької економіки розвитку двосторонніх відносин заважали відсутність транспортної інфраструктури. З 1983 р. між КНР і Киргизькою РСР існував контрольно-пропускний пункт (КПП) Тургат/Торкгарт, розташований високо в горах Тянь-Шань, на висоті 3 752 м над рівнем моря. Через нього проходила дорога між столицею Киргизстану м. Бішкек і м. Кашгар в СУАР. У 1998 р. було відкрито новий КПП «Еркештам», розташований у 230 км від м. Кашгар. Він став одним з найважливіших пунктів на шляху китайських товарів до інших держав Центральної Азії, а також до Південної Азії, Близького Сходу і Європи.[239]

У березні 1995 р. після кількох років переговорів Китай, Казахстан, Киргизстан і Пакистан досягли важливої угоди, яка вирішувала проблеми, що перешкоджали відкриттю транзитного руху від Алмати (Казахстан) до порту Карачі (Пакистан) протяжністю 3726 км. 26 листопада 1998 р. вони підписали угоду про транзитні перевезення вантажів через території цих держав. Її оцінюють як першу угоду, яка заклала практичне підґрунтя для реалізації ідеї про відродження «Шовкового шляху».

За деякими коментарями, вакуум влади в регіоні після здобуття незалежності країнами Центральної Азії створив більше можливостей для Китаю. Хоч будівництво доріг і залізниць було дорогим і ситуація у країнах Центральної Азії нестабільною, Китай планував відкрити тут автомобільні дороги і нові залізничні лінії, які б вели через Центральну Азію в Європу[240].

---

[237] Omuralieva Alia. China-Kyrgyzstan Relations. Вказ. пр. P. 78.

[238] Melet Y. China's political and economic relations with Kazakhstan and Kyrgyzstan // Central Asian Survey, 1998. 17(2). P. 241.

[239] Сі Цзіньпін опублікував статтю в ЗМІ Киргизстану 习近平在吉尔吉斯斯坦媒体发表署名文章 URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cerus/chn/eyxx/zyjhhwj/t1688031.htm

[240] Центральна Азія надає великого значення транспортним лініям, що сполучають з Китаєм 中亚重视与中国连接的运输线 24 грудня 2001 р. URL:http://t-cnki-net-s.vpn.imu.edu.cn:8118/kcms/detail?v=QB2EbTiIykVUfA3N1jiW1-

Розвитку торговельних відносин між КНР і Киргизстаном сприяло набуття Киргизстаном членства у Світової організації торгівлі (СОТ) у 1998 р. Після цього він знизив для КНР ставку митних тарифів, а також зберігав ліберальний торговельний режим з державами СНД. Унаслідок цього Киргизстан почав здійснювати реекспорт з цих держав до КНР, яка посіла друге місце серед його торговельних партнерів[241].

У 1990-ті рр. в Киргизстан поступили перші китайські інвестиції у формі кредитів. У 1994 р. КНР і Киргизстан підписали угоду про будівництво паперової фабрики в м. Токмок за рахунок кредиту КНР у розмірі 7,4 млн. дол. на 10 років під 4% річних. Серед умов кредиту – закупівля китайського устаткування, обладнання і запчастин для цієї фабрики. У 1998 р. Ексімбанк КНР надав новий кредит у розмірі 14,7 млн. дол. на 15 років під 3% річних. Виробництво розпочалось в 2002 р., але через три роки припинилось, оскільки в роботі підприємства були виявлені значні порушення фінансового характеру і режиму міграції китайськими працівниками. У 2000-2001 рр. технічна допомога КНР Киргизстану становила 1,82 млн. дол[242].

У квітні 1998 р. на грант Посольства КНР в Республіці Киргизстан було відкрито Центр китайської культури в Киргизстані й центр китаїстики на факультеті міжнародних відносин в Киргизько-російському слов'янському університеті[243].

У 1990-ті рр. Киргизстан здійснював багатовекторну політику, щоб балансувати значний російський вплив. Завдяки цьому країна могла отримувати економічну допомогу і підтримку з боку усіх трьох великих держав – РФ, США і КНР. Так, після терактів 11 вересня 2001 р. уряд Киргизстану підписав 1 грудня угоду про використання військами НАТО військово-повітряної бази Манас на його території для ведення військових дій в Афганістані. У 2003 р. він надав

UonmiUablJg0YTsmkWBhQgJbDDWjkS5eJ6rJDF0u-SrQ6ZiHkIJ2u0hxv0lZNVBwjkSFRvQR3G2LotxJUgYRU_rtslkSzqWg==&uniplatform=NZKPT

[241] Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С.20.

[242] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр.

[243] Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С.20.

аналогічний дозвіл Росії. Російські війська на авіабазі Кант були розміщені лише в кількох кілометрах від американських.

Підсумком першого десятиліття розвитку двосторонніх відносин КНР і Киргизстану стало підписання в червні 2002 р. Договору про добросусідство, дружбу і співробітництво[244] під час робочого візиту президента А. Акаєва в Пекін.

Відносини з Таджикистаном. Дипломатичні відносин КНР і Таджикистану було встановлені 4 січня 1992 р. Того ж року було відкрито посольство КНР в Душанбе.

У березні 1993 р. голова Верховної Ради Республіки Таджикистан Е. Рахмонов на запрошення голови КНР Ян Шанкуня здійснив офіційний візит у Пекін. Під час цього візиту було підписано Декларацію про основні принципи взаємовідносин між КНР і Республікою Таджикистан, угоди про співробітництво в галузях науково-технічного співробітництва, транспортної, туристичної та інших, а також про заохочення і взаємний захист інвестицій[245].

Проте становленню двосторонніх відносин перешкоджала громадянська війна у Таджикистані, яка тривала в 1992–1997 рр. Каталізаторами війни були етнічний та ісламський чинники. Протиборство Ісламської партії відродження (ІПВ) і Комуністичної партії спричинило силові зіткнення між їхніми прихильниками, які врешті переросли у громадянську війну. ситуацію в Таджикистані постійно дестабілізували події в Афганістані. Частина населення підтримувала голову держави Е. Рахмонова/Рахмона, інша частина – опозицію[246]. За мирною угодою 1997 р. ІПВ була легалізована, проте невдовзі втратила свої позиції. Натомість посилився вплив інших ісламських організацій, таких як Хізб-ут-Тахрір[247].

---

[244] Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Киргизькою Республікою та Китайською Народною Республікою 中华人民共和国和吉尔吉斯坦共和国睦邻友好合作条约 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876832088.pdf

[245] Відносини між Китаєм і Таджикистаном 中国同塔吉克斯坦的关系. 11-2013. 中国新闻网 URL: http://www.chinanews.com/gj/zlk/2014/01-15/199_2.shtml; Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ.пр. С.20; Справка: Важные вехи в отношениях Китая и Таджикистана. 13/09/2014. URL: http://russian.people.com.cn/n/2014/0913/c31519-8782299.html

[246] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия. Вказ пр. С. 327-328.

[247] Central Asia: Islam and the State. – International Crisis Group // Asia Report. №59. 2003, 10 July.

З точки зору контактів із зовнішнім світом, Таджикістан був майже повністю залежним від Узбекистану. Ситуація в Таджикистані нагадувала ситуацію в Афганістані. Після п'яти років громадянської війни, тут поєднувалися такі чинники як слабкий центральний уряд, високий рівень безробіття і бідності, що створювало підгрунтя для поширення радикальних форм ісламу і посилення мотивації для терактів. Багато таджицьких бойовиків в кінці громадянської війни перейшли через кордон Афганістану, щоб приєднатися до Талібану.

Після закінчення громадянської війни етнічні й політичні суперечності в країні збереглися і продовжували загрожувати її безпеці, на її території діяли радикальні ісламські організації. За оцінкою китайської дослідниці Лян Чженпен, через громадянську війну у 1990-ті рр. Таджикистан було важко назвати державою, що відбулася. Усе це мало суттєвий вплив на китайсько-таджицькі відносини.[248]. Врешті владу в державі вдалося консолідувати Емомалі Рахмону, який у листопаді 1994 р. був обраний президентом і зміг закріпити за собою цю посаду пожиттєво.

Таджикистан найбільше з усіх центральноазійських держав був пов'язаний з Росією. Тут з початку 1990-х рр. розміщувалась 201-та моторизована стрілецька дивізія РФ загальною чисельністю близько 20 тис осіб, яка забезпечувала додаткові миротворчі сили і прикордонні сили безпеки[249].

Одним з чинників, який перешкоджав розвитку двосторонніх відносин між КНР і Таджикистану була проблема демаркації кордонів. У КНР існували територіальні претензії до Таджикистану стосовно територій у гірському регіоні Памір, де розташований Ваханський коридор. На вимогу Пекіна дві держави розпочали переговори з цього питання з 1992 р.

Наступний візит президента Таджикистану Е. Рахмона в КНР відбувся у вересні 1996 р. За результатами переговорів з головою Цзянь Цземінєм було підписано Спільну декларацію, у якій дві країни визначили основні галузі

[248] Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С.20.
[249] Ziegler Ch.E. Russia and China in Central Asia // The Future of China-Russia Relations. Ed. J. A. Bellacqua. University Press of Kentucky, 2010. P. 62.

економічної співпраці: сільське господарство, транспорт, текстильна сфера, виробництво мінеральних добрив тощо[250].

У 1997 р. під час офіційного візиту до КНР президента Е. Рахмона було підписано протокол про урегулювання прикордонних проблем і організацію прикордонної торгівлі через Мургабський район Горно-Бадахшанської автономної області Республіки Таджикистан. Після цього в червні і серпні 1998 р. до Таджикистану приїздили представники економічного сектору уряду, Міністерства зовнішньої торгівлі, а також делегація Митного комітету КНР.[251]

У липні 1998 р. Цзянь Цземінь зустрівся з Е. Рахмоном в Алмати, а в серпні 1999 р. на запрошення голови КНР президент Таджикистану здійснив чотириденний дружній візит в Китай[252]. Під час зустрічі в Даляні було підписано Угоду про державний кордон між Китаєм і Таджикистаном на ділянках, по яким були досягнуті домовленості. Ця угода зняла основні прикордонні суперечності між КНР і Таджикистаном по перевалу Каразак і р. Маркансу. Згідно з нею, Таджикистан зберігав повну юрисдикцію над спірною ділянкою в районі перевалу Карзак, проте поступався Китаю 200 кв. км території біля р. Маркансу[253].

Після цього неузгодженим залишалося найбільш складне питання про високогірну ділянку на Памірі. Сторони домовились, що будуть шукати прийнятні способи рішення на основі діючих на той час договорів і взаєморозуміння шляхом взаємних поступок.

---

[250] Відносини між Китаєм і Таджикистаном. 中国同塔吉克斯坦的关系. 11-2013 URL: http://www.chinanews.com/gj/zlk/2014/01-15/199_2.shtml; Додизудоев Х., Ниятбеков В. Китайский вектор во внешней политике Таджикистана. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. С. 138-151.

[251] Додизудоев Х., Ниятбеков В. Вказ. пр. С.139.

[252] Справка: Важные вехи в отношениях Китая и Таджикистана. 13/09/2014. URL: http://russian.people.com.cn/n/2014/0913/c31519-8782299.html; Президент Таджикистану повернувся з візиту в Китай 塔吉克斯坦总统结束访华回国 14 серпня 1999 р. URL:https://news.sina.com.cn/china/1999-8-14/5744.html

[253] Угода між Китайською Народною Республікою і Республікою Таджикистан про китайсько-таджикистанський кордон. 13 серпня 1999 р. 中华人民共和国和塔吉克斯坦共和国关于中塔国界的协定 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876798507.pdf; Таджикско-китайская государственная граница. 01.03.2013. URL: https://mfa.tj/ru/main/view/150/tadzhiksko-kitaiskaya-gosudarstvennaya-granitsa; Hashimi S. China's Approach towards Territorial Disputes: Lessons and Prospects. New Delhi, 2016; Jackson Steven F. China’s Regional Relations in Comparative Perspective. Вказ. пр.

Під час переговорів Е. Рахмона з головою Цзянь Цземінем і прем'єр-міністром Чжу Жунцзі обговорювалась також ситуація в Афганістані і проблеми боротьби з ісламським екстремізмом[254]. Були підписані міжурядові угоди про спільну боротьбу з незаконним обігом наркотиків і автотранспортне сполучення між двома державами.

На початку липня 2000 р. відбувся перший державний візит у Душанбе голови КНР Цзян Цземіня. Сторони обмінялися думками стосовно розвитку двосторонніх відносин і регіональних питань спільних інтересів. Спільна декларація про розвиток відносин добросусідства, дружби і співробітництва у XXI ст. зафіксувала принципи невтручання двої держав у внутрішні справи одна одної під будь-якими приводами[255].

Проблеми територіальної приналежності третьої спірної ділянки кордону вирішувалась під час візиту президента Е. Рахмона в КНР в травні 2002 р. Було підписано додаткову угоду про демаркацію кордонів, згідно з якою Таджикистан погодився передати КНР ще 1 158 кв км., Мургабський район в районі Східного Паміру. Це склало 5,5% з 28 тис. кв. км. усіх спірних територій. Парламент Таджикистану ратифікував цю угоду лише в січні 2011 р. Процес передачі КНР спірної території завершився у жовтні 2011 р.

Хоч в Таджикистані й Киргизстані існувало невдоволення суспільства передачею частини територій Китаю, існують оцінки, що в питаннях демаркації кордонів з сусідніми центрально-азійськими державами Китай в цілому зайняв компромісну позицію. За коментарем американського професора Т. Фравела, розпад СРСР створив для КНР ідеальну можливість отримати понад 34 тис. кв. км. територій, на які вона претендувала у Центральній Азії. Проте через етнічні виступи уйгурів КНР пішла на компроміс в територіальних диспутах з новими державами, щоб уникнути підтримки ними сепаратистських груп у Сіньцзяні, попередити поширення пан-ісламських і пан-тюркських сил у регіоні, а також

[254] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия. Вказ пр. С. 328.
[255] Справка: Важные вехи в отношениях Китая и Таджикистана. Вказ. пр.

збільшити між-кордонну торгівлю, що було частиною ширшої стратегії стосовно зменшення суперечностей між етнічними групами через їхній розвиток[256].

Тривале урегулювання територіальних суперечок у гірському регіоні Памір, громадянська війна в Таджикистані і слабкість таджицької економіки загальмували розвиток економічного співробітництва між Таджикистаном і КНР. Щорічний товарообіг між КНР і Таджикистаном в 1990-ті рр. був незначним і нестабільним. У 1993 р. він складав 9,8 млн. дол., в 1994 р. зменшився до 2,9 млн. дол., у 1995 р. зріс до 18,2 млн. дол., а в 1996 р. впав до 11,2 млн. дол.[257]

У 1990-ті рр. КНР і Таджикистан не змогли створити прямі торговельні шляхи. Хоч територія Таджикистану розглядалася Китаєм як найкоротший транспортний шлях імпорту природних ресурсів з Узбекистану і Туркменістану, до початку 2000-х рр. усталених контрольно-пропускних пунктів між КНР і Таджикистаном не існувало. Цьому перешкоджав складний гірський ландшафт. Більшість товарів між КНР і Таджикистану переправляли через Киргизстан. Унаслідок цього ціна товарів збільшувалася вдвічі [258] . Більш-менш значних інвестицій КНР у виробничі сферу Таджикистану не було до 2007 р.[259]

Розвитку контрактів між двома державами і співробітництва у різних сферах сприяла їхня взаємодія в Шанхайській організації співробітництва, створеній у 2001 р.[260].

Відносини з Туркменістаном. Дипломатичні відносини між КНР і Туркменістаном були встановлені в січні 1992 р. Оскільки спільні кордони між ними були відсутні, з самого початку в основі двосторонніх відносин були економічні інтереси.

---

[256] Fravel M. Taylor. Regime Insecurity and International Cooperation: Explaining China's Compromises in Territorial Disputes // International Security. 2005. Vol. 30 (2). С. 46-83.
[257] Алимов Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность, перспективы // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2010. № 15. 2010. С. 92: Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр. С.119.
[258] Жангожа Р.Н., Середня Азія (Центральна Азія). Проблеми інтеграції. Вказ. пр. С. 314.
[259] Living in Debt: To Whom and How Much Does Tajikistan Owe? 17 February 2021. URL: https://cabar.asia/en/living-in-debt-to-whom-and-how-much-does-tajikistan-owe
[260] Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С.20.

У січні 1992 р. дві держави підписали міжурядову торговельно-економічну угоду. У листопаді 1992 р. відбувся перший візит президента С. Ніязова в КНР, під час якого було підписано 11 документів, у тому числі Спільне комюніке, договір про захист інвестицій[261]. У 1992 р. КНР вперше надав Туркменістану безоплатну допомогу в розмірі 3 млн юань, а також товарний кредит у розмірі 30 млн юань, який призначався на оплату китайських товарів.

З 1992 р. Туркменістан висловлював зацікавленість у будівництві газопроводу до КНР, проте спочатку ця ідея не знаходила підтримки китайського керівництва[262]. Відсутність спільних кордонів з КНР не сприяло його залученню до регіональних проектів.

У квітні 1994 на запрошення президента С. Ніязова з офіційним візитом Туркменістан відвідав прем'єр-міністр Лі Пен. Було підписано угоду про надання Туркменістану урядового кредиту у розмірі 50 млн юань і протокол про консультації між міністерствами закордонних справ.

Двостороння торгівля у 1990-х рр. розвивалася повільно. У першій половині 1990-х рр. на Туркменістан доводилось не більше 2% загального обсягу торгівлі Китаю з країнами Центральної Азії. У 1998 р. вона досягла 50 млн.[263]

У другій половині 1990-х рр. співпраця між Туркменістаном і російськими газовими компаніями зазнала невдач, тому туркменський уряд почав активно шукати нові експортні ринки[264]. З іншого боку, великі міста КНР розпочали поступово здійснювати політику оптимізації енергетичної структури і заміни

---

[261] Відносини між Китаєм і Республікою Туркменістан. 中国同土库曼斯坦的关系. 11-2013. URL: http://www.chinanews.com/gj/zlk/2014/01-15/205_2.shtm; Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С.20.

[262] Гуобао Чжан, колишний заступник Голова Державної комісії національного розвитку та реформу Китаю. Я брав участь у процесі переговорів та прийняття рішень щодо центрально-азійського газопроводу. 27.09.2019 张国宝,我亲历的中亚天然气谈判及决策过程/ URL: http://news.cnpc.com.cn/system/2019/09/27/001746586.shtml; Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану Вказ. пр. С.191-194

[263] Чжэньпэн Л. Китайская дипломатия… Вказ. пр.. С.20.

[264] Ху Хунпін 胡红萍 Огляд економічного становища п'яти країн Центральної Азії 中亚五国经济形势评述 // Дослідження ринку Східної Європи та Центральної Азії 东欧中亚市场研究 1998, №11. С. 24.

вугілля природним газом [265] . Власні запаси природного газу в Китаї не задовольняли попит, що обумовило важливість його експорту з-за кордону. Це сприяло налагодженню енергетичної співпраці між двома країнами.

З другої половини 1990-х рр. китайські компанії почали працювати в туркменському нафтогазовому секторі. Нафтова компанія SINOPEC з 1997 р займалися ремонтом і обслуговуванням свердловин на газових і нафтових родовищах Шатлик, Довлетабад, Готурдепе та інших [266] . Китайська нафтова корпорація інвестувала в нафтову галузь Туркменістану 14 млн дол. на відновлення 30 свердловин на родовищі Котурдепе[267].

У серпні 1998 р. відбувся другий офіційний візит до КНР президента Туркменістану на запрошення голови Цзянь Цземіня. За його результатами були підписані Декларація про дружбу і співробітництво, низка міжурядових угод[268]. Обговорювались масштабні економічні проекти, пов'язані з транспортуванням туркменських нафти і газу у Східну Азію. Так, проект газопроводу довжиною 6,7 тис. км. мав стати частиною розгалуженої газопровідної мережі для поєднання Туркменістану, Узбекистану і Казахстану зі споживачами в КНР, Японії і Республіці Корея. Загальна вартість проекту оцінювалась у 12 млрд дол. [269].

У червні 1999 р. Туркменістан отримав від КНР допомогу в розмірі 5 млн юань, спрямовану на реалізацію спільних проектів.

Авторитарний режим Ніязова був стабільним і передбачуваним. У Туркменістані вивчали досвід китайських реформ, щоб використати в себе його найбільш прийнятні елементи, особливо у сфері сільського господарства. Туркменістан заявив про постійний нейтралітет, який був визнаний ООН в 1995 р.

---

[265] Програма ООН з навколишнього середовища, Пекінський процес контролю забруднення повітря 05.2016 联合国环境规划,北京空气污染治理历程 1998-2013 年, 2016.05,第 10 页/ С. 10-13.
URL: http://sthjj.beijing.gov.cn/bjhrb/index/xxgk69/sthjlyzwg/kjygjhz/606439/20200825112150294 13.pdf

[266] Ипполитов И.В. Китайско-туркменские отношения: от взаимной выгоды к неравному партнёрству? // Проблемы национальной стратегии. 2017. №3 (42). С. 91; Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр. С.119.

[267] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия. Вказ пр. С. 332.

[268] Відносини між Китаєм і Республікою Туркменістан. Вказ. пр.

[269] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия. С. 331.

З самого початку С.Ніязов відкинув ідеї ісламізму і пантюркізму, зайняв націоналістичну антиросійську позицію, розвинув власну ідеологію патерналістської держави, керованої видатною особистістю. На відміну від Узбекистану, Туркменістан не викликав настороженості у керівництва КНР[270].

Не зважаючи на це, продовж перших 20 років співробітництво між КНР і Туркменістаном залишались на низькому рівні. КНР не виявляла особливої активності для посилення свого економічного впливу в Туркменістані. Незначні масштаби двосторонньої торгівлі обумовлювалися передусім географічною віддаленістю двох держав.

У 2000 р. відбувся перший візит голови КНР Цзян Цземіна в Туркменістан. За його результатами було підписано Угоду про основні принципи взаєморозуміння і співробітництва між Китайською національною нафтовою корпорацією (CNPC) й урядом Туркменістану в галузі енергетики[271]. Це була перша велика угода між Китаєм і Туркменістаном про співробітництво у цій сфері й найбільш важлива угода між двома державами.

Отже, у 1992–2002 рр. за головування в КНР Ян Шанкуня (1988-1993 рр.) і Цзянь Цземіня (1993-2003 рр.) відбулося становлення відносин КНР з державами Центральної Азії, які утворилися після розпаду СРСР. Основною рушійною силою політики КНР в Центральній Азії у 1990-ті рр. була потреба координації дій з сусідніми державами для протидії уйгурському сепаратизму й екстремізму. У зв’язку з цим першочергове значення для Китаю мали відносини з країнами Центральної Азії, які межували з Сінцзянь-Уйгурським автономним районом – Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Водночас це були країни, до яких КНР мала територіальні претензії, які перейшли в спадок від СРСР. Продовж 1990-х рр. проблему розмежування кордонів було вирішено, переважно на користь КНР. Також у цей час почали формуватися зв’язки у торговельно-

[270] Лузянин С. Китай, Россия и Центральная Азия. Вказ пр. С. 332.

[271] Голова Цзян Цземінь проводить переговори з президентом Туркменістану Ніязовим 江泽民主席同土库曼总统佐尼亚夫会谈，中国外交部官网 17.11.2000 URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676980/xgxw_676986/t11134.shtml

економічній, енергетичній і транспортній сферах, проте вони мали другорядний характер у двосторонніх відносинах.

2.2. Початок багатостороннього співробітництва між КНР і регіональними державами

Китай традиційно віддавав перевагу розвитку двосторонніх відносин, на противагу багатостороннім механізмам співпраці. Проте з середини 1990-х рр. важливою складовою політики КНР в Центральній Азії стала участь у багатосторонніх механізмах співробітництва з сусідніми державами.

Початок цьому співробітництву поклала зустріч в Шанхаї голови КНР Цзянь Цземіня і президентів Б. Єльцина, Н. Назарбаєва, А. Акаєва і Е. Рахмонова 26 квітня 1996 р. Її результатом стало підписання Угоди про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону. Керуючись угодою між СРСР і КНР від 24 квітня 1990 р., держави постановили, що не будуть використовувати дислоковані на кордоні збройні сили для нападу на іншу сторону, не вестимуть будь-яку військову діяльність, яка загрожує території іншої сторони, порушує спокій і стабільність в районі кордону. Також держави зобов'язалися повідомляти про кількість і розміщення своїх військ, дислокованих у 100-кілометровій зоні по обидві сторони від лінії кордону та про військову діяльність у цій зоні, не проводити військові навчання, спрямовані проти інших сторін[272].

Також під час переговорів було прийнято рішення про проведення щорічних зустрічей глав держав держав-учасниць. Були закладені основи переговорного процесу, який отримав назву «Шанхайська п'ятірка» або Шанхайський форум.

---

[272] Угода між Російською Федерацією, Республікою Казахстан, Киргизькою республікою, Республікою Таджикистан і Китайською Народною Республікою про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону 中华人民共和国、哈萨克斯坦共和国、吉尔吉斯坦共、俄罗斯联邦和国、塔吉克斯坦共和国关于边境地区加强军事领域信任的协定 Шанхай. 26 квітня 1996 р. URL : http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875996621.pdf ; Походження Шанхайської п'ятірки і попередні саміти"上海五国"的由来及历次峰会情况. 31.05.2001 URL: https://www.mfa.gov.cn/chn//pds/ziliao/zt/ywzt/2355/2368/2370/t11141.htm

Підґрунтя для створення «Шанхайської п’ятірки» заклало вирішення проблеми кордонів між КНР і Росією, яке відбулося у 1992-1994 рр.

У квітні 1996 р. під час візиту Б.Єльцина в Пекін було оголошено, що відносини між двома державами підвищились до рівня партнерських відносин стратегічного співробітництва. За оцінкою китайського науковця Ся Ішіня, це було ключовим фактором у створенні механізму «Шанхайської п’ятірки»[273]. Між іншим, після підписання угоди з РФ, китайський уряд погодився із запропонованим РФ принципом, який перед цим відкидав, про формування спільної делегації Росії, Казахстану, Киргизстану й Узбекистану для продовження переговорів з КНР по прикордонних проблемах, питаннях скорочення чисельності військ у прикордонних районах і зміцнення довіри у військовій сфері[274].

Активізація багатосторонньої дипломатії КНР розглядається вченими в кількох контекстах. По-перше, неможливості самостійно вирішити проблеми безпеки північно-західних територій, які наростали в контексті розвитку афганського конфлікту і захоплення влади талібами, загострення проблеми сепаратизму і екстремізму в СУАР, з одного боку, зростання залежності від експорту енергоносіїв, з іншого. У цих умовах принцип «перебування в тіні», запропонований Ден Сяопіном у 1980-х рр., потребував корегування [275] . Ідеологічно такі зміни в політиці КНР відповідали таким партійним концепціям як «розвиток КНР невідривно від світу» і «Китай потребує сприятливих міжнародних умов на своїх кордонах».

По-друге, зміни в політиці КНР були обумовлені змінами в міжнародній ситуації в другій половині 1990-х рр. Між іншим, посилилось напруження в Південно-Китайському і Східно-Китайському морях, де КНР почала проводити у 1995-1996 рр. більш наступальну політику (захоплення Китаєм рифу Пангалібан в Південно-Китайському морі у січні 1995 р., Тайванські кризи 1995 і 1996 рр., посилення територіальних диспутів з Японією за о-ви Сенкаку). Це мало суттєвий

[273] Ся Ишань. Механизм «Шанхайской п’ятерки»… Вказ.пр. С.346.
[274] Ся Ишань. Механизм «Шанхайской п’ятерки» ... Вказ.пр. С.337.
[275] Цзян І. 姜毅 Китайська багатостороння дипломатія і ШОС 中国的多边外交与上海合作组织 Вказ. пр. С. 47.

вплив на зміну міжнародної ситуації в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, яка вплинула на політику США і регіональних держав, на їхні відносини з КНР[276].

У травні-липні 1994 р. Казахстан, Туркменістан, Киргизстан і Узбекистан приєдналися до ініційованої США програми співробітництва з НАТО «Партнерство заради миру». У 1995 і 1996 рр. військовослужбовці США, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану провели спільні військові навчання в Казахстані і Узбекистані. У 1996 р. США підписали угоди з Казахстаном, Киргизстаном і Узбекистаном про співробітництво у військовій сфері, про спеціальну військову підготовку, допомогу військовій модернізації тощо[277].

У зв'язку з цим у 1996 р. змінилися оцінки китайськими вченими міжнародної ситуації, порівняно з першою половиною 1990-х рр. Вони зазначали, що період скорочення військових витрат скінчився, військові альянси зміцнилися, їхня роль у міжнародних відносинах зросла, регіональні суперечності посилилися; перехід до багатополюсного світового порядку виявився більш тривалим процесом, ніж передбачалося[278]. Якщо в першій половині 1990-х рр. китайські вчені характеризували міжнародну ситуацію формулою «одна наддержава і багато сильних держав», то в другій половині 1990-х рр. – «посилення наддержави і послаблення сильних держав [279] . Основним завданням Китаю в нових міжнародних умовах було визначено стабілізацію своєї периферії через нормалізацію і розвиток добросусідських відносин з державами на своєму кордоні, у тому числі для того, щоб не допустити США у свій «задній двір».

Зміни в міжнародній ситуації сприяли прийняттю Пекіном «нової концепції безпеки». Вона сформувалася в 1997 р., хоча її підґрунтя було закладено в першій половині 1990-х рр. [280] Як зазначав на Мюнхенській конференції з питань

[276] Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США. Вказ. пр. С. 138.
[277] Су Сяоюй 苏晓宇. Розвиток і перспективи військової стратегії США в Центральній Азії 美国与中亚军事战略的发展与前 Пекін, 2016. С. 79-81; Менкеуліцзі. Передумови створення Шанхайської організації співробітництва Вказ. пр. С. 47.
[278] Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США. Вказ. пр. С. 154-155; Yearender on 1996 World Situation // China. Facts & Figures. Annual Handbook. V. 21. Breeze, 1997. P. 86.
[279] Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай. Вказ. пр. С. 26.
[280] Янь Сюетун 阎学通 Нова концепція безпеки Китаю та концепція співпраці у сфері безпеки 中国的新安全观与安全合作构想 // Сучасні міжнародні відносини 现代国际关系. 1997. № 11. Р.

міжнародної політики безпеки 2002 року заступник міністра закордонних справ Китаю Ван Ї, вперше «нову концепцію безпеки» було запропоновано Китаєм на Регіональному форумі АСЕАН (АРФ) у 1996 році[281].

У доповіді голови КНР Цзянь Цземіня на XV з'їзді КПК (1997 р.) зазначалось, що Китай прагне шукати точки дотику спільних інтересів, розширювати взаємовигідне співробітництво, співпрацювати, щоб долати труднощі, які стоять перед людством для виживання і розвитку, урегулювати спори з сусідніми державами шляхом консультацій[282].

Складовими «нової концепції безпеки» були: зміна ставлення до багатостороннього співробітництва і участі в багатосторонніх форумах, чого китайський уряд раніше уникав; застосування регіонального підходу до політики, включаючи Центральну Азію*;* більша ставка на відносини з державами, які розвиваються

Пекін виступав проти гегемонізму США у міжнародних відносинах, а розвиток їхнього військового співробітництва з країнами Центральної Азії оцінював як загрозу безпеці Китаю[283]. «Нова концепція безпеки» відображала новий підхід Пекіна до регіонального співробітництва, була значною мірою спрямована на зменшення американського впливу в сусідніх з Китаєм державах, без прямої конфронтації з США[284].

До прийняття «нової концепції безпеки» керівництво КНР традиційно вибудовувало відносини Китаю з країнами регіону і вирішувало міждержавні протиріччя на двосторонньому рівні. Через це у КНР не існувало «азійської» чи

28-32. P.28; Юй Сяоцю 俞晓秋 Поява «нової концепції безпеки» 正在形成的"新安全观 // Знання світу 世界知识杂志 1997, №12. С.4-5. С. 5; Лі Сяомінь 李晓敏 Нова концепція безпеки Китаю 中国的新安全观 // Мир і розвиток .和平与发展"杂志 2002. № 2. P. 44-47. P.45.

[281] Нові виклики, нові концепції: міжнародна боротьба з тероризмом і політика Китаю. Виступ заступника міністра закордонних справ Китаю Ван Ї на Мюнхенській конференції з питань міжнародної політики безпеки 2 лютого 2002 р. 新挑战、新观念-国际反恐斗争和中国的政策-外交部副部长王毅 2002 年 2 月 2 日在慕尼黑国际安全政策会议上的讲话全文 06 лютого 2002 р. https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/zt/ywzt/wzzt/2297/2301/t4658.htm

[282] Чжэньпэн Лян. Китайская дипломатия… Вказ. пр. С. 17.

[283] Су Сяоюй 苏晓宇. Вказ. пр. С. 79-81.

[284] Юй Сяоцю 俞晓秋 Поява «нової концепції безпеки» 正在形成的"新安全观" Вказ. пр. С. 5; Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США. Вказ. пр. С. 156-157.

«регіональної» політики. У кожному конкретному випадку це був специфічний набір взаємних інтересів і протиріч. «Нова концепція безпеки» ліквідовувала цю прогалину і, на думку деяких вчених, була втіленням китайської версії «нового/азійського регіоналізму»[285].

За визначенням Хуан Ічже (Національний університет оборони КНР), «новий регіоналізм» був синтезом поваги до суверенітету, комплексної безпеки (політичної, економічної, військової) і співробітництва на основі принципів взаємної вигоди, рівності й координації дій. На відміну від «класичного» регіоналізму, він об'єднував країни з різними політичними системами, традиціями і цінностями, і був оснований на практичних інтересах держав, у першу чергу, у торговельно-економічній, а не військово-політичній сфері[286]. Проте, на нашу думку, така характеристика більше відповідає «новому регіоналізму» у «великій Східній Азії» (у форматі створеного в 1997 р. форуму «АСЕАН+3»), а не в Центральній Азії, де спочатку було акцентовано на ліквідації взаємних військових загроз і на співробітництві у сфері безпеки.

За оцінкою білоруського дослідника В. Борового, «нова концепція безпеки» була передусім спрямована на формування миролюбного міжнародного іміджу Китаю і несла значне пропагандистське навантаження. Водночас вона була інструментом формування певного типу азійського регіонального співтовариства, у рамках якого країни Центральної, Східної, Південно-Східної і Південної Азії отримували взаємовигідний доступ до китайського ринку, можливість вести переговори з Китаєм в рамках багатосторонніх механізмів співробітництва, а також отримували гарантії невтручання у їхню внутрішню політику. В обмін на це вони мали враховувати інтереси КНР як найбільшої держави регіону, передусім у сферах безпеки і економіки. У випадку прямого порушення китайських інтересів, особливо у сфері державного суверенітету, КНР залишала за собою право використовувати силові методи для захисту своїх прав[287].

---

[285] Хуан Ічже 黃一哲. Поточна ситуація і розвиток ШОС 上海合作組織的現況與發展// Оборонний журнал 國防雜誌. 2009. №24. С.7-8; Боровой В. Вказ. пр. С.11-12.
[286] Хуан Ічже. Поточна ситуація і розвиток ШОС. Вказ.пр.
[287] Боровой В. Вказ.пр. С.13.

Основою для встановлення і зміцнення спільних інтересів визначалось економічне співробітництво. З одного боку, освоєння зовнішніх джерел ресурсів і ринків було важливо для подальшого зростання китайської економіки. З іншого боку, Китай досить активно використовував зацікавленість держав у доступі до свого внутрішнього ринку. Схоже, Пекін розраховував, що зацікавленість країн регіону у збереженні тісних економічних відносин з Китаєм не дозволять їм здійснювати конфронтаційний курс щодо нього.

Багатостороннє співробітництво проголошувалося в «новій концепції безпеки» також зовнішньополітичним інструментом, спрямованим на зміцнення багатополярності[288]. Тобто воно мало як регіональне, так і глобальне значення.

Друга зустріч «Шанхайської п'ятірки» відбулася 24 квітня 1997 р. у Москві. Глави держав підписали «Угоду про взаємне скорочення збройних сил на кордоні». Вона передбачала зменшення кількості військ в 100-кілометровій зоні по обидві сторони кордону між п'ятьма країнами, вкл. кордон між Китаєм і Росією, до рівня відносин «гарних сусідів», відмову від пошуків «військової зверхності» і від нападу на сусідню державу, зменшення військового персоналу, обмін інформацією стосовно військових сил[289].

Під час візиту голови КНР Цзянь Цземіня до РФ, який відбувся тими ж днями, було підписано Спільну декларацію про багатополярний світ і формування нового світового порядку[290]. Це свідчило про збіг глобальних стратегічних інтересів двох держав у новій міжнародній ситуації, що склалася.

У Декларації, між іншим, зазначалося, що в умовах глибоких змін, які відбулися в міжнародних відносинах в кінці XX ст., «імперативом історичного

---

[288] Янь Сюетун 阎学通 Нова концепція безпеки Китаю … Вказ.пр. С.28.

[289] Угода між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Російською Федерацією, Республікою Таджикистан про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国、吉尔吉斯共和国、俄罗斯联邦、塔吉克斯坦共和国关于在边境地区相互裁减军事力量的协定 24 квітня 1997 р. URL：http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876780765.pdf; Omuralieva Alia. Вказ. пр. P. 135; Goldblat J. Arms Control: The New Guide to Negotiations and Agreements. London, 2002. P. 274.

[290] Російсько-китайська спільна декларація про багатополярний світ і формування нового міжнародного порядку 中华人民共和国和俄罗斯联邦关于世界多极化和建立国际新秩序的联合声明 23 квітня 1997 р. URL：http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876776678.pdf

розвитку стає побудова мирного, стабільного, справедливого і раціонального нового міжнародного політичного і економічного порядку». Його основою мали стати «взаємна повага суверенітету і територіальної цілісності, взаємний ненапад, взаємне невтручання у внутрішні справи, рівність і взаємна вигода, мирне співіснування й інші загальновизнані принципи міжнародного права»[291].

З іншого боку, акцентувалася потреба посилити роль ООН, членами Ради Безпеки якої були КНР і Росія, що свідчило про прагнення позбавитися від домінування США у міжнародних відносинах, яке виявилося в 1990-х рр. після розпаду СРСР. Заяви про необхідність формування справедливого нового міжнародного політичного і економічного порядку, проти гегемонізму, силової політики й менталітету «холодної війни», про посилення ролі ООН в міжнародних відносинах були характерні для зовнішньополітичної риторики КНР 1990-х рр.[292].

У Спільній декларації про багатополярний світ і формування нового світового порядку, між іншим, відзначалась значна життєстійкість, яку виявили регіональні організації економічного співробітництва, а також важливе значення багатосторонніх угод, досягнутих між РФ, КНР, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Вони характеризувалися як «модель досягнення регіонального миру, безпеки і стабільності» після закінчення «холодної війни».

Третя зустріч лідерів країн форуму «Шанхайської п’ятірки» відбулась в Алмати у 3-4 липня 1998 р. У той час як шанхайська і московська зустрічі відбувалися по схемі двох делегацій – чотири держави СНД плюс Китай, на цьому саміті країни виступили як самостійні партнери по переговорному процесу. У схваленій державами-учасницями Спільній декларації йшлося про скорочення військ на кордонах і про розвиток довіри у військовій сфері[293].

---

[291] Російсько-китайська спільна декларація про багатополярний світ … Там само.

[292] Су Сяоюй 苏晓宇. Розвиток і перспективи військової стратегії США в Центральній Азії 美国与中亚军事战略的发展与前景. Вказ. пр.; Городня Н. Місце ООН в китайській концепції нового світового порядку // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011, Вип. 96, Част.1. С. 168-174.

[293] Російсько-китайська спільна декларація про багатополярний світ … Там само.

Також, на відміну від попередніх угод 1996 і 1997 рр., піднімались регіональні проблеми у сфері безпеки. Йшлося про неприйняття сепаратизму, етнічної нетолерантності та релігійного екстремізму, висловлювалось занепокоєння ядерними випробуваннями в Індії й Пакистані. Сторони погодились вести спільну боротьбу проти міжнародного тероризму, організованої злочинності, контрабанди зброї і наркотиків. Казахстан виступив з ініціативою створення в Центральній Азії зони вільної від ядерної зброї. Росія підтримала ідею Н. Назарбаєва скликати Нараду по взаємодії і заходам довіри в Азії. Перший саміт у цьому форматі відбувся у червні 2002 р. в Алмати.

Між іншим, під час Алматинського форуму «Шанхайської п'ятірки» було підтримано ідею провести в Бішкеку конференцію, присвячену мирному урегулюванню конфлікту в Афганістані, який розглядався як одне з джерел міжнародного тероризму і один з найбільших виробників наркотиків[294].

У Спільній декларації вперше відзначалась необхідність розвитку співробітництва держав-учасниць в торговельно-економічній сфері. Були сформульовані його основні принципи: створення прийнятих у міжнародній практиці умов для торгівлі з метою розширення обсягу взаємного товарообігу; заохочення і підтримка різних форм міжрегіонального і прикордонного торговельно-економічного співробітництва; співпраця між основними підприємствами і компаніями держав-учасниць; покращення інвестиційного клімату в кожній з п'яти держав і створення умов для збільшення інвестицій в економічні проекти на їх територіях»[295].

Окремо обговорювалась потреба співпраці у сфері використання і розвитку транспортної і трубопровідної інфраструктури. Зазначалося, що сторони надають важливого значення модернізації і використанню існуючих транспортних і трубопровідних інфраструктур, які існують між ними і пов'язані з іншими, на

[294] Лист постійних представників Китаю, Казахстану, Киргизстану, Російської Федерації та Таджикистану при Організації Об'єднаних Націй від 9 липня 1998 р. на ім'я Генерального секретаря 年 7 月 9 日中国、哈萨克斯坦、吉尔吉斯坦、俄罗斯联邦和塔吉克斯坦常驻联合国代表给秘书长的信 9 липня 1998 р. URL: https://digitallibrary.un.org/record/257268?ln=en

[295] Алматинська декларація 阿拉木图声明 3 липня 1998 р. URL : 新华社 http://news.sina.com.cn/c/2006-05-31/095210022508.shtml

взаємовигідній рівноправній співпраці у сфері енергетики, включаючи вивчення проектів взаємних поставок і транзиту електроенергії в інші країни.

Отже, на зустрічі в Алмати відбулися суттєві зміни в порядку денному і структурі переговорів «Шанхайської п'ятірки». Якщо під час двох попередніх зустрічей йшлося про вирішення прикордонних проблем, у 1998 р. в порядку денному форуму з'явились нові теми для обговорення – проблеми регіональної (транскордонної) безпеки і перспективи торговельно-економічного співробітництва. Крім цього, було вироблено нові підходи до багатостороннього діалогу: держави-учасниці вирішили, що «Шанхайська п'ятірка» буде механізмом діалогу, де кожна країна представлятиме себе, без поділу на групи.

Четвертий саміт Шанхайської п'ятірки відбувся у Бішкеку (Киргизстан) 25 серпня 1999 р. На зустрічі розглядалися ті ж питання, що й на попередній. У прийнятій Спільній декларації (Бішкекська декларація) визначалися спільні інтереси Китаю, Росії, Казахстану, Таджикистану і Киргизстану у сфері безпеки. Керівники держав домовились об'єднати зусилля в боротьбі з міжнародним тероризмом й іншими загрозами регіональній стабільності. Киргизстан запропонував створити антитерористичний центр у Бішкеку[296].

У 1999 р. відбулась низка терактів в Узбекистані з метою скинення світської влади і встановлення ісламського теократичного режиму. Після того як в 1999 р. радикальна організація Ісламський рух Узбекистану (ІРУ) атакувала Киргизстан на півдні, проблема тероризму стала також актуальною для цієї держави[297]. Президент А. Акаєв зазначав, що напад на киргизьку частину Ферганської долини представників Ісламського руху Узбекистану і вторгнення банд-формувань у Дагестан були ланками однієї мережі, а джерела постачання цих екстремістських

[296] Лист постійних представників Китаю, Казахстану, Киргизстану, Російської Федерації та Таджикистану при Організації Об'єднаних Націй від 3 вересня 1999 року на ім'я Генерального секретаря 1999 年 9 月 3 日中国、哈萨克斯坦、吉尔吉斯坦、俄罗斯联邦和塔吉克斯坦常驻联合国代表给秘书长的信 3 вересня 1999 р. URL: https://digitallibrary.un.org/record/286080/usage; Bishkek Declaration of the Heads of State of the People's Republic of China, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation and the Republic of Tajikistan. 25. 08. 2019 URL: https://digitallibrary.un.org/record/286080/usage

[297] Hill F. Contributions of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism. Вказ. пр.

сил спільні[298]. Зростання загроз державам Центральної Азії з боку радикальних ісламських організацій сприяло їхній зацікавленості у посиленні регіонального співробітництва з КНР і РФ у протидії тероризму, екстремізму й сепаратизму.

Крім форуму «Шанхайської п'ятірки», ці питання розглядалися у рамках Співдружності незалежних держав (СНД). План спільних дій для ліквідації фундаменталістських ісламських формувань, які намагалися закріпитися в Киргизстані, розглядався у вересні 1999 р. на нараді міністрів оборони країн-членів СНД у Москві[299].

У торговельно-економічній сфері Бішкекська декларація підтвердила положення, прийняті на саміті в Алмати 1998 року. Сторони підтримали ідеї президента Киргизстану А. Акаєва про відродження дипломатії «шовкового шляху». Також на зустрічі у Бішкеку домовились про консультації на різних рівнях, включаючи засідання міністрів закордонних справ, міністрів оборони і керівників державних департаментів, які займаються питаннями економічного та культурного співробітництва[300].

У липні 1999 р. в Ташкенті відбулась чергова зустріч групи «6+2», яка була створена в 1997 р. за ініціативи президента Узбекистану І. Карімова під егідою ООН у складі Ірану, Пакистану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Китаю, Росії і США, для пошуків виходу з афганської кризи. Унікальністю Ташкентської зустрічі була присутність за столом переговорів лідерів ворожих сторін в Афганістані – руху Талібан і Північного альянсу. У схваленій Декларації визначалися завдання не лише припинення військових дій, але також розвитку економічного, політичного і соціального життя після війни[301].

П'ятий, останній саміт Шанхайської п'ятірки відбувся 5 липня 2000 р. у столиці Таджикистану – Душанбе. У Спільній заяві (Душанбинській декларації) знову зазначалось, що основними загрозами у сфері безпеки для усіх країн-учасниць «Шанхайської п'ятірки» були міжнародний тероризм, релігійний

[298] Лузянин С. Вказ. пр. С.327.
[299] Omuralieva A. China-Kyrgyzstan Relations. Вказ. пр. P. 69.
[300] Bishkek Declaration. Вказ. пр. С. 3.
[301] Акламов Ш. Саммит ШОС и подходы Узбекистана к урегулированию афганского кризиса. 22 июня, 2009. http://www.iimes.ru/?p=8872

екстремізм і національний сепаратизм, які мали регіональний вплив. До регіональних проблем додали збройний конфлікт у Чечні. Киргизстан, Казахстан, Таджикистан і КНР підтримали дії Росії в Чечні[302].

За результатами саміту в Душанбе було створено Спільну контрольну групу, призначену для контролю і координації інспекції військового стану на прикордонних територіях, та Бішкекську групу для координації роботи правоохоронних органів і спецслужб у сфері боротьби з тероризмом. Саміт підтримав ініціативу створення в Центральній Азії зони, вільної від ядерної зброї.

Процес взаємодії в рамках «Шанхайської п'ятірки» відбувався синхронно з вирішенням проблеми розмежування кордонів КНР з РФ, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Так, після першого саміту (квітень 1996 р.) під час візиту голови Цзянь Цземіня в Киргизстан у липні було підписано Угоду про державний кордон між КНР і Киргизстаном. Під час четвертого саміту в Бішкеку в серпні 1999 р. Цзян Цземінь підписав з президентом Акаєвим Додаток до Угоди про державний кордон між КНР і Киргизстаном. У липні 2000 р. під час п'ятого саміту глав держав «Шанхайської п'ятірки» в Душанбе глави трьох держав – Китаю, Таджикистану і Киргизстану – підписали Угоду про пункт стиковки державних кордонів трьох сторін. До 2000 р. майже усі територіальні диспути КНР з державами Центральної Азії були вирішені, крім однієї ділянки кордону між КНР і Таджикистаном та кількох окремих ділянок між КНР і Росією.

Зустрічі «Шанхайської п'ятірки» і прийняті на них Спільні заяви відображали спільні інтереси п'яти держав у сфері безпеки. Крім цього, починаючи з 1998 р. Пекін почав просувати ідеї багатостороннього економічного співробітництва п'яти держав-учасниць.

Оскільки до 2000 р. основні цілі «Шанхайської п'ятірки» були досягнуті, існували два можливі сценарії подальшого розвитку подій: перший, ліквідація цього форуму; другий, його трансформація і розширення порядку денного.

---

[302] Душанбінська декларація глав держав Республіки Казахстан, Китайської Народної Республіки, Киргизької Республіки, Російської Федерації та Республіки Таджикистан 哈萨克斯坦共和国、中华人民共和国、吉尔吉斯共和国、俄罗斯联邦和塔吉克斯坦共和国元首杜尚别声明 5 липня 2000 р. URL：http://www.gov.cn/gongbao/content/2000/content_60387.htm

Суттєвий вплив на рішення уряду КНР стосовно перспектив «Шанхайської п’ятірки» мав також американський чинник. Як писав у 2001 р. (до терактів 11 вересня) Ся Ішань, новий розвиток отримали гегемонізм і політика з позиції сили. Безперервно розширювався і зміцнювався військовий блок НАТО, створений в епоху «холодної війни». Під приводом «гуманітарного втручання» без відповідного мандату ООН він застосовував збройні сили проти країн, які в нього не входили. Набирала силу тенденція до втручання у внутрішні справи інших країн. Окремі країни і групи країн приписували собі монопольне право рішення світових і регіональних проблем, з огляду на свої інтереси. Вони розробляли плани безроздільного панування над усім світом, були готові піти на злом стратегічного балансу і стабільності в світі шляхом створення протиракетних систем, що могло призвести до розкручування нового витка гонки озброєння. Усі ці явища, на думку Ся Ішаня, були найбільшим викликом незалежності, суверенітету, територіальній цілісності, безпеці й стабільності країн «Шанхайської п’ятірки». Це сприяло тому, що вони досягали взаєморозуміння, щоб підтримувати одна одну, співробітничати і захистити свої інтереси[303].

З огляду на взаємну зацікавленість у розвитку співробітництва в безпековій і торговельно-економічній сферах та невтручання західних держав у їхні внутрішні справи держави-учасниці вирішили створити на базі «Шанхайської п’ятірки» регіональну структуру багатостороннього співробітництва в політичних, дипломатичних, безпекових, торговельно-економічних питаннях.

На саміті в Душанбе обговорювалось питання створення Ради національних координаторів і прийняття п'ятистороннього регламенту, спрямованого на підвищення ефективності її роботи[304]. Також до планів співробітництва було включено спільне попередження загрози війни, спільні військові навчання і обмін досвідом у різних сферах. На цьому саміті, на відміну від попередніх, спостерігачем був присутній президент Узбекистану.

[303] Ся Ишань. Вказ. пр. С. 342-343.
[304] Душанбинська декларація … Вказ.пр. С. 7.

У 2000 р. відбулася перша зустріч міністрів оборони держав «Шанхайської п’ятірки». Прогнозувалося приєднання до цього форуму Монголії й Узбекистану, а також Афганістану[305].

Зустрічі «Шанхайської п’ятірки» заклали підґрунтя для створення у 2001 р. Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Вона була створена на зустрічі глав держав «Шанхайської п’ятірки» в Шанхаї в червні 2001 р. Те, що обидві установчі зустрічі – «Шанхайської п’ятірки» і Шанхайської організації співробітництва – відбулися в КНР, відображало ініціативи КНР у налагодженні багатостороннього співробітництва за участю держав Центральної Азії і РФ. До організації увійшли всі країни-члени «Шанхайської п’ятірки»: Китай, Росія, Киргизстан, Казахстан, Таджикистан, а також Узбекистан.

На зустрічі в Шанхаї 15 червня 2001 р. були підписані Декларація про створення Шанхайської організації співробітництва, Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом[306], а також Спільна заява про приєднання Узбекистану до механізму «Шанхайської п’ятірки». Першочерговою метою ШОС було оголошено боротьбу з транснаціональними загрозами безпеці – тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом. У КНР ця тріада визначалася як «три сили зла» чи «три зла» («three evil forces»), що було відображено в текстах схвалених у Шанхаї документів. ШОС підняла ці проблеми безпеки, важливі для внутрішнього порядку денного держав-членів, на регіональний рівень, вони набули офіційного характеру.

Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом визначила основні принципи співробітництва держав у цій сфері, включаючи обмін інформацією, виконання запитів про проведення оперативно-пошукових заходів, розробку узгоджених заходів стосовно попередження дій,

---

[305] Історія розвитку Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织的发展历程回望 15 серпня 2007 р. URL： http://www.gov.cn/jrzg/2007-08/15/content_717768.htm ; Jia Qingguo. The Success of the Shanghai Five. Вказ. пр.

[306] Декларація про створення Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织成立宣言 15 червня 2001 р. URL: http://chn.sectsco.org/documents/; Declaration on the Establishment of Shanghai Cooperation Organization. 上海合作组织成立宣言 URL: http://www.sectsco.org/RU123/show.asp?id=83

обмін досвідом та інформацією, нормативно-правовими актами тощо (ст. 6). Конвенція посилалась на 10 з 16 основних універсальних документів про боротьбу з тероризмом і давала визначення тероризму (ст. 1(1)). Також вона регулювала питання співробітництва в боротьбі з сепаратизмом і екстремізмом.

На установчому саміті ШОС було сформульовано завдання до наступної зустрічі глав держав-членів розробити Хартію (тобто статут) про основні цілі, завдання і напрями співпраці в рамках ШОС, про принципи і процедуру прийняття до неї нових членів, юридичну силу прийнятих нею рішень і способи взаємодії з іншими міжнародними організаціями»[307].

Китайські науковці й ЗМІ оцінювали «Шанхайский процес» і створення ШОС як найбільш успішний результат багатосторонньої дипломатії КНР.

За оцінкою наукового співробітника Інституту досліджень Східної Європи і Центральної Азії Китайської академії соціальних наук Цзян Йі, з одного боку, участь КНР в ШОС значно змінила геополітичне середовище навколо Китаю. Вперше за більш ніж 100 років Китай міг діяти в напрямку «три півночі» (Північно-Східний Китай, Північний Китай, Північно-Західний Китай). Сприятлива ситуація дозволила йому стати однією з провідних сил в Центральній Азії. З іншого боку, створення ШОС знаменувало новий етап в дипломатії Китаю. Він почав активно брати участь у побудові нової системи регіонального співробітництва: від пасивного реагування на міжнародні й регіональні ситуації, перейшов до свідомого планування лідерства у розвитку навколишньої ситуації; зосередившись на двосторонній дипломатії, одночасно почав адаптуватися до нових багатосторонніх дипломатичних тенденцій[308].

Газета «Женьмінь жибао» писала, що «шанхайский дух», втілений в Декларації про створення ШОС, був новою моделлю співробітництва «як

[307] Декларація про створення Шанхайської організації співробітництва… Вказ.пр.

[308] Цзян Йі 姜毅 Китайські багатосторонні дипломатичні відносини та Шанхайська організація співробітництва 中国的多边外交与上海合作组织 // Дослідження Росії, Східної Європи та Центральної Азії 俄罗斯中亚东欧研究 2003. № 5. С. 46.

партнерства, а не союзу», «поваги сторін зі збереженням їхніх власних стратегічних інтересів», «пошуком спільностей про збереженні відмінностей»[309].

У китайській науковій літературі часто використовується термін «дух Шанхаю» або «шанхайський дух», під яким розуміють комплекс норм, спрямованих на урегулювання відносин між державами, які основані, з одного боку, на статуті ООН і міжнародному праві, з іншого, на деяких специфічних китайських концепціях. «Шанхайський дух» породив нові організаційні форми, які розглядаються як нова модель регіональної безпеки, спрямована всередину, а не проти третіх держав. Така модель протиставляється традиційним союзам, які розглядаються як продукти «холодної війни»[310]. Китайські вчені акцентують також на тому, що «шанхайський процес» базується на традиційних принципах суверенітету держав, а не на «гуманітаристських підходах до міжнародних відносин» (права людини, демократія), які в 1990-х рр. просували США[311].

ШОС повністю відповідала інтересам КНР у сфері безпеки з огляду на нестабільну ситуацію в СУАР, терористичні атаки, які тривали, і наркотрафік через Центральну Азію. Також вона посилювала можливості КНР контролювати ситуацію в Центральній Азії, яку в КНР розглядали як свій тил, стримувати сепаратистські сили «Східного Туркестану», обмежувати вплив і можливості інших великих держав. Також ШОС була важливою з точки зору перспектив розвитку торгівлі з державами-членами, енергетичного співробітництва, забезпечення імпорту сировини і енергоресурсів[312]. Також вона мала значення з

---

[309] Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай. Вказ.пр. С.31.

[310] Цзян Цземінь виступив з промовою на зустрічі глав держав "Шанхайської п'ятірки" 江泽民在“上海五国”元首会晤上发表讲话 5 липня 2000 р. URL: http://43.250.236.5/GB/channel1/10/20000705/131375.html

[311] Чень Міншань 陈明山 Хе Сіцюань 何希泉. Прагнення до регіональної безпеки і підтримки стратегічної стабільності. Коментар механізму співпраці "Шанхайської п'ятірки" 谋求地区安全维护战略稳定–评“上海五国”合作机制 URL: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/Qk/Paper/132821; Лі Сяомінь 李晓敏 Механізм «Шанхайської п'ятірки» і нова концепція безпеки Китаю “上海五国”机制与中国新安全观 // Мир і розвиток 和平与发展. 2000. № 4. С.13.

[312] Пань Гуан 潘光 Від «шанхайської п’ятірки до ШОС» 从上海五国到上海合作组织 // Русистика 俄罗斯研究. 2002. №2. С.31-34. URL: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/Qw/Paper/189108; Сін Гуанчен 邢广程 Відносини Китаю з державами Центральної Азії. 中国与中亚国家的关系 // Славянский исследовательский центр. 2003. URL: http://src-

точки зору формування позитивного регіонального іміджу КНР як «відповідальної держави», а врешті – посилення її міжнародного впливу.

ШОС стала першою міжнародною організацією, створеною за участі держав Центральної Азії і двох великих регіональних держав – РФ і КНР. Це була також перша і єдина регіональна організація на пострадянському просторі за участю КНР. Китай був єдиною державою-членом ШОС, який не входив до СРСР. Через багатостороннє співробітництво з державами Центральної Азії він міг вирішувати багато завдань і посилювати свій регіональний вплив, а також узгоджувати свої дії з Росією, яка тривалий час мала необмежений вплив у Центральній Азії. Нові міжнародні умови надавали Китаю шанс реалізовувати свої інтереси у цьому регіоні, присутність КНР у ШОС – брати участь у обговоренні питань, найбільш важливих для регіону і конкурувати з РФ за регіональний вплив.

У праці Чжао Хуашен [313] обгрунтовано, що ШОС виникла як механізм упорядкування і систематизації можливих протиріч між КНР і РФ. Оскільки Росія розглядала Центральну Азію як свою традиційну сферу впливу, а політика КНР в цьому регіоні викликала в 1990-ті рр. негативну реакцію Кремля, розширення економічної присутності КНР могло призвести до накопичення недовіри і взаємних підозр у російсько-китайських відносинах. Це могло стати серйозною перешкодою для розвитку двостороннього співробітництва в регіоні, а врешті – призвести до конфлікту. ШОС стала «буферною структурою», через яку відбувалась координація політики РФ і КНР в ЦА, де їхні інтереси перетиналися.

Досягнутий компроміс між КНР і Росією щодо політики в Центральній Азії було закріплено підписанням 16 липня 2001 р., під час візиту Цзянь Цземіня в

---

h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/85/9CAChinese.pdf; Цзян І 姜 毅 Китайська багатостороння дипломатія і ШОС 中国的多边外交与上海合作组织 // Дослідження Росії, Центральної Азії та Східної Європи(俄罗斯中亚东欧研究). 2003. №5. С.46-51 С.51; Чжао Хуашен 赵华胜 Китай, Центральна Азія і Шанхайська організація співробітництва 中俄关系中的上海合作组织 // Мир і розвиток 和平与发展”杂志 2010. №2. С. 37-42.

[313] Чжао Хуашен 赵华胜 ШОС як механізм російсько-китайських відносин. Вказ. пр. С. 39.

Москву, Договору про добросусідство, дружбу і співробітництво між РФ і КНР[314]. Це було важливо не лише з точки зору двосторонніх відносин, але також перспектив ШОС.

Участь Росії в «Шанхайській п'ятірці» і ШОС свідчила, з одного боку, про нормалізацію відносин з КНР, з іншого боку – про прагнення зберегти свій переважаючий вплив у Центральній Азії, упередити зростання впливу КНР й інших держав у цьому регіоні, який входив до складу СРСР і який Росія розглядала як свій «задній двір».

За аналізом М. Даниловича, згода Росії на ініційований КНР розвиток «шанхайського процесу» була вимушеною. На той час Росія ще не повністю здолала наслідки фінансово-економічної кризи 1998 р. і вела другу чеченську війну. У зв'язку з нападами Ісламського руху Узбекистану на територію Киргизстану й Узбекистану в 1999-2000 рр. ситуація в регіоні була критичною. В цих умовах РФ не могла самостійно вирішувати проблеми безпеки в Центральній Азії, які суттєво ускладнилися, і була змушена погодитись на створення механізму безпеки в цьому регіоні разом з КНР. За словами президента В. Путіна на установчій зустрічі ШОС в червні 2001 р., російська сторона розглядала цю організацію як «втілення концепції безпеки через співробітництво»[315].

Для Росії ШОС мала передусім значення для співробітництва з КНР у сфері протидії поширенню з Афганістану тероризму, екстремізму і радикального ісламу. Крім того, РФ поділяла погляди КНР на новий постбіполярний світовий порядок як багатополярний з керівною роллю ООН, на противагу домінуючому міжнародному впливу США, що знайшло відображення у спільних деклараціях двох держав, починаючи з 1996 р.[316]

---

[314] Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Російською Федерацією та Китайською Народною Республікою 中华人民共和国和俄罗斯联邦睦邻友好合作条约. 16 липня 2001 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876992097.pdf

[315] Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай. Вказ.пр. С.31.

[316] Спільна російсько-китайська декларація 中俄联合声明 26 квітня 1996р. База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876757709.pdf ; Російсько-китайська спільна декларація про багатополярний світ та формування нового міжнародного порядку 中华人民共

Бажаним для Росії варіантом розв'язання проблеми російсько-китайської конкуренції в ЦА виглядав проєкт створення свого роду взаємовигідного «тандему», у якому б Китай був рушієм економічного розвитку регіону, а Росія відігравала провідну роль у сфері безпеки.

Стосовно співробітництва у торговельно-економічній сфері, то в 1990-ті рр. РФ суттєво випереджала КНР за показниками торгівлі з цим регіоном. У 1999 р. товарообіг РФ з державами Центральної Азії склав майже 4 млрд дол (3% від загальних обсягів товарообороту) і втричі перевищував показники КНР (1,3 млрд. дол., або 0,37% товарообігу)[317].

Росія намагалась зберегти свій вплив на пострадянському просторі через створення регіональних організацій: Співдружність незалежних держав (СНД, грудень 1991 р.), Євразійське економічне співтовариство (2000 р.), Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ, травень 2002 р.).

У рамках СНД і Євразійського економічного співтовариства Росія намагалась реалізувати проекти економічної інтеграції пострадянських держав. ОДКБ (жовтень 2002 р.) розглядалась як аналог НАТО на пострадянському просторі. Передбачалось, що у рамках цієї організації буде створено систему регіональної колективної безпеки, досягнуто високий рівень військово-технічного співробітництва й узгодження підходів до забезпечення безпеки. До ОДКБ увійшли усі держави «Шанхайської п'ятірки» (які були водночас членами СНД), за винятком КНР. Узбекистан увійшов до складу ОДКБ лише в серпні 2006 р. і призупинив членство у цій організації у 2012 р.

ОДКБ ставила у сфері безпеки ті ж завдання, що й ШОС – боротьбу з міжнародним тероризмом і нелегальною міграцією, техногенними катастрофами, узгодження і координацію зовнішньої політики, збереження стабільності по периметру кордонів, зміцнення поясу добросусідства. Водночас, згідно зі ст.4

和国和俄罗斯联邦关于世界多极化和建立国际新秩序的联合声明 23 квітня 1997 р. http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876776678.pdf

[317] Чжао Чанцин 赵常庆 Економічні та торговельні відносини між Китаєм і країнами Центральної Азії 中国与中亚五国的经贸关系 // Російський центральноазійський і східноєвропейський ринок 东欧中亚市场研究 2002. №1. С.24.

Договору, якщо одна з держав зазнавала агресії з боку іншої держави чи групи держав, це розглядалось як агресія проти усіх держав.

РФ планувала поєднати створювані нею структури на пострадянському просторі з ШОС для посилення в них свого впливу. Однією з цілей Росії в цих організаціях була протидія посиленню впливу Китаю в Центральній Азії.

Можна було прогнозувати, що Росія і КНР будуть конкурували між собою в ШОС, водночас в їхніх спільних інтересах було не допустити проникнення в Центральну Азії країн Заходу. За оцінками російських вчених, не зважаючи на конкуренцію з КНР за регіональний вплив, лише скоординована позиція Росії й Китаю була здатна заблокувати можливість доступу Заходу до енергоносіїв Центральної Азії[318].

З точки зору держав Центральної Азії, ШОС була важливою структурою, яка допомагала їм захищати внутрішню і прикордонну безпеку в контексті транснаціональних проблем. Також можна було розраховувати на перспективи співробітництва з державами-членами у регіональних економічних проектах. ШОС надавала їм можливості одночасно реалізовувати стратегію слідування за великими державами (bandwagoning) і балансувати відносини з «гегемоністичною Росією» і Китаєм, який піднімався. В інтересах цих держав була також можливістьна рівних виражати свої інтереси і ставити свої цілі всередині ШОС, брати участь у важливих обговореннях і рішеннях, які напряму впливали на них, у виробленні спільних підходів до регіонального співробітництва разом з РФ і КНР[319]. З іншого боку, ШОС не перешкоджала їм розвивати відносини з іншими великими державами. Так, вони продовжували отримувати фінансову допомогу США. Киргизстан і Узбекистан надали США в оренду військові бази на своїх територіях вже після створення ШОС.

Після терактів 11 вересня 2001 р. Узбекистан і Киргизстан надали США право оренди своїх повітряних баз (Узбекистан – в Карші-Ханабад й Какайді, Киргизстан – у Манасі), Таджикистан надав у користування аеропорт в Кулябі.

[318] Лузянин С. Вказ.пр. С. 324.
[319] Bailes A.J. K., Pal D, Pan Guang, Troitskiy M. The Shanghai Cooperation Organization / Policy Paper No. 17, May 2007. P. 11.

Туркменістан запропонував логістичну підтримку і участь в операціях пошуку й порятунку. Держави регіону також дозволили використання їхнього повітряного простору авіацією США й інших держав НАТО. Таджикистан надав літакам коаліції право проміжної посадки в аеропортах Куляб і Курган-Тюбе, Казахстан – в аеропорту Луговий. Узбекистан, Таджикистан і Туркменістан служили також каналами для міжнародної гуманітарної допомоги населенню Афганістану. У лютому 2002 г. Таджикистан приєднався до програми «Партнерство заради миру». 1 липня 2002 г. Центральну Азію було включено до сфери відповідальності спеціально створеного Центрального командування збройних сил США.

Під час слухань в комітеті Сенату США з міжнародних справ у грудні 2001 р. експерт Інституту Брукінгс Ф.Хілл відзначала «значний і безпрецедентний» внесок центральноазійських держав у кампанію США проти тероризму в Афганістані. У той час як до розпаду СРСР США не мали в цьому регіоні ніяких зв'язків, а в 1990-ті рр. розглядали його як російську сферу впливу й не мали там життєво важливих інтересів, кампанія проти Талібану і мереж Аль-Каїди в Афганістані надала їм цей життєвий інтерес. На основі досягнутих домовленостей для здійснення військових дій в Афганістані США отримали ширші можливості розвивати відносини в цьому «критично важливому стратегічному регіоні»[320].

Двосторонні відносини між військовими, спільні навчання і програми навчання спеціальних сил Узбекистану з середини 1990-х рр. трансформувалися в тісне співробітництво під час кампанії США в Афганістані. Також співробітництво базувалося на спільних цілях, оскільки центральноазійські держави також страждали від тероризму. Так, Ісламський рух Узбекистану, який з кінця 1990-х рр. здійснював теракти в Узбекистані, Таджикистані і Киргизстані, був тісно пов'язаний з Талібаном. Також Ф.Хілл відзначала потенційно важливу роль енергетичних ресурсів Центральної Азії. Передбачалося, що завершення війни в Афганістані мало відновити проекти транспортування газу з Туркменістану й ширшого Каспійського басейну в Південну Азію.

[320] Hill F. Вказ. пр.

Після терактів 11 вересня КНР підтримала війну США з міжнародним тероризмом і не заперечували проти американської присутності в Киргизстані й Узбекистані після початку військової кампанії проти талібів у Афганістані. У свою чергу, Китай розпочав розглядати повстанців-сепаратистів у північно-західній провінції Сінцзян як частину міжнародної ісламської мережі, що отримувала фінансування з Близького Сходу й тренувалася в Пакистані[321]. Після зустрічі Цзян Цземіня з Дж. В. Бушем у жовтні 2001 р. і листопаді 2002 г. було визначено стратегію антитерористичного співробітництва КНР и США[322]. КНР домоглася внесення сепаратистського «Руху Східного Туркестану» в СУАР у список міжнародних терористичних організацій. У вересні 2002 г. усі рахунки цього Руху в американських банках були заморожені[323].

За оцінкою китайського науковця Фу Йонга, теракти 11 вересня у США стали можливістю для покращення китайсько-американських відносин[324]. За іншими оцінками китайських вчених, принципово нова безпекова ситуація в регіоні й нова система безпеки, орієнтована на США и НАТО, несла загрозу державним інтересам КНР. Як писав Чан Цзінь Пен (Ліннанський університет, Сянган), у цей час в Пекіні серйозно розглядали можливість зближення РФ з НАТО[325], тому в листопаді 2002 р. КНР звернулася до НАТО із запитом про регулярний діалог для обговорення спільних загроз безпеці й дій НАТО в Центральній Азії.

Регіональна ситуація у сфері безпеки, яка склалася в Центральній Азії в попередній період, після 11 вересня 2001 р. була зруйнована, у зв'язку з чим постало питання про доречність подальшого існування ШОС. У цих умовах китайський уряд заявив про потребу прискореної інституалізації ШОС,

---

321 Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США. Вказ. пр. С. 254.

322 Пань Гуан 潘光 Від «шаньхайської п'ятірки» до ШОС. Вказ. пр. С.34.

323 Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай. Вказ.пр. С. 36.

324 Фу Йонг 傅勇 Перспективи та проблеми китайсько-американського антитерористичного співробітництва 中美反恐合作的前景和问题 // Дослідження світової економіки 世界经济研究 2003, №4. С. 11-12

325 Chien-Peng Chung. The Shanghai Cooperation Organization: China's Changing Influence in Central Asia // The China Quarterly. 2004. №180. P.1006.

акцентував на розвитку економічного співробітництва держав-членів[326]. Хоча Китай з самого початку просував у ШОС економічний порядок денний. Ця тема, яка звучала на засіданні Глав урядів/прем'єр-міністрів держав-членів ШОС вже 14 вересня, тобто її підготували до 11 вересня.

На першому засіданні Глав урядів/прем'єр-міністрів держав-членів ШОС 14 вересня 2001 р. в Алмати (Казахстан) було оголошено про створення регулярного механізму зустрічей прем'єр-міністрів, а також прийнято рішення започаткувати процес багатостороннього торговельно-економічного співробітництва. Прем'єр-міністри підписали відповідну Декларацію Про основні цілі та напрямки співпраці з питань регіонального економічного співробітництва та сприяння торгівлі»[327].

На зустрічі глав держав-членів ШОС у Санкт-Петербурзі в червні 2002 р. було підписано два установчі документи – Декларацію глава держав і Хартію ШОС. Згідно з Хартією, її завдання включали: зміцнення взаємної довіри, дружби і добросусідства між державами-членами; розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні; сприяння побудові нового демократичного, справедливого і раціонального політичного і економічного міжнародного порядку; спільну протидію тероризму, сепаратизму і екстремізму в усіх їхніх проявах; боротьбу з незаконним обігом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією; заохочення ефективного регіонального співробітництва в політичній, торговельно-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній та інших сферах; сприяння всебічному і збалансованому економічному зростанню, соціальному і культурному розвитку в

[326] Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай. Вказ.пр. С.35.

[327] Декларація Про основні цілі та напрямки і розуміння між урядами держав-членів Шанхайської організації співпраці з питань регіонального економічного співробітництва та сприяння торгівлі 上海合作组织成员国政府间关于开展区域经济合作的基本目标和方向及启动贸易和投资便利化进程的备忘录 14 вересня 2001 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875999240.pdf; Прем'єр-міністри країн-членів Шанхайської організації співробітництва провели першу зустріч“上海合作组织”成员国总理举行首次会晤 14 вересня 2001 р. URL: http://43.250.236.3/GB/guoji/22/85/20010915/561151.html

регіоні за допомогою спільних дій; координація підходів під час інтеграції в світову економіку; сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини, відповідно до міжнародних зобов'язань; підтримку і розвиток відносин з іншими державами і міжнародними організаціями; взаємодію в запобіганні міжнародних конфліктів, сприяння їх мирному врегулюванню; спільний пошук рішень проблем, які виникнуть в XXI ст.[328]

Також Хартія визначила структуру організації, яку формували Рада глав держав, Рада глав урядів (прем'єр-міністрів), Рада міністрів закордонних справ, Рада національних координаторів, наради керівників міністерств/відомств, Регіональна антитерористична структура і Секретаріат, визначалися повноваження деяких з них.[329]

Двома постійними органами ШОС визначалися Секретаріат і Регіональна антитерористична структура (РАТС). Секретаріат мав займатися організаційно-технічним забезпеченням діяльності ШОС, готувати пропозиції стосовно її щорічного бюджету. Його мав очолювати Виконавчий секретар, обраний на три роки і призначений Радою голів держав [330].

Повноваження Регіональної антитерористичної структури регулювалися окремою Угодою від 7 червня 2002 р. [331] Вона мала організовувати антитерористичну діяльність держав-членів, включаючи обмін відповідною інформацією і досвідом в сфері антитерористичної політики, здійснення спільних антитерористичних навчань і заходів, спрямованих на перешкоджання фінансування тероризму. До структури РАТС входила Рада, яка контролювала порядок здійснення основних завдань і функцій організації, та Виконавчий комітет. Передбачалося створення банку даних РАТС про терористичні, сепаратистські та екстремістські угрупування.

---

[328] Хартія Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织宪章 Санкт-Петербург, 7 червня 2002 р. URL: http://chn.sectsco.org/documents/

[329] Хартія Шанхайської організації співробітництва. Вказ. пр.

[330] Хартія Шанхайської організації співробітництва. Вказ. пр.

[331] Угода між державами-членами Шанхайської організації співробітництва щодо Регіональної антитерористичної структури 上海合作组织成员国关于地区反恐怖机构的协定 7 червня 2002 р. URL: https://www.pkulaw.com/eagn/61c247867bed23ce4ceccf0e028207cabdfb.html

Статус РАТС як постійного органу ШОС обумовлювався актуальністю проблеми тероризму. Якщо рішення про створення ШОС було прийнято до масштабних терактів у США 11 вересня, то Хартію було схвалено вже в умовах глобальної війни США з тероризмом, включаючи війну в Афганістані.

Китай використав ШОС як додатковий інструмент боротьби з екстремізмом в СУАР. Так, визначення «тероризм», «сепаратизм» і «екстремізм» у Хартії ШОС описували групи, які існували в СУАР. Згідно з положеннями Хартії, держави-члени мали співпрацювати для попередження, захисту і придушення актів, що підлягали цим визначенням[332]. Тож ШОС допомагала вирішувати внутрішні проблеми КНР, піднімала їх до рівня регіональних.

Китайські вчені підкреслювали, що створення механізмів безпеки «Шанхайська п'ятірка» і Шанхайська організація співробітництва було прикладом успішного втілення «нової концепції безпеки». У виступі Цзян Цземіня на 16-му з'їзді КПК в листопаді 2002 р. зазначалось, що «нова концепція безпеки» будується на «взаємній довірі, взаємній вигоді, рівноправ'ї й координації дій між країнами»[333]. Передумовою успішного співробітництва є взаємна довіра, яка, у свою чергу, зміцнюється мірою його розвитку.

З точки зору «нової концепції безпеки» Китай пропонував п'ять принципів співробітництва в сфері безпеки і різні механізми їхньої практичної реалізації: 1) розвиток економічного співробітництва між країнами як основної передумови загальної безпеки, 2) формування багатосторонніх механізмів безпеки в Азії; 3) дотримання принципу прозорості у сферах безпеки і озброєнь; 4) врахування «комплексної безпеки», яка включала як традиційні так і нетрадиційні загрози; 5) прийняття на себе більшої відповідальності в міжнародних справах. Прикладом останнього була поведінка Китаю під час Азійської фінансової кризи 1997-

[332] Хартія Шанхайської організації співробітництва. Вказ. пр.

[333] Цзян Цземінь 江泽民 Всебічна побудова заможного суспільства 全面建设小康社会, відкриття нової сторінки для будівництва соціалізму з китайською специфікою 开创中国特色社会主义事业新局面 Виступ на 16-му національному з'їзді Комуністичної партії Китаю http://www.shidian.sdu.edu.cn/news/news/zyzs/2003-04-21/1050915614.html

1998 рр.[334], коли він надав враженим кризою державам двосторонню допомогу, не вдався до девальвації юаня і взяв участь у створенні регіонального форуму «АСЕАН+3» для пошуків шляхів урегулювання фінансових проблем у регіоні.

У виступах китайських лідерів безпека і торговельно-економічне співробітництво описувалися як «два колеса», які спільно відігравали провідну роль у розвитку регіонального співробітництва[335].

Отже, в умовах зміни міжнародної ситуації в середині 1990-х рр. Китай почав застосовувати регіональний підхід у міжнародних відносинах. У Центральній Азії це виявилось у створенні форуму «Шанхайська п'ятірка», який у 1996-1997 рр. став важливим майданчиком для прийняття рішень стосовно зняття напруження на спільних кордонах. У форматі «Шанхайської п'ятірки» були підписано важливі угоди у сфері розвитку заходів довіри між КНР і чотирма пострадянськими державами, які з ним межували. З 1998 р. кожна держава в цьому форумі представляла лише себе, на відміну від формату «4+1» у 1996-1997 рр., а його порядок денний розширився, включаючи обговорення перспектив багатостороннього співробітництва у торговельно-економічній сфері. Врешті форум «Шанхайської п'ятірки» заклав підґрунтя для створення регіональної організації – Шанхайської організації співробітництва. Перші два роки відбувалася її інституалізація, а в її порядку денному домінували проблеми безпеки і протидії тероризму, екстремізму і сепаратизму. У цей час завдання розвитку багатостороннього співробітництва в торговельно-економічні сфері ще не були чітко сформульовані.

Таким чином, після розпаду СРСР Китай розглядав Центральну Азію як свій стратегічний тил, що обумовило одне з центральних місць цього регіону в його

---

[334] Лі Сяомінь 李晓敏 Механізм «Шанхайської п'ятірки». Вказ. пр. С. 14; Янь Сюетун 阎学通 Нова концепція безпеки Китаю і концепція співпраці у сфері безпеки 中国的新安全观与安全合作构想 // Сучасні міжнародні відносини 现代国际关系 1997, № 11. С.32.

[335] Цзян Цземінь 江泽民 Просування "духу Шанхаю", сприяти миру у всьому світі 弘扬'上海精神',促进世界和平 Виступ на саміті ШОС в Санкт-Петербурзі 江泽民在在上海合作组织圣彼得堡峰会上的讲话 8 червня 2002 р. URL : https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t10897.htm

зовнішній політиці. Пріоритетними для політики КНР у цьому регіоні в 1990-ті рр. були завдання стабілізації ситуації в СУАР і урегулювання прикордонних територіальних питань з сусідніми пострадянськими країнами, що мало слугувати як вирішенню першого завдання, так і створенню сприятливих умов на кордонах для вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку. Ці проблеми вирішувались на двосторонньому і багатосторонньому (з 1996 р.) рівнях.

Налагодженню двосторонніх відносин КНР з державами Центральної Азії сприяв подібний характер політичних режимів авторитарного характеру і принципи невтручання у внутрішні справи, поваги до суверенітету і обраного шляху розвитку, згідно з національною специфікою, які обстоював Китай.

У 1990-х рр. КНР застосовувала диференційований підхід до розвитку відносин з країнами ЦА, що обумовлювався різними чинниками, передусім географічним. До групи пріоритетних держав увійшли Казахстан, Киргизстан і Таджикистан, які мали спільні кордони з СУАР. У сфері торговельно-економічних відносин у першій половині 1990-х рр. найбільше значення мали двосторонні зв’язки КНР з Узбекистаном, у другій половині 1990-х рр. – з Казахстаном, найбільш стабільною і економічно розвинутою державою регіону, багатою на природні ресурси. Казахстан був однією з перших держав світу, у нафтову галузь якої в кінці 1990-х рр. були спрямовані перші масштабні інвестиції КНР. Хоч Пекін прагнув закріпитися на ринках центрально-азійських держав з багатими природними ресурсами. Проте цей напрям в політиці КНР 1992-2002 рр. не був пріоритетним.

Розділ ІІІ. Політика КНР щодо держав Центральної Азії за головування Ху Цзінтао (у 2003-2012 рр.)

3.1. Розвиток політичних, торговельно-економічних і соціокультурних зв'язків КНР з державами Центральної Азії на двосторонньому рівні

Нове покоління китайських керівників на чолі з Ху Цзінтао (2003-2012 рр.) в цілому продовжило попередню політику КНР в Центральній Азії. Водночас воно більше акцентувало на торговельно-економічному співробітництві, що було напряму пов'язано зі стрімким розвитком економіки КНР на початку XXI ст.

У перші роки головування Ху Цзінтао з'явилися нові концепції – «мирного зростання», «мирного розвитку», «нової сусідської дипломатії», «дипломатії посмішок», «побудови гармонійного світу», які описували нові стратегічні підходи китайського уряду щодо відносин із зарубіжними державами. Голова КНР Ху Цзінтао вперше виклав концепцію побудови «гармонійного світу» в квітні 2005 р.[336], а в червні 2006 р. виступив на саміті ШОС із пропозицією побудови в Центральній Азії «гармонійного регіону на основі довгострокового миру і спільного процвітання»[337].

Поява цих нових концепцій була спричинена посиленням стурбованості сусідніх з КНР держав її стрімким економічним зростанням і військовою модернізацією. Нові концепції обґрунтовували пріоритети політики, які полягали у розвитку добросусідства, реалізації економічних інтересів, забезпеченні сприятливої міжнародної обстановки для розвитку і модернізації Китаю[338].

---

[336] Виступ Ху Цзіньтао на Азійсько-Африканському саміті 胡锦涛在亚非峰会上的讲话 22 квітня 2005 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200504/t20050422_7944378.shtml

[337] Виступ Ху Цзіньтао на шостому засіданні Ради глав держав-членів ШОС 胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第六次会议上的讲话 15 червня 2006 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200606/t20060615_7944524.shtml

[338] Bijian Zheng. China's "Peaceful Rise" to Great-Power Status // Foreign Affairs. 2005. Vol. 85, No. 4. P. 18-34; Bijian Zheng: China's Road of Peaceful Development and the Building of Communities of Interests. URL: http://www.chinastudies.org.cn/e/617.htm

Політика КНР на основі стратегій «мирного зростання», «дипломатії усмішок» і «гармонійного світу» здійснювалась з використанням інструментів «м'якої сили». Цю концепцію обгрунтував американський політолог Джозеф Най на межі 1980-1990-х рр. у контексті посилення міжнародного впливу держави через дипломатію, економіку, популяризацію власних цінностей і культури на території інших країн, на противагу силовим військовим методам[339].

Концепцію «м'якої сили» у зовнішній політиці КНР було затверджено на XVII з'їзді КПК в 2007 р. Вона передбачала просування зовнішньополітичних впливів КНР шляхом розвитку взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, допомоги розвитку, популяризації економічних здобутків, китайської моделі розвитку, мови, культури. У виступі на з'їзді Ху Цзіньтао відзначав, що «в наші дні культура стає все більш важливим елементом-сукупної могутності держави, а розвиток культури всередині країни має супроводжуватися підвищенням її міжнародного впливу»[340].

Користуючись таким підходом, керівництво КНР виступило з ініціативами надання стипендій студентам з країн-членів ШОС, організації курсів вивчення китайської мови тощо. Створювалися культурні центри, проводилися щорічні фестивалі, спрямовані на поширення китайської культури за кордоном, включаючи держави Центральної Азії. У них закріпилися китайські засоби масової інформації – радіо, телебачення, газети і журнали. Збільшилися квоти для студентів з центральноазійських держав в китайських університетах[341].

Найважливішим брендом «м'якої сили» Китаю став Інститут Конфуція за кордоном. У кожному такому Інституті студенти вивчали китайську мову, історію, знайомилися з китайськими культурними цінностями, організовували наукові заходи. Перший Інститут Конфуція було відкрито в 2004 р. у Південній Кореї, у

---

[339] Nye Joseph S., Jr. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York, 1990; Nye J. Soft Power: the Means to Success in World Politics. New York, 2004.

[340] Ху Цзіньтао виступив із доповіддю на XVII з'їзді КПК 胡锦涛在党的十七次全国代表大会上作报告 15 жовтня 2007 р. URL：http://www.gov.cn/ldhd/2007-10/15/content_776431.htm

[341] Мустапа Селік, Багетіцзян 赛力克·穆斯塔帕、巴合提江 Вказ. пр.; Мекнеуліцзі. Поширення культурних впливів Китаю в Центральній Азії.... Вказ. пр. С.167; Менкеуліцзі. «М'яка сила» у політиці Китаю в Центральній Азії.... Вказ. пр. С. 126-130.

Центральній Азії – в 2005 р. в Узбекистані. Станом на 2010 р. у регіоні їх було вже вісім, найбільше – у Казахстані. До 2010 р. кількість студентів у Інститутах Конфуція в Центральній Азії зросла до 22 270 осіб, близько 7 тис. студентів освітніх центрів узяли участь у кваліфікаційному іспиті з китайської мови (HSK)[342]. Через програми Інституту Конфуція щороку Китай відвідували все більша кількість учителів, викладачів і студентів. У 2009 р. в Китаї навчалося близько 9 тис. студентів із чотирьох країн Центральної Азії (Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Узбекистану), більшість із яких отримала освіту в Урумчі та Пекіні[343].

Основною базою поширення китайського культурного впливу в ЦА стала столиця Сінцзяна м. Урумчі. Для створення Інститутів Конфуція за кордоном Міністерство освіти Китаю сформувало інститути гуманітарних досліджень і вивчення китайської мови, а також різні науково-дослідні навчальні заклади, переважно в Сіньцзяні. З 2010 р. в Урімчі діяла спеціальна база для поширення китайської мови в країнах регіону. За сприяння університетів СУАР у країнах Центральної Азії були сформовані центри вивчення китайської мови. Для вирішення проблеми браку викладачів китайської мови уряд Китаю створив спеціальні відділення для їхньої підготовки у багатьох університетах Сіньцзяня.

За сприяння Міністерства освіти Китаю на базі Університету фінансів і економіки Сіньцзяня у 2011 р. було створено науково-дослідницькі центри гуманітарних досліджень – Центральноазійський інститут регіонального економічного співробітництва, Центральноазійський інститут досліджень торгівлі та інвестицій, Центральноазійський науково-дослідний інститут фінансового співробітництва, в яких вивчали економічні системи країн Центральної Азії,

[342] Aliev N. China's Soft Power in Central Asia // The Central Asia-Caucasus Analyst. 19.12.2019. URL: https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13599-chinas-soft-power-in-central-asia.html; Мекнеуліцзі. Поширення культурних впливів … Вказ. пр. С.167.

[343] Статистика кількості іноземних студентів у Китаї 2016 р. 2016 年度我国来华留学生情况统计 URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_fbh/moe_2069/xwfbh_2017n/xwfb_170301/170301_sjtj/201703/t20170301_297677.html; Мекнеуліцзі. Поширення культурних впливів... Вказ. пр. С.167.

специфіку їхнього розвитку, механізми співробітництва між університетами Сіньцзяня і Центральної Азії тощо[344].

Майже 300 науковців з різних університетів Сіньцзяня щороку проходили стажування в країнах Центральної Азії, проводили там спільні дослідження. Близько 400 викладачів, науковців і адміністраторів у сфері освіти з центральноазійських країн приїздили щорічно до університетів Сіньцзяня за програмами обміну[345].

Роль Сіньцзянь-Уйгурського автономного району як своєрідного «плацдарму» поширення впливу Китаю у сфері освіти на території суміжних із регіоном країн Казахстану, Киргизстану й Таджикистану розкривається у праці Ю Чжан «Висвітлення культурного обміну між Сіньцзяном і Центральною Азією для підготовки студентів західними університетів»[346].

Як зазначав у своїй статті (листопад 2012 р.) тогочасний міністр закордонних справ Китаю Ян Цзечі, «Коли я згадав дипломатію м'якої сили Китаю, я сказав, що минуле десятиліття активно сприяло поширенню китайської культури і «створенню Китаю» за кордоном».[347]

У працях науковців центральноазійських держав, опублікованих у 2008-2009 рр., регіональна політика КНР в Центральній Азії оцінювалась переважно позитивно[348]. За оцінкою киргизької дослідниці В. Мураталієвої, в її основі були принципи «дружити з сусідами», «дати сусідам почуття заспокоєння», «допомогати сусідам багатіти». Сусідні держави мали відчувати себе спокійно і

---

[344] Університет фінансів і економіки Сіньцзяна базується на географічних перевагах та зміцнює свої позиції 新疆财经大学立足地缘优势 强化办学特色 URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s6192/s222/moe_1763/201211/t20121112_144352.html; Менкеуліцзі. Поширення культурних впливів… Вказ. пр. С.167.

[345] Менкеуліцзі. «М'яка сила»… Вказ. пр. С. 56–58.

[346] Чжан Юаньюань 张圆圆 Висвітлення культурного обміну між Сіньцзяном і Центральною Азією для підготовки студентів західних університетів 新疆与中亚文化交流对西部高校人才培养的启示. 09.04.2019. URL: http://www.scicat.cn/6/dllw/20190904/2846479.html; Мекнеуліцзі. Поширення культурних впливів... Вказ. пр. С.167.

[347] Цзечі Ян 杨洁篪 Огляд та перспективи дипломатичної роботи Китаю в минулому десятилітті 十年来我国外交工作的回顾与展望, 14.11.2012. URL: http://pk.chineseembassy.org/chn/zt1/xysbd/t988892.htm

[348] Каукенов А. С.. Вказ. пр. С. 83-91; Мураталиева В. Т. Вказ. пр.; Парамонов В., Строков О. Вказ. пр.

безпечно, а зростання КНР мало створювати можливості для отримання вигоди сусідніми державами [349].

Поділяємо більш прагмачну думку казахського вченого А. Каукенова, що політику КНР в Центральній Азії визначали конкретні інтереси китайського уряду – потреби стабілізації ситуації в СУАР, розвитку економіки і забезпечення її енергетичними ресурсами, використання транзитного потенціалу регіону[350]. У зв'язку з цим КНР намагалась зміцнити свою «стратегічну репутацію» і розвивати довіру з боку сусідніх держав.

Після 2005 р. суттєво зросли інвестиції КНР у різні регіони світу, включаючи Центральну Азію. Це відбулося в умовах накопичення великих золотовалютних резервів КНР унаслідок значного зростання експорту товарів. Друга хвиля інвестицій була спричинена глобальною фінансовою кризою 2008-2009 рр.

Українські науковці, як правило, не виокремлюють кредити і прямі іноземні інвестиції (ІПІ), хоч це має важливе значення для розуміння торговельного-економічної і фінансової політики КНР в Центральній Азії й інших регіонах.

ІПІ є категорією міжкордонних інвестицій, коли інвестор-резидент однієї економіки встановлює тривалий інтерес і значну міру впливу на підприємство-резидент іншої економіки. Свідченням цього є власність, яка надає 10% і більше права голосу в підприємстві однієї економіки інвестором іншої економіки. Такі інвестиції створюють тривалі стійкі зв'язки між економіками й важливі канали для передачі технологій між країнами, сприяють міжнародній торгівлі через доступ до іноземних ринків [351]. У залученні ІПІ, які конструюють сучасну глобальну економіку, зацікавлені усі економіки світу, включаючи найбільш розвинені. Важливе значення при цьому мають умови залучення ІПІ, які визначаються законодавством кожної держави.

На відміну від прямих іноземних інвестицій, іноземні кредити є капіталом, який надається певними фінансовими структурами (банками або міжнародними

[349] Мураталиева В. Т. Концептуальные основы региональной политики Китая… Вказ. пр.
[350] Каукенов А. С. Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии. Вказ. пр. С. 83-85.
[351] Foreign direct investment (FDI). URL: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/foreign-direct-investment-fdi/indicator-group/english_9a523b18-en

фінансовими інституціями) в борг на певний проміжок часу на певних умовах. Як правило, передбачається виплата відсотків за користування цими коштами, які складають прибуток банків-позичальників.

Прямі іноземні інвестиції зробили можливим економічний ривок КНР у 1980-1990-ті рр. Перші ІПІ Китаю були здійснені в 1997 р. в енергетичні ресурси Казахстану, Судану і Венесуели. Проте це були лише поодинокі випадки, навіть після того як у 2001 р. уряд КНР закликав китайські компанії «вийти за кордон». Інвестиції здійснювались державними або державно-приватними підприємствами, під жорстким контролем держави. З 2010 р. процедуру іноземного інвестування (у певних обсягах) було спрощено[352].

З 2004 р. КНР активізувала надання допомоги розвитку бідним державам «глобального Півдня», тобто країнам, які розвиваються. Це було продовження політики, яку вона здійснювала з 1950-1960-х рр. Проте на початку XXI ст. можливостей для цього було набагато більше. З 2006 р. КНР почала співпрацю з міжнародними донорськими організаціями, але надавала значну допомогу поза ними – через двосторонні зв'язки, а також через багатосторонні канали співпраці (в Центральній Азії це була ШОС)[353].

У Китаї не існувало офіційного визначення «допомоги розвитку». Цей термін використовувався переважно тоді, коли обговорювалась допомога, яку надавали західні донори. Китай віддавав перевагу термінам «співробітництво Південь-Південь» і «стратегічне партнерство». При цьому підкреслювалась рівність і взаємна довіра між сторонами, взаємовигідне співробітництво і культурні обміни.

Існувало три механізми такого співробітництва, тобто надання допомоги – у формі грантів, безвідсоткових і концесійних (пільгових) кредитів.

Форма надання Китаєм кредитів суттєво відрізнялась від тієї, яку застосовували західні держави. По-перше, відсотки за кредити були нижчі за ринкові, з довгим періодом виплат. По-друге, на основі принципу невтручання у внутрішні справи інших держав, Китай, на відміну від західних донорів, не

[352] Miller K. Coping with China's Financial Power // Foreign Affairs. 2010. Vol. 89, No. 4. P. 96-109.
[353] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P. 8-9.

обумовлював надання кредитів будь-якими умовами, включаючи вимоги проведення реформ, захисту прав людини, збереження довкілля тощо. Це позитивно сприймалося в державах-реципієнтах, де переважно існували авторитарні режими. По-третє, кредити КНР надавалисm на ризиковані проекти, які не могли отримати фінансування з інших джерел. Китайські проекти на розвиток виконувалися досить швидко, переважно «під ключ».

Хоч пільгові кредити офіційно надавалися країні-реципієнту, уряд цієї крани міг ніколи не отримати його. Їх могли напряму передати тій китайській компанії, яка отримувала тендер. Вона привозила власних фахівців, робочу силу і устаткування. Отже, гроші залишалися в китайській системі. Хоч перевага китайським працівникам не надавалася автоматично, це, як правило, відбувалося через брак відповідної робочої сили в країні-реципієнті. Крім того, китайські робітники були більш надійні, вони гарантували, що проект буде виконано вчасно і в рамках бюджету[354].

Фінансувалися переважно проекти, які відповідали інтересам Китаю – створення транспортної інфраструктури (для забезпечення торговельних маршрутів для китайських товарів, для розвитку найбільш ізольованих західних регіонів через міжнародне співробітництво), будівництво трубопроводів і ГЕС (для постачання нафти, газу і електроенергії в Китай), видобування корисних копалин (для забезпечення потреб китайської економіки) тощо.

Типовий закордонний проект Китаю, як правило, включав прямі закордонні інвестиції від державного підприємства і пільгові кредити іноземним урядам чи компаніям. Уряд КНР допомагав китайським компаніям у здійсненні закордонних проектів (аналогічно поступали США, коли підтримувати їх реалізацію через Overseas Private Investment Corporation[355].

Пільгові кредити використовувалися також для закупівлі устаткування, матеріалів, технологій і послуг; з них не менше ніж 50% мали закуповуватися в

[354] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P.7-9.
[355] Miller K. Вказ. пр. P.105.

КНР. Також надавались споживчі кредити, спрямовані на купівлю державами-реципієнтами китайських товарів.

На відміну від західних донорів, в Китаї був відсутній спеціальний орган для надання допомогу розвитку. Єдиним органом для адміністрування пільгових кредитів був Експортно-імпортний банк (Ексімбанк). Доповіді, які надавали узагальнену інформацію з цього питання, не публікувалися. Посадові особи не були готові обговорювати розподіл допомоги. Експерти робили власні висновки переважно на основі публічної інформації в ЗМІ.

Щоб гарантувати повернення коштів, Пекін розробив схему «кредитів, забезпечених ресурсами» країни–реципієнта (Ангольська модель). Така модель – «кошти за ресурси» – застосовувалась і в Центральній Азії[356].

Відносини з Казахстаном. Продовж попереднього десятиліття встановився регулярний політичний діалог між лідерами КНР і Казахстану на найвищому рівні. Продовж 2003-2012 рр. відбулося п'ять візитів президента Н. Назарбаєва в КНР – три державні візити й два для участі у самітах ШОС: у травні 2004 р., у червні 2006 р. (для участі у саміті ШОС), у грудні 2006 р., у квітні 2009 р., у червні 2012 р. (для участі у саміті ШОС)[357].

Якщо у 1990-ті рр. діяли лише посольство Казахстану в Пекіні (з грудня 1992 р.) і паспортно-візова служба в м.Урумчі (з березня 1995 р.), то в квітні 2005 р. почало працювати Посольство КНР в м. Нур-Султан, у серпні 2007 р. – Генеральне консульство КНР в м. Алмати. З серпня 2003 р. розпочало роботу генеральне консульство Казахстану в САР Сянган (Гонконг), з травня 2005 р. – в Шанхаї.

---

[356] Kassenova N. China as an Emerging Donor .... Вказ. пр. P. 8, 10.

[357] Президент Казахстану Н. Назарбаєв відвідає Китай і візьме участь у саміті СВМДА 哈萨克斯坦总统纳扎尔巴耶夫将访华并出席亚信峰会 12 травня 2014 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/zt_674979/ywzt_675099/2014zt_675101/yxhy_675105/zxxx_675107/201405/t20140512_7953852.shtml; Визиты Н. Назарбаева в Китай. 16/05/2014. URL: http://russian.people.com.cn/31513/95187/8629377.html

У 2003 р. КНР надала уряду Казахстану безоплатну допомогу для реалізації проектів у сфері освіти (в розмірі 20 млн юанів) і реконструкції комунікаційної мережі Кустанайської області.

Під час візиту президента Н. Назарбаєва в КНР у травні 2004 р. було підписано низку важливих угод міжурядових угод про торговельно-економічне співробітництво, включаючи Рамкові угоди про розвиток усебічного співробітництва у нафо-газовій сфері, створення Казахсько-китайського комітету по співробітництву і Міжнародного центру прикордонного співробітництва «Хоргос»[358].

У липні 2005 р. відбувся офіційний візит Ху Цзінтао до Казахстану напередодні саміту ШОС, який в тому році приймала Астана. Під час цього візиту КНР і Казахстан підписали Декларацію про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства[359].

В інтерв'ю Агентству новин Казахстану напередодні цього візиту Ху Цзінтао зазначав, що відносини між двома державами отримали усебічний розвиток: вони зміцнили дипломатичні зв'язки, їхні візити високого рівня і взаємна довіра постійно зростали. Співробітництво у сферах економіки, торгівлі, громадського транспорту, енергетики і безпеки досягло «видатних результатів». Зазначалося, що останніми роками відбувалося швидке зростання економічного і торговельного співробітництва між КНР і Казахстаном, які мали величезний потенціал взаємодоповнюваності економік. Обсяги двосторонньої торгівлі суттєво

---

[358] Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о торгово-экономическом сотрудничестве (Пекин, 17 мая 2004 г.). // Сыроежкин К. Т.3. Вказ. пр. С.321-325; Угода між Урядом Китайської Народної Республіки і Урядом Республіки Казахстан про створення казахстансько-китайського Комітету із співробітництва 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国政府关于成立中哈合作委员会的协定 17 травня 2004 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876863859.pdf ; Рамочное соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о развитии всестороннего сотрудничества в области нефти и газа (Пекин, 17 мая 2004 г.) // Сыроежкин К. Т.3. Вказ. пр. С. 404-410.

[359] Спільна декларація Республіки Казахстан і Китайської Народної Республіки про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства 中哈关于建立和发展战略伙伴关系的联合声明 Астана, 4 липня 2005 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t202233.htm

зросли. Стратегічно важливим визначалося двостороннє співробітництво в енергетичній сфері[360].

У 2005 р. Китайська національна нафтова компанія (CNPC) купила нафтову компанію Petrokazakhstan за 4,18 млрд дол. і додатково інвестувала 700 млн. дол. на будівництво нафтопроводу для транспортування нафти до кордону КНР[361]. На той час це була найбільша іноземна інвестиція КНР. Після цього Китай отримав акції ще в кількох нафтових компаніях Казахстану.

У грудні 2005 р. Китайська національна нафтова компанія спільно з компанією «КазМунайГаз» закінчила будівництво нафтопроводу «Атасу-Алашанькоу». Казахстан розпочав постачання через нього сирої нафти для китайських нафтопереробних заводів з травня 2006 р., з випередженням графіку.

За китайськими оцінками, нафтопровід «Атасу-Алашанькоу» був першим зарубіжним сухопутним нафтопроводом, побудованим КНР з іншою державою, відкрив нову епоху в диверсифікації джерел і каналів постачання нафти в КНР.

Протяжність нафтопроводу «Атасу-Алашанькоу» склала близько 1000 км. Це була перша черга нафтопроводу «Казахстан–Китай» протяжністю понад 3000 км, який мав починатися в прикаспійському м. Атирау, далі прямувати на схід через Кенкіяк і Атасу в західному Казахстані і закінчуватися в м. Душаньцзи в СУАР. Казахстан планував також побудувати нафтопровід «Кенкіяк-Атасу», щоб уможливити суттєве збільшення пропускної здатності цього трубопроводу[362].

У грудні 2006 р. було підписано Стратегію і Концепцію співробітництва Республіки Казахстан і КНР у XXI ст. Стратегія передбачала розвиток двосторонньої торгівлі й інвестицій, співпрацю в сферах розвідки, розробки і переробки нафти й газу. Планувалось збільшення обсягів двосторонньої торгівлі до 10 млрд. дол. в 2010 р. і до 15 млрд. дол. в 2015 р., будівництво Міжнародного

---

[360] Energy co-op critical to common prosperity. 2005-07-02 URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/02/content_456600.htm

[361] Pala Ch. China Pays Dearly For Kazakhstan Oil // The New York Times. March 17, 2006,; Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин між КНР і Казахстаном. Вказ. пр. С.40

[362] Нефть из Казахстана откроет новую эпоху в истории диверсификации источников и каналов поставки этого сырья в Китай. 2006/04/30 URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceka/rus/zhgx/zxdt/t249942.htm

центру прикордонної торгівлі «Хоргос» для сприяння двосторонній торгівлі, реалізація проектів побудови газопроводу «Казахстан-Китай»[363], який мав стати частиною газопроводу «Центральна Азія – Китай» (CAGP). Угода про його будівництво і експлуатацію була підписана в травні 2007 р. У серпні 2007 р. дві держави підписали міжурядову Програму співробітництва в нересурсних галузях економік, що означало диверсифікацію їхньої співпраці.

До 2008 р. КНР стала одним з основних торговельних партнерів Казахстану. Якщо у 2002 р. обсяг двосторонньої торгівлі складали 1,3 млрд. дол., то у 2008 р. – 12,2 млрд. дол.[364], що значно перевищило заплановані показники. Швидке зростання взаємної торгівлі було обумовлено потребою Китаю в природних ресурсах, наданням торговельних кредитів на купівлю китайських товарів; відповідними урядовими угодами. Казахстан експортував до Китаю переважно сировину (нафту, газ, нафтопродукти, цинк, прокат чорних і кольорових металів, вовну, бавовну тощо) й імпортував готову промислову й іншу перероблену продукцію (товари повсякденного вжитку, електричне устаткування, продукцію транспортного машинобудування). Багато хто бачив у цьому взаємодоповнюваність економік двох держав[365].

У 2009 р., в умовах глобальної фінансово-економічної кризи, обсяги двосторонньої торгівлі зменшились до 9,4 млрд. дол. У грудні 2009 р., коли відновлення світової економіки лише розпочалось, Ху Цзінтао здійснив робочий візит в Казахстан, де взяв участь у церемонії завершення будівництва першої черги газопроводу «Центральна Азія – Китай» (CAGP). Його оцінють як найбільший зі спільних інфраструктурних проектів КНР і Казахстану в енергетичній сфері. Ху Цзіньтао високо оцінив результати двостороннього

[363] Стратегія співробітництва Республіки Казахстан і Китайської Народної Республіки у XXI столітті 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国 21 世纪合作战略 Пекін, 20 грудня 2006 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cemx/chn/xw/t284362.htm; Концепция развития экономического сотрудничества Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой. Пекин, 20 декабря 2006 г.) // Сыроежкин К., Т.3. Вказ. пр. С. 331-334.

[364] Зовнішня торгівля Казахстану і китайсько-казахська торгівля у 2008 році 2008 年哈萨克斯坦对外贸易及中哈贸易情况 URL: http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/200903/20090306082126.shtml

[365] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин... Вказ.пр. С. 39–42.

співробітництва і висунув п’ять пропозицій: розвитку взаємної політичної довіри, поглиблення енергетичного співробітництва, сприяння співпраці в ресурсних галузях, зміцнення фінансового і розширення гуманітарного співробітництва. Уряд КНР пообіцяв надати Казахстану кредит 10 млрд дол на підтримку антикризових заходів[366].

Наступний візит Ху Цзінтао в Казахстан відбувся в червні 2010 р. Було підписано низку нових угод, у тому числі про основні принципи проектування, фінансування, будівництва і експлуатації другої черги газопроводу «Казахстан-Китай». Як заявив Н. Назарбаєв, ділове партнерство між двома державами «вийшло на абсолютно новий рівень практичної реалізації найбільших спільних проектів». Перші поставки газу в Китай були заплановані на 2010 р. в обсязі 13 млрд. куб.м. зі збільшенням до кінця 2013 р. до 30 млрд. куб.м.[367]

За результатами візиту було підписано Спільне коммюніке[368]. У ньому, між іншим, відзначалась успішна реалізація великих інфраструктурних проектів в області енергетики і електроенергетики, видобутку корисних копалин, залізниць, в інших сферах. У рамках Програми співробітництва у ресурсних галузях здійснювався План заходів, який передбачав конкретні проекти співпраці в галузях машинобудування, транспортної інфраструктури, сільського господарства, текстильної промисловості, будівельних матеріалів, будівництва електростанцій, нафтохімічної й обробної промисловості, фармацевтики й інших сферах. Зазначалось, що казахско-китайське співробітництво в галузі енергетики вийшло на новий якісний рівень у зв’язку з функціонуванням ключових об’єктів енергетичного співробітництва – спільних газопроводу і нафтопроводу. Сторони заявляли про наміри повною мірою використовувати транзитний потенціал

---

[366]Міністр закордонних справ розповів про візит Ху Цзіньтао до Казахстану та Туркменістану 外交部长谈胡锦涛访问哈萨克斯坦和土库曼斯坦 15 грудня 2009 р. URL : http://www.gov.cn/jrzg/2009-12/15/content_1487323.htm

[367] Казахстан и Китай заключили новый пакет соглашений о сотрудничестве. 2010-06-14. URL: http://kz2.mofcom.gov.cn/article/bilateralvisits/201006/20100606969375.shtml; Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин між КНР і Казахстаном.... Вказ.пр.

[368] Спільне комюніке Китайської Народної Республіки і Республіки Казахстан 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国联合公报 12 червня 2010 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/1179_674909/201006/t20100612_9867978.shtml

співробітництва. Важливим результатом співробітництва було завершення будівництва і впровадження в експлуатацію Міжнародного центру прикордонного співробітництва (МЦПС) «Хоргос». У тому ж 2010 р. уряди КНР і Казахстану підписали угоди в області мирного використання ядерної енергії й будівництва спільного об'єднаного гідровузла «Достик» на р. Хоргос.

У 2010 р. обсяги двосторонньої торгівлі зросли до 14 млрд. дол., чому сприяло поступове припинення глобальної економічної кризи й антикризові стимуляційні заходи двох держав. Станом на 2010 р. Китай був найбільшим торговельним партнером Казахстану[369]. Викликом для двосторонньої торгівлі став Митний союз між Казахстаном, Росією і Білоруссю, утворений в 2010 р., що могло призвести до перенаправлення торговельних потоків з Казахстану. Проте у 2012 р., за офіційними даними КНР, обсяги китайсько-казахської торгівлі склали 25,68 млрд. дол. При цьому китайський експорт зріс на 15% – до 11 млрд. дол., а імпорт до КНР – на 4,8% , до 14,8 млрд. дол. У 2013 р. ці показники склали 28,6 млрд. дол.: 12,5 млрд. дол. експорту КНР і 16 млрд. дол. імпорту. За рахунок енергетичних ресурсів імпорт КНР з Казахстану переважав експорт[370].

Казахстан був основним реципієнтом прямих інвестицій КНР в Центральній Азії. З 1992 р. по 2013 р. загальні інвестиції КНР в Казахстан склали 20 млрд дол, що зробило його третьою країною за обсягом китайських інвестицій[371]. Вони спрямовувалися переважно в нафтагазовий сектор. До 2010 р. Китай інвестував у нього понад 5 млрд. дол. прямих інвестиції, що становило 3,9% загального обсягу

[369] Китай став найбільшим торговельним партнером Казахстану у 2010 р. 2010 年中国成为哈萨克斯坦第一大贸易伙伴 http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/201102/20110207388771.shtml

[370]Ван Ґуанчжэнь, Журавлева Е. В. Политика "Мягкой силы" России и КНР в отношении стран Центральной Азии (на примере Казахстана) // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2015, № 1. С. 63-64.

[371] Посол Китаю в Узбекистані Сунь Ліцзе дав інтерв'ю журналістам китайських ЗМІ на Шовковому шляху 驻乌兹别克斯坦大使孙立杰接受“中国媒体丝路行”记者采 10 червня 2014 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgmb/chn/zt/ydyl/t1163870.htm; Широкий простір для економічного, торговельного і фінансового співробітництва між Китаєм і СНД 中国与独联体经贸及金融合作空间广阔 http://www.zgyhy.com.cn/periodical/qikan_xq?134295

іноземних інвестицій в цій державі[372]. Серед придбаних китайськими компаніями казахських родовищ – найбільші поля Кенкияк і Жанажол, через які проходив китайсько-казахський нафтопровід. До кінця 2012 р. в Казахстані було зареєстровано 22 нафтові компанії за китайською участю, з яких 10 повністю або майже повністю належали представникам КНР, а у восьми з них частка КНР складала 50% і більше[373]. У 2010 р. китайські компанії отримали в Казахстані близько третини всієї закордонної нафти[374]. У 2012 р. дві держави підписали угоду про будівництво і експлуатації газопроводу «Сарибулак-Зімунай».

З розвитком атомної енергетики в КНР протягом останніх 10 років також активно розвивалася співпраця КНР і Казахстану у сфері видобутку урану. У праці Т. Лукашиної і К.Стародубцевої описуються плани Казатомпрому постачати до КНР до 40% всього уранового палива, яке виробляється в країні[375].

Китай ефективно використовував у Казахстані інструменти «м'якої сили», включаючи студентські обміни і діяльність Інстутутів Конфуція. Станом на 2010 р. найбільше Інститутів Конфуція в Центральній Азії було у Казахстані. Збільшилась квота в університетах КНР для казахських студентів. Якщо в 2003 р. обмін студентами між КНР і Казахстаном складав до 20 студентів на рік, то у 2012 р. він сягнув 9,5 тис. осіб[376]. Ці грани і стипендії будували «міст дружби» для подальшого розвитку двостороннього співробітництва.

---

[372] Сума і сукупна вартість прямих інвестицій Китаю в Казахстані з 1993 р. по 2009 р. (статистика Казахстану) 历年中国对哈直接投资额与累积值（哈方统计）URL: http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/201004/20100406872788.shtml

[373] В РК 22 нефтяные компании с китайским участием. 12 января 2013 URL: http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanyie_kompanii_s_kitayskim_uchastiem

[374] Резникова О. Б. Нефть и газ Центральной Азии: разворот на рынок КНР // Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа. М., 2014. С.7.

[375] Лукашина Т. И., Стародубцева К.А. Энергетическая безопасность КНР: механизмы формирования и проблемы реализации // Россия и Китай: проблемы стратегического взаимодействия: Вып. 12. Чита, 2012. С. 46.

[376] Ду Цзюань. Сотрудничество между Китаем и Казахстаном в сфере образования… Вказ. пр.; Тянь Е. Взаимоотношения Китайской Народной Республики и Республики Казахстан… Вказ. пр.; Мекнеуліцзі. Поширення культурних впливів Китаю в Центральній Азії… Вказ. пр. С.167.

У червні 2011 р. КНР і Казахстан підписали Спільну декларацію про розвиток усебічного стратегічного партнерства, яка символізувала перехід їхніх політичних відносин на новий більш високий рівень[377].

Отже, у 2003–2012 рр. спостерігався стрімкий розвиток торговельно-економічного співробітництва КНР і Казахстану, їхні політичні відносини піднялися до рівня стратегічного партнерства (2005 р.) і «усебічного стратегічного партерства» (2011 р.). Прогресу у двосторонніх відносинах сприяли територіальна близькість, стабільність внутрішньої ситуації в Казахстані, взаємний інтерес двох держав у торговельно-економічному співробітництві й урядові домовленості на найвищому рівні.

Відносини з Узбекистаном. До 2005 р. розвитку китайсько-узбекських відносин, не зважаючи на участь Узбекистану в ШОС, перешкоджало співробітництво Узбекистану і США. Згідно з угодою, досягнутою в жовтні 2001 р., узбекський уряд надав США право використовувати базу Карші-Ханабад для здійснення військових дій в Афганістані. Успішне співробітництво між військовими двох держав ускладнювала критика Вашингтоном узбекського уряду за порушення прав людини. Це сприяло послабленню американсько-узбекських зв'язків і підписанню угоди Узбекистану і Росії про розвиток стратегічного партнерства в червні 2004 р.

Після «революції тюльпанів» у Киргизстані (березень 2005 р.), в середині травня 2005 р. в провінції Андіжан на узбекській території Ферганської долини відбулися масові соціальні виступи. За наказом президента Карімова, їх було придушено. Під час цих подій сотні людей були вбиті. За даними узбецького уряду, це були 187 осіб, переважно озброєних мілітантів. Групи захисту прав людини нараховували 500 і більше вбитих.[378]

---

[377] Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Республіки Казахстан про розвиток всебічного стратегічного партнерства 中哈关于发展全面战略伙伴关系的联合声明 14 червня 2011 р. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2011-06/14/content_1883456.htm

[378] Last US Plane Leaves Uzbek Base. 21 November 2005. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/asiapacific/4457844.stm

Події в Андіжані призвели до різкого погіршення узбексько-американських відносин. США й інші західні держави закликали здійснити незалежне міжнародне розслідування подій в Андіжані. Уряд Узбекистану відмовився. У Ташкенті їх розглядали як можливе продовження «кольорових революцій», які перед цим відбулися в Україні й Киргизстані, та звинувачували ЦРУ в їх організації. У травні Узбекистан вийшов з ГУУАМ. І. Карімов заявив, що США мають вивели свої війська з авіабази Карші-Ханабад продовж шести місяців. У результаті вони залишили її в листопаді 2005 р.

Узбекистан заключив договір з Росією у сфері безпеки і в червні 2006 р. приєднався до ОДКБ. У грудні Росія отримала дозвіл розмістити на аеродромі біля м.Навої систему протиповітряної оборони. Узбекистан і Росія мали спільні погляди на потребу підтримувати внутрішню стабільність, що сприяло їх зближенню. Президент Д.Мєдвєдєв (з 2008 р.) називав Узбекистан ключовим стратегічним партнером РФ. І. Карімов заявляв про підтримку зовнішньої політики Росії, про спільну позицію двох держав в усіх основних питаннях. Водночас він працював над відновленням відносин із США, щоб уникнути залежності від однієї з великих держав.

Не зважаючи на те, що американські частини на вимогу І.Карімова були виведені з бази Карші-Ханабад, він дозволив Німеччині зберегти станції по дозаправці в Термезі в обмін на допомогу розвитку. На початку 2008 р. командувач Центрального командування США адмірал У.Феллон відвідав Ташкент, після чого американський персонал повернувся в Узбекистан, де поділяв базу Термез із німецькими колегами. Західні держави розпочали перегляд санкцій, накладених на Узбекистан після подій в Андіжані. За деякими оцінками, в цей час США були зацікавлені у співпраці з Узбекистаном не лише черед військові дії в Афганістані, але й через конкуренцію за енергетичні ресурси Центральної Азії[379].

На відміну від відносин з США, політичні питання не ускладнювали відносини Узбекистану з КНР. Їхні лідери погоджувалися в необхідності боротьби

[379] Ziegler Ch. E. Russia and China in Central Asia. Вказ. пр. С.62.

з екстремізмом і збереженні внутрішньої стабільності. Через два тижні після придушення Андіжанських виступів відбувся державний візит президента І. Карімова в Пекін. Під час цього візиту Ху Цзінтао заявив, що КНР поважає зусилля Узбекистану зберегти незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Окремо андіжанське питання не порушувалось. Це свідчило про підтримку дій узбекського уряду з боку керівництва КНР[380].

Під час цього візиту був підписаний Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між КНР і Узбекистаном. Його характеризували як такий, що знаменував новий етап у розвитку відносин між двома державами. З того часу дещо активізувались взаємні переговори на найвищому рівні (як правило, під час зустрічей ШОС), розширилось співробітництво в торговельно-економічній, безпековій і гуманітарній. У травні 2005 р. в Ташкенті був створений перший в Центральній Азії Інститут Конфуція. У 2007 г. він був визнаний кращим Інститутом Конфуція в світі[381].

Найбільше розвивалося двостороннє співробітництво у сферах енерегетики і будівництва інфраструктури. Узбекистан посідав третє місце в Центральній Азії після Казахстану і Туркменістану за покладами природного газу. За підрахунками державної нафтогазової компанії «Узбекнафтогаз», потенціал для видобутку нафти і газу мали 60 % території Узбекистану[382]. У 2006 р. Китайська національна нафтова компанія (CNPC) і компанія «Узбекнафтогаз» підписали договір про спільну розвідку нафти і газу в Узбекистані на п’яти розвідувальних блоках площею 34 тис. кв. км. Крім цього, китайські компанії брали участь у розвідці

[380] Blagov S. Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club. 6 November 2007. URL: https://web.archive.org/web/20160304063714/http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav110707a.shtml; Ziegler Ch.E. Russia and China in Central Asia. Вказ. пр. P.63.

[381] Обзор: китайско-узбекистанские отношения – это отношения дружбы, взаимодоверия и сотрудничества. 27/06/2009. URL: http://russian.people.com.cn/95181/6687788.html

[382] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном... Вказ. пр. С.42.

родовищ нафти і газу в Аральському морі, освоювали родовище Мінгбулак, відкрите в 1992 р. в Наманганському районі[383].

У листопаді 2007 р. під час візиту до Узбекистану прем'єр-міністр Вен Цзябао знову підтвердив опозицію Китаю тиску з боку США у сфері прав людини, що оцінювався як втручання у внутрішні справи інших держав[384].

У вересні 2008 р. КНР закінчила споруджувати секцію автотраси Китай-Киргизстан-Узбекистан загальною протяжністю 937 км. Вона починалась в м.Каші/Кашгар в СУАР і досягала Ташкента (Узбекистан). За оцінкою представника китайського уряду, вона мала стати «новою шовковою дорогою» між КНР і Центральною Азією. Це будівництво відбувалось за фінансової підтримки міжнародних фінансових агенцій у рамках програми Центральноазійського регіонального економічного співробітництва (CAREC), створеної в 1997 р. Азійським банком розвитку (ADB)[385].

За статистикою узбекської митниці, у 2008 р. товарообіг між двома державами склав 1,296 млрд дол., що означало його збільшення на 43,4%, порівняно з 2007 р. Частка КНР у зовнішній торгівлі Узбекистану зросла з 5,3% в 2007 р. до 6,8% в 2008 р. Китай став третім торговельним партнером Узбекистану[386].

Розширення торгівлі між Китаєм і Узбекистаном відбувалось повільніше, ніж між Китаєм і Казахстаном. Основною продукцією, яку Китай експортував до Узбекистану, були будівельна техніка (бульдозери, грейдери, скрепери тощо), сталеві вироби, електроприлади, двигуни, аудіо-візуальна техніка, аксесуари і деталі до них. Торгівля цими товарами дозволяла КНР диверсифікувати структуру експорту. Імпорт КНР з Узбекистану складали сировина й енергетична продукція (газ, нафта, уран і бавовна). На готову продукцію з цієї країни Китай вводив квоти.

---

[383] Сычева А. М., Спивак В. Ю. Проекты китайских нефтегазовых корпораций в государствах Центральной Азии // Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа. Вказ. пр. С. 39.
[384] Ziegler Ch.E. Russia and China in Central Asia. Вказ. пр. С. 64.
[385] Highway linking China, Kirgizstan, Uzbekistan expected to be in service in 2008. September 2, 2006. URL: http://en.people.cn/200609/02/eng20060902_298887.html
[386] Обзор: китайско-узбекистанские отношения… Вказ. пр.

Економіка Узбекистану була орієнтована на експорт енергетичних ресурсів, китайські підприємства в цій країні займались в основному переробкою бавовни, видобутком нафти і газу[387].

У жовтні 2008 г. Китайська національна нафтогазова корпорація і НХК «Узбекнафтогаз» підписали угоду про співробітництво у розробці нафтопромислів. У кінці 2009 р. завершилася прокладка газопроводу «Китай – Центральна Азія», який поєднував Туркменістан і Китай, і проходив через Узбекистан і Казахстан[388].

Узбекистан намагався проводити незалежну політику в енергетичній сфері. Президент І. Карімов зазначив, що досягти повної незалежності держави можна лише шляхом незалежності у сфері енергетики. Так, у 2009 р. Ташкент відмовився від участі в Енергетичній програмі Центральної Азії (CAPS). Проте така політика була неефективною, передусім через застарілу інфраструктуру і відсутність можливостей для самостійного освоєння нових джерел природного газу[389].

15 червня 2009 р. І. Карієв зустрічався з Ху Цзінтао під час саміту ШОС в Єкатеринбургу. Ху Цзіньтао відзначив, що після 2005 р. зберігалася «здорова і стабільна» тенденція розвитку відносин між КНР і Узбекистаном, зміцнювалося їхнє співробітництво у різних сферах. Дві держави рішуче підтримували одна одну в питаннях, які стосувалися їхніх основних інтересів. Китай розглядав Узбекистан як «надійного друга і щирого партнера по співробітництву». Голова КНР висунув пропозиції щодо поглиблення співробітництва: у повному обсязі використовувати можливості міжурядового комітету по торговельно-економічному співробітництву, усебічно стимулювати співробітництво в галузях економіки, торгівлі, транспорту, енергетики, телекомунікацій, легкої промисловості й сільського господарства, зберегти тенденцію зростання торговлі, зміцнити взаємодію у фінансовій сфері.

---

[387] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном… Вказ. пр. С.43.
[388] Обзор: китайско-узбекистанские отношения… Вказ. пр.
[389] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном... Вказ. пр. С.43.

І. Карієв заявив, що продовж багатьох років Китай надавав Узбекистану значні обсяги безкорисної допомоги, особливо тоді, коли він потрапляв у складне становище. Узбекистан глибоко цінував цю допомогу, а також двосторонні відносини дружби, взаємної поваги і співробітництва[390].

У тому ж місяці на запрошення уряду Узбекистану відбувся візит в цю країну заступника голови уряду КНР Лі Кецяна, під час якого були досягнуті додаткові домовленості щодо розвитку торговельно-економічних відносин.

У червні 2010 р. Узбекистан і Китай підписали угоду про щорічне постачання до КНР 10 млрд. куб. м. узбецького газу[391]. Після здійснення у 2010-2011 рр. спільних геологорозвідувальних робіт в Центральних Кизилкумах було оголошено про спільний видобуток урану з 2014 р. [392]

У 2012 р. в Узбекистані була відкрита лінія С газопроводу «Китай – Центральна Азія». У 2013 р. прибуток від експорту природного газу Узбекистану до Китаю через цей трубопровід склав 963 млн. дол., тобто 50% загального експорту Узбекистану до цієї держави. Річний експорт газу з Узбекистану до Китаю зріс на 1713%. У 2013 р. обсяг двосторонньої торгівлі між Китаєм та Узбекистаном збільшився на 57,6%, порівняно з попереднім роком[393].

Інвестиції КНР в Узбекистан (ПІІ і кредити) продовж двадцяти років (1992–2013 рр.) склали близько 4-5 млрд. дол., у той час як у Казахстан – 20 млрд дол.[394]. До 2013 р. КНР інвестувала в Узбекстані в основному у сфери енергетики, транспорту, будівельних матеріалів і сільського господарства.

---

[390] Председатель КНР Ху Цзиньтао и президент Узбекистана И. Каримов обсудили двусторонние отношения 06/06/2009. URL: http://russian.people.com.cn/31519/6678961.html

[391] Резникова О. Б. Вказ. пр. С. 10.

[392] Uz-China Uran can start uranium mining in 2014. 28/11/2012. URL: https://www.uzdaily.uz/en/post/21102

[393] У 2013 р. обсяг двосторонньої торгівлі між Китаєм та Узбекистаном вперше перевищив 4,5 млрд. дол., збільшившись у річному обчисленні на 57,6% 2013 年中国与乌兹别克斯坦双边贸易额首次超过 45 亿美元，同比增长 57.6% URL: http://uz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/201401/20140100475080.shtml; Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном... Вказ.пр. С.42.

[394] Посол Китаю в Узбекистані Сунь Ліцзе дав інтерв'ю журналістам… Вказ.пр.; Широкий простір для економічного, торговельного і фінансового співробітництва між Китаєм і СНД 中国与独联体经贸及金融合作空间广阔 Вказ.пр.

Отже, у зв'язку зі співробітництва Узбекистану і США до 2005 рр. китайсько-узбекські відносини практично не розвивалися, про що свідчить відсутність двосторонніх візитів високого рівня, підписання політичних декларацій і угод в торговельно-економічній сфері. Політичні відносини активізувалися після придушення узбекським урядом виступів у Андіжані в травні 2005 р. і відмови США в подальшій оренді авіаційної бази в Узбекистані. Паралельно з політичними контактами активізувалося двостороннє співробітництво у торговельно-економічній, передусім нафтогазовій сфері.

Відносини з Киргизстаном. На початку XXI ст. Киргизстан залишався другою найбіднішою державою Центральної Азії, після Таджикистану. Після вирішення проблеми кордонів більше увага у двосторонніх відносинах КНР і Киргизстаном приділялась розвитку торговельно-економічних відносин. У червні 2002 р. було підписано угоду про уникнення подвійного оподаткування, що мало сприяти зростанню взаємним інвестиціям і двосторонньої торгівлі[395]. У вересні 2004 р. КНР і Киргизстан підписали Програму співробітництва на 2004-2014 рр., в якій визначалися плани в конкретних галузях.

Якщо в 1992 р. двостороння торгівля складала менше 36 млн дол., то в 2004 р. – 602 млн дол., в 2006 р. – понад 1,6 млрд дол., з яких понад 1,5 млрд. дол складав реекспорт китайських товарів. Ефект цієї масштабної торгівлі на киргизьку економіку був одночасно позитивним і негативним. З одного боку, населення отримало доступ до недорогої китайської продукції. З іншого боку, місцеві виробники не могли конкурувати з китайськими і розорювалися[396].

За деякими оцінками, на початку XXI ст. Китай став основним інвестором і постачальником допомоги розвитку Киргизстану[397] через гранти киргизькому уряду і кредити під конкретні проекти. Їхній загальний обсяг оцінити складно. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі Киргизстану, технічна допомога КНР складала в 2000-2001 рр. 1,82 млн дол., у 2002-2004 рр – 7,248 млн

[395] China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021. Вказ. пр.
[396] Kassenova N. China as an Emerging Donor... Вказ. пр.
[397]Sheraliev K. Mining Kyrgyzstan… Вказ. пр.

дол. Китайський уряд надав допомогу на будівництво Національного госпіталю і кількох шкіл, на сільськогосподарський розвиток й інші проекти.

Після того як на Ташкентському саміті ШОС 2004 р. президент Ху Цзінтао пообіцяв виділити 900 млн дол. преференційних кредитів для держав-членів, з них 70 млн дол. спрямовувалося на будівництво цементного заводу в м. Кизил-Кія (Баткенська область). Повернення цього кредиту гарантував Казахський банк Туран-Алем, що робило цей проект тристороннім. Будівництво здійснювала китайська компанія CAMC Engineering. Він мав забезпечувати потреби півдня Киргизстану в цементі й експортувати решту продукції в інші держави Центральної Азії[398]. Завод «Південно-Киргизський цемент» в м. Кизил-Кія був відкритий у 2005 р. і перереєстрований у 2010 р. У 2019 р. це було одне з найбільш прибуткових підприємств Киргизстану.

Найбільше КНР була зацікавлена у гідроенерегатичних ресурсах і транзитних можливостях Киризстану. У січні 2005 р. Пекін запропонував киргизькому уряду кредити за схемою «інвестиції за натуральні ресурси». За умовами цієї пропозиції, КНР мала купувати золото, вольфрам і олово в обмін на будівництво секції залізниці, яка мала поєднати Киргизстан, Узбекистан і КНР, гідроелектростанцій (ГЕС) в Східному Тянь-Шані й двох металургійних комплексів[399].

У контексті сворення системи автодоріг в Центральної Азії, яка мала поєднати Китай, Киргизстан і Узбекистан, Китай частково фінансував реконструкцію автомобільної траси Іркештам-Ош. Компанія China-Road & Bridge Corp. отримала тендер на будівництво секції (близько 80 км автотраси Ош-Душанбе) вартістю 15 млн дол. Також у рамках спорудження автотранспортного коридору Китай-Киргизстан-Узбекистан КНР побудувала в Киргизстані 17-км секцію дороги й інвестувала в неї близько 7,5 млн дол. Автотраса Китай-Киргизстан-Узбекистан загальною протяжністю 937 км починалась в м.Каші /

[398] Kassenova N. China as an Emerging Donor.... Вказ. пр. P. 13.
[399] Peyrouse S. Вказ. пр.

Кашгар в СУАР і досягала Ташкента (Узбекистан). За оцінкою представника китайського уряду, вона мала стати «новою шовковою дорогою» між КНР і ЦА[400].

КНР була зацікавлена в імпорті електроенергії з Киргизстану в СУАР. Киргизький уряд постійно запрошував китайські компанії інвестувати у свій гідроенергетичний сектор. У 2004 р. КНР і Киргизстан сформували парнерство для будівництва двох ГЕС на р. Нарин, але воно не було реалізовано через «революцію тюльпанів» 2005 року, яка мала негативний вплив на китайсько-киргизькі відносини.

Унаслідок масових антиурядових виступів в березні 2005 р. («революція тюльпанів») президент І. Акаєв, якого підтримувала Росія, втратив владу і був змушений залишити державу. В Китаї, Росії й інших авторитарних державах її розглядали як чергову «кольорову» революцію, організовану США. Навіть ті, хто так не вважав, не заперечували вплив на події 2005 р. фінансованих США недержавних організацій (НДО)[401].

Події в Киргизстані призвели до втрати контролю над киргизською частиною Ферганської долини (Джелалабадом, Узгеном і Ошем), що викликало загострення ситуації в узбекській частині Фергани і спричинило Андіжанські події в травні 2005 р. Це засвідчило, що нестабільність в Киргизстані могла мати регіональний ефект. Крім негативного ставлення до антиурядових виступів в цілому, стурбованість китайського уряду викликало те, що соціальна дестабілізація відбувалася в державі, яка мала спільний кордон з КНР (СУАР). Крім впливу на торгівлю й реалізацію економічних контрактів, ці події могли стати поганим прикладом для уйгурів, які виступали за незалежність від КНР.

Крім цього, в Пекіні вважали, що до влади в Бішкеку прийшли політики, які мали антикитайські настрої. Проте візит президента Курманбека Бакієва в Пекін у червні 2006 р. розвіяв ці підозри. Під час цього візиту було підписано Спільну декларацію, яка окреслила наміри сторін стосовно подальшого розвитку відносин.

---

[400] Peyrouse S. Вказ. пр. С. 40; Highway linking China, Kirgizstan, Uzbekistan expected to be in service in 2008 September 02, 2006. Вказ. пр.

[401] Omuralieva Alia. China-Kyrgyzstan Relations. Вказ. пр. P.38-39.

За офіційними оцінками двох сторін, вона знаменувала новий етап китайсько-киргизських відносин.

Одним з важливих спільних інфрастуктурних проектів, який відповідав інтересам КНР і Киргизстану, був проект залізниці Китай-Киргизстан-Узбекистан. Через складну гірську місцевість його реалізація була дуже проблематичною. Хоч киргизький уряд був зацікавлений у будівництві, він не мав на те фінансових можливостей. За попередніми розрахунками, вартість проекту складала 1,3 млрд дол. Потенційні інвестори, яких намагався залучити уряд Киргизстану, висловлювали сумніви щодо прибутковості проекту. У 2006 р. КНР запропонувала надати киргизькому уряду 1,2 млрд дол. преференційних кредитів на будівництво цієї залізниці в обмін на доступ до мінеральних ресурсів Киргизстану, передусім до золота. До завершення будівництва втдобуте золото мало зберігатися в Банку розвитку Китаю.

Киргизький уряд не погодився на цю пропозицію, після чого у червні 2006 р. КНР зробила нову: створити спільне китайсько-киргизьке підприємство по видобутку киргизького золота. Багато киргизьких політиків і економістів протестували проти цього з огляду на можливі ризики безпеці країни, яка могла втратити золоті резерви і контроль над стратегічними мінералами[402].

Між іншим, КНР прагнула отримати доступ до покладів срібла в родовищі Жутимське в районі Нарин, які ще не розроблялися. Китайсько-кургизсько-узбекська залізниця полегшила б доступ до цієї території і експорт срібла в КНР. Також Китай виявляв інтерес до покладів олова, вольфраму, молібдену і золота, які були знайдені вздовж р. Енилчек і р. Сариджаз у Східному Тянь-шані, де КНР планувала будівництво гідроелектростанцій[403].

За даними 2005 року, в Киргизстані діяло «близько дюжини» китайських підприємств (для порівняння: у Казахстані – 744 (40 великих і близько 700 маленьких), в Узбекистані – 100[404]. За іншими даними, з 1999 р. до 2009 р.

[402] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P. 20; Peyrouse S. Вказ. пр. P. 31.
[403] Peyrouse S. Вказ. пр. C. 33.
[404] Peyrouse S. Вказ. пр. C. 18.

китайські компанії вклали в Киргизстані близько 60 млн дол. Вони надійшли переважно в будівництво невеликих підприємств по видобутку природних ресурсів. Серед найбільших інвестицій – придбання компанією Shem Zhou Mining золотих і срібних копален на заході Киргизстану за 10 млн дол., а також інвестиції компанії Lingbao Gold у розмірі 25,3 млн дол. на розвиток золотих копалень Istanbul у грудні 2007 р.[405].

Станом на 2007 р. Киргизстан експортував ртуть в КНР з фабрики Хайдаркан, яка відновила роботу в 2004 р. У 2006 р. китайська компанія не змогла отримати тендер на видобуток вольфраму в Кенсу. Того ж року компанія Western Mining Co. зробила пропозицію у розмірі 24 млн дол. стосовно видобутку олова. Проте у цілому частка Китаю в допомозі розвитку Киргизстану (кредити і безоплатна допомога) й іноземних інвестиціях до 2010 р. була порівняно невеликою[406].

Двостороння торгівля також була незначною, що обумовлювалося обмеженими можливостями киргизької економіки. Як в попереднє десятиліття, її важливим компонентом був реекспорт китайських товарів через територію Киргизстану. Товарообіг між КНР і Киргизстаном зріс в 2007 р. до 3 780 млн долларов. У кризовому 2008 р. він складав 1 453 млн дол., у тому числі експорт з КНР –1 186 млн дол. Експорт Киргизстану в КНР складали переважно лом чорних і кольорових металів (58%), шкіра і вовна (28%), експорт КНР – споживчі товари і продовольство (62%), хімічна продукція (14%)[407].

Одним з чинників, який впливав на ситуацію в Киргизстані, були орендовані США (НАТО) і Росією (ОДКБ) військові бази на його території. Після того як узбекський уряд, підтриманий ШОС, у 2005 р. висунув вимогу до США залишили авіабазу на території Узбекистану, президент К. Бакієв також почав вимагати, щоб США залишили військову авіабазу Манас в Киргизстані, обґрунтовуючи це низькою орендною платою. Здавалося, що уряд Киргизстану прийняв рішення і

[405] Kassenova N. China as an Emerging Donor…. Вказ. пр. P. 20.
[406] Kassenova N. China as an Emerging Donor... Вказ. пр. P. 17-18.
[407] Парамонов В., Строков А. Вказ. пр. С. 28; Штолленверк Ф. Россия, Индия и Китай в Центральной Азии: к конфликту или к сотрудничеству // Центральная Азия и Кавказ. 2011, Т. 14, № 2. С. 10.

невдовзі американську базу буде закрито. Проте США підняли фінансову допомогу Киргизстану з 40 млн дол. до 150 млн. дол. і зберегли оренду бази Манас для операцій в Афганістані. Ця угода була підписана в липні 2006 р.

У серпні 2007 р. на запрошення президента К.Бакієва відбувся державний візит голови КНР Ху Цзіньтао в Киргизстан. У Спільній декларації за результатами переговорів, зазначалося, що важливою складовою двосторонніх відносин було співробітництво в сфері транспорту і комунікацій. Сторони заявляли про свій інтерес розширювати можливості та створювати сприятливі умови для залізничних, авіаційних і автомобільних превезень. Пріоритетними визначалися завдання реконструкції й відкриття автомобільної дороги «Кашгар – Иркештам – Сари-Таш – Ош – Андіжан – Ташкент», і реалізація проекту будівництва залізниці Китай–Киргизстан–Узбекистан[408]. КНР надав близько 7,4 млн дол. на підтримку проведення саміту ШОС у Бішкеку у серпні 2007 р.

У 2008 р. КНР надав Киргизстану кредити у розмірі 72 млн. дол. для реконструкції дороги Ош–Сариташ–Іркештам (її відкриття відбулось у 2012 р.). З 2009 р. КНР профінансувала реконструкцію однієї з ділянок дороги Бішкек–Нарин–Торугарт, складову транспортного шляху «Європа – Східна Азія» [409].

Після Спільної декларації 2007 року наступний важливий політичний документ між КНР і Киргизстаном – про встановлення відносин стратегічного партерства – був підписаний лише у 2013 р., вже за нового покоління китайських лідерів. Це свідчило про повільну динаміку розвитку двосторонніх відносин, яка значною мірою обумовлювалася ситуацією в Киргизстані, яка залишалася нестабільною. У КНР високо цінували політичну і соціальну стабільність, тому соціальні протести, часті (з точки зору авторитарних режимів КНР і держав

[408] Спільна декларація Китайської Народної Республіки та Киргизької Республіки про подальше поглиблення відносин добросусідства, дружби та співробітництва 中吉关于进一步深化睦邻友好合作关系的联合声明 14 серпня 2007 р., Бішкек. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t351721.htm

[409] Roads in Kyrgyz Republic will Help Improve Trade with Neighboring Countries. The Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Program. URL: https://www.carecprogram.org/?feature=roads-in-kyrgyz-republic-will-help-improve-trade-with-neighboring-countries#:~:text=The%20rehabilitated%20225%2Dkilometer%20Osh,connect%20the%20country%20with%20Tajikistan; Бишкек – Нарын – ТоругартURL: http://piumotc.kg/ru/bishkek-naryn-torugart/

Центральної Азії) зміни урядів в Киргизстані й досить помітні антикитайські настрої в суспільстві ускладнювали двосторонні відносини.

Між іншим, у суспільстві Киргизстану зберігалося невдоволення розмежуванням кордонів з КНР, а також стурбованість значною кількістю китайських робітників і підприємців, чому сприяли розвиток комунікацій і відкритість киргизької економіки. Мали місце протести місцевих жителів проти іноземних інвестицій, включаючи атаки на шахти китайських компаній по видобутку золота[410].

Під тиском Росії у вересні 2009 р. президент Бакієв підписав закон, згідно з яким американські війська мали залишити базу Манас, термін оренди якої закінчувався. Проте після нових переговорів з США військова авіабаза перетворилася на Транзитний центр для постачання невійськових вантажів для сил міжнародної коаліції по боротьбі з тероризмом в Афганістані. США знову зберегли свою присутність в Киргизстані. За оцінкою киргизької дослідниці І. Омуралієвої, «подвійна гра» К. Бакієва викликала роздратування Росії, яка відіграла важливу роль у дестабілізації внутрішньої ситуації й позицій уряду Киргизстану.

Позиція КНР з цього питання залишалася невизначеною. З одного боку, Пекін турбувала присутність американського контингенту в 200 км від китайського кордону, з іншого, там були зацікавлені в стримуванні військами НАТО поширення в регіоні екстремізму і тероризму, проникнення представників радикальних угрупувань з Афганістану в СУАР. Існувало розуміння, що сил ШОС і ОДКБ для вирішення цієї проблеми недостатньо[411].

У квітні 2010 р. у Киргизстані відбулися другі за останні п’ять років масштабні антиурядові виступи («Квітнева революція»), унаслідок яких К. Бакієва було відсторонено від влади. Після зміни влади КНР заявила про повагу до суверенітету Киргизстану і висловила готовність співпрацювати з його

---

[410] China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. Вказ. пр.; Kassenova N. China as an Emerging Donor .... Вказ. пр. P. 20.

[411] Weitz Richard. China, US, Russia eye Bishkek. April 12, 2010. URL: https://thediplomat.com/2010/04/china-us-russia-eye-bishkek/

новим урядом[412]. Проте в червні розпочався кривавий етнічний конфлікт між киргизами і узбеками на півдні країни, в Ошській і Джелалабадській областях (Ошський конфлікт), унаслідок яких відбулося переміщення понад 100 тис киргизьких узбеків в Узбекистан[413].

Китайські науковці визнавали негативний вплив нестабільної ситуації в Киргизстані й сутичок на киргизько-узбекському кордоні на економіку і безпеку Китаю[414]. Це могло дестабілізувати ситуацію в СУАР, привести до економічних втрат, до порушення експорту й імпорту, енергопостачання, чого КНР намагалась уникнути[415]. Китайські експерти вважали дестабілізацію в Киргизстані прямим результатом американсько-російських геополітичних маневрів і вважали, що найкраще – чекати, поки остаточно не з'ясується склад нового уряду.[416] Обраний у 2011 р. новий президент Киргизстану Алмазбек Атамбаєв заявив, що американська база на території Киргизстану має бути закрита після закінчення терміну контракту влітку 2014 р.

Незважаючи на «Квітневу революцію», за спостереженням оглядачів, з 2010 р. економічна активність КНР в Киргизстані суттєво зросла, що, очевидно, було обумовлено потребою збільшення експорту для подолання наслідків глобальної фінансово-економічної кризи і стабілізацією ситуації в Киргизстані за нового уряду.

З 2010 р. також спостерігалося суттєве зростання капіталовкладень КНР в Киргизстан: у 2010 р. вони становили 70,75 млн. дол., в 2011 р. збільшились до

---

412 Повідомлення прес-секретаря МЗС КНР про становище в Киргизстані 外交部发言人姜瑜就吉尔吉斯斯坦当前局势发表谈话 16.04.2010 URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/wjdt/fyrbt/t682135.htm; Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС. Вказ.пр. С. 49.

413 Dunay P. Not Beyond Limits: the Prospects of the SCO // GCSP Policy paper №5. August, 2010.

414 Чжун Фейтен 钟飞腾 Форми китайської дипломатії в прикордонних країнах в посткризову епоху 后危机时代中国周边的战略形势 // Оцінки прикордонної безпеки Китаю. 中国周边 安全形势评估 Пекін, 2011. С.109-119. Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС. Вказ.пр. С. 50.

415 Mariani B. China's role and interests in Central Asia. Safer world. Policy Brief 1. Ministry of Foreign Affairs of the PRC, 2013. P. 7. URL:https://www.files.ethz.ch/isn/172938/chinas-role-and-interests-in-central-asia.pdf

416 Cooley A. The Kyrgyz Crisis and the Political Logic of Central Asia's Weak Regional Security Organizations / PONARS Eurasia Policy Memo. 2011, No. 140. P.1.

149, 6 млн. дол., у 2012 рр. склали 141, 17 млн. дол. [417] За деякими оцінками, після 2010 р. КНР перетворилася з «маленького гравця» в Киргизстані до найбільшого торговельного партнера і основного джерела інвестицій[418].

Між іншим, у 2010 р. було узгоджено рішення побудови залізниці Китай – Киргизстан – Таджикистан – Афганістан – Іран. Вона дозволила б Китаю й Ірану зменшити залежність від морських шляхів через Індійський і Тихий океани, а Киргизстану і Таджикистану – отримали можливість створити незалежне від Узбекистану залізничне сполучення між своїми південними і північними регіонами. Реалізація цього амбітного проекту призвела б до значного збільшення обсягів транспортних перевезень і торгівлі між державами.[419]

Будівництво мало відбуватися в гірській місцевості, на деяких ділянках висотою понад 3000 метрів над рівнем моря. У 2012 р. Китай, Киргизстан, Таджикистан і Узбекистан узгодили план будівництва близько 50 тунелів і 100 мостів загальною протяжністю 500 км. Приблизно 280 км колії мали бути побудовані в Киргизстані й близько 180 км у Китаї. Частина залізничної лінії мала проходити до м.Ош із розгалудженням на захід до Узбекистану і на південь – через киргизько-таджицький кордон до Душанбе. [420] Проте реалізація цього проекту була відкладена на невизначений термін.

4 грудня 2012 р. уряд Киргизької Республіки підписав кредитну угоду з Експортно-імпортним банком Китаю про надання кредиту на суму 129,8 млн. дол. для реконструкції ділянок автодоріг Ош–Баткен–Ісфана і Бішкек–Баликчі, реалізація яких розпочалася у 2013 р. [421] Кредити й інвестиції КНР в Киргизстані суттєво зросли з 2013 р. після його приєднання до ініціативи «Пояс – шлях».

---

417 Enterance of direct foreign investment by countries. Non CIS. URL: http://www.stat.kg/en/opendata/category/4452/

418 China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021. Вказ. пр.

419 Шустов А. Иран и Китай хотят перекроить геополитическую карту Центральной Азии. Евразия Эксперт. 23 января 2017. URL: https://eurasia.expert/iran-i-kitay-khotyat-perekroit-geopoliticheskuyu-kartu-tsentralnoy-azii/

420 Devonshire-Ellis C. Conquering the Mountains: Tajikistan and the Belt and Road Initiative. June 30, 2021. URL: https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/06/28/conquering-the-mountains-tajikistan-and-the-belt-and-road-initiative/

421 Министерство транспорта и коммуникаций КР объявляет тендер. URL: http://www.piumotc.kg/ru/news/128/

Як і в інших країнах, в Киргизстані поширювалися культурні впливи КНР. Так, за неповними статистичними даними станом на вересень 2013 р. понад 15 тисяч людей вивчали китайську мову. У Бішкеку станом на 2012 рік 9 початкових і середніх шкіл створили пункти навчання китайської мови [422].

Отже, розвитку політичних і торговельно-економічних відносин КНР з Киргизстаном перешкоджала нестабільна політична ситуація в цій державі, перебування американських військових, існування в суспільстві досить сильних антикитайських настроїв у зв'язку з передачею КНР частини території Киргизстану і діяльністю китайських компаній.

Відносини з Таджикистаном. Розмежування кордонів між КНР і Таджикистаном відбулося найпізніше з колишніх держав СРСР. Парламент Таджикистану ратифікував угоду 2002 р. лише в січні 2011 р. Згідно з нею, Таджикистан поступився КНР 1 158 кв. км. землі в горах Паміру[423]. Це складало 5,5% усіх спірних територій. Після цього кордон між ними склав 477 км. Процес передачі КНР територій завершився у жовтні 2011 р.

Ключове розташування біля Афганістану робило Таджикистан найбільш вразливим з точки зору безпеки і водночас життєво важливим буфером для КНР, Росії і центральноазійських держав проти поширення ісламського радикалізму.

У травні 2004 р., згідно з підписаною урядами КНР і Таджикистану угодою, було відкрито перший контрольно-пропускний пункт (КПП) «Карасу-Кулма» на китайсько-таджикському кордоні в горах Памір, на висоті 4 362 м над рівнем моря. Через нього проходила траса, яка поєднувала столицю Таджикистану Душанбе і міста Кашгар й Урумчі в СУАР. До цього прямого зв'язку між двома державами не існувало. Транспортний зв'язок між Таджикистаном і КНР здійснювався через Киргизстан, що не могло не впливати на стан двосторонніх торговельно-економічних зв'язків. Проте навіть після відкриття КПП «Карасу», траса, яка поєднувала дві держави, була відкрита лише у травні-листопаді два

[422] Ян Ліпінг 闫丽萍,Чжао Лі 赵莉, Пен Гуокін 彭国庆. Сучасний стан китайської освіти в Киргизстані 吉尔吉斯斯坦汉语国际教育现状. Ухань, 2017. С. 27.

[423] China-Tajikistan: Bilateral Investment and Trade Ties. September 3, 2021. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-tajikistan-bilateral-investment-and-trade-ties/

тижні на місяць (в кінці кожного місяця), оскільки постійні обвали вимагали постійного нагляду за нею, очищення і ремонту[424].

Таджикистан залишався найбіднішою державою Центральної Азії, а його економіка – залежною від міжнародної допомоги. Обсяги зовнішньої торгівлі були незначними. У 2004 р. двостороння торгівля між КНР і Таджикистаном складала 26,93 млн дол., у 2006 – 234,82 млн дол. Між 1996 р. і 2006 р. китайський експорт до Таджикистану зріс на понад 3000%, з 7,64 млн дол. до 218, 43 млн дол.[425] Коли на саміті ШОС 2004 р. КНР пообіцяла виділити державам-членам 900 млн дол. преференційних кредитів, 600 млн дол. з них отримав Таджикистан[426].

Політичний режим в Таджикистані на чолі з президентом Е.Рахмоном залишався стабільним. Існувала стурбованість стосовно можливого ефекту подій 2005 р. у Киргизстані й Узбекистані на Таджикистан. Проте цього не відбулося, отримало високу оцінку в КНР.

З 2005 р. китайський уряд почав виділяти Таджикистану двосторонні кредити. Перші преференційні кредити КНР були спрямовані у виробництво електроенергії. Її збільшення було необхідне для розвитку західних регіонів КНР. Для Таджикистану будівництво гідроелектростанцій дозволяло зменшити залежність від експорту електроенергії з Узбекистану і Киргизстану.

У грудні 2005 р. таджицький уряд домовився з КНР про кредит на три інвестиційні проекти для будівництва електростанцій на р. Зарафшан. З них був схвалений лише один на будівництво електростанції Яван, у тому числі через через тиск з боку Узбекистану, з яким Таджикистан поділяв водні ресурси. Тендер на будівництво отримала державна компанія КНР Sinohydro. У січні 2007 р. було підписано відповідний меморандум, за яким на будівництво виділявся преференційний кредит у розмірі 200 млн дол.

Друга важлива сфера кредитування стосувалася розвитку транспортної інфраструктури. У 2005 р. КНР пообіцяла надати позику у розмірі 110 млн. дол.

---

[424] China-Tajikistan: Bilateral Investment and Trade Ties. September 3, 2021. Вказ. пр.
[425] Zhao H. Central Asia in China's Diplomacy // Views from Washington, Moscow and Beijing. Вказ. пр. P.177.
[426] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P. 13-14.

на фінансування двох автомобільних тунелів. Один із них мав поєднати Душанбе з південним містом Куляб, а інший –з північним містом Худж[427].

У березні 2006 р. таджикський уряд і Експімбанк КНР підписали Меморандум про взаєморозуміння. КНР схвалила кредити на три великі проекти – будівництво ліній електропередачі Північ-Схід і Лолазор-Хатлон, а також реконструкцію швидкісної автотраси Душанбе-Чанак-Хужанд, включаючи конструювання тунелів Шахрістан і Шах-шах. Ці тендери мали отримати китайські компанії. Це були найбільші проекти, профінансовані Китаєм в Таджикистані до 2010 р. Загальна кількість кредитів Експімбанку склала понад 603 млн дол., понад 43% усіх іноземних кредитів і допомоги Таджикистану, що робило КНР його найбільшим кредитором і спонсором.

Реалізація проекту Лолазор-Хатлон розпочалась в травні 2006 р. і завершилася в червні 2008 р. Китайська компанія TBEA побудувала 90-тикілометрову електролінію між м.Дангара і Кулабо. Загальна вартість проекту склала бл. 58 млн дол., з яких понад 55 млн дол. складав китайський урядовий кредит, решту – фінансування таджикського уряду. Завдяки йому було забезпечено електроенергією регіон Хатлон. Передбачалося, що в майбутньому електролінія буде використовуватися для постачання електроенергії в Афганістан. Також компанія TBEA відповідала за будівництво 350-ти кілометрової лінії електропередачі Північ-Південь. Її будівництво розпочалось у травні 2006 р. завдяки виділеному КНР кредиту в розмірі 267 млн дол.

У липні 2006 р. розпочалась реалізація проекту Душанбе-Куджанд-Чанак. Згідно з домовленістю, Китайська компанія доріг і мостів (CRBC) мала побудувати 354 км швидкісної дороги, щоб поєднати Душанбе з центром північної провінції Куджанд і м. Чанак на кордоні з Узбекистаном. Серія галерей і тунелів уможливлювала використання цієї дороги під час великих снігопадів (до цього взимку північ і південь Таджикистану могли бути відокремлені на тижні і

[427] Peyrouse S. Вказ. пр. P.35-36, 40; Tajikistan-China Relations. URL: https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/tajik-forrel-prc.htm

місяці). Загальна вартість проекту склала близько 260 млн дол. З них 281 млн дол. забезпечив Експімбанк КНР[428]. Було заплановано завершити ці проекти в 2010 р.

У вересні 2006 р. відбувся офіційний візит голови уряду КНР Вень Цзябао в Таджикистан, який в тому році головував у ШОС. Це був перший візит глави уряду КНР до Таджикистану після встановлення в 1992 р. дипломатичних відносин. Під час переговорів з прем'єр-міністром А.Ікіловим і президентом Е.Рахмоном акцентувалася важливість повного вирішення проблеми кордонів, двостороннього співробітництва у сфері правоохоронної діяльності й боротьби з тероризмом, сепаратизмом, екстремізмом. Китай висловив готовність активізувати співробітництво в боротьбі з наркотрафіком у рамках ШОС, провести обмін інформацією з Таджикистаном у цій сфері. Е. Рахмонов висловив сподівання на розширення двостороннього співробітництва у сферах торгівлі, енергетики, туризму, інвестицій і телекомунікацій. За результати переговорів глави урядів підписали документи про співробітництво в техніко-економічній сфері, охороні здоров'я, ЗМІ, телекомунікації, борьбі з наркотиками, а також угоду про кредит КНР на спорудження в Таджикистані ліній електропередачі. Його мали здійснювати спільно китайська і таджикська компанії. Із загальної суми 340 млн дол. Експімбанк КНР виділив 300 млн, решту коштів забезпечував держбюджет Таджикистану[429].

У вересні 2006 р. відбулись перші спільні антитерористичні навчання КНР і Таджикистану «Взаємодія-2006» в прикордонному регіоні. Їхньою метою було підвищення бойової й оперативної підготовки, здатності до взаємодії збройних сил двох держав під час проведення антитерористичних операцій в умовах гірської місцевості. Навчання проходили згідно з Меморандумом про проведення спільних антитерористичних навчань, підписаному міністрами оборони КНР і

[428] Kassenova N. China as an Emerging Donor . Вказ. пр. P. 14.
[429] Вэнь Цзябао прибыл в Душанбе с визитом. 2006-09-16. URL: http://tj.china-embassy.gov.cn/rus/sbgx/200609/t20060916_10074057.htm; Peyrouse S. Вказ. пр. С.35-36.

Таджикистану в квітні 2006 р., а також в рамках Шанхайської конвенції по боротьбі з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом[430].

До січня 2007 р. Таджикистан отримав від КНР 30 млн дол. допомоги. Також КНР надавала допомогу шляхом тренування персоналу в різних секторах економіки, культури, освіти, військової, прикордонної і національної охорони[431].

У січні 2007 р. під час візиту Е.Рахмона в Пекін КНР і Таджикистан підписали Договір про дружбу і співробітництво. Він містив такі аспекти, як спільні консультації у разі виникнення ситуації, яка загрожує миру чи безпеці сторін, розширення торговельно-економічного, енергетичного, транспортного, науково-технічного, аграрного, гуманітарного та екологічного співробітництва, співпраця у двосторонньому порядку, а також в рамках ШОС[432].

У той час як пільгові кредити на великі проекти робили КНР найбільшим інвестором в Таджикистані, розміри прямих іноземних інвестицій були порівняно незначними. Під час візиту в КНР Е.Рахмон відзначав, що в Таджикистані інвестували близько 40 китайських компаній. На саміті ШОС 2007 р. він закликав КНР збільшити інвестиції, у тому числі створювати спільні підприємства у галузі обробки бавовни. У вересні 2007 р. він визначив розширення таджицько-китайського «партнерства» пріоритетом зовнішньої політики Таджикистану[433].

У 2007 р. у Таджикистані був схвалений Закон про інвестиції, спрямований на створення більш сприятливого інвестиційного клімату, покращення прозорості використання іноземних капіталів, подальшої адаптації інвестиційного законодавства до міжнародних норм. У 2008 р Таджикистан відкрив чорити Вільні економічні зони (ВЕЗ), з яких дієвими виявилися дві[434].

Згідно з інформацією державної агенції іноземних інвестицій Республіки Таджикистан, на 1 квітня 2008 р. КНР інвестувала в її економіку близько 50 млн

---

[430] Китай и Таджикистан проводят совместные антитеррористические учения «Взаимодействие-2006». 2006-09-23. URL: http://tj.china-embassy.gov.cn/rus/sbgx/200609/t20060923_10074058.htm

[431] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P. 13-14.

[432] Китай и Таджикистан подписали Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве. 16 января 2007 р. URL: http://tj.china-embassy.org/rus/xwdt/t289321.htm

[433] Tajikistan-China Relations. Op.cit.

[434] Xia Lena. The China Alternative – Tajikistan. August 12, 2011. https://www.china-briefing.com/news/the-china-alternative-tajikistan/

дол., переважно в два сектори: комунікації і видобуток корисних копалин. За оцінками таджицької влади, його природні ресурси включали всі елементи періодичної таблиці, передусім срібно, золото уран і вольфрам. Найбільшою інвестицієї була купівля китайською компанією в 2007 р. 75%+1% частки у золоторудному Спільному підприємстві Zarafshan за 4,15 млн дол. У 2008 р. китайська телефонна компанія купила таджицьку компанію мобільного зв'язку ТК за 26,66 млн дол.[435]

У серпні 2008 р. відбувся перший візит голови КНР в Таджикистан. Під час цього візиту Ху Цзінтао вказав на кілька сфер поглиблення співробітництва: телекомунікації, виробництво і переробка харчів, видобуток заліза, урану й інших мінералів, побудова електростанцій, а провідна китайська компанія по видобутку золота Zijin Mining підписала з урядом Таджикистану Меморандум порозуміння. Були оголошені плани інвестувати в золотовидобувні проекти 146 млн дол., обговорювались перспективи видобутку срібла і цинку. Ху Цзінтао пообіцяв надати ще 400 млн дол. пільгових кредитів на реалізацію різних проектів.

Під час цього візиту була підписана Угода про технічно-економічне співробітництво, яка включала грант на будівництво тунелю Шар-Шар на дорозі Душанбе-Кулаю. Він скорочував час в дорозі від Душанбе до Дангара, рідного міста президента Рахмона, на 40 хв. За деякими оцінками, це був подарунок Ху Цзінтао Е. Рахмону. Відповідна угода була підписана в липні 2005 р., тендер на її спорудження отримала Китайська залізнична компанія. Вартість цього проекту оцінювалася в 38 млн дол. КНР інвестувала в нього блзько 30 млн дол.

У серпні 2008 р. КНР і Таджикистан підписали Угоду про уникнення подвійного оподаткування і попередження ухилення від сплати податків, що мало сприяти взаємній торгівлі й інвестиціям (вона набула чинності в березні 2009 р.)[436]. У 2008 р. Китай був четвертим найбільшим торговельним партнером Таджикистану (11,5%), після Росії (37%), Туреччини (32,5%,) і Казахстану 13%, у 2012 р. – третім. Загальні обсяги двостороннього товарообігу склали 2 млрд

[435] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Op.cit. P. 15-16.
[436] China-Tajikistan: Bilateral Investment and Trade Ties. September 3, 2021. Вказ. пр.

дол. [437] Збільшилися обсяги інвестицій КНР у Таджикистан. У 2012 р. вони склали понад 116 млн. дол. Таджикистан, разом з Киргизстаном і Казахстаном, став одним з основних постачальників рідкісноземельних металів, які використовувалися в Китаї для виготовлення високотехнологічних виробів, таких як сонячні панелі або акумуляторні батареї. [438] Не зважаючи на збільшення прямих інвестицій, переважну більшість капіталів складали кредити.

З 2010 р. обговорювалися багатосторонні масштабні інфраструктурні проекти за участю Таджикистану і сусідніх з ним держав – залізниці «Китай–Киргизстан–Таджикистан–Афганістан–Іран», створення мережі залізниць по гірській місцевості Китай-Киргизстан-Таджикистан-Узбекистан з майже 50 тунелями і близько 100 мостами загальною протяжністю 500 км (цей план був узгоджений у 2012 р.) [439]. Однією з цілей КНР було спорудження транспортної інфраструктури до Ірану. Крім того, залізниця «Китай–Киргизстан–Таджикистан–Афганістан–Іран» надавала можливість Китаю й Ірану знизити залежність від морських шляхів через Індійський і Тихий океани, які перебували під контролем США, а Киргизстану і Таджикистану – отримали незалежне від Узбекистану залізничне сполучення між своїми південними і північними регіонами. Проте велика вартість виконання цих проектів примусила відкласти їх реалізацію на більш пізній період.

У січні 2008 р. державна агенція новин Таджикистану повідомила про борг перед КНР у розмірі 217 млн дол., найбільший борг перед іншою державою. За іншими даними, у 2009 р. китайські позики складали 77% кредитного портфелю Таджикистану[440]. Існували серйозні ризики, що уряд Таджикистану не зможе їх виплатити. У цьому контексті американські й інші західні дослідники писали про

---

[437] Kassenova N. China as an Emerging Donor... Вказ. пр. P. 13. Отношения Таджикистана с Китаем. 01.03.2013. URL: https://mfa.tj/ru/main/view/27/otnosheniya-tadzhikistana-s-kitaem

[438] Foreign direct investment (FDI) from China into Tajikistan from 2010 to 2020. URL: https://www.statista.com/statistics/1273285/fdi-inflow-into-tajikistan-from-china/; Sim L.-Ch., Aminjonov F. Avoiding the Potholes along the Silk Road Economic Belt in Central Asia // China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Ambitions, Risks and Realities. 2020, Special Issue 2. P.22.

[439] Шустов А. Иран и Китай…Вказ. пр.; Devonshire-Ellis C. Conquering the Mountains. Вказ. пр.

[440] Tajikistan-China Relations. GlobalSecurity.org. Вказ. пр.; Living in Debt: To Whom and How Much Does Tajikistan Owe? Вказ. пр.

«боргову пастку», в яку Китай свідомо заганяв держави, шо розвивалися, щоб поставити їх у залежне становище і примусити розраховуватися за кредити своїми територіями або пільговим доступом до природних ресурсів[441].

Одним з таких прикладів була угода про будівництво комбінованої теплоелектростанції (ТЕЦ) «Душанбе-2». Згідно з Меморандумом взаєморозуміння про будівництво цієї електростанції, підписаному в 2009 р., китайська компанія TBEA (Tebian Electric Apparatus) отримувала права на розвідку і видобуток золотих родовищ на шахтах «Східна Дуоба» і «Верхній Кумарг». Це відкрило ризиковану тенденцію фінансування інфраструктурних проектів в обмін на видачу ліцензій із видобутку дорогоцінних металів.[442]

За коментарем, голландських політичних оглядачів Б.Рехорста і В. Куїджла, коли в січні 2011 р. парламент Таджикистану ратифікував невигідну угоду про кордони, це означало, що Душанбе віддав територію в обмін на списання свого великого боргу КНР, який зростав. Деякі аналітики розглядали це як хрестоматійний приклад «дипломатії боргової пастки», яку здійснював Китай[443].

За висновками Н. Кассенової, було важко поділити кредити, які КНР надавала Таджикистану в рамках ШОС і на двосторонній основі. КНР не надавала технічну допомогу проектам. Китайські компанії привозили своїх фахівців і робітників. У той час як таджицькі робітники у великій кількості регулярно мігрували до Росії і Казахстану в пошуках роботи, робочі місця на будівельних проектах були зайняті китайськими робітниками. Таджиків серед них було небагато. Хоч, за угодою, принаймні 30% робочої сили мали складати такжикські робітники, це правило не виконувалось, оскільки китайські робітники забезпечували більшу оперативність і кращу якість роботи. На відміну від Казахстану і Киргизстану, де питання використання китайської робочої сили було

---

[441] Shamiev Sh. China's Policy of Political and Lending Conditionality: Is there a «Debt-Trap Diplomacy» in Central Asia? // China's Belt and Road Initiative in Central Asia. Вказ. пр. P. 83; Kley van der D. The Full Story Behind China's Gold Mine-Power Plant Swap in Tajikistan. 2018, April, 14. URL: https://thediplomat.com/2018/04/the-full-story-behind-chinas-gold-mine-power-plant-swap-in-tajikistan/; Rehorst B., Kuijl W. Tajikistan's Catch-22: Foreign Investment and Sovereignty Risks. Вказ. пр.

[442] Shamiev Sh. Вказ. пр. P. 83.

[443] Rehorst B., Kuijl W. Вказ. пр.

політизованим, в Таджикистані до цього ставилися нейтрально. Місцеві ЗМІ це питання не порушували. У той час як еліта Казахстану і Киргизстану висловлювала стурбованість, що зростання економічної ролі КНР врешті транслюється в політичний вплив, в Таджикистані цього не спостерігалось[444].

Позитивне ставлення до китайських компаній і робітників у Таджикистані пов'язувалося, між іншим, з ефективним застосуванням КНР інструментів «м'якої сили» через освіту і культуру. Зі інформацією МЗС Туркменістану, станом на 2013 р. в понад 112 навчальних закладах КНР навчалися понад 2 тис. таджицьких студентів. Багато молоді навчалося в освітньому центрі «Конфуцій» в Душанбе. КНР організовувала навчальні курси й семінари для фахівців з Таджикистану. У вищих навчальних закладах Таджикистану були відкриті відділення китайської мови. Громадяни КНР також навчалися у різних вузах Таджикистану. На постійній основі відбувалися культурні заходи КНР[445].

Отже, з 2004 р. спостерігалось постійне зростання політичних, економічних і культурних зв'язків Таджикистану і Китаю, про що свідчили як перші візити керівників КНР в Туркменістан (2006 і 2008 рр.) і досягнуті внаслідок цього угоди, так і масштабні пільгові кредити, які уряд КНР надавав таджикському уряду на розвиток необхідної інфраструктури. Китай став основним спонсором Таджикистану, що, в свою чергу, суттєво посилило його залежність від КНР.

Відносини з Туркменістаном. Під час президентства Сапармурата Ніязова (1991–2006) співробітництво у сфері енергетики і торгівлі двох країн розвивалося досить повільно, а обміни візитами між двома лідерами відбувались рідко. Усього за 15 років урядування Ніязова їх відбулось чотири[446]. Політичні контакти між КНР і Туркменістаном були досить обмежені, оскільки це була єдина держава ЦА, яка не була членом ШОС.

---

[444] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P. 15-16.

[445] Отношения Таджикистана с Китаем. 01.03.2013. URL: https://mfa.tj/ru/main/view/27/otnosheniya-tadzhikistana-s-kitaem

[446] Статус-кво дипломатії між Китаєм і Туркменістаном 中土外交现状 URL: http://tkmst.lzu.edu.cn/m/detail.php?aid=12238

Під час зустрічі С. Ніязова з Ху Цзіньтао в Москві у 2005 р., де вони перебували на святкуванні 60-ї річниці перемоги у Другій світовій війні, він знову запропонував будівництво газопроводу з Туркменістану до КНР. У цей час економіка КНР стрімко розвивалась. Попит на природний газ у КНР також зріс унаслідок політики переходу до «чистої енергії». Це сприяло посиленню зацікавленості КНР у експортуванні туркменського газу.

У квітні 2006 р. під час візиту С. Ніязова в Пекін було підписано Генеральну угоду між урядами КНР і Туркменістану стосовно розвитку газового сектору, включаючи будівництво китайсько-туркменського газопроводу і продажу природного газу Китаю [447]. Передбачалось, що магістральний газопровід з Туркменістану до Китаю (Трансазійський газопровід) матиме пропускну здатність 30 млрд. кубометрів газу на рік. Крім цього, було підписано угоду про розподіл продукції під час розробки родовищ Багтиярлик на правому березі р. Амударʼї[448].

С. Ніязов високо оцінив результати цього візиту і заявив, що він «відкриває нову еру в розвитку відносин між Китаєм і Туркменістаном» і сприятиме прогресу туркменської економіки. Він також повідомив про підписання низки двосторонніх документів про співпрацю, включаючи шість угод про реалізацію великих проектів у сферах газу і нафти, залізничних перевезень, телекомунікацій, транспорту. Це, за його прогнозами, мало призвести до зростання туркменської економіки на 40%[449].

У квітні 2006 р. було також підписано угоду про співробітництво між КНР і Туркменістаном в сфері боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом[450].

---

[447] У Туркменістані розпочався найбільший за кордоном проект освоєння Китаєм природного газу 我国境外最大天然气项目在土库曼斯坦启动,国家能源局官网. 03.09.2007 URL: http://www.nea.gov.cn/2007-09/03/c_131059769.htm

[448] Резникова О. Б. Нефть и газ Центральной Азии: разворот на рынок КНР. Вказ. пр. С. 9; Даниленко С., Гальона О. Политико-економічні пріоритети Китаю... Вказ. пр. С.16.

[449] Президент Туркменістану заявив, що шість проектних угод, підписаних з Китаєм, дозволять економіці Туркменістану в майбутньому зростати на 40% 土库曼斯坦总统表示与中国签订的六个项目协议将使土经济在未来增长 40 % 12.04.2006. URL: http://tm.mofcom.gov.cn/article/jmxw/200604/20060401894176.shtml; Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану. Вказ.пр.

[450] Обзор: китайско-туркменские отношения дружбы и сотрудничества с каждым днем углубляются. 03/11/2007 URL: http://russian.people.com.cn/31519/6296066.html

У серпні цього року було пыдпсано угоду про надання Туркменістану пільгового кредиту КНР у розмірі 300 млн дол., спрямованого на плавний запуск спільних масштабних проектів[451].

Після смерті президента С. Ніязова у лютому 2007 р. його наступником став Г. Бердимухамедов. Він послабив контроль над населенням, дозволив більший доступ до інтернету, звільнив політичних ув'язнених. Проте політичної лібералізації в державі не відбулось. Усі опозиційні партії й НДО, як і раніше, були заборонені, суди і законодавство перебували під контролем президента. У зовнішніх справах було продовжено політику нейтралітету. Водночас уряд розпочав здійснювати «багатовекторну» політику для диверсифікації ринків експорту газу. Економіку було відкрито для залучення іноземних інвестицій і технологій з усього світу для розробки покладів природного газу.

За оцінками Ху Цзінтао президент Г. Бердимухамедов активно розвивав відносини з Китаєм[452]. Політичні відносини між двома країнами піднялись на новий рівень. У 2007–2018 рр. глави держав обмінювалися візитами дев'ять раз. Також вони зустрічались кілька раз у третіх державах[453].

У травні 2007 р. лідери РФ, Казахстану і Туркменістану оголосили про переговори стосовно розширення Прикаспійського трубопроводу (Південний потік). У результаті реалізації цього проекту переважна більшість казахського і туркменського газу надходила б до Росії. Проте ці переговори загальмувалися[454].

У липні 2007 р. відбувся перший візит Г. Бердимухамедова в Китай. Під час цього візиту було подписано Спільну декларацію про подальше зміцнення і розвиток відносин дружби і співробітництва між КНР і Туркменістаном. У ній зазначалось, що поступово розширювалася взаємодоповнюваність двох держав,

---

[451] Економічна і торговельна делегація під час візиту китайського уряду до Туркменістану мала повний успіх 新闻"中国政府经贸代表团访问土库曼斯坦取得圆满成功 29.08.2006 URL: http://tm.mofcom.gov.cn/article/jmxw/200608/20060803009073.shtml

[452] Подальший розвиток дружніх і співробітницьких відносин між Китаєм і Туркменістаном进一步发展中土友好合作关系,新浪新闻 18.07.2007. URL: http://news.sina.com.cn/c/2007-07-18/082012225318s.shtml

[453] Статус-кво дипломатії .... Вказ. пр.; Менкеуліцзі. Газовий чинник.... Вказ. пр.

[454] Blagov S. Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club. Вказ. пр.

розвивались проекти двохстороннього економічного співробітництва у різних галузях. Пріоритетним визначалося співробітництво в енергетичній галузі[455].

Під час цього візиту Державне агентство з управління і використання вуглеводневих ресурсів при президентові Туркменістану і Китайська національна нафтогазова корпорація підписали двосторонні угоди про купівлю-продаж природного газу і про спільне використання туркменського природного газу. Г. Бердимухамедов урочисто вручив президенту цієї компанії ліцензію на розвідку і видобуток газу на договірній площі Багтиярлик в Лебапській області, і зазначив, що Туркменістан вперше надав право іноземній компанії добувати газ на своїй сухопутній території[456].

У серпні 2007 р. в Амудар'їнському районі Туркменістану відбулася церемонія початку будівництва спільного газопроводу. За угодою, після його здачі в експлуатацію продовж наступних 30 років Туркменістан мав щорічно постачати в Китай 30 млрд кубометрів природного газу[457].

Водночас Г. Бердимухамедов відкликав свою згоду на участь Туркменії в розширенні трубопроводу Прикаспійського трубопроводу «Південний потік». Тож переговори продовжилося лише між РФ і Казахстаном. У кулуарах зустрічі прем'єр-міністрів ШОС в Ташкенті 2 листопада 2007 р. прем'єр-міністри цих держав домовились завершити їх на початку наступного року. Натомість Вен Цзябао здійснив 3 листопада короткий візит в Ашхабад. Це був другий візит прем'єр-міністра КНР в Туркменістан з 1994 р. У виступі в аеропорту він підкреслив традиційну дружбу між китайським і туркменським народами, та значний прогрес у розвитку двосторонніх відносин з часу встановлення дипломатичних відносин[458]. Під час переговорів з Г. Бердимухамедовим він закликав підняти двостороннє співробітництво в торговельній сфері на більш

[455] Обзор: китайско-туркменские отношения дружбы и сотрудничества... Вказ. пр.

[456] Туркмения вручила свои недра Китаю, 31.08.2007. URL: https://www.kommersant.ru/doc/800095; Менкеуліцзі. Газовий чинник ... Вказ. пр.; Савкович Е. В. Торгово-экономическое сотрудничество КНР с Республикой Туркменистан (1992-2010 гг.) // Вестник Томского гос. ун-та, 2011, № 344. С. 89.

[457] Обзор: китайско-туркменские отношения дружбы и сотрудничества… Вказ. пр.

[458] Wen Jiabao Arrives in Ashgabat for Official Visit to Turkmenistan. 2007/11/04. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cgsf//eng/xw/t378352.htm

високий рівень. У відповідь Г. Бердимухамедов висловив інтерес у тісному співробітництві з КНР в проекті спорудження газопроводу[459].

Про віддалення Туркменістану від Росії свідчив також візит Г. Бердимухамедова в Бухарест у травні 2008 р. на саміт НАТО. У зв'язку з цим зросла можливість використання туркменських об'єктів для військової кампанії в Афганістані. З 2009 р. в умовах конфлікту між туркменський урядом і Газпромом та вибухів на спільному газопроводі РФ відмовилася купувати туркменський газ. Після цього поставки туркменського газу повністю переорієнтувалися на КНР.

У грудні 2009 р. відбувся візит в Туркменістан голови КНР Ху Цзіньтао. Він взяв участь в урочистому відкритті на правому березі р.Амудар'я першої лінії газопроводу Туркменістан–Узбекистан–Казахстан–Китай загальною протяжністю близько 7 тис. км.[460] За оцінкою МЗС Китаю Ян Цзечі «цей проект став зразком взаємної вигоди і спільного виграшу чотирьох країн, який повністю відображав їхнє прагнення до наращування регіонального економічного співробітництва і досягення спільного розвитку»[461].

Під час цього візиту були підписані документи про двостороннє співробітництво у сферах оподаткування, енергетики, зв'язку, на транспорті й сільському господарстві. Голова Ху Цзіньтао висунув чотири пропозиції про зміцнення ділового співробітництва, у тому числі про найшвидший початок роботи Китайско-туркменського комітету, який мав здійснювати керівну координаційну роль в міждержавному діловому співробітництві; поглиблення співробітництва в енергетичній сфері для забезпеченні успішної експлуатації газопроводу Китай-Центральна Азія і стимулювання розвитку економіки, торгівлі й інших сфер, дотичних до газової сфери; активизацію співробітництва на транспорті, у сферах зв'язку, будматеріалів, розвитку інфраструктури, вивчення і розробки проектів співробітництва в середньостроковій перспективі в

[459] Blagov S. Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club. Вказ. пр.
[460] Blank S. The Strategic Implications of the Turkmenistan – China Pipeline Project. 2010, Vol. 10, № 3. URL: http://www.intelligencequarterly.com/2010/02/thestrategic-implications-of-the-turkmenistan-china-pipeline-project/
[461] Глава МИД Китая о результатах визитов Ху Цзиньтао в Казахстан и Туркменистан 15/12/2009. URL: http://russian.people.com.cn/31519/6841925.html

нересурсних областях; реалізації кредитних проектів, що існують. Сторони домовились розвивати контакти і співробітництво в гуманітарній сфері. Ху Цзіньтао оголосив про щорічне збільшення з 2009-2010 рр. стипендій для туркменських студентів від уряду КНР, з тогочасних 45 до 90, і надавати допомогу туркменській стороні у вивченні китайської мови[462].

Друга лінія газопроводу Туркменістан–Узбекистан–Казахстан–Китай вступила в дію в кінці 2010 р. З 2011 р. КНР стала найбільшим експортним ринком для туркменського газу[463]. У 2011 р. в імпорті КНР природного газу частка Туркменістану складала 4,3%. Він був найбільшим експортером природного газу до Китаю серед країн ЦА[464], а Китай став його монопольним покупцем. Оскільки газовидобування було основною галуззю економіки Туркменістану, це призвело до формування відносин залежності від КНР.

Китай надав уряду Туркменістану великі кредити на розвідку і облаштування газових родовищ. Станом на 2013 р. загальний обсяг фінансових ресурсів КНР у Туркменістані (переважно у формі кредитів) складав понад 1 млд. дол[465]. Велика частина виручки Туркменістану від продажу газу витрачалась на обслуговування раніше виданих кредитів. Китай влаштують будь-які способи погашення боргів – землею, власністю, природними ресурсами, родовищами. Це давало підстави багатьом дослідникам стверджувати про «боргову пастку» і «колоніалізм з китайською специфікою». Політика щодо Туркменістану могла слугувати прикладом того як китайський бізнес використовував на свою користь економічні чи політичні проблеми партнерів[466].

---

[462] Глава МИД Китая о результатах визитов Ху Цзиньтао в Казахстан и Туркменистан. Вказ.пр.
[463] Резникова О. Б. Нефть и газ Центральной Азии: разворот на рынок КНР. Вказ.пр. С. 9
[464] Бао Чао 鲍超, Ван Хунцзе 王红杰 Гарантія переваг і контрзаходів розробки та використання ресурсів природного газу в Центральній Азії в «Економічному поясі Шовкового шляху» для Китаю “丝绸之路经济带”中亚天然气资源开发利用对中国的保障效益及对策建议 // Журнал Китайської академії наук 中国科学院院刊, 2018, № 33. С. 586-587. URL: http://www.bulletin.cas.cn/publish_article/2018/6/20180606.htm ; Zhou Peng. China's Energy Import Dependency: Status and Strategies. Nanjing, China, 2011. P. 19.
[465] Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр.
[466] Мажитова Е. Зачем Китаю Центральная Азия? Вказ.пр.; Страны СНГ и Балтии в глобальной политике Китая. Доклад группы экспертов // Проблемы национальной стратегии. 2012. № 1(10). С. 7–16; Цапко О. Співпраця Китаю з країнами Центральної Азії в контексті реалізації

Тож з 2006-2007 рр. інтенсифікувалися політичні й торговельно-економічні відносини між КНР і Туркменістаном. Найбільш інтенсивно двостороннє співробітництво розвивалося у газовій галузі. Китай став найбільшим покупцем природного газу Туркменістану. Сформувалися відносини взаємозалежності між ними у сфері постачання газу.

Отже, продовж досліджуваного періоду інтенсифікувалося торговельно-економічне співробітництво КНР з державами Центральної Азії, унаслідок чого в їхніх економіках відбулися суттєві зміни. За оцінкою Чжао Чанцина, заступник директора і наукового співробітника Євразійського інституту соціального розвитку, Центру досліджень розвитку уряду Китаю, причинами стрімкого економічного розвитку Китаю і країн Центральної Азії до 2012 рр були їхні взаємні потреби, вигідні умови співробітництва й офіційна підтримка взаємного виграшу з боку урядів. Досягнення китайських підприємств у економічному співробітництві з країнами Центральної Азії були б неможливі без підтримки китайського уряду. З іншого боку, Китай не зміг би досягти такого високого рівня економічного співробітництва з країнами Центральної Азії без акценту їхніх урядів на розвитку економічних відносин із Китаєм, без їхньої підтримки[467].

Ініціативи «Пояс і шлях». Вказ. пр. С.184. Деменко О. Центральна Азія у зовнішньополітичній стратегії КНР 1992–2019 років. Вказ.пр. С.170-171.

[467] Чжао Чанцин. 赵常庆 Щодо економічних відносин між Китаєм і країнами Центральної Азії 论中国与中亚国家的经济关系 // Журнал євразійської економіки 欧亚经济 2014., Вип. 2. С.84.

3.2. Багатостороннє співробітництво в Шанхайській організації співробітництва (2003-2012 рр.)

У новій регіональній ситуації після 11 вересня 2001 р., пов'язаній з ситуацією в Афганістані й військовими діями очолюваної США антитерористичної коаліції, керівництво КНР не виявило прагнень до посилення військового співробітництва у рамках ШОС. Натомість воно виступило з низкою ініціатив у торговельно-економічній сфері, а також підтримувало інституалізацію ШОС.

Хоч на саміті глав держав-членів ШОС в Москві у травні 2003 р. пріоритетними були питання боротьби з тероризмом і екстремізмом, також були схвалені положення про Раду глав держав, Раду глав урядів, Раду глав Міністрів закордонних справ ШОС, в яких було визначено їхні повноваження. Вважається, що після московського саміту організаційний період ШОС завершився.

У серпні 2003 р. було проведено перші спільні антитерористичні навчання «Взаємодія–2003», у яких взяли участь 1300 військовослужбовців з п'яти країн (Казахстан, Киргизстан, Китай, Росія, Таджикистан). Вони відбулися в дві фази, спочатку в Казахстані, потім – в КНР[468].

Під впливом погіршення російсько-американських відносин після виходу США з Договору про обмеження системи протиракетної оборони (грудень 2001 р.) і початку Іракської війни (квітень 2003 р.) Росія здійснила заходи по зміцненню збройних сил і активізації діяльності ОДКБ. Після того як у 2003 р. розпочалось стійке зростання цін на енергетичні ресурси й економічна ситуація в РФ почала стабілізуватися, в кінці 2003 р. вона відкрила першу авіаційну базу ОДКБ в Киргизстані (Кант) в 30 км від орендованої США баз в Манасі.

У 2003 р. РФ ініціювала співробітництво ОДКБ і ШОС. Це не отримало підтримки КНР. Оскільки ОДКБ включала майже всі держав-члени ШОС (крім Китаю і Узбекистану), це могло призвести до втрати Росією інтересу до ШОС, через яку китайське керівництво планувало просувати питання торговельно-

[468] Успішно завершилися антитерористичні військові навчання під кодовою назвою «Взаємодія–2003» 代号“联合--2003”反恐军事演习圆满结束 12 серпня 2003 р. URL: http://news.sohu.com/21/27/news212062721.shtml

економічного співробітництва. Зацікавленості РФ у продовженні співробітництва в рамках ШОС сприяли стурбованість посилення американського впливу в Центральній Азії, а також різке зростання наркотрафіку з Афганістану. У 2003 р., за даними російських силових структур, потік наркотиків в Росію і ЦА збільшився в 2,5 рази, порівняно з попереднім періодом[469].

На другій зустрічі прем'єр-міністрів держав-членів ШОС , яка відбулась у вересні 2003 р. в Пекіні, за ініціативи КНР було схвалено Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва. Також на цій зустрічі прем'єр КНР Вен Цзябао запропонував створення вільної економічної зони (ВЕЗ) в рамках ШОС. Проте ця пропозиція не була підтримана представниками РФ і держав Центральної Азії[470].

На четвертому саміті ШОС в Ташкенті (червень 2004 р.) голова Ху Цзінтао пообіцяв виділити 900 млн дол. преференційних торговельних кредитів для держав-членів для сприяння їхньому економічному і соціальному розвитку[471]. Вони мали бути спрямовані на фінансування великих проектів за участю китайських компаній. Завдяки їм КНР прагнула зміцнити свої позиції у стратегічних, життєво важливих секторах економік держав ЦА – чорної руди і кольоровий металів, гідроенергетики, залізниць і автодоріг, телекомунікацій[472].

Також на Ташкентському саміті було схвалено Конвенцією про привілеї й імунітети Шанхайської організації співробітництва[473], яка зафіксувала принципи поваги держав-членів до національного законодавства і невтручання у внутрішні справи одна одної, що було одним з основних принципів зовнішньої політики КНР. Це правило розповсюджувалось і на Регіональну антитерористичну структуру (РАТС).

---

[469] Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС. Вказ. пр. С. 39.
[470] Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan. Вказ. пр. P.13
[471] 2004 China offers US$900 million in credit loans to SCO members. June 18, 2004. URL: http://en.people.cn/200406/18/eng20040618_146720.html
[472] Peyrouse S. Вказ. пр. С. 30.
[473] Конвенція про привілеї та імунітети Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织特权与豁免公约 Ташкент, 17 червня 2004 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876079132.pdf

У сфері боротьби з міжнародним тероризмом на саміті було схвалено угоди про забезпечення захисту секретної інформації в рамках РАТС [474] і співробітництво в боротьбі з незаконним оборотом наркотичних речовин [475]. В. Путін виступив з ініціативою створення контактної групи ШОС–Афганістан[476]. На цьому саміті Монголія стала першою державою-спостерігачем ШОС.

Під час зустрічі Ради глав урядів ШОС в Бішкеку (Киргизстан) у вересні 2004 р. обговорювалося широке коло питань співробітництва у сферах протидії тероризму, торгівлі, науки і технологій, реалізації гуманітарних проектів. Підкреслювалась пряма залежність між практичним економічним співробітництвом і протидією тероризму, екстремізму, сепаратизму. Прем'єр-міністри Казахстану і КНР повідомили на зустрічі про початок спорудження найближчим часом нафтопроводу з Казахстану до КНР. У відповідь прем'єр-міністр Росії ініціював розробку концепції створення об'єднаної системи транспортування енергетичних ресурсів, запропонував провести зустріч ШОС з енергетичних питань в Росії в кінці цього року. Угода, підписана на зустрічі, визначала конкретні заходи співробітництва держав-членів у різних сферах, передусім у сфері протидії тероризму, яка визнавалася пріоритетною[477].

Речниця МЗС КНР високо оцінила прийняті в Бішкеку документи для майбутнього розвитку ШОС. Водночас аналітики і деякі учасники зустрічі зазначали, що співробітництво в рамках цієї регіональної організації має обмежений характер. За словами заступника прем'єр-міністра Таджикистану А. Гуломова, економічні відносини між державами-членами обмежувалися

---

[474] Соглашение об обеспечении защиты секретной информации в рамках Региональной антитеррористической структуры Шанхайской организации сотрудничества, от 17.06.2004 г. URL: http:// www.pavlodar.com/zakon/?dok=03228&all=all

[475] Угода між державами-членами Шанхайської організації співробітництва про співпрацю у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів 上海合作组织成员国关于合作打击非法贩运麻醉药品、精神药物及其前体的协议 17 червня 2004 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876079082.pdf

[476] Выступление В. В. Путина на расширенном заседании Совета глав государств ШОС, 17 июня 2004 г. // Дипломатический вестник. 2004. №7.

[477] Mite Valentinas. Shanghai Cooperation Organization Signs Agreement in Bishkek. September 25, 2004. URL: https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/shanghai-cooperation-organization-signs-agreement-bishkek

операціями з експорту-імпорту. Інші форми співробітництва – взаємні економічні проекти, спільні підприємства, наукове співробітництво, запровадження нових технологій – розвитку не отримали[478].

За деяким оцінками, у 2004 р. розвиток організації отримав новий імпульс, що було пов'язано з початком роботи на постійній основі Секретаріату ШОС (в Пекіні) й Виконавчого комітету РАТС (в Ташкенті), а також з підписанням Угоди про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотиків.

15 вересня 2004 р. було схвалено Меморандум про взаєморозуміння між Виконавчим комітетом Співдружності незалежних держав (СНД) і Секретаріатом ШОС. Основні сфери співпраці між організаціями не були окреслені, проте держави-учасниці погодились проводити регулярні консультації з питань співробітництва, здійснювати спільні дослідження, організацію конференцій, семінарів і робочих нарад з питань взаємного інтересу[479]. 2 грудня 2004 р. Генеральна асамблея ООН надала ШОС статус спостерігача (резолюція 59/482).

Вплив на рішення наступного саміту ШОС, який відбувся у липні 2005 р. в Астані, мали події в Киргизстані та їхній транскордонний вплив. «Тюльпанова революція» в березні 2005 р. була першим прикладом зміни влади унаслідок антиурядових виступів в державі-учасниці ШОС. Втрата владою Киргизстану контролю над киргизькою частиною Ферганської долини (Джелалабад, Узген, Ош) спричинила загострення ситуації в узбецькій частині Фергани. Придушення узбецьким урядом масових виступів в Андіжані в середині травня 2005 р. і відмова західним неурядовим організаціям провести тут незалежне розслідування викликали критику США, натомість отримали мовчазну підтримку з боку КНР і ШОС. Для КНР подальша нестабільність в регіоні означала загрозу дестабілізації в СУАР. Стурбованість узбецького уряду щодо перспектив «кольорової

[478] Mite Valentinas. Вказ. пр.

[479]Решение Совета министров иностранных дел-членов Содружества о развитии сотрудничества Исполнительного комитета Содружества независимых государств с Секретариатом Шанхайской организации сотрудничества. 15 сентября 2004 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_811/print

революції» спричинила вимогу відведення військ США з баз на території Узбекистану[480]. Вона була підтримана ШОС.

Напередодні саміту ШОС в Астані відбувся 4-денний державний візит Ху Цзінтао в Росію. У Спільній декларації за результатам цього візиту КНР і РФ відкинули «моделі соціального і політичного устрою, яку нав'язуються ззовні», знову висловилися за формування нової архітектури міжнародної безпеки.[481]

В інтерв'ю Агентству новин Казахстану напередодні саміту в Астані Ху Цзінтао зазначав, що пріоритетним завданням ШОС ставало сприяння співробітництву як у сфері безпеки, так і в торговельно-економічній сфері. За його словами, крім протидії «силам трьох зол», усі держави-члени ШОС поділяють спільний інтерес у прискоренні економічного і соціального розвитку. Існував значний потенціал їхнього економічного і торговельного співробітництва, оскільки вони були близькими сусідами з багатими ресурсами, які могли доповнювати один одного економічно. Посилення безпекового і економічного співробітництва узгоджувалося з основними цілями держав-членів ШОС і допомогало їм «досягти спільного розвитку і добробуту»[482].

Міністр закордонних справ КНР Лі Чжаосін під час зустрічі зі своїми колегами напередодні саміту Ради глав держав закликав до конкретних заходів, які дозволили б провести саміт в Астані «згуртовано, прагматично й інноваційно», піднімав питання про посилення економічного співробітництва держав-членів для подальшого розвитку ШОС. Крім посилення економічного співробітництва і заходів безпеки, він закликав розширювати співпрацю у сферах культури, допомоги у випадку стихійних лих, освіти, туризму, медіа[483].

---

480 Uzbeks Ask U.S. to Leave Karshi-Khanabad. August 1, 2005. URL: https://www.af.mil/News/Article-Display/Article/133822/uzbeks-ask-us-to-leave-karshi-khanabad/

481 Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Російської Федерації про міжнародний лад у XXI столітті 中俄关于 21 世纪国际秩序的联合声明 1 липня 2005 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t201988.htm

482 Hu: SCO to promote security, economic co-op. 2005-07-03 URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/03/content_456631.htm; SCO aims to promote economic co-op. 2005-07-02. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/02/content_456602.htm

483 China urges SCO unity, cooperation. 2005-06-05. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-06/05/content_448677.htm

На саміті ШОС в Астані (липень 2005 р.) Рада глав держав-членів схвалила Спільну декларацію, в якій закликала США й інших учасників антитерористичної коаліції встановити терміни виводу своїх військових контингентів з об'єктів інфраструктури держав-членів ШОС[484]. У декларації зазначалось зобов'язання посилити боротьбу з «трьома силами» − тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, здійснити «усебічні й ефективні» дії для захисту своїх територій, населення і ключової інфраструктури проти «руйнівного впливу» нових загроз. Визначалась серія заходів для покращення діяльності ШОС, включаючи спільне планування й імплементацію антитерористичних дій, відповідне тренування персоналу, позбавлення фінансування груп, які стояли за «трьома силами»[485]. Також на саміті було схвалено концепцію, яка передбачала протидію тероризму, сепаратизму і екстремізму на просторі ШОС власними силами[486]. Згідно з попередньою пропозицією Росії про взаємодію з Афганістаном, було створено консультативну Контактну групу.

Крім формування мережі протидії «трьом силам» в регіоні, на саміті 2005 р. глави держав взяли зобов'язання шукати шляхи більш інтенсивного економічного розвитку. Виконавчий секретар ШОС Чжан Дегуан акцентував на значенні торговельно-економічного співробітництва для майбутнього організації, описав співробітництво у сферах безпеки і економіки як два колеса колісниці[487].

Ху Цзінтао виступив на саміті в Астані з пропозицією організувати в КНР трирічну підготовку 1500 фахівців з держав-членів ШОС[488]. Це був новий запропонований Китаєм напрямок співробітництва, паралельно з розвитком торговельно-економічної взаємодії. Таке співробітництво у сфері освіти мало

---

[484] Декларація глав держав-членів ШОС 上海合作组织成员国元首宣言 Астана, 5 липня 2005 р. URL：http://www.gov.cn/gongbao/content/2005/content_64324.htm

[485] Hu Qihua. SCO summit flexes anti terror muscles. 07.06.2005. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/06/content_457477.htm

[486] Концепция сотрудничества государств – членов ШОС в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. 5.07.2005. URL: http://www.ecrats.com/ru/normative_documents/1558

[487] Hu Qihua, SCO summit flexes anti terror muscles. Op.cit.

[488] Виступ Ху Цзінтао на саміті Шанхайської організації співробітництва в Астані 胡锦涛在上海合作组织阿斯塔纳峰会上讲话 6 липня 2005 р. URL:
URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t202425.htm

сприяти зміцненню авторитету КНР в Центральній Азії і поширенню китайської культури, яка була інструментом «м'якої сили» у зовнішній політиці. Цій цілі слугувала й організація зустрічі в Пекіні делегацій молодіжних організацій держав-членів ШОС у травні 2006 р., напередодні саміту у Шанхаї. На зустрічі йшлося про потребу активізації молодіжних обмінів, багатосторонніх і двосторонніх контактів та регулярне проведенні таких форумів.

Незважаючи на ініціативи співробітництва в торговельно-економічній і гуманітарній сферах, з якими виступив Китай, на цьому саміті лідери держав-членів ШОС позиціонували її передусім як структуру по боротьбі із загрозам безпеці, що відповідало поглядам Москви. Рішення саміту засвідчили досягнення КНР і Росією тимчасового консенсусу у цьому питанні .

Пекін також був стурбований посиленням американського впливу і подальшими планами США у регіоні. Так, китайські експерти обговорювали оприлюднену в 2005 р. ініціативу «Партнерство Велика Центральна Азія для співробітництва і розвитку». У ній пропонувалося розглядати держави Центральної Азії й Афганістан як складові єдиного регіону, обґрунтовувалась потреба зосередитися в ньому на різноманітних сферах – економіці, управлінні, освіті тощо, а не лише на безпеці[489].

Хоча китайські експерти не бачили можливості практичної реалізації такої ініціативи, на їхню думку, вона свідчила про довготермінові плани США в Центральній Азії. З іншого боку, активізація участі центральноазійських держав у заходах, організованих США, могла відволікати їхню увагу від співробітництва у рамках ШОС[490].

Одне з рішень зустрічі Ради глав держав в Астані стосувалося надання Ірану, Індії й Пакистану, представники яких були присутніми на саміті, статусу держав-

[489] Starr F. S. A Partnership for Central Asia // Foreign Affairs. 2005. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2005-07-01/partnership-central-asia

[490] Пань Гуан 潘光, Чжан Ифэн 张屹峰. План «Велика Центральна Азія»: основний крок США в стратегії виходу зі складної глобальної ситуації 大中亚计划：美国摆脱全球困境的重要战略步骤 // Дипломатичний огляд. 2008, №2. С.88

спостерігачів. Це викликало численні коментарі стосовно перспектив розширення цієї організації за рахунок цих держав і Монголії.

Участь Ірану у саміті ШОС спричинила критику з боку США. Секретар оборони Д. Рамфельд під час виступу в Сінгапурі на конференції з питань безпеки (Діалог Шангрі-Ла) заявив, що участь Ірану, який був основним спонсором тероризму, в організації, яка заявляла про боротьбу з тероризмом видавалась «дивною». У відповідь ШОС заявила, що неприпустимо називати одну з її держав-спостерігачів спонсором тероризму[491]. Невдовзі уряд Узбекистану заявив, що американські війська мають залишити базу Карші-Ханабад продовж шести місяців. У зв'язку з цим у жовтні 2005 р. держсекретар США К.Райс здійснила візит до Киргизстану, де домовилась про переведення американського контингенту з Узбекистану в Киргизстан на базу Гансі (нова назва бази Манас)[492].

На Московській зустрічі Ради глав урядів/прем'єр-міністрів ШОС у жовтні 2005 р. представники КНР продовжили просувати ідею розширення економічного співробітництва в рамках ШОС. Було схвалено План дій на виконання Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва, прийнято рішення про створення Міжбанківського об'єднання ШОС для фінансування майбутніх спільних проектів. Прем'єр-міністр КНР Вен Цзябао пообіцяв розширити програму надання експортних кредитів державам ШОС. Генеральний секретар ШОС Чжан Дегуан заявив, що організація зосередить увагу на спільних енергетичних проектах, включаючи розвиток нафтогазового сектору і запасів вуглеводню, та спільному використанню водних ресурсів. Усі ці рішення і пропозиції були відображені у Спільному комюніке за підсумками засідання Ради глав урядів (прем'єр-міністрів) держав-членів ШОС»[493]

---

[491] Иванов В. Рамсфелд включил Россию в «ось зла». 3 июня 2006. URL: https://vz.ru/politics/2006/6/3/36080.html

[492] Киргизия закроет авиабазу для союзников США. 6 марта 2009. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7928000/7928538.stm

[493] A Joint Communique, the Council of heads of government/prime ministers/of Shanghai Cooperation Organisation member states. October 26, 2005. URL: https://web.archive.org/web/20081014132514/http://www.sectsco.org/html/00030.html

Хоч Китай продовжував акцентувати на реалізації Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва, в цей час воно відбувалося через двосторонні торговельно-економічні відносини. Хоча у звітах ШОС фігурували спільні проекти, вони виконувалися переважно на двосторонньому рівні й жоден з них не був проектом ШОС[494].

Під час переговорів у Москві з В. Путіним (жовтень 2005 р.) Вен Цзябао відзначив пріоритетність двосторонніх відносин з Росією в політиці Китаю і їхнє значення для майбутнього розвитку ШОС. Двостороння торгівля в 2005 р. могла перевищити 28 млрд дол. Дві держави розпочали стратегічні консультації у сфері безпеки, узгодили питання стосовно кордонів і провели спільні військові навчання (серпень 2005 р.)[495]. Водночас Вен запропонував посилити зв'язки КНР з Євразійською економічною спільнотою (2000 р.), до якої входили пострадянські держави й домінувала Росія.

У виступі на Московській зустрічі Ради глав урядів ШОС В. Путін оголосив про амбіційну ціль перетворити ШОС на одного з основних глобальних акторів. За його словами, ШОС вийшла за рамки початкових цілей. Спільне населення держав-членів і держав-спостерігачів ШОС перевищувало 3 млрд осіб, тож склалося унікальне становище, яке дозволяло лідерам цих держав працювати над амбіційними глобальними цілями, які виходили за межі економічних зв'язків.

Тези, що за останній рік взаємодія в рамках організації отримала нову динаміку, а міжнародний авторитет ШОС посилився, були відображені у Спільному комюніке глав урядів держав-членів[496].

За коментарями російських ЗМІ, Московська зустріч Ради глав урядів ШОС була демонстрацією глобальної ролі Росії. Як зазначалося, представники більшої частини людства, яке представляла ШОС і держави-спостерігачі, зібралися в Москві, а. російські дипломати більше не замовчували військових аспектів співробітництва в рамках ШОС. Офіційні особи ШОС, включаючи виконавчого

[494] Лукин А. Шанхайская организация сотрудничества: что дальше? // Россия в глобальной политике. 2007, №3. URL: www.globala ffairs.ru/number/n_8818
[495] Haas de M. The Shanghai Cooperation Organisation and the OSCE: Two of a kind? // Helsinki Monitor. Vol.18, 2007. № 3. P. 248.
[496] A Joint Communique... October 26, 2005. Op. cit.

секретаря ШОС Чжана Дегуана, відкидали такі припущення. За його словами, не існувало намірів перетворити ШОС на ізольований блок, політичний чи військовий, а заклик ШОС до США і їхніх союзників оголосити терміни виведення своїх військ з ЦА «не був ультиматумом»[497].

Як показали подальші події, голосна заява про захист безпеки регіону силами ШОС не відповідала реальній ситуації. Ситуація в Афганістані в кінці 2005 р. погіршилась. У зв'язку з цим чисельність військових контингентів НАТО в Центральній Азії не лише не скоротилась, а суттєво зросла.

Для реалізації Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва Китай просував ініціативи розвитку неурядових структур (Міжбанківського об'єднання ШОС і Ділової ради ШОС), а також Фонду розвитку ШОС[498]. Ці структури, спрямовані на вдосконалення співробітництва у фінансово-економічній сфері, були створені на основі рішень Ради глав держав ШОС у 2005-2006 рр.

Перша зустріч Міжбанківського об'єднання відбулася у лютому 2006 р. в Пекіні[499]. Форум ШОС було створено в Москві в травні 2006 р. у складі провідних дослідницьких центрів держав-членів цієї організації як постійну багатосторонню консультативно-експертну і науково-дослідницьку структуру, яка мала проводити експертно-аналітичні й наукові дослідження, організовувати наукові конференції, «круглі столи» та інші заходи[500]. Перша зустріч Ділової ради ШОС, яка об'єднала ділові й фінансові кола держав-членів, відбулася під час саміту Ради глав держав у Шанхаї в червні 2006 р. Її цілі полягали у розширенні економічного співробітництва в рамках організації у різних галузях, налагодженні прямих

---

[497] Цит. за: Blagov S. Shanghai Cooperation Organization Eyes Economic, Security Cooperation. October 31, 2005. URL: https://web.archive.org/web/20071101021114/http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2370411

[498]Хуан Ічже 黄一哲 Поточна ситуація і розвиток ШОС 上海合作組織的現況與發展 Вказ. пр. С. 11; Сюй Тункай. Реализация и углубление регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС // Шанхайская Организация Сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы третьего заседания Форума ШОС). М., 2008. С.101-104.

[499] Blagov S. Shanghai Cooperation Organization Eyes Economic, Security Cooperation. Вказ. пр.

[500]Информационное сообщение об Учредительном заседании Форума Шанхайской организации сотрудничества. URL: https://mgimo.ru/about/structure/ucheb-nauch/imi/civa/docs/forum-sco/

зв'язків і діалогу між діловими та фінансовими колами держав-членів, розширенні форм їхнього співробітництва, сприянні багатостороннім проектам[501].

У травні 2006 р. відбувся пуск в експлуатацію нафтопроводу «Атасу−Алашанькоу» між західним Казахстаном і КНР (СУАР). За оцінкою головного наукового співробітника Інституту міжнародних проблем Китаю, завідувача Центру вивчення енергетичної стратегії Китаю Ся Ішаня, це відкрило новий шлях енергетичного співробітництва центральноазійських держав і КНР в рамках ШОС. Оскільки з перших 10 млн. т. нафти по цьому нафтопроводу мали постачати порівну Казахстан і Росія, це, за оцінкою Ся Ішаня, свідчило про тісне співробітництво КНР, Казахстану і Росії в енергетичній сфері. У Росії повідомили про офіційний початок будівництва нафтопроводу «Тайшет−Находка»[502].

На Шанхайському саміті в червні 2006 р. було підтверджено, що боротьба із загрозами тероризму, сепаратизму і екстремізму, а також незаконним перевезенням наркотиків, залишалася пріоритетом ШОС. Було схвалено ще два міжнародні договори, які регулювали співробітництво в боротьбі з тероризмом[503]. Згідно з цими рішеннями, у 2006 р. у рамках Регіональної антитерористичної структури (РАТС) почали здійснюватися щорічні Спільні антитерористичні навчання ШОС. Під час навчань здійснювалась практичне опрацювання механізмів реагування і взаємодії компетентних органів по нейтралізації терористичних загроз і актів терору[504].

Серед інших рішень Шанхайського саміту ШОС – резолюція про створення Бізнес-ради ШОС; Угода про міжурядове співробітництво у сфері освіти,

---

[501] Соглашение о межбанковском сотрудничестве (объединении) в рамках Шанхайской организации сотрудничества. 26 октября 2005 г. URL: http://docs.cntd.ru/document/456089215

[502] Нефть из Казахстана откроет новую эпоху в истории диверсификации источников и каналов поставки этого сырья в Китай. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceka/rus/zhgx/zxdt/t249942.htm

[503] Угода про порядок організації та проведення спільних антитерористичних заходів на теренах держав-членів ШОС 关于在上海合作组织成员国境内组织和举行联合反恐行动的程序协定 15 червня 2006 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876087473.pdf; Соглашение о сотрудничестве в области выявления и перекрытия каналов проникновения на территории государств-членов ШОС лиц, причастных к террористической, сепаратистской и экстремистской деятельности от 15.06.2006 г. // Бюллетень международных договоров. 2011, №12. С. 5-9.

[504] РАТС ШОС. История. URL: https://ecrats.org/istoriya/

схвалення плану дій про створення Міжбанківської асоціації ШОС для підтримки регіональних економічних проектів; Резолюція про Секретаріат ШОС, яка зміцнювала його роль в структурі організації, щомало посилити її ефективність[505].

Водночас на саміті виявилися суперечності між КНР і Росією з низки питань. В. Путін виступив з пропозицією створити Енергетичний клуб ШОС[506]. Ця ініціатива не відповідала інтересам КНР. «Газова ОПЕК», до складу якої в перспективі могли увійти провідні постачальники газу Росія, Іран і Туркменістан, могла диктувати ціну на газ. Китай як великий імпортер газу, потреби якого постійно зростали, намагався уникнути такої монополізації. Китайські експерти вбачали в цій пропозиції реакцію РФ на посилення взаємодії КНР і Казахстану в енергетичній сфері[507]. З 2005 р. вони все частіше звертали увагу на активізацію РФ в розробці й транспортуванні центральноазійського газу й інших ресурсів, на її прагнення посісти переважаючу позицію в енергетичному секторі регіону[508]. Тому Пекін наполягав, що такий Енергетичний клуб ШОС міг виконувати лише дорадчі функції. Натомість РФ відкидала ідею державного фінансування економічних програм ШОС і створення з цією метою Фонду розвитку ШОС[509].

Виявилося також різне ставлення двох держав до розширення ШОС. Китайських уряд поставився до таких перспектив досить стримано. Експерти зазначали відсутність прямого механізму інвестування в економіку Монголії на рівні ШОС, висловлювали стурбованість антиамериканською політикою Ірану, зазначали можливі ускладнення у зв'язку з конфліктом між Індією і Пакистаном. У разі розширення, найбільш перспективним кандидатом в члени ШОС в КНР вважали Пакистан, через територію якого можна було б створити транспортний і

---

[505] A Joint Communique, the Council of Heads of Governments. October 26, 2005. Op.cit.

[506] Выступление В.В.Путина на заседании Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества в расширенном составе. 15 июня 2006 г. URL: http://archive.kremlin.ru/appears/2006/06/15/ 1040_type63377_107105.shtml

[507] Данилевич М. Вказ. пр. С.43.

[508] Пань Гуан 潘光 Шанхайська організація співробітництва і китайська стратегія розвитку зарубіжних джерел енергії 上海合作組与中国的海外能源发展战略 // Дослідження світової економіки 世界经济研究. 2005. №7. С.6.

[509] Старчак М. Шанхайская организация сотрудничества: возможности для России // Центральная Азия и Кавказ. 2011. №14 (2). С.6; Данилевич М. Вказ. пр. С. 43-44.

енергетичний коридор, що дозволило б Китаю вирішити гостру проблему морських маршрутів постачання нафти[510].

Росія не підтримувала вступ до ШОС Пакистану, який мав традиційно тісні відносини з Китаєм. Аналогічним було ставлення Китаю до Індії, багаторічного партнера Росії. Відсутність консенсусу стосовно прийняття нових членів призвела до того, що в 2006 р. було запроваджено тимчасовий мораторій на розширення організації[511].

У 2006 р. більш чітко виявилися різні позиції КНР і Росії стосовно пріоритетів діяльності ШОС. Заступник голови Китайського національного дослідницького центру ШОС, колишній посол КНР в РФ Лі Фенлінь писав, що Росія не виявляла інтересу до економічної інтеграції в рамках ШОС. Як і раніше, вона розглядала Центральну Азію як зону своїх особливих інтересів, зосереджувала основну увагу на ОДКБ і ЄврАзЕС, у той час як ШОС був для неї дише додатковим каналом для збереження свого впливу в регіоні й підтримки відносин з КНР[512].

У вересні 2006 р. на зустрічі Ради глав урядів у Душанбе, основні схвалені рішення стосувалися розвитку співробітництва у торговельно-економічній сфері. Було визначено основні напрями економічного співробітництва між державами-членами, розроблено конкретні заходи у таких галузях як торгівля і економіка, наука і технології, соціальна, культурна й інші.

Зазначалось, що з часу попередньої зустрічі глав урядів у жовтні 2005 р. в Москві була здійснена значна робота для інтенсифікації торгівлі, економічної й культурної взаємодії між державами ШОС, створено усі необхідні передумови для подальшого поглиблення їхнього співробітництва у цих сферах. Було узгоджено перші пілотні проекти у пріоритетних сферах співробітництва – енергетика, транспорт і телекомунікації, створено спеціальні робочі групи у

---

[510] Хуан Ічже. Поточна ситуація і розвиток ШОС 上海合作組織的現況與發展 Вказ. пр. С. 15.
[511] Данилевич М. Вказ.пр. С. 41.
[512] Мочульский А. Подход КНР к Шанхайской организации сотрудничества: экономический аспект // Новое восточное обозрение. 2010. URL: http://journal-neo.com/?q=ru/node/520; Данилевич М. Вказ.пр. С. 43-44.

паливному й енергетичному секторах, сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологіях. Спеціальна робоча група обрала пілотні проекти у сфері транспортної інфраструктури для покращення транзиту. Розпочалась імплементація кредитів КНР у спільні проекти і програми у рамках ШОС[513].

Відзначалося важливе значення проведених великих економічних форумів – першого Євразійського економічного форуму в м.Сіань (листопад 2005 р.), Торговельного й індустріального форуму в Шанхаї (червень 2006 р.) для поглиблення економічної взаємодії у регіоні.

Спеціальна робоча група з палива і енергетики отримала завдання вивчити в найкоротший час можливість створення Енергетичного клубу ШОС. Казахстан і Росія мали представити Секретаріату ШОС свої пропозиції з цього питання на зустрічі представників профільних міністерств у 2007 р. Також відзначалась потреба посилення взаємодії між ШОС і ЄврАзЕс на основі відповідного Меморандуму про взаємодію. Ці два положення відображали економічний порядок денний, який просувала РФ у рамках ШОС.

Також у Спільному комюніке Душанбінського саміту відзначався суттєвий прогрес у розвитку гуманітарних обмінів. Відповідний план багатостороннього культурного співробітництва на 2005-2006 рр., схвалений в Астані в липні 2006 р., був успішно виконаний. У квітні 2006 р. в Ташкенті було схвалено План культурного співробітництва на 2007-2008 рр. Відзначалося значення підписаної в червні 2006 р. міжурядової угоди про співробітництво у сфері освіти, яка створювала правове підґрунтя для розвитку цього напрямку співпраці.

Після того як на XVII з'їзді КПК в 2007 р. було затверджено концепцію «м'якої сили» у зовнішній політиці КНР, її положення були відображені в промові Ху Цзіньтао на саміті глав держав ШОС у Бішкеку (Киргизстан, серпень

[513] Спільне комюніке засідання Ради голів урядів / прем'єр-міністрів держав-членів ШОС 上海合作组织成员国政府首脑 总理 理事会会议联合公报 Душанбе, 15 вересня 2006 р. URL：http://www.gov.cn/gongbao/content/2006/content_443289.htm

2007 р.)[514]. В. Путін, у свою чергу, виступив на цьому саміті з ініціативою створення Університету ШОС як мережі навчальних закладів шести держав з узгодженою програмою навчання. Відповідна концепція була підписана у жовтні 2008 р. на нараді міністрів освіти держав-членів ШОС в Астані.

Основними документами Бішкекського саміту були Договір про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав-членів Шанхайської організації співробітництва[515] і Бішкекська декларація. Також було затверджено План дій по забезпеченню міжнародної інформаційної безпеки. У Договорі про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво відображалась готовність держав-членів розвивати співпрацю в усіх сферах діяльності, включаючи економіку, торгівлю, фінанси, екологію, промисловість, освіту, науку, інновації, технології, туризм, спорт та інші (ст. 13–19).

Присутній на саміті віце-президент Ірану ініціював створення в рамках ШОС нової банківської системи, незалежної від міжнародної. Аналогічні пропозиції оголосив у своєму виступі В.Путін[516].

Росія просувала партнерство ШОС і ОДКБ в регіоні й організацію ними спільних антитерористичних маневрів. Проте пропозиція міністра оборони РФ А. Сердюкова підготувати продовж року спільний документ про напрямки військового співробітництва в ШОС, оголошена на нараді міністрів оборони держав-членів у Бішкеку в червні 2007 р., не була підтримана представниками КНР[517].

Меморандум про взаєморозуміння між Секретаріатом ОДКБ і Секретаріатом ШОС був підписаний 5 жовтня 2007 р. Його формулювання були досить розмиті.

---

[514] Виступ Ху Цзінтао на сьомому саміті глав держав ШОС. Зміцнювати довіру сусідів, сприяти миру на планеті 加强睦邻互信,推动和平发展:胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第七次会议上的讲话 16.08.2007 URL:
URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t352274.htm

[515] Договір про довгострокове добросусідство, дружбу та співробітництво держав-членів Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织成员国长期睦邻友好合作条约 16 серпня 2007 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876092825.pdf

[516] Chronicle of Main Events of "Shanghai Five" and Shanghai Cooperation Organisation. URL: https://web.archive.org/web/20081014132514/http://www.sectsco.org/html/00030.html

[517] О визите министра обороны России А. Сердюкова в Киргизию (27.06.2007). URL: http:// www.kyrgyz.mid.ru/press_rel/07_03.html; Данилевич М. Вказ. пр. С. 47

Основними напрямами співпраці між організаціями було визначено забезпечення регіональної та міжнародної безпеки і стабільності; протидію тероризму і організованій транснаціональній злочинності; боротьбу з незаконним обігом наркотиків і торгівлею зброєю[518] Зазначалось, що сторони погоджувалися брати участь у відповідних заходах у рамках ШОС і ОДКБ у статусі гостей[519].

Китай відкинув пропозицію начальника Генерального штабу РФ проводити військові навчання «Миротворча місія-2007» в рамках спільних заходів ШОС-ОДКБ.[520] У Пекіні вважали, що тісніші відносини з ОДКБ могли спричинити мілітаризацію ШОС, чого Китай прагнув уникнути. Акцент на військовій співпраці міг також зашкодити відкритій економічній політиці ШОС.

Позиції КНР і Росії стосовно перспектив співробітництва держав-членів у енергетичному секторі, які також не співпадали, обговорювались на першій конференції глав департаментів палива й енергетики ШОС у червні 2007 р. в Москві, під час якої констатувалася потреба вироблення спільних підходів.

На щорічній зустрічі Ради глав урядів 2 листопада 2007 р. в Ташкенті представники РФ запропонували створити Енергетичний клуб ШОС на початку 2008 р. Зазначалось, що він функціонуватиме на інших принципах, ніж міні-ОПЕК всередині ШОС. Проте інші члени ШОС не підтримали цю пропозицію[521]

Китай, у свою чергу, на зустрічі в Ташкенті акцентував на необхідності термінової імплементації пілотних проектів – одночасного спорудження автодоріг Волгоград–Астрахань–Атурау–Бейнеу–Кунград і Актау–Бейнеу–Кунград та моста через р. Кігач (на півдні РФ і Казахстану), які були складовими міжнародного транспортного маршруту Е-40, а також розвитку автодоріг Ош–Сариташ–Ішкертам–Кашгар, Братство–Душанбе–Карамик–Ішкертам–Кашгар, будівництва терміналу для мультимодального перевезення вантажів у Кашгарі (КНР). Між

[518] The memorandum of understanding between the Secretariat of the Collective Security Treaty Organization and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization. URL: http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=46847

[519] Меморандум о взаимопонимании между Секретариатом ШОС и Секретариатом ОДКБ (05.20.2007). URL: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=112

[520] Haas de M. The Shanghai Cooperation Organisation's momentum towards a mature security alliance // South African Journal of Military Studies. 2011. Vol. 36. №1. P. 22.

[521] Blagov S. Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club. Вказ. пр.

іншим, обговорювалося питання взаємодопомоги у митних справах. Спеціальна робоча група отримала інструкції продовжувати роботу над створенням умов для гармонізації митниці, адміністративних і транспортних процедур і взаємного визнання митних документів, що слугувало цілям розвитку багатостороннього співробітництва у торговельно-економічній сфері[522].

Під час візиту Вень Цзябао в Москву 5-6 листопада 2007 р. було підписано Комюніке, яке передбачало ширше «стратегічне і політичне співробітництво» між КНР і РФ. Проте паралельно посилювалася їхня конкуренція за вплив у Центральній Азії. За аналізом С. Благова, Росія прагнула використовувати ШОС як механізм для регулювання енергетичного експорту центральноазійських держав. Московські аналітики вважали, що створення Енергетичного клубу мало попередити можливе зіткнення РФ з КНР за енергетичні ресурси Центральної Азії у зв'язку з тим, що останніми роками китайські компанії суттєво посилили свої позиції в цій сфері. Було важливо, щоб ці відносини розвивались у взаємовигідному напрямку, а не переросли у жорстке суперництво, шкідливе для обох держав. Тим більше, що в нього могли втрутитися США[523].

Суперечності між КНР і Росією гостро виявилися влітку 2008 р. Ніхто з членів ШОС не підтримав війну Росії в Грузії у серпні цього року. Тим більше, вона співпала з олімпіадою в Пекіні. Проте у Душанбінській декларації Ради глав держав ШОС від 28 серпня факт визнання Москвою незалежності Абхазії і Південної Осетії ігнорувався. Позиція сторін була висловлена стисло, з акцентом на потребі міжнародного обговорення цього питання[524].

За деякими оцінками, після саміту в Душанбе Росія остаточно почала розглядати ШОС як механізм поширення впливу КНР в Центральній Азії[525]. Після початку в 2008 р. глобальної фінансової кризи, яка мала суттєвий негативний вплив на економіки багатьох держав, включаючи Росію і суттєво

[522] Chronicle of Main Events of "Shanghai Five" and Shanghai Cooperation Organisation. Вказ. пр.
[523] Blagov Sergei. Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club. Вказ. пр.
[524] Душанбінська декларація країн-членів ШОС 上海合作组织成员国元首杜尚别宣言 Душанбе 28 серпня 2008 р. URL：http://www.gov.cn/jrzg/2008-08/28/content_1082152.htm
[525] Ван Япин 王雅平 Первое десятилетие ШОС 上海合作组织的初十年 2011. URL: http://chinese.carnegieendowment.org/experts/?fa=expert_view&expert_id=532

менший вплив на економіку КНР, позиції Китаю в Центральній Азії суттєво посилились.

У сфері безпеки погіршення ситуації в Афганістані примусило ШОС остаточно визнати збереження збройних сил очолюваної США коаліції в регіоні. Більше того, вона офіційно не розглядала «можливості фізичної присутності в Афганістані в складі будь-яких «антитерористичних чи антинаркотических сил», і обмежувалася заходами на територіях держав-учасниць[526].

На Спеціальній конференції ШОС, присвяченій ситуації в Афганістані (Москва, березень 2009 р.) було розроблено план дій ШОС стосовно Афганістану, який включав в себе проведення спільних операцій проти тероризму, торгівлі наркотиками, організованої злочинності та співпраці з Афганістаном у контексті безпеки держав-членів. На конференції був присутній представник держдепартаменту США П. Мун. Президенти Б. Обама і Д. Мєдведєв позитивно охарактеризували участь США в конференції та відзначили її «особливе значення» у Спільній заяві в липні 2009 р.[527]

Як зазначали китайські дослідники Чжан Сяохуей і Сяо Бінь, конференція по Афганістану й інші заходи ШОС у цьому напрямі мали лише координаційний характер і не могли призвести до реальних результатів[528]. Держави ШОС були зацікавлені в присутності військ НАТО в Афганістані. Їхнє виведеннями могло спричинити серйозні проблеми для держав, які мали з Афганістаном спільні кордони. Це фактично означало визнання нездатності ШОС самостійно вирішувати проблеми регіональної безпеки.

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи більш вираженим в діяльності ШОС став торговельно-економічний напрям. Основним питанням на саміті Ради глав держав в Єкатеринбургу в червні 2009 р. був пошук шляхів входу

---

[526] Афганистан – не источник угроз, а жертва обстоятельств и хаоса. Интервью Генерального секретаря ШОС Б. Нургалиева. 19 марта 2009 г. URL: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=176

[527] Boland J. Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? A Partner for the U.S. 21st Century Defense Initiative Policy Paper. Washington, 2011. P. 28.

[528] Чжан Сяохуей 张晓慧, Сяо Бінь 肖斌 ШОС крізь призму регіональної безпеки 地区安全主义视野中的上海合作組 // Дослідження Росії, Східної Європи та Центральної Азії 俄罗斯中亚东欧研究 2011, №4. С.66.

з кризи. Хоч на саміті були підписані нові угоди у сфері антитерористичної діяльності й створення механізму екстреного реагування у разі надзвичайних ситуацій, основна увага приділялась торговельно-економічному співробітництву. Ху Цзінтао повідомив про пакет заходів для стимулювання китайської економіки і заявив, що, незважаючи на потужну глобальну кризу, позитивні перспективи стосовно збереження стабільного і порівняно швидкого розвитку китайської економіки залишалися незмінними. Це мало важливе значення для економічного розвитку держав ШОС, регіональної і глобальної економіки. Голова КНР запропонував створити антикризовий фонд і надати державам-членам пільгові кредити у розмірі 10 млрд. дол. для підтримки їхніх економік[529].

У кулуарах саміту Ху Цзінтао провів зустрічі з президентами Киргизстану, Таджикистану, Узбекистану, а також присутніми прем'єр-міністрами Індії і Пакистану, президентом Ірану. Вони досягли важливого консенсусу щодо розвитку двосторонніх зв'язків і поглиблення взаємовигідного співробітництва[530]. Тобто Китай використовував платформу ШОС для розвитку зв'язків не лише на багатосторонньому, але й двосторонньому рівні.

Разом із самітом ШОС у Єкатеринбургу відбувся перший саміт БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай). У 2001 і 2005 рр. у доповідях аналітика банку «Голдман сакс» П. О'Нейла ці держави характеризувалися як «цеглини (bricks) світової економіки». До 2009 р. ситуація суттєво змінилася, проте в нових умовах, спричинених глобальною фінансовою кризою, ці держави-гіганти вирішили посилити свій міжнародний вплив. Саміт БРІК був ще одним форумом за участю КНР і Росії, цього разу на глобальному рівні, без участі західних держав. Вони стали щорічними. Одним з питань, які розглядалися на саміті, було реформування глобальних фінансових інституцій, які з часу формування у 1940-х рр. перебували під домінуванням західних держав[531].

---

[529] China to provide 10-billion-dollar loan to SCO members 2009-06-16. URL: ;Chinese president's three-nation tour successful: FM 2009-06-21. URL: ; SCO summit highlights joint efforts to tackle financial crisis. 2009-06-16. URL:

[530] Chinese president's three-nation tour successful. Вказ. пр.

[531] Gorodnia N. Major Features of the 21st Century International System from Ukraine's Perspective // Modern Geopolitics as a Challenge for International Security. Lviv-Olsztyn 2018. P.13-21.

Після цих самітів Ху Цзінтао прибув у Москву з триденним візитом. У Спільній заяві, підписаній в Москві 17 червня 2009 р.[532], повідомлялося про початок переговорів у енергетичній сфері на рівні віце-прем'єр міністрів, що свідчило про наміри узгодити найбільш гострі суперечності в Центральній Азії. Дві сторони високо оцінили механізми переговорів в енергетичній сфері й підписану міжурядову угоду про співробітництво у нафтовій сфері. Як зазначалось, усебічне співробітництво у сферах нафти, природного газу і ядерної енергетики підняло китайсько-російське стратегічне партнерство на новий рівень. Між іншим, констатувалася згода двох держав працювати з центральноазійськими державами як на двосторонньому рівні, так і в рамках ШОС для поглиблення співробітництва у різних сферах.

У Спільній заяві зазначалось, що Китай і Росія поділяють однакові або подібні погляди на глибинні причини поточної фінансової кризи, на реформу глобальної фінансової системи і міжнародних фінансових інституцій. Була сформульована вимога збільшити їхню квоту в МВФ, щоб мати більший вплив на його рішення[533]. Дві держави заявляли про взаємну підтримку «ключових інтересів (core interests) один одного.

Отже, не зважаючи на суттєві суперечності між КНР і РФ в Центральній Азії, їхні інтереси на глобальному рівні співпадали. В умовах послаблення західних держав під час глобальної фінансово-економічної кризи, відбулося зближення між КНР і Росією на грунті спільного інтересу в формуванні нового світового порядку, в якому кожна з цих держав суттєво посилила б свій міжнародний вплив.

Однією з тем щорічного саміту глав держав-членів ШОС у червні 2010 р. в Ташкенті була ситуація в Киргизстані, де внаслідок народних виступів у квітні відбулася вже друга після 2005 р. зміна влади. У схваленій на саміті Декларації

---

[532] Спільна Китайсько-російська заява про підсумки зустрічі на найвищому рівні у Москві 中俄元首莫斯科会晤联合声明 18 червня 2009 р. URL : http://www.gov.cn/ldhd/2009-06/18/content_1343301.htm

[533] China, Russia sign five-point joint statement. 18 June 2009. URL: https://web.archive.org/web/20090620111314/http://news.xinhuanet.com/english/2009-06/18/content_11558133.htm; Спільна Китайсько-російська заява про підсумки зустрічі на найвищому рівні у Москві 中俄元首莫斯科会晤联合声明 18 червня 2009 р. Там само.

зазначалося, що держави-члени ШОС виступають проти втручання у внутрішні справи Киргизької Республіки, за вирішення будь-яких суперечностей «політико-дипломатичними методами шляхом діалогу і переговорів»[534].

Того ж місяця розпочався міжнаціональний конфлікт в Ошській і Джелалабадській областях Киргизстану, унаслідок якого відбулося переміщення понад ста тисяч киргизьких узбеків в Узбекистан. Тож стали очевидними регіональні наслідки подій в Киргизстані. За деякими оцінками, пасивність ШОС стосовно ситуації в Киргизстані 2010 р. засвідчила інституційну слабкість цієї організації[535]. Китайські дослідники Чжан Сяохуей і Сяо Бінь відзначали, що ключовий «принцип невтручання» міг перешкоджати ефективності подальшого співробітництва в рамках ШОС по забезпеченню регіональному співробітництву і довгостроковому розвитку організації[536].

Проф. Чжао Хуашен відзначав чинники невизначеності в діяльності ШОС. По-перше, відсутність реальних успіхів в реалізації Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва і перспектив створення зони вільної торгівлі в регіоні до 2020 р. По-друге, відсутність у ШОС «єдиного наміченого шляху на довгострокову перспективу», а також символічне значення організації як «виразника коллективного ставлення», а не як згуртованої і активної структури, якої вона мала бути. По-третє, відсутність збалансованої структури політичних сил і недосконалий механізм передачі влади в Центральній Азії, що могло викликати значні політичні й соціальні потрясіння політичного курсу держав регіону[537].

Одним з чинників невизначеності ШОС, на думку Чжао Хуашена, було те, що Росія не полишала планів нової інтеграції в рамках СНГ, насторожено

---

[534] Декларація десятого засідання Ради глав держав-членів ШОС 上海合作组织成员国元首理事会第十次会议宣言 Ташкент. 11 червня 2010 р. URL : https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t708188.htm

[535] Cooley A. The Kyrgyz Crisis and the Political Logic… Вказ. пр. P. 4.

[536] Чжан Сяохуей 张晓慧, Сяо Бінь 肖斌 ШОС крізь призму регіональної безпеки 地区安全主义视野中的上海合作組 Вказ. пр. С.66.

[537] Чжао Хуашен 赵华胜 Можливості й обмеження Шанхайської організації співробітництва 上海合作組的可能性和限度 // Міжнародне спостереження. 2011, № 3. С.33.

ставилась до присутності в регіоні будь-якої іншої великої держави і, на відміну від КНР, не виступала безумовно за розвиток ШОС. Ці проблеми в ШОС були очевидними. Подібність чи відмінність позицій держав-учасниць по їх вирішенню вже в найближчий час могла привести ШОС як до трансформації в бік більш ефективної структури по забезпеченню безпеки, так і до подальшого розходження інтересів її засновників і втрати нами інтересу до співпраці в цьому форматі[538].

Сунь Чжуанчжи, генеральний секретар і науковець Дослідницького центру Шанхайської організації співробітництва Китайської академії соціальних наук, вказував, що з поглибленням співпраці з країнами Центральної Азії захист інтересів Китаю в цьому регіоні ставав все більш важливим. По-перше, розширення інвестицій Китаю в Центральну Азію могло призвести до розходження інтересів з великими державами, такими як США і Росія, а отже, ускладнити взаємодію у сфері безпеки в регіоні. По-друге, зростала важливість захисту інвестованих коштів і безпеки трубопроводів, що виходило за межі традиційної безпеки кордонів. По-третє, у Центральній Азії могли зійтися тероризм, сепаратизм, екстремізм і різні антикитайські сили, що завдасть значної шкоди інтересам Китаю. Крім узгодження інтересів з великими державами, автор пропонував надалі зміцнювати взаємну довіру з країнами Центральної Азії, розширювати співробітництво в галузі оборони, підтримувати національний імідж Китаю в регіоні, підвищувати вплив китайської культури[539].

У червні 2011 р. відбувся саміт ШОС в Астані, присвячений 10-річчю цієї організації. На ньому було визначено конкретні заходи по активізації діяльності організації на найближчу перспективу. Основним документом, прийнятим на саміті, була Астанінська декларація (від 15 червня 2011 р.). Вона визначала ШОС як організацію колективної безпеки (частина I)[540]. На саміті було затверджено

---

[538] Чжао Хуашен 赵华胜 ШОС як механізм російсько-китайських відносин. Вказ.пр. С. 40.

[539] Сунь Чжуанчжи 孙壮志 Актуальні проблеми та аналіз тенденцій безпеки в Центральній Азії 中亚地区安全的热点问题与走势分析// Вісник Сіньцзянського педагогічного університету 新疆师范大学学报 2011, Вип. 2, С.32-38. С.38

[540] Астанінська декларація десятиліття Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织十周年阿斯塔纳宣言 15 червня 2011 р.

першу стратегію ШОС по боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин, хоча відповідна угода про співробітництво була схвалена ще в 2004 р. За оцінкою М. Даниловича, вплив на це рішення мав розвиток ситуації в Афганістані. Проте співробітництво ШОС у цій сфері залишалося на декларативному рівні[541].

На наступному саміті ШОС, який відбувся в червні 2012 р. в Пекіні, Китай пообіцяв виділити додаткові ресурси на розвиток ШОС. Ху Цзінтао виступив з новими ініціативами, спрямованими на розвиток цієї організації, включаючи «перетворення ШОС на домашнє вогнище гармонії й добросусідства, надійний фактор для забезпечення безпеки і стабільності, рушійну силу економічного розвитку і ефективну платформу збільшення міжнародних зв'язків» [542]. Він запропонував створити Комітет добросусідства, дружби і співробітництва ШОС та заявив, що Китай додатково надасть державам-членам кредити на загальну суму 10 млрд дол. для підтримки їхніх економік і організує нові курси для підготовки 1500 фахівців з цих держав, а також продовж наступного десятиліття виділить урядову стипендію для 30 тис студентів, запросить 10 тис викладачів і студентів Інституту Конфуція на стажування в Китай[543].

За результатами саміту була підписана Декларація глав держав-членів про побудову регіону довгострокового миру і спільного процвітання[544].

Проте на цьому саміті знову виявилися серйозні суперечності між КНР і Росією. У виступі на засіданні Ради глав держав В. Путін знову заявив про

URL:https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/zt/dnzt/hjtcxshzzfh_2011/t831003.htm?fbclid=IwAR3lWVa3_726m-Hx1C6jc0O0W7RkD2wbldKPEJ4jIxI-2DB4jr8coR1A91Y

[541] Данилевич М. Вказ. пр. С. 49.

[542] Виступ Ху Цзіньтао на засіданні Ради глав держав-членів ШОС 胡锦涛在上合组织成员国元首理事会会议上讲话 07 червня 2012 р. URL : http://www.gov.cn/ldhd/2012-06/07/content_2155604.htm

[543] Достигнутые на пекинском саммите ШОС результаты можно резюмировать с помощью пяти "новых характеристик" (МИД КНР) 08.06.2012. URL: http://russian.people.com.cn/31521/7839961.html Китай решил предоставить другим государствам-членам ШОС еще 10 млрд дол. кредитов. 78.06.2012. URL: http://russian.people.com.cn/31521/7838819.html

[544] Декларація глав держав-членів Шанхайської організації співробітництва про побудову регіону довгострокового миру та спільного процвітання 上海合作组织成员国元首关于构建持久和平、共同繁荣地区的宣言 07 червня 2012 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cedk/chn/gnss/t939154.htm

необхідність розширення контактів ШОС з ЄврАзЕС і ОДКБ, що не відповідало інтересам КНР[545]. Китай натомість лобіював проекти Банку розвитку ШОС і Спеціального рахунку, створення зони вільної торгівлі в рамках ЩОС, які не підтримали Росія і Казахстан. Оскільки розмір вкладень у статутний капітал Банку ШОС мав відповідати номінальному ВВП кожної країни-учасниці, це означало домінування КНР в цій фінансовій інституції (номінальний ВВП КНР складав 80% спільного ВВП країн-учасниць ШОС). РФ запропонувала створити Банк розвитку ШОС на базі Євразійського банку розвитку ЄврАзЕС (створеного в 2006 р. в Алмати), що не відповідало інтересам КНР. Представники Китаю зазначали, що в ЄАБР входили Вірменія і Білорусія, які не були членами ШОС[546].

За коментарем директора Центру досліджень Східної Азії і ШОС МДІМО МЗС Росії А. Лукіна, створення Банку розвитку було можливим лише на паритетній основі, за умов, якщо частки капіталу в ньому Росії і Китаю будуть однакові (за моделлю бюджету ШОС)[547].

Принципи функціонування Спеціального рахунку також розглядалися в РФ інакше, ніж в Пекіні. З точки зору КНР, це мав бути аналог МВФ, але без обов'язкової умови повернення коштів, з точки зору РФ – фонд на умовах повернення фінансових ресурсів по мірі окупності спільних проектів. Рішення з цих питань не були прийняті й вони залишилися на стадії розробки.

Відмінність поглядів КНР і РФ на принципи функціонування Банку розвитку і Спеціального рахунку обумовили відсутність прогресу з цих питань. За коментарем заступника голови МЗС КНР Чен Гопіна, країни-члени вирішили «докладати зусилля» для зміцнення співробітництва в торговельно-економічній сфері, передусім у сферах фінансів, енергетики, телекомунікації й сільського

[545] Данилевич М. Вказ. пр. С.52.
[546] Михайлов А.Ю., Князева Е.О. Банк развития в структуре Шанхайской организации сотрудничества // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2015, №39 (324). С. 43.
[547] Лукин А.В. Шанхайская организация сотрудничества и российские интересы в Центральной Азии и Афганистане // Стратегия России в Центральной Азии и Шанхайская организация сотрудничества. Москва, 2012. С. 46.

господарства, формування транспортно-логістичних мереж і вивчення питання про створення Спеціального рахунку ШОС і Банку розвитку ШОС[548].

На прес конференції 7 червня Чен Гопін оцінив «віховий вплив» Пекінського саміту для майбутнього розвитку ШОС й узагальнив результати саміту п'ятьма «новими характеристиками»: «нова висота, нові сфери, новий прогрес, новий простір, нові вкладення». Серед досягнень саміту він, між іншим, назвав вироблення (вперше) стратегії розвитку ШОС, важливої для активізації її розвитку і посилення регіонального співробітництва. У сфері безпеки на тлі зростання нетрадиційних загроз безпеці регіону, поширення «неоінтервенціонізму» в міжнародних і регіональних справах, повторного відновлення діяльності «трьох сил зла» ШОС прийняла заходи по вдосконаленню механізму екстреного реагування на надзвичайні ситуації, по упередженню і спільній взаємодії кризовим явищам. Також ШОС «здобула новий простір для розширення зовнішніх зв'язків». Пекінський саміт надав Афганістану статус держави-спостерігача при ШОС, Туреччині – статус партнера по діалогу[549].

Певні підсумки діяльності ШОС до 2012 р. зробив міжнародний колектив авторів праці «Шахайська організація співробітництва і проблеми безпеки в Євразії» [550]. Вони дійшли висновку, що до 2012 р. ШОС сформувалась як регіональна організація колективної безпеки, в рамках якої було створено велику правову базу по боротьбі з новими викликами і загрозами безпеці транскордонного характеру. Проте під час створення цієї організації держави-члени слідували схемі, розробленій в рамках СНД, унаслідок чого ШОС скопіювала її недоліки: розпливчатість і не дотримання порядку прийняття рішень, невизначеність їхньої правової сили; зародковий стан співробітництва у сферах, не пов'язаних з підтримкою миру і безпеки тощо. Тож ефективність ШОС могла бути перевірена лише часом і залежала передусім від готовності держав-членів до реального співробітництва.

---

[548] Достигнутые на пекинском саммите ШОС результаты можно резюмировать.... Вказ. пр.
[549] Достигнутые на пекинском саммите ШОС результаты можно резюмировать ...**.** Вказ. пр.
[550] Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии. Вказ. пр.

Отже, ШОС сформувалася як регіональна організація колективної безпеки, яка мала сприяти співробітництву для протидії тероризму, сепаратизму, екстремізму, наркотрафіку й іншим загрозам транскордонного характеру. Мірою посилення регіонального впливу США в регіоні КНР і РФ використовували ШОС для протидії цьому. Поступово під впливом Китаю ШОС почала більшою мірою зосереджуватися на торговельно-економічному співробітництві, особливо в умовах глобальної фінансово-економічної кризи. Проте через відсутність консенсусу між КНР і РФ з низки питань торговельно-економічного і фінансового співробітництва в рамках ШОС, цей напрям співпраці продовжував зберігати форму двосторонніх зв'язків між державами-членами. Якщо спочатку інтереси КНР і РФ у ШОС в цілому співпадали, то з часом виявилися їхні різні підходи до розвитку співробітництва в рамках цієї організації, посилилася конкуренція за регіональний вплив. Їхні інтереси співпадали лише коли йшлося про формування нового світового порядку, в якому вони мали б суттєво більший вплив.

Таким чином, продовж досліджуваного десятиліття на тлі розвитку торговельно-економічних відносин і реалізації політики на основі інструментів «м'якої сили» відбулося суттєве зміцнення позицій КНР в Центральній Азії. На двосторонньому рівні уряд КНР надавав регіональним державам кредити, китайські компанії здійснювали інвестиції у сфери, які забезпечували потреби як країн-реципієнтів, так і самого Китаю. Реалізація інструментів «м'якої сили» здійснювалася також завдяки багатосторонньому діалогу в рамках ШОС. У цьому форматі відбувалися регулярні зустрічі представників КНР і держав Центральної Азії, включаючи щорічні зустрічі прем'єр-міністрів і саміти глав держав. Унаслідок цього економічний і політичний вплив КНР у державах регіону суттєво посилився, як і конкуренція з РФ за регіональний вплив.

Розділ IV. Зміни в політиці КНР в Центральній Азії у 2013-2017 рр.

4.1. Напрями і динаміка розвитку двостороннього співробітництва КНР з державами Центральної Азії

Новий етап у зовнішній політиці КНР, у тому числі в регіоні Центральна Азія, розпочався з приходом до влади нового «п'ятого покоління» китайських лідерів. На XVIII з'їзді КПК (2012 р.) новим Генеральним секретарем партії було обрано Сі Цзіньпіня, головою уряду став Лі Кецян, головою вищого законодавчого органу КНР – Чжан Децзян.

На відміну від попереднього «четвертого покоління», яке в переважній більшості було технократами, основну частину діячів цього покоління склали фахівці у сферах управління і фінансів, до числа яких входили також успішні підприємці. Більшість проходили процес становлення після смерті Мао, тобто вже в умовах китайських реформ і політики «відкритих дверей». Однією з особливостей цього покоління керівників КНР був досить високий рівень освіченості Його представники здобули освіту у престижних китайських університетах, частина з них мала наукові ступені. Зокрема, Сі Цзіньпін здобув ступінь доктора юридичних наук, Лі Кецян – доктора економічних наук[551].

Нове керівництво КНР зіштовхнулося з низкою складних проблем – внутрішніх і зовнішніх. Внутрішні проблеми стали наслідком попередніх двох десятиліть стрімкого економічного зростання країни, яке поряд з безсумнівним позитивом, спостерігалися й негативні процеси. Серед них: екологічні проблеми; посилення соціальної нерівності й напруги всередині суспільства; загострення етнічних суперечностей, уповільнення внаслідок світової кризи 2008-2009 рр. темпів зростання ВВП до 7-8 % на рік тощо. Вирішення цих проблем вимагало не лише проведення дієвих соціально-економічних реформ, а й нової зовнішньої політики, яка б відповідала тогочасним геополітичним викликам і рівню розвитку країни.

[551] МакГрегор Р. Партия: тайный мир коммунистических властителей Китая. Вказ. пр. С. 246.

З кінця 2012 р. керівництво КНР активізувало пошук нової моделі взаємовідносин із зовнішнім світом. На відміну від своїх попередників, які у зовнішній політиці дотримувалися настанов Ден Сяопіна, зокрема його гасла «Стриманість, стриманість і ще раз стриманість»[552], Сі Цзіньпін вже в перші місяці дав зрозуміти, що Китай більше не має наміру залишатися в стороні від важливих глобальних справ, навіть якщо вони напряму не стосуються країни. На його думку, теорія «мирного піднесення», на якій базувалася зовнішня політика Китаю, вже не відповідала рівню його розвитку, адже КНР на той час перетворилася в потужну геополітичну силу. Сі Цзіньпін проголосив, що настав час перетворення Китаю з країни, яка слідувала виробленим іншими країнами правилам поведінки, в державу, яка сама виробляє ці правила[553].

У листопаді 2012 р. Сі Цзіньпін запропонував нову концепцію, яка отримала назву «китайська мрія». Вона передбачала перетворення КНР у сильну і багату державу, вирішення проблеми бідності, потужне національне і культурне відродження, яке базувалося на давній китайській духовно–філософській традиції тощо[554]. Концепція «китайської мрії» увібрала в себе частину «мрії» Мао Цзедуна (побудова соціалізму), ідею «активізації Китаю» Ден Сяопіна і Цзян Цземіня, і концепцію «гармонійного суспільства» Ху Цзіньтао.

«Китайська мрія» надала зовнішній політиці КНР нового змісту, нового напрямку і нових форм, перетворилась у глобальну стратегію її зовнішньополітичного наступу. Її складовими були такі положення: 1. Китай протягом століть зазнавав «принижень» з боку Великої Британії, Росії, Франції, Японії, а потім СРСР і США (анексія територій, пограбування, грубе порушення національних інтересів); 2) Китай завжди був мирною державою, приєднання не ханьських народів було здійснено з їхньої власної волі; крім того, ці народи отримали допомогу, яка сприяла їхньому розвитку; 3) США – це конкурент

[552] Седнєв В.В. Еволюція зовнішньої політики КНР у 80-90-х рр. Вказ. пр. С.240.
[553] Первая зарубежная поездка, продолжающая начатое и имеющая далеко идущие значение. URL.: http://www/ fmprc.gov.cn/ rus
[554] Тлумачення «Китайська мрія» 解读“中国梦” 19 серпня 2013 р. URL : https://www.mfa.gov.cn/ce/cgcal//chn/lgxw/t1067611.htm

Китаю; 4) Для подальшого зростання Китай гостро потребує різного роду ресурсів, за які з кожним роком відбувається усе більш жорстока боротьба, а отже, китайська армія має бути готова до захисту інтересів своєї країни в будь-якому регіоні світу; 5) Китай як носій давньої культури і володар ефективної економіки довів свою перевагу над іншими країнами, а значить Китай повинен стати світовим лідером і найпотужнішою країною[555].

Задля реалізації цієї концепції керівництво КНР на чолі з Сі Цзіньпінем зробило ставку на створення всіх необхідних культурно-духовних і ринково-економічних умов, які мали сприяти реалізації «китайської мрії» про відродження могутньої і багатої китайської держави й китайської нації[556].

У виступі в Московському інституті міжнародних відносин 24 березня 2013 р. Сі Цзіньпін говорив про «китайську мрію» і спротив гегемоністському втручанню у внутрішні справи інших держав, а також про взаємовигідну співпрацю як основний шлях розвитку, запропонував «побудувати спільноту зі спільним майбутнім для людства». Він зазначав, що Китай буде не тільки розвиватися сам, але й нестиме відповідальність за розвиток усього світу і робитиме внесок у цей розвиток, щоб створювати блага не тільки для народу Китаю, а й для народів усього світу[557].

Найбільш повно нова концепція «співтовариства спільної долі» була розкрита у виступі Сі Цзіньпіна в Нью-Йорку на 70-й Генасамблеї ООН 28 вересня 2015 р. Зокрема, він зазначав, що у сучасному світі всі країни взаємозалежні, тому вони мають спільне майбутнє. Попри свою могутність, Китай ніколи не буде прагнути до світової гегемонії й експансії, не буде претендувати на зони впливу. Сі Цзіньпін закликав створити міжнародні відносини нового типу,

---

[555] Аудит зовнішньої політики: Україна – Китай. Дискусійна записка. К., 2016. С. 10-11.

[556] Xi Pledges «Great renewal of Chinese nation». November 29, 2012. URL: http://news.xinhuanet.com/english/china/ 2012-11/29/c_132008231.htm

[557] Виступ глава Сі Цзіньпіна в Московському інституті міжнародних відносин 国家主席习近平在莫斯科国际关系学院的演讲 24 березня 2013 р. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-03/24/content_2360829.htm

серцевиною яких буде співробітництво обопільного зиску і спільної долі, і виділив п’ять ключових принципів для успіху такої трансформації [558].

По-перше, партнерські відносини країн можливі тільки тоді, коли кожна держава буде ставитися до іншої як до рівної, постійно проводити консультації, прагнути до взаєморозуміння. Суверенітет і територіальна цілісність є недоторканими. Принцип суверенітету – це також невтручання у внутрішні справи, право всіх країн обирати свій суспільний лад і шлях розвитку, заперечення політики формування блоків і односторонніх дій.

По-друге, необхідно створити нову систему безпеки, основою якої буде справедливість, законність, спільні зусилля і колективний зиск, сформувати нові погляди щодо всезагальної, універсальної, спільної і стабільної безпеки та щодо недопущення війни. Подвійний шлях для цього полягає в тому, щоб урегульовувати спірні питання, але одночасно використати засоби примусу, аби ворожість перетворити на дружелюбність.

По-третє, світ має перейти до відкритого, інноваційного, інклюзивного, взаємовигідного розвитку. Добробут майбутнього неможливо будувати на хиткому фундаменті ринку, який не має моральних обмежень. Китай виступає за синергію між силою ринку і діями уряду, аби забезпечувати рівність та справедливість.

По-четверте, держави мають здійснювати міжцивілізаційний діалог. Різноманітність цивілізацій сприяє обміну, який веде до інтеграції, а інтеграція відкриває можливість для прогресу. Проте різноманітність можлива лише за умов обопільної поваги і толерантності, обміну найкращим і гармонійному співіснуванню.

По-п’яте, людство має побудувати екологічну цивілізацію, що передбачає зняття протиріччя між подальшою індустріалізацію і захистом природи[559].

---

[558] Виступ Сі Цзіньпіна на загальних дебатах 70-ї Генеральної Асамблеї ООН 习近平在第七十届联合国大会一般性辩论时的讲话 28 вересня 2015 р. URL:http://www.xinhuanet.com/world/2015-09/29/c_1116703645.htm

[559] Виступ Сі Цзіньпіна на загальних дебатах 70-ї Генеральної Асамблеї ООН. Вказ. пр.

У 2013 р. КНР виступила з ініціативою «Пояс і шлях» – безпрецедентним за масштабом планом розвитку транспортної інфраструктури на Євразійському континенті, для реалізації якої створив Азійський банк інфраструктурних інвестицій та інші міжнародні фінансові установи. Усе це свідчило про те, що Китай почав позиціонувати себе на зовнішньополітичній арені як «країна-центр»[560]. У офіційних китайських публікаціях зовнішньополітичний курс Сі Цзіньпіна часто характеризували як «дипломатія великої держави з китайською специфікою».

Формулювання «велика держава» визначало місце, яке Китай бачив для себе на світовій арені. При розкритті цього поняття китайські вчені зазвичай зазначали, що поведінка Китаю як великої держави мала три виміри – економічний, політичний і культурний. КНР не лише робила вирішальний внесок у зростання світової економіки, але й була готова брати на себе глобальну відповідальність, впливати на найважливіші тенденції світової політики. Як країна з глибокими культурними традиціями, КНР мала намір сприяти цивілізаційному діалогу і взаємозбагаченню культур. Подальше зростання впливу КНР у світі мало відбуватися не через посилення конфліктності й тим більше не через війни, а через розвиток діалогу і співпраці з іншими державами на принципах відкритості, інклюзивності й загального виграшу. Для досягнення цієї мети Китай встановлював дружні відносини з країнами в усьому світі, без урахування їхньої важливості і значущості. Єдиною умовою була послідовність і передбачуваність таких партнерських відносин, що заохочувалося Китаєм у формі економічних відносин, фінансування тих чи інших соціальних проектів тощо[561].

---

[560] Brady Anne-Marie. China's Foreign Propaganda Machine. October 26, 2015. URL: https://www.wilsoncenter.org/article/chinasforeignpropagan da-machine

[561] Дінь Бінг 丁冰 Ініціатива «Пояс і шлях» є важливою економічною основою для просування дипломатію великої держави з китайською специфікою "一带一路"是推进中国特色大国外交的重要经济基础 // Ідейно-теоретичний педагогічний журнал 思想理论教育导刊 2018, No.12. C.44; Ян Мінсін Ма 杨明星 Хуейфен 马会峰 Багатовимірна побудова дипломатичного іміджу великої країни з китайською специфікою 中国特色大国外交形象的多维构建 // Академічний журнал Чжунчжоу 中州学刊 2021, No.9. C. 167.

Дипломатія Сі Цзіньпіна символізувала зростання глобальних амбіцій Китаю, була ідеологією його перетворення з великої держави на сильну[562]. При цьому Китай все більше позиціонував себе як противагу Заходу[563]. МЗС КНР здійснювало значну роботу для пропаганди внеску Китаю у розвиток глобального управління. У офіційному дискурсі КНР утвердився термін «дипломатія Сі» (Сі ши вайцзяо). Діалог зі світом, посилення «дискурсивної сили» стали важливими напрямками китайської дипломатії.

У доповіді на XIX з'їзді Комуністичної партії КНР у жовтні 2017 р. голова Сі Цзіньпін у загальних рисах виклав пріоритетні завдання на майбутнє. Про «велике відродження китайської нації» в доповіді згадувалося 27 разів, а про «глобальне суспільство з єдиною долею» й ініціативу «Пояс і шлях» відповідно шість і п'ять раз. Ці три формулювання були закріплені в Статуті партії у вигляді поправок, прийнятих на з'їзді. Поняття «велика держава» у доповіді згадувалося сім раз, а про «відносини нового типу з великими державами» не йшлося взагалі. Натомість у доповіді двічі зустрічалося формулювання «міжнародні відносини нового типу». Як зазначалось, «велике відродження китайської нації» буде головним пріоритетом Пекіна до 2049 року, до столітнього ювілею створення КНР. До цього часу країна мала стати «сучасною могутньою соціалістичною державою». Сі Цзіньпін також заявив, що соціалізм з китайською специфікою вступив у нову епоху. Це означало, що китайська нація встала на ноги, стала жити кращим життям і перетворювалась на сильну і могутню[564]

---

[562] Тлумачення «Китайська мрія» 解读“中国梦” 19 серпня 2013 р. Вказ. пр.; Се Тао. Внешняя политика Китая по «Си Цзиньпину». URL：https://inosmi.ru/politic/20180124/241263620.html

[563] Виступ Сі Цзіньпіна на саміті бізнес-лідерів АТЕС 习近平在亚太经合组织工商领导人峰会上的演讲 8 жовтня 2012 р. URL：http://www.gov.cn/ldhd/2013-10/08/content_2501676.htm; Deepen Reform and Opening up and Work Together for a Better Asia Pacific. Address by H.E. Xi Jinping President of the People's Republic of China to the APEC CEO Summit. Sept. 10, 2013. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1088517.shtml

[564] Сі Цзіньпін: Завершити побудову помірно процвітаючого суспільства всебічно та здобути велику перемогу соціалізму з китайською специфікою в нову еру. Доповідь на XIX з'їзді КПК 习近平：决胜全面建成小康社会 夺取新时代中国特色社会主义伟大胜利 在中国共产党第十九次全国代表大会上的报告 18 жовтня 2017 р. URL：http://www.gov.cn/zhuanti/2017-10/27/content_5234876.htm

Китайська мрія про національне відродження поширювалась не лише на КНР. Йшлося про безпрецедентно масштабну концепцію для всього людства, яку не пропонувала жодна держава. Це була заявка Китаю на світове лідерство.

Міністр закордонних справ Китаю Ван Ї з цього приводу зазначав, що в епоху глобалізації країни мають якнайменше демонструвати силу і більше співпрацювати в умовах спільних загроз. Китай буде розширювати глобальну мережу партнерств. Як партнер, на якого можуть розраховувати всі сторони, він буде й надалі на рівних звертатися до усіх країн, незалежно від їхніх розміру, сили і добробуту, буде виступати за діалог і політичне врегулювання як за єдиний підхід до вирішення суперечок і протиріч[565] .

Політичні оглядачі відзначали, що жоден китайський лідер не здійснював стільки поїздок по світу за такий короткий період як Сі Цзіньпін. Так, у 2013-2017 рр. він здійснив 28 офіційні візити, відвідав п'ять континентів, 56 країн та штаб-квартир найбільших міжнародних і регіональних організацій, взяв участь у п'яти найбільших міжнародних зустрічах на вищому рівні: Четвертому саміті Наради зі взаємодії і заходів довіри в Азії (травень 2014 р.); Саміті Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (листопад 2014 р.); Саміті «Великої двадцятки» в Ханчжоу (вересень 2016 р.); Форумі міжнародного співробітництва «Пояс і шлях» (травень 2017 р.); Дев'ятому саміті БРІКС (вересень 2017 р.)[566]. 3 вересня 2015 р. 30 глав держав і урядів зібралися в Пекіні, щоб бути присутніми на військовому параді на честь 70-ти років перемоги над Японією у Другій світовій війні, що черговий раз підтверджувало суттєве зростання міжнародного авторитету КНР.

У зв’язку з новими зовнішньополітичними концепціями відбулися певні зміни в політиці КНР в Центральної Азії. З одного боку, як і раніше, політика КНР в цьому регіоні обумовлювалася передусім її економічними інтересами, особливо прагненням забезпечити енергетичну безпеку і використання транзитного

[565] В Китае призвали страны меньше демонстрировать силу и больше сотрудничать. URL: https://ria.ru/world/20180302/1515588724.html?inj=1

[566] Се Тао 谢涛 Китайська дипломатія з характеристиками Сі Цзіньпіна 习近平特色的中国外交政策 20 листопада 2017 р. URL: https://carnegieendowment.org/2017/11/20/zh-pub-75390

потенціалу регіону. Також вона була спрямована на підтримку стабільності і безпеки в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі, як найбільш нестабільному районі КНР.

Економічна політика КНР в Центральної Азії, як і раніше, базувалася на реалізації трьох цілей: отримати доступ до природних ресурсів регіональних держав, необхідних для економічного зростання КНР; створити надійні ринки для збуту своїх товарів; показати керівництву центральноазіатських країн, що Китай є відповідальним партнером, який ставить перед собою довгострокову мету.

З іншого боку, економічну політику КНР з країнами регіону з 2013 р. можна характеризувати як «усебічне співробітництво»[567]. У цей період Китай зробив ставку на кардинальне зміцнення позицій в економіці центрально-азійських країн за рахунок суттєвого збільшення обсягів торгівлі, інтенсифікації проектно-інвестиційної і фінансової діяльності, кредитування значущих для КНР галузей економік держав-партнерів. КНР запропонувала країнам регіону низку ініціатив щодо двосторонньої співпраці в енергетичній, логістичній, сировинній і безпековій сферах. Було значно збільшено інвестиції у розвиток транспортної інфраструктури регіону, що мало спростити логістику сполучення КНР з європейськими країнами[568].

У китайській зовнішньополітичний доктрині Центральна Азія розглядалася також як стратегічний тил КНР, а тому її основні принципи і політичні завдання були зумовлені потребами збереження лояльності країн регіону, унеможливлення контролю над ними з боку інших держав. Активна фінансова і економічна експансія Китаю в регіоні мала перетворити його на основного інвестора і торговельного партнера центрально-азійських держав, посилити свій геополітичний вплив у регіоні, щоб створити сприятливе для себе міжнародне

[567] Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії. Вказ. пр.
[568] Chiu Ch. Why China is the Best Country to Build your Startup in 2022. China Admissions. June 7, 2022. URL: https://www.china-admissions.com/blog/why -china-is-the-best-place-for-startups/

оточення[569]. Все це викликало не тільки інтенсифікацію зв'язків КНР з регіоном, але й посилення конкуренції, «нової великої гри» в Центральній Азії, де стикалися інтереси КНР, Росії, інших великих гравців.

З точки зору держав Центральної Азії, поряд з економічними інтересами, важливим компонентом їхнього зближення з Китаєм був позитивний імідж китайської моделі побудови «соціалізму з китайською специфікою». Ця модель викликала зацікавленість з боку їхніх еліт ефективністю, чіткими і зрозумілими перспективами подальшого розвитку. Окрім того, китайська модель розвитку була прикладом того, що економічний прогрес був можливим без політичних реформ і демократизації.

Сильними сторонами китайської економічної політики в Центральній Азії були гнучка взаємодія на двосторонній основі, наявні значні фінансові ресурси, а також спроможність Пекіна запропонувати широкий спектр напрямів для співробітництва. Реалізуючи свою економічну політику у регіоні, Пекін і китайський бізнес виявляли неабияку гнучкість, використовуючи на свою користь економічні проблеми партнерів. Відносна слабкість промисловості і ресурсний характер економік країн Центральної Азії створювали відповідне підґрунтя для розширеної економічної співпраці з Китаєм. При цьому китайська дипломатія постійно демонструвала невтручання в міжнародні та внутрішні конфлікти, закликала вирішувати всі суперечки виключно мирним шляхом.

У Центральній Азії, як і в інших регіонах світу, китайська сторона реалізовувала концепцію «посування від близького до далекого», тобто поступового просування власних інтересів. Найбільше ця політика проявилася на рівні двостороннього співробітництва КНР з кожною з країн Центральної Азії.

Відносини КНР з Казахстаном. Визначальною подією у двосторонніх відносинах Китаю і Казахстану був візит Сі Цзіньпіня в Астану у вересні 2013 р. У своїй промові в Університеті Назарбаєва китайський лідер запропонував нову програму взаємодії двох країн у рамках міжрегіонального співробітництва,

[569] Виступ Сі Цзіньпіна на святкуванні 100-річчя заснування Комуністичної партії Китаю 习近平：在庆祝中国共产党成立 100 周年大会上的讲话 1 липня 2021 р. URL : http://www.gov.cn/xinwen/2021-07/01/content_5621847.htm

розвитку спільної інфраструктури, спрощення торговельно-інвестиційної діяльності й зміцнення сфери грошового обігу[570]. Під час цього візиту між Казахстаном і КНР було підписано Спільну декларацію про подальше поглиблення відносин усебічного стратегічного партнерства.

У 2013 р. КНР надала Казахстану новий пільговий кредит на суму 3 млрд. дол. для модернізації енергетичної інфраструктури[571]. У свою чергу, китайська енергетична компанія CNPC отримала частку у важливому консорціумі Кашаган. Для CNPC це була значна економічна перемога, оскільки її перша спроба придбати активи консорціуму була заблокована у 2003 р. західними компаніями[572]. З метою збільшення обсягів транспортування енергоресурсів у 2013 р. Казахстан пришвидшив будівництво трубопроводу до КНР. На 2015 р. цей трубопровід транспортував на підприємства КНР вже 10,8 млн. т. сирої нафти[573].

У серпні 2015 р. КНР і Казахстан підписали Спільну декларацію про новий етап відносин усебічного стратегічного партнерства. У 2015 р. Н. Назарбаєв заявив на зустрічі з представниками промислових і фінансових кіл в Пекіні, що в ході консультацій з головою Сі Цзіньпінєм було підписано 25 проектних угод на загальну суму 23 млрд. дол.[574] У 2016 р. під час саміту G-20 у Ханчжоу (КНР) між Казахстаном і Китаєм було досягнуто домовленість про спільну реалізацію до 2020 р. 51 економічного проекту[575].

Згідно з даними китайської сторони, з січня до грудня 2017 р. обсяг торгівлі між Китаєм і Казахстаном склав 18 млрд. дол., що зріс на 37,4%, порівняно з тим же періодом минулого року. Експорт з Китаю в Казахстан (11,64 млрд дол.),

---

[570] Виступ Сі Цзіньпіня в Університеті Назарбаєва 习近平在纳扎尔巴耶夫大学的演讲 07 вересня 2013 р. URL: http://www.xinhuanet.com//politics/2013-09/08/c_117273079.htm

[571] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин... Вказ. пр. С. 40.

[572] Cooley A. Russia and China in Central Asia // Policy Brief. 2015. №26. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep08013

[573] Карсыбеков Е. Скромная доля Казахстана в нефтяном секторе Китая. URL: http://rus.azattyq.org/

[574] Казахстан і Китай підписали низку угод про співпрацю 哈萨克斯坦与中国签署一系列合作协议 02.09.2015 URL: https://bit.ly/3om1Agx

[575] Гончарук А. Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Вказ. пр. С. 16.

порівняно минулим роком, зріс на 40,4%, імпорт з Казахстану в КНР (6,36 млрд. дол.) – на 32,3%[576]

Важливу роль у налагоджені торговельних зв'язків і збільшенні ефективності транспортування товарів між Китаєм і Казахстаном відіграли спільні проекти побудови транзитних шляхів. Улітку 2016 р. вони прийняли спільний план, який визначив три пріоритетні сфери співробітництва: транспортна інфраструктура, торгівля і обробна промисловість. Перший пріоритет включав розробку кількох транспортних коридорів: Китай–Казахстан–Західна Азія; Китай–Казахстан–Росія–Західна Європа; Китай–Казахстан–Південний Кавказ / Туреччина–Європа. Крім того, передбачалась розробка логістичних терміналів у Китаї, Казахстані й інших країнах[577]. Більша частина казахстанської секції континентального коридору «Західна Європа–Західний Китай», який мав проходити через п'ять областей Казахстану (Актюбенська, Кизилординська, Південно-Казахстанська, Жамбильська і Алматинська), була реконструйована і відкрита наприкінці 2016 р.[578]

Станом на 2017 р. Китай став одним з найбільших інвесторів у транспортну інфраструктуру Казахстану в рамках ініціативи «Пояс і шлях». Було введено в дію кілька великих інфраструктурних проектів, включаючи китайсько-казахстанську базу логістичного співробітництва Ляньюньган, сухий порт «Хоргос–Донгдамен», порт Каспійський Актау, 900-кілометровий залізничний шлях Казахстан–Туркменістан–Іран і міжнародний транспортний коридор «Шанхайська дорога»[579].

---

[576] Когда всем хорошо – мир благополучен. URL: https://dknews.kz/in-the-newspaper/63762-kogda-vsem-khorosho-mir-blagopoluchen.html

[577] Про підписання Плану співробітництва між Урядом Республіки Казахстан та Урядом Китайської Народної Республіки щодо поєднання нової економічної політики «Нурлы жол» і будівництва «Економічного поясу Шовкового шляху» 中华人民共和国政府和哈萨克斯坦共和国政府关于“丝绸之路经济带”建设与“光明之路”新经济政策对接合作规划 24 жовтня 2016 р. URL： https://www.imsilkroad.com/news/p/39303.html; On the Signing of the Cooperation Plan for the Coupling of the New Economic Policy "Nurly Zhol" and the Construction of the "Silk Road Economic Belt" Between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China (Changes of August 31, 2016). URL: https://bit.ly/3eS3r9G

[578] Gussarova A., Aminjonov F., Khon Y. Вказ. пр. P. 35.

[579] Китай є найбільшим інвестором у транспортну інфраструктуру Казахстану 中国是哈萨克斯坦交通基础设施的最大投资国 26 листопада 2018. URL: https://bit.ly/ 3fjCWsK

Відповідно до плану співробітництва між Китаєм і Казахстаном, прийнятим у 2016 р., держави акцентували увагу на стимулюванні й оптимізації торгівлі, на збільшенні частки високотехнологічних продуктів і координації політики сертифікації. У сфері обробних галузей цей план зосереджений на створенні спільних підприємств у СЕЗ Казахстану: Хоргос – Східні ворота в Алматинській області та Національного промислового нафтохімічного технопарку в Атирауській області. Цей план також передбачав активну казахсько–китайську співпрацю в галузях біо- й інженерних технологій, енергетики, автомобілебудування, будівельних матеріалів і текстилю[580].

Стосовно енергетичної сфери Казахстану, то станом на 2013 р. вона була полем для конкуренції між китайськими і російськими компаніями. Зважаючи на це, Астана намагалася проводити мультивекторну політику. Так, розширення Каспійського трубопровідного консорціуму (КТК), де Росія мала 24% акцій, було здійснено Казахстаном в бік розширення співпраці з китайськими компаніями. Це розширення передбачало довгострокову перспективу. Зі збільшенням видобутку сирої нафти Казахстан розпочав реалізовувати проекти розширення трубопроводів в напрямку КНР: З цією метою в січні та квітні 2013 р. Казахстан підписав з КНР дві угоди щодо розширення нафтопроводів КТК[581]

Казахстан, зокрема Казатомпром, мав плани стосовно щодо постачання в КНР до 40% всього уранового палива, яке вироблялося в країні. У відповідь КНР обіцяла виділення великої кількості грантів і стипендій для казахських студентів, що могло стати міцною основою для розвитку співробітництва в масштабних нафтових та уранових проектах[582] У продовольчій сфері, згідно зі статистикою митниці Китаю, Казахстан був основним експортером КНР зернових культур, зокрема пшениці, борошна, пшеничної висівки, а також соєвих бобів.

З 2016 р., головним інструментом китайських інвестицій в економіку Казахстану вперше стали прямі інвестиції. Всього загальний об’єм китайських

[580] Kassenova N. China's Silk Road and Kazakhstan's Bright Path: Linking Dreams of Prosperity // Asia Policy. 2017, Is. 24. P.112.
[581] Omelicheva M., Du R. Kazakhstan's Multi-Vectorism and Sino-Russian Relations. Insight Turkey, 2018, Is. 4. P.104.
[582] Лукашина Т., Стародубцева К. Энергетическая безопасность КНР. Вказ. пр. С. 44.

інвестицій в економіку Казахстану склав 9,5 млрд. дол. або 60,3% всіх інвестицій КНР в центральноазіатський регіон[583]. У 2017 р. в Казахстані діяло близько 2 тис. підприємств, заснованих на китайському капіталі[584]. Загальний обсяг китайських інвестицій в ці підприємства на 2017 р. становив 15,6 млрд. дол[585]. Загалом, за підрахунками К. Сироєжкіна, загальний обсяг китайських інвестицій у економіку Казахстану на 2017 рр. становив 86,5 млрд. дол.

У Казахстані китайське керівництво приділяло особливу увагу реалізації геополітичних проектів[586], вело боротьбу за вплив у цій країні з РФ і США. Порівняно з іншими центральноазіатськими державами, Казахстан відрізнявся тим, що за період незалежності мав досягнення у внутрішній і зовнішній політиці, якими могли похвалитися небагато з пострадянських держав, спромігся вдало адаптуватися до сучасних, динамічних реалій, зберіг при цьому національну ідентичність[587]. Експерти відзначали роль президента Н. Назарбаєва, якому завжди вдавалося лавірувати між геополітичними гігантами, відстоюючи інтереси своєї країни.

Відносини КНР з Узбекистаном. Наступною країною Центральної Азії, відносинам з якою КНР приділяла особливу увагу, був Узбекистан.

Торговельно-економічне співробітництво між КНР і Узбекистаном суттєво активізувалося після підписання у 2013 р. двосторонньої угоди про дружбу та співробітництво. Ця угода передбачала також розширення торгово-економічного, фінансового й інвестиційного співробітництва, особливо в не сировинних і технологічному секторах, в науково-технічній, енергетичній, транспортній галузях, у сферах інформаційних технологій, сільського господарства,

583 Эксперт: Казахстан – пример стабильности в регионе. 13 декабря 2017 г. URL: http://24.kz/ru/news/social/item/210737-ekspert-kazakhstan-primer-stabilnosti-v-regione
584 Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. М., 2008. С. 45-48.
585 Kassenova N. China's Silk Road and Kazakhstan's Bright Path. Вказ. пр. P.114.
586 Чжан Нін 张宁 Аналіз торгівлі зерном між Китаєм та країнами Центральної Азії 中国与中亚国家的粮食贸易分析 // Журнал Євразійської економіки (欧亚经济杂志)，2019, Вип. 2, С. 14.
587 Эксперт: Казахстан – пример стабильности в регионе. Вказ. пр.

гуманітарній та інших сферах, а також реалізації спільних проектів у розвідці й розробці родовищ нафти, газу й урану, пошуку альтернативних джерел енергії[588] .

На 2016 р. товарооборот між двома країнами склав 3,2 млрд дол., що становило 17,5% всього обсягу товарообороту Узбекистану. Натомість торгівля з РФ, яка до цього була лідером, становила 17,3% товарообороту Узбекистану. КНР посіла першу позицію в торгівлі Узбекистану, РФ – другу, Казахстан (8,9%) – третє[589].

Основною продукцією, яку Узбекистан імпортував з Китаю, залишалася будівельна техніка (бульдозери, грейдери, скрепери тощо), сталеві вироби, електроприлади, двигуни, аудіо- і відеотехніка, аксесуари і деталі до них. Торгівля цими товарами покращувала диверсифікацію структури китайського експорту. Основною ж експортною продукцією Узбекистану до КНР залишалися газ, нафта, уран і бавовна. За обсягом узбецького експорту Китай посідав другу позицію. Однак, як показують статистичні дані, розширення цієї сфери відбувалось повільніше, ніж між Китаєм і Казахстаном.

З 2017 р. дві країни поглибили свою економічну співпрацю у сфері транспортних і туристичних послуг. Хоча, незважаючи на спільні заяви лідерів держав, не вдалося досягти вдосконалення структури торгівлі між Китаєм і Узбекистаном. Імпорт КНР з Узбекистану складали сировина й енергетична продукція, а на готову продукцію із цієї країни Китай вводив квоти. Сама ж економіка Узбекистану була орієнтована на експорт енергетичних ресурсів, а китайські підприємства в цій країні займались в основному переробкою бавовни, видобутком нафти і газу.

Важливим проектом узбецько–китайської енергетичної співпраці був газопровід «Китай – Центральна Азія», що проходив від Туркменістану через Узбекистан і Казахстан до Китаю. У 2012 р. в Узбекистані була відкрита Лінія С

---

[588] Договір між Республікою Узбекистан і Китайською Народною Республікою про дружбу і співробітництво 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国友好合作条约 Ташкент, 9 вересня 2013 р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531877013167.pdf

[589] Чекаленко Л. Реалізація концепції Економічного Шовкового шляху в Центральній Азії // Україна – Китай – 25 років співробітництва. Вказ. пр. С.165.

цього газопроводу. У 2013 р. прибуток від експорту природного газу Узбекистану до Китаю через цей трубопровід склав 963 млн. дол., тобто половину загальної суми експорту Узбекистану до цієї держави. Річний експорт природного газу з Узбекистану до Китаю зріс на 1713 %[590]

На відміну від угод між Китаєм і Казахстаном, зосереджених на розширенні інфраструктурних проектів і торгівлі, Програма розвитку відносин стратегічного партнерства між Китаєм і Узбекистаном на 2014-2017 рр. була зорієнтована на розвиток енергетичної сфери.[591] У цьому ж 2014 р. уряди КНР і Узбекистану підписали амбіційний п'ятирічний економічний план, у якому одним з провідних напрямів співпраці між двома країнами стала переробки уранових руд. На реалізацію цього плану, починаючи з 2014 р., одна з найбільших у КНР Гуандунська ядерно-енергетична корпорація почала проводити розробку родовищ урану в Центральних Кизилкумах, а саме в Навоійській області[592]. У результаті, на 2016 р. Узбекистан став другим великим експортером урану в Китай.

Досить активно розвивалась узбецько–китайська співпраця в інвестиційній сфері. Так, за офіційними даними, в 2013 р. в Узбекистані діяло понад 500 спільних підприємств, створених за участі китайського капіталу, а також представництва 70 компаній КНР[593], в 2017 р. в Узбекистані вже працювало понад 700 підприємств з китайськими інвестиціями, а загальний обсяг товарообігу між країнами, не враховуючи вартості послуг, складав 2,81 млрд. дол[594]. Сукупний обсяг китайських інвестицій в економіку Узбекистану на 2017 р., за даними

[590] In 2013 the Volume of Bilateral Trade Between China and Uzbekistan Exceeded $ 4.5 Billion for the First Time, Increasing by 57.6% per Year 2013 年中乌双边贸易额首次突破 45 亿美元，年均增长 57.6% URL: https://bit.ly/2RozQvE

[591] Чекаленко Л. Реалізація концепції Економічного Шовкового шляху в Центральній Азії. Вказ. пр. С. 165.

[592] Li Gang. International cooperation eases China's integration into global economy // China Today. 2016, № 5, Vol. 65. P.52-53.

[593] Изимов Р. Роль и место Узбекистана в центральноазиатской политике Китая / Central Asian Bureau for Analytical Reporting. 02.03.2016. URL: https://bit.ly/3hxbkTO

[594] Обсяг торгівлі між Узбекистаном та Китаєм становить 7,62 млрд доларів США у 2018 р. 2019 年乌中贸易额 76.2 亿美元 URL: https://bit.ly/33N9ZQA

Центру Євразійських досліджень Китайського інституту міжнародних проблем, складав понад 7 млрд дол. США[595].

У травні 2017 р. під час візиту президента Узбекистану Ш. Мірзійоєва до Китаю були підписані контракти на експорт до Китаю до кінця року природного газу (6 млрд куб. м.), а також урану, текстилю, шкіри і сільськогосподарської продукції.

Безпосередньо між Узбекистаном і Китаєм не було великої кількості масштабних інфраструктурних проектів, проте розбудова транзитних шляхів відбувалася доволі інтенсивно. Так, у 2016 р. було завершено будівництво електрифікованої залізниці «Ангрен-Пап» (Камчикський тунель), що з'єднала Ферганську долину з основною частиною Узбекистану, а також поєднана її з системою залізничних шляхів Китаю і Киргизстану. Раніше залізниця від Ташкента до Ферганської долини проходила територією Таджикистану, проте нову дорогу було прокладено винятково територією Узбекистану[596].

У 2016 р. було затверджено нову стратегію розвитку Узбекистану, в якій КНР відводилося особливе місце, як основному економічному партнеру країни. Особливо це стосується створення через територію Узбекистану північної гілки проекту «Пояс і шлях»[597]. Китаю було важливо залучити до ініціативи Узбекистан, оскільки він був центральною державою регіону. Для самого Узбекистану ця ініціатива відкривала дорогу до Перської затоки, що суттєво розширювало його торговельні шляхи[598]

Відносини КНР з Туркменістаном. Третьою за значимістю країною в політиці КНР в Центральній Азії в цей період був Туркменістан. Під час першого візиту до цієї країни голови КНР Сі Цзіньпіна у вересні 2013 р. дві сторони підняли відносини до рівня стратегічного партнерства[599]. У Спільній декларації про стратегічне партнерство зазначалось, що дві сторони домовились про створення механізму співпраці для забезпечення реалізації масштабних проектів

[595] Qoraboyev I. The Belt and Road Initiative. Вказ. пр.
[596] Обсяг торгівлі між Узбекистаном та Китаєм становить 7,62 млрд доларів. Вказ. пр.
[597] Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин. Вказ.пр. С. 42.
[598] Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии. Вказ.пр.
[599] Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану. Вказ. пр.

двосторонньої співпраці у сфері природного газу, таких як китайсько-туркменський газопровід[600]. Сі Цзіньпін відвідав м. Марей для участі в церемонії введення в експлуатацію газового родовища Фусін[601].

У 2013-2017 рр. вплив Китаю на Туркменістан був не такий помітний, як на країни, які межують з КНР. Втім ця країна була одним із основних економічних партнерів КНР. Китайсько-туркменський товарообіг у 2013-2016 рр. складав 7-10 млрд дол. Основою туркменського експорту до КНР був природний газ, завдяки якому сальдо торговельного балансу для Туркменістану було позитивним і коливалося від 4,3 до 7 млрд дол. щорічно[602]. У 2017 р. Китай став найбільшим імпортером туркменського газу[603].

На період 2013-2015 рр. газ з Туркменістану в КНР транспортувався по трьом гілкам, що дало можливість довести його обсяги до 40 млрд куб м на рік. У 2016 р. планувалося відкриття четвертої гілки, що уможливлювало збільшити обсяги до 65 млрд куб. м на рік[604]. Загалом, за 2013-2017 рр. на реалізацію цих енергетичних проектів Китай витратив 10 млрд дол., з них 8 млрд дол. – у формі кредитів Туркменістану[605].

З 2013 р. серед китайських компаній, які працювали в туркменському нафтогазовому секторі, найбільший вплив мала нафтова компанія SINOPEC. Співробітники цієї компанії займалися ремонтом і обслуговуванням свердловин на газових і нафтових родовищах Шатлик, Довлетабад, Готурдепе тощо.

На 8-му Міжнародному газовому конгресі, який відбувся в Туркменістані в травні 2017 р. його учасники заявили про необхідність нарощування потужностей транснаціонального Міжнародного газопроводу (МГП) Туркменістан-Китай,

---

600 Спільна декларація Китайської Народної Республіки та Туркменістану про встановлення стратегічного партнерства 中华人民共和国和土库曼斯坦关于建立战略合作伙伴关系的联合宣言 4 вересня 2013 р. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-09/04/content_2480874.htm

601. Статус-кво дипломатії між Китаєм і Туркменістаном. Вказ. пр.

602 Гончарук А. Суперництво Росії та Китаю за вплив …. Вказ. пр. С.14-15.

603 Цапко О. Суперництво між КНР і США щодо впливу .... Вказ. пр.

604 Си Цзиньпин. Туркменистан и КНР являются крупнейшими партнерами в газовой сфере. 13.05.2014. URL: http://neftegaz.ru/news/view/123874https://neftegaz.ru/news/politics/244350-s-tszinpin-turkmenistan-i-knr-yavlyayutsya-krupneyshimi-partnerami-v-gazovoy-sfere/

605 Panfilova V. Pekin vzyal Tsentral'nuyu Aziyu v gazovoe kol'tso. 14.03.2014. URL: http://www.ng.ru/cis/2014-03- 14/1_asia.html

названого «Великим шовковим газовим шляхом». На цьому заході зазначалося, що Туркменгаз вже відправив у «Великий Шовковий газовий шлях» з часу його запуску понад 110 млрд м3 природного газу. Загальна сума капіталовкладень в цей проект, в рамках якого були виконані сейсмічні дослідження території, пробурено 115 тестових і експлуатаційних свердловин, побудована необхідна виробнича, логістична та соціальна інфраструктура, до кінця 2017 р. склала майже 7 млрд. дол.[606].

Загальна потужність побудованих в Туркменістані газопереробних заводів становила 13 млрд куб м газу на рік. Крім цього, в 2017 р. планувалося виконати комплекс дослідницьких робіт, сейсмічних досліджень, аерозйомку для визначення оптимального маршруту майбутніх газопроводів, місць розміщення газокомпресорних станцій, і для оцінки впливу на навколишнє середовище. Станом на 2016 р. з експортованих Туркменістаном 48 млрд куб.м газу КНР отримала близько 30-35 млрд куб.м[607]

Загалом, на 2017 р. імпорт природного газу з Центральної Азії становив 40% усього експорту КНР. З них 80% постачалося з Туркменістану[608]. Китайські компанії домінували у туркменській економіці, потіснивши звідти росіян. КНР була єдиною країною, яку туркменське керівництво допустило до розробки родовищ на суходолі. Услід за інвестиціями в енергетику китайські компанії почали брати участь у фінансуванні проектів в інфраструктурному секторі.

У Туркменістані станом на 2017 р. працювало понад 30 заснованих на китайському капіталі підприємств[609], а загалом в країні було зареєстровано біля 70

---

606 Си Цзиньпин. Туркменистан и КНР являются крупнейшими партнерами в газовой сфере. Вказ. пр.

607 Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии. Вказ. пр. С. 37.

608 Лю Цянь 刘乾 Розкриття таємниці природного газу Туркменістану 揭晓土库曼斯坦天然气迷局 27 березня 2019. URL: https://ecep.ofweek.com/2019-03/ART-93010-8420-30315215.html

609 Китайсько-туркменські відносини 中国同土库曼斯坦的关系 URL: https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676980/sbgx_676984/

інвестиційних проектів на загальну суму 4 млрд. дол. і 2,3 млрд. юанів[610]. Майже 80% з них припадають на галузі паливно-енергетичного комплексу.

Проблема, однак, полягала в тому, що Китай, на який припадала левова частка туркменського газового експорту, здійснював оплату за нього шляхом погашення багатомільярдних кредитів, наданих Туркменістану в 2009 р. Така форма фінансових розрахунків і економічних відносин з Пекіном викликало в Ашгабата невдоволення, яке зростало на тлі падіння світових закупівельних цін на енергоносії. Туркменістан значною мірою виявився залежним від КНР, який є найбільшим покупцем його природного газу, адже експорт газу і нафти складає 85% його загального експорту. Відмова Росії купувати туркменський газ з січня 2016 р.[611] ще більше посилила залежність Туркменістану від Китаю.

З іншого боку, КНР ставала більш залежною від туркменського газу, що створювало для неї певні ризики. Так, взимку 2017 р. туркменський уряд попросив Пекін підвищити ціну на газ. Після негативної відповіді китайського уряду він різко скоротив експорт природного газу, що викликало серйозні проблеми з опаленням в деяких районах Китаю[612].

Відносини КНР з Таджикистаном. З 2013 р. розпочався новий етап співробітництва Китаю з Таджикистаном. 20 травня цього року керівники двох держав підписали спільну Декларацію про встановлення відносин стратегічного партнерства. Зазначена декларація заклала міжнародно-правові основи китайсько-таджицької співпраці. Загалом, між Таджикистаном і КНР на 2017 р. було підписано понад 200 міждержавних і міжурядових угод[613].

Зростаюча економіка Китаю була зацікавлена в отриманні таджицького алюмінію, бавовни, чорних металів, міді, золота тощо. У свою чергу, для Таджикистану важливою була допомога Китаю в реалізації ним низки стратегічних завдань в сфері будівництва комунікацій, енергетичних об'єктів, а

---

[610] Туркменистан и Китай довели обьем товарооборота до 10 млд. долларов. 10 февраля 2018 г.// СНГ сегодня. URL：https://sng.today › ashkhabad › print:page,1,6044-turk

[611] Гончарук А. Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Вказ.пр.

[612] Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану. Вказ. пр. С.193.

[613] Майтдинова Г. Таджикско–китайские отношения. Вказ. пр. С. 257.

також у створенні індустріально-аграрної економіки. Починаючи з 2013 р., коштом КНР проходила модернізація багатьох промислових об'єктів Таджикистану. Так, з 330 млн дол. прямих інвестицій, які були залучені в Таджикистан станом на 2017 р., близько 70-80% поступило із КНР[614]. Усього в країні діяло близько 200 китайських компаній і 70 підприємств за участі китайських капіталів, які реалізовували понад 50 інвестиційних проектів[615].

Успішно реалізувалися спільні проекти у золотодобувних підприємствах Таджикистану, зокрема «Зарафшан» і Гірничопромислова компанія Таджикистану і Китаю. Таджикистан також надавав китайській стороні в оренду значні площі своєї території. Так, китайська компанія «Чжунтай» орендувала 5 тис. га землі в Хатлонській області Таджикистану і вклала понад 20 млн дол. у розбудову інфраструктури для створення текстильно-промислового технопарку. За деякими підрахунками, реалізація цього проекту мала принести в бюджет Таджикистану понад 20 млн дол. Однак, з іншого боку, паралельно зростали борги Таджикистану перед КНР, які на 2017 р. складали близько 800 млн дол[616].

У 2013 р. розпочалася реалізація підписаної у червні 2012 р. між Китаєм і Таджикистаном угоди про будівництво ТЕЦ «Душанбе-2» та експлуатацію спільного цементного комбінату[617]. Поряд з цим, в листопаді 2016 р. була здана в експлуатацію друга черга таджицько-китайського текстильного комплексу. На церемонії здачі, яка проходила в Дангаринському районі Хатлонської області Таджикистану, був присутній президент країни Е. Рахмон. Виробнича потужність другої черги текстильного комплексу склала біля 15 тис. т промислового виробництва бавовняного волокна і 12 тис. т пряжі на рік[618]. Як зазначалося у ЗМІ, в цехах цього комплексу було встановлено найсучасніше технологічне обладнання для випуску продукції відомих компаній США, Італії, Німеччини і

---

614 Статистика иностранных инвестиций в 2017 г. URL: http investcom.tj/ru/invest/investisionale

615 Чоршанбиев П. Китай создает в таджикистане крупные предприятия с полным производственним циклом. 30 сентября 2018. URL: https://nevs.tj/ru

616 Чекаленко Л. Реалізація концепції Економічного Шовкового шляху. Вказ.пр. С. 165.

617 Шустов А. Китай усиливает позиции в Центральной Азии. 27.06.2012. URL: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1340792940

618 Китай и Таджикистан развивают добрососедство, дружбу 13.06.2017. URL: http://russian.news.cn

Китаю. Основними покупцями цієї продукції стали Росія, Китай, Туреччина, Білорусь, Киргизстан тощо. Станом на 2017 р. КНР брала участь у реалізації понад 50 інвестиційних проектів у Таджикистані[619].

У цей період китайські компанії також брали активну участь в реалізації комунікаційної стратегії Таджикистану. Завдяки їх зусиллям було модернізовано таджицький транспортний коридор Душанбе–Куляб–Хорог– Муграб–Кульма, який зв'язав східний і центральні райони країни з Сінцьзян-Уйгурським районом КНР. Крім того, китайські підрядники за рахунок кредитів, які вони отримали від банків КНР, відремонтували ділянку Душанбе–Вахдат–Дангара і звели тунелі «Озоді» і «Хатлон» [620] . Ремонт цих об'єктів значно покращив зв'язок між столицею Таджикистану і його густозаселеним півднем, а їхня вартість перевищила 155 млн. дол[621].

Поряд з цим, в серпні 2016 р. Китайська корпорація залізничних конструкцій ввела в експлуатацію залізничну ділянку Вахдат – Яван протяжністю 46 км і загальною вартістю 72 млн. дол[622]. Зазначена ділянка зв'язала Душанбе з Курган-Тюбе і тим самим значно полегшила перевозку між підприємствами, які входили до республіканського промислового комплексу з виробництва алюмінію.

Реалізовуючи свою економічну політику в Таджикистані, КНР також суттєво інвестує у прокладку електромереж. Так, корпорація ТВЕА змонтувала лінії електропередач «Південь-Північ» (50 кВ), Лолазор – Хатлон (220 кВ) і «Худжанд – Айні» (220 кВ), які об'єднали енергетичні системи центрального і північного Таджикистану [623] . Китай також розвиває з Таджикистаном авіасполучення та електронні комунікації. Здійснюються регулярні рейси в

[619] Китай готов инвестировать в крупные промпредприятия в Таджикистане 30 октября 2018 г. URL: https://tj.sputniknews.ru/trend/Tajikistan_China
[620] Майтдинова Г. Таджикско – китайские отношения... Вказ. пр. С. 255-264.
[621] Чоршанбиев П. Тоннель «Чормагзак» переименовали в «Хатлон», а тоннель «Шар-Шар»-«Озоди». 2014, 12 февраля. URL: http://nevs – tj/runevs/ton/
[622] Быть или не быть железной дороги Китай – Иран через Таджикистан. 30 января 2019 г. URL: https:tj.sputniknevs.ru/
[623] Таджикистан вернет Китаю кредит по ЛЭП «Рогун – Душанбе». URL: https://tj.sputniknews.ru/trend/Tajikistan_China

напрямку Душанбе–Урумчі і Душанбе–Пекін, які використовуються для перевезення пасажирів і товарів з обмеженим терміном придатності[624].

Основний інтерес китайський бізнес мав у сфері видобутку корисних копалин і перш за все дорогоцінних металів. Однак, Таджикистан не мав від цього ніякого зиску. Справа в тім, що Таджикистан був не в змозі розрахуватися по «дешевим» китайським кредитам, які він взяв у 1990-х рр. Станом на 2017 р. його борг перед КНР складав 1,2 млрд. дол. Щоб вийти з боргової ями таджицьке керівництво було змушене розраховуватися з китайськими кредиторами шляхом передачі їм на освоєння золоторудних покладів у «Верхньому Камарзі», «Тарорі», «Джилау», «Чоре» [625] . У 2013-2017 рр. основним виробником золота в Таджикистані було спільне таджицько-китайське підприємство «Зарафшон», 75% акцій якого належало китайській компанії Zijin Mining Group. На кінець 2017 р. на це підприємство доводилось 70% із рекордного обсягу 6,4 т видобутого в країні золота[626]. Майже все воно поступало на погашення таджицького боргу перед КНР.

Корпорації з КНР також займалися виробництвом срібла, вугілля, свинцю, цинку, міді (Зарнісорський гірничозбагачувальний комбінат), вели геологічну розвідку, в тому числі нафти і газу на півдні країни (ділянка Бохтар). Поряд з цим, підприємства КНР брали участь в модернізації таджицького алюмінієвого гіганта ТАЛКО, будували малі нафтопереробні заводи, орендували земельні ділянки для вирощування сільськогосподарської продукції[627].

У 2013-2017 рр. Китай створив в Таджикистані фактично нову галузь, пов’язану з виробництвом цементу. Його випуск зростав високим темпами і на кінець 2017 р. склав 3.5 млн т. Понад 80% цього об’єму забезпечували спільні

[624] Майтдинова Г. Таджикско – китайские отношения... Вказ. пр. С. 260.
[625] Таджикистан расплатился с Китаем золоторудным месторождением. 16 апреля.2018 URL: https://eadaily.com/ru/news/2018/04/16/tadzhikistan-rasplatilsya-s-kitaem-zolotorudnym-mestorozhdeniem
[626] Чоршинбиев П. Золотые слитки нацбанка Таджикистана за год подорожали на 6%. 26 марта 2019 г. URL: https://www.asiaplustj.info › economic › 20190326z
[627] Попов Д. Таджицко-китайские отношения на современном этапе: проблемы и перспективы. 1 октября 2019 г. URL: http://riss.ru/article/4689//

таджицько-китайські підприємства. Частина будівельних матеріалів експортувалася в Узбекистан, Афганістан і Киргизстан[628].

Отже, 2013-2017 рр. були періодом активізації таджицько-китайського економічного співробітництва. Однак, поряд з позитивними сторонами, воно мало й негативні наслідки, пов'язані з фінансовою залежністю Таджикистану від КНР.

Відносини КНР з Киргизстаном. У 2013-2014 рр. суттєво активізувалися двосторонні відносини між КНР і Киргизстаном. Правову основу для цього склали Декларація про стратегічне партнерство між двома країнами (2013 р.) і Декларація про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства (2014 р.) [629] . На переконання президента Киргизстану Е. Рахмона, такі домовленості з КНР, спрямовані проти сучасних загроз і викликів, сприятимуть зміцненню стабільності в регіоні, а також поглиблять двостороннє співробітництво[630].

Поряд з цим, у 2015 р. між Китаєм і Киргизькою Республікою була підписана Програма співробітництва на 2015-2020 рр.[631]. Загалом між обома країнами на 2017 р. було підписано більше 200 двосторонніх угод[632]. У результаті, за підсумками 2016-2017 рр. Китай зайняв перше місце в зовнішній торгівлі Киргизстану. На нього доводилося 30% його товарообігу, в той час, як частка киргизьких товарів в зовнішній торгівлі КНР становила лише 0,1%[633].

Основу киргизького експорту в КНР періоду 2013-2017 рр. становили: руди і концентрати дорогоцінних металів (30%); цигарки (17%); нафтопродукти (17%);

---

[628] Китай готов инвестировать в крупные промпредприятия в Таджикистане. Вказ. пр.

[629] Бабаян Д. Политика Китая в Центральной Азии, на Кавказе ив Северном Прикаспии в конце XX-начале XXI вв. Автореф. дис. … док. ист. наук. М., 2016. С. 9.

[630] Алмазбек Атамбаев: «Мы стоим на пороге новых совместных с Китаем и грандиозных для Кыргызстана проектов». Бишкек 11 сентября 2013 г. URL: http://www.e-cis.info/news.php?id=6538

[631] Китайсько-киргизстанська співпраця у різних галузях, рух уперед, а відносини двох країн виходять на новий рівень – Посол КНР у Киргизстані 专访：中吉各领域合作全面推进 两国关系将迈上新台阶—访中国驻吉尔吉斯斯坦大使杜德文 10 червня 2019 р. URL: http://www.gov.cn/xinwen/2019-06/10/content_5398995.htm

[632] Каримов Д. Киргизия и Китай подписали Декларацию об установлении всестороннего стратегического партнерства // Российская газета. М., 2018. №123 (7586). С.2.

[633] Черевык К. Стратегическое сотрудничество Кыргызской республіки и КНР: торгово-экономический аспект. URL: https://cyberleninka.ru › article › strategicheskoe-sotrud

дублена шкірі великої рогатої худоби і коней (9%); буре вугілля (4%); худоба (4%); бульдозери, екскаватори (3%) [634] . Стосовно імпорту, то Киргизстан імпортував з Китаю: перш за все, взуття (13%); різноманітні тканини (11%); телефони (7%); металеву кріпильну арматуру (4%); деталі для взуття і аксесуари (3%)[635].

Загальний об'єм товарообороту між Киргизстаном і КНР складав, за даними киргизької статистики, від 1,5 млрд. дол, за даними китайської – 5 млрд. дол[636]. 80% цього товарообігу припадало на Сіньцьзян–Уйгурський автономний район Китаю. Станом на 2017 р. Китай був ключовим партнером Киргизької Республіки. За темпами зростання китайсько-киргизький товарооборот перевищував темпи російсько-киргизького.

КНР була зацікавлена у низці промислових проектів в Киргизстані. Так, у 2016 р. киргизький уряд відмовився від послуг російської фірми «РусГидро» для будівництва Верхньонаринської ГЕС і Камбаратинської ГЕС-1 на користь китайських компаній. Китай розглядав киргизьку пропозицію як успішний крок для досягнення позитивних результатів у вирішенні енергетичних проблем.

Китайська сторона також була зацікавлена в імпорті сільськогосподарських продуктів тваринного походження (зокрема молока), тому розпочала будівництво великого агропромислового комплексу у Чуйській області Киргизії площею 4,6 кв км під назвою «Зірка Азії». Він мав забезпечувати КНР органічною продукцією[637].

В цей період КНР також інвестував 2 млрд дол. у будівництво 225-кілометрового трубопроводу по території Ошської області Киргизстану[638].

Станом на 2017 р., за даними Міністерства фінансів Киргизької республіки, китайські інвестиції в економіку країни становили 2 млд. дол., що складало

---

[634] Тазабеков Т. Киргизско – китайское экономическое сотрудничество в рамках дипломатии Великого Шелкового Пути // Реформа. 2002, №2. С. 14.
[635] Черевык К. Стратегическое сотрудничество Кыргызской республіки и КНР. Вказ.пр. С.416.
[636] Киргизия и Казахстан: китайские обьятия все более тяжелы. 4 февраля 2018. URL: https://www.ritmeurasia.org/news--2018-02-04--kirgizija-i-kazahstan-kitajskie-objatija-vse-bolee-tjazhely-34778.
[637] Гончарук А. Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Вказ. пр. С.17.
[638] Тазабеков Т. Киргизско – китайское экономическое сотрудничество.... Вказ. пр. С. 20.

близько 30% всіх інвестицій в цю країну[639]. КНР в основному інвестувала в сферу геологорозвідку і гірничодобувну промисловість. Передусім слід відзначити інвестиційну активність китайських компаній у розробці біля 10 середніх за розмірами родовищ золота, на яких виготовляли золотий концентрат, який потім експортували в Китай для виробництва чистого золота. Другою важливою сферою було виробництво нафтопродуктів. З цією метою китайські компанії в 2016 і 2017 рр. побудували в північній частині Киргизстану біля м. Бішкек два нафтопереробні заводи.

Серед найбільш значимих спільних проектів двох країн в 2013-2017 рр.: розвиток транспортної інфраструктури Киргизстану, зокрема ремонт і будівництво автодоріг, розвиток вуличної мережі Бішкеку; розвиток енергетичної системи, а саме газопроводу Киргизстан – Китай, будівництво та модернізація ліній електропостачання, модернізація в Бішкеку ТЕЦ [640]; проекти у сфері гідроенергетики [641]. Щодо інших галузей киргизької економіки, то об'єм китайських інвестицій в них незначний. Так, згідно з офіційними статистичними даними Киргизької Республіки, в країні немає крупних китайських інвестицій в сільське господарство, роздрібну торгівлю, виробництво будівельних матеріалів, харчову промисловість[642]. Залишалася незначною також торгівля послугами.

3-18 жовтня 2016 р. китайські й киргизькі прикордонники провели спільні операції по декількох напрямках: відбиття традиційних і нетрадиційних загроз, посилення правоохоронної роботи, проведення прикордонних патрулювань для організації безпеки кордонів двох держав, підвищення боєздатності в ході реагування на загрозу прикордонній безпеці.

Серед основних проблем киргизько-китайської двосторонньої співпраці були антикитайські настрої у Киргизстані, які значно посилилися з 2015-2016 рр. Їх пов'язували з дедалі більшим посиленням економічної присутності КНР в

[639] Киргизия и Казахстан: китайские обьятия все более тяжелы. Вказ. пр..
[640] Могилевский Р. Кыргызстан и Инициатива пояса и пути. Доклад № 50. Бишкек: Университет Центральной Азии. 2019. С.8-13. URL: https://www.ucentralasia.org › media › uca-ippa.
[641] Тазабеков Т. Киргизско – китайское экономическое сотрудничество… Вказ.пр. С.16.
[642] Внешняя торговля КР с Китаем в январе-декабре 2017 года. URL: http:// www/ curasioncommission/org.ru/act/trade/cart/monitoring/Documents/Ohzor3/

країні. Зокрема, особливе занепокоєння викликав той факт, що китайський експорт в Киргизстан більш як в 10 разів перевищував імпорт, що призводило до вимивання з країни ресурсів і перетворювало її у ринок збуту китайських товарів невисокої якості. Незадоволення також викликала інвестиційно – кредитна політика КНР. Так, на більшості підприємств, які були створені за рахунок китайських інвестицій, працювали виключно представники китайці. Тим самим КНР вирішувала, в першу чергу, проблему зайнятості своїх громадян. Окрім того, більша частина обладнання і матеріалів імпортувалися з КНР, туди ж здійснювався вивіз основних фінансових ресурсів. Киргизстану виплачувалася лише незначна частина зароблених цими підприємствами коштів, як плата за землекористування і транзит китайських товарів.

Активізація торговельної і кредитно–інвестиційної діяльності КНР в 2013-2017 рр. спричинила ще більшу фінансову залежність Киргизстану. У 2017 р. борг Киргизстану КНР збільшився до 1,7 млд. дол., що становило 42% всього зовнішнього боргу країни або 24% її валового внутрішнього продукту[643].

Поряд з цим, серйозною проблемою була часта зміна правлячих еліт в Киргизстані, що, на думку китайського керівництва, значно ускладнювало реалізацію довгострокових економічних проектів. Авторитарні політичні режими в державах Центральної Азії були для китайської сторони більш стабільними і більш прогнозованими, що полегшувало співпрацю з ними.

Загалом, у 2013-2017 рр. Китай був найбільшим у світі експортером (2,09 трлн дол. у 2016 р., за даними Головного митного управління КНР)[644], найбільш динамічнішим у світі споживчим ринком і основним джерелом інвестицій, а також найбільшим торговельним партнером понад 130 країн світу. Китай був головним імпортером нафти і газу з Центральної Азії і найбільшим кредитором цих країн. Станом на 2016 р. Китай надав їм кредитів на близько 30 млрд дол. Зокрема, Казахстану – понад 13,5 млрд дол., Туркменістану – понад 12,4 млрд

[643] Киргизия и Казахстан: китайские обьятия все более тяжелы. Вказ. пр.
[644] China-EU – international trade in goods statistics. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics

дол., Узбекистану – понад 2,2 млрд дол., Таджикистану – понад 1,7 млрд дол. і Киргизстану – понад 1,1 млрд.

Кредити КНР мали пільговий характер: відсоткова ставка 1,5-3% з пільговим терміном до 20 років[645]. Вони допомагали створювати інфраструктуру з Центральною Азією, оскільки в радянські часи цей регіон був ізольований від транспортної системи КНР. Пекін концентрував зусилля на створенні і реконструкції об'єктів (логістичних центрів, автомагістралей і залізниць), які мали дозволити нарощувати товарообмін з регіоном. Водночас кредити КНР освоювалися китайськими компаніями, були напряму пов'язані із залученням китайського устаткування і китайської робочої сили; вони спрямовувалися виключно на реалізацію тих проектів (переважно сировинних й інфраструктурних), в яких був зацікавлений Китай. Ці кредити мали неоднозначний вплив на економіки держав Центральної Азії. З одного боку, вони дозволяли створювати інфраструктуру, критично важливу для успішного економічного розвитку цих держав. З іншого боку, призводили до залежності найбідніших держав від КНР на рівні боржник-кредитор.

Таким чином, після змін в керівництві КНР, прийняття нових зовнішньополітичних концепцій і нових ініціатив суттєво активізувалася політика КНР в Центральної Азії. Новим явищем цього періоду було суттєве збільшення інвестицій КНР на інфраструктурні проекти в регіональних державах у контексті реалізації ініціативи «Пояс і шлях». Суттєво посилилась двостороння торговельно-економічна співпраця КНР з регіональними державами. Паралельно відбулося подальше посилення політичного впливу КНР в цих державах, залежність найбідніших держав регіону від Китаю суттєво зросла.

4.2. Співпраця КНР з державами центральноазіатського регіону на багатосторонньому рівні

[645] Цапко О.М. Місце провідних країн Азії у трансформаційних процесах.... Вказ. пр. С. 435.

Великого значення у своїй політиці в Центральній Азії керівництво КНР надавало багатосторонній співпраці. Вона була більш багатоаспектною, ніж двостороння, і охоплювала, поряд з питаннями економічного співробітництва, великий спектр безпекових і гуманітарних питань. Таку багатоаспектну політику КНР в 2013-2017 рр. здійснювала через Шанхайську організацію співробітництва та ініційований в 2013 р. масштабний проект «Пояс і шлях».

Станом на 2013 р. Китай був світовим лідером останніх тридцяти років за темпами зростання промислового і фінансового потенціалу, другою економікою світу, найбільшим світовим експортером, кредитором, споживачем сировинних ресурсів, а також державою з найбільшими у світі населенням, армією і золотовалютними резервами. З цього року лідери «п'ятого покоління» КНР змінили своє ставлення до ШОС. Вони почали використовувати це інтеграційне об'єднання не лише для досягнення свого економічного домінування в Центральній Азії, але також як інструмент для реалізації своїх амбіцій нового світового лідера, який просував формування нового світового порядку.

З цього приводу прем'єр Державної ради КНР Лі Кецян у своєму виступі на Всесвітньому економічному форумі 22 січня 2015 р. зазначав, що в сучасному світі панує повна невизначеність, тож необхідно розглянути нові підходи до оцінки світової глобальної ситуації, яка склалася». За його словами, Китай активно виступав за забезпечення миру і стабільності на планеті, за збереження ефективного світового порядку, за гармонічне співіснування різноманітних світових культур, а також за «взаємну повагу і толерантне ставлення до представників різних культур, релігій і народів»[646]. Як бачимо зі змісту цього виступу, КНР пропонував нові моральні засади майбутнього світового устрою і світової політики.

На зміну зовнішньополітичної доктрини КНР щодо країн центральноазіатського регіону у 2013 – 2017 рр. вплинула низка міжнародних і внутрішніх процесів, серед яких відзначаємо зростання могутності КНР, що

[646] Ли Кецян выступил с речью на Всемирном экономическом форуме. 22.января.2015 г URL: http://russian. nevs.cn./china2015-01/22

призвело до загострення її відносин з Росією і США, політична нестабільність в Афганістані, Пакистані, країнах Близького Сходу і окремих країнах Південно–Східної Азії, діяльність міжнародних терористичних організацій, глобальні екологічні проблеми всередині країни, стрімке зростання населення КНР.

Знаковими віхами в процесі функціонування ШОС залишалися щорічні саміти її лідерів. На засіданні Ради глав держав-членів ШОС в Бішкеку 13 вересня 2013 р., на якому було прийнято Бішкекську декларацію глав держав членів ШОС. У цій Декларації зазначається, що країни – члени ШОС виступають за побудову міжнародних відносин нового типу, основаних на принципах і нормах міжнародного права, перш за все взаємної поваги, справедливості, рівності, взаємовигідного співробітництва, а також формування спільного бачення ідеї створення спільноти єдиної людської долі.

На цьому ж засіданні було затверджено План дій на 2013-2017 рр., який стосувався реалізації положень Договору про довгострокове добросусідство, дружбу і співробітництво держав – членів ШОС, а також підписана угода про науково-технічне співробітництво. Згідно з Планом дій, передбачалося проведення 35 заходів, 30 з яких – в Таджикистані, який в тому році головував у ШОС. Усі вони стосувалися переважно безпекових питань. Найважливішим з них було проведення в 2014 р. антитерористичного навчання силових структур країн – членів ШОС.

На розширеному засіданні Ради глав держав – членів ШОС, яке проходило в Душанбе 12 вересня 2014 р. було прийнято чотири важливі рішення, які стосувалися подальшої діяльності ШОС. У першу чергу, це стосувалося питання розширення ШОС за рахунок прийняття до організації Індії і Пакистану.

З цією метою лідери держав – членів ШОС прийняли Рішення №1 «Про типовий меморандум щодо обов’язків держав – заявників з метою отримання статусу країни-члена Шанхайської організації співробітництва». Три з семи статей цього документа стосуються політико-правових питань отримання статусу держави – члена ШОС. Інші статті стосувалися вирішення різного роду фінансових питань при вступі в ШОС.

Рішення №2 «Про затвердження Порядку надання статусу держав – членів Шанхайської організації співробітництва» встановлювало юридичні, фінансові і адміністративні процедури прийому нових членів в Шанхайську організацію співробітництва, з урахуванням відповідних положень засадничих документів ШОС. Ці два документи, прийняті на Душанбінському саміті глав держав – членів ШОС сформували організаційно–правові засади процедури розширення ШОС і вступу до неї Індії і Пакистану.

Рішення 3 стосувалося проекту Стратегії розвитку Шанхайської організації співробітництва до 2025 року. Було доручено Раді міністрів закордонних справ організувати роботу по завершенню узгодженого проекту документу і внести його на розгляд чергового засідання Ради глав держав–членів ШОС.

Рішення 4 стосувалося проведення в 2015 р. в країнах – членах ШОС заходів по святкуванню 70-річчя Перемоги у Другій світовій війні[647].

На період 2013-2017 рр. участь в діяльності ШОС вже не в повній мірі відповідало зовнішньополітичним пріоритетам КНР. Якщо на початку 2000-х рр. китайські дослідники оцінювали процес створення ШОС і участь КНР в ньому як найбільш успішний результат багатосторонньої дипломатії КНР[648], то згодом оцінки діяльності цієї організації стали більш критичними. Китайські вчені писали про неефективність торговельно-економічного співробітництва в рамках ШОС. Чжао Хуашен, розмірковуючи про недостатню ефективність ШОС вважав, що економічне співробітництво як головний напрямок розвитку ШОС буде непродуктивним. Він прогнозував, що найближчим часом в рамках ШОС буде сформовано сили швидкого реагування, які зможуть повністю забезпечити безпеку в Центральній Азії»[649], чого намагався уникнути Китай.

---

[647] Холикназар Х. Значение года председательства Республики Таджикистан в ШОС для дальнейшего развития этой организации. URL: https://cyberleninka.ru › article › znachenie-goda-preds; Алимов Р. Шанхайская организация сотрудничества: становление, развитие,. перспективы. М., 2017. С. 40.

[648] Цзян І. 姜毅 Китайська багатостороння дипломатія і ШОС. Вказ. пр. С. 46.

[649] Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу... Вказ. пр.

Авторитетний китайський дослідник Сунь Чжунчжи визначив чотири актуальні проблеми, з якими зіштовхнулася ШОС у своїй діяльності[650].

По-перше, штучні перешкоди в сферах економічних, торгових і міжлюдських обмінів між державами-членами ШОС, а також наявність спірних територій, які загалом негативно впливають на співробітництво між країнами – членами ШОС на багатосторонньому рівні.

По-друге, відмінності в цілях регіонального співробітництва між Китаєм і Росією. Зокрема, дві держави відомі як «двійники» розвитку ШОС, але з іншого боку, вони мають різні пріоритети у виборі шляхів регіонального співробітництва і цілей розвитку, а в Центральній Азії навіть існує певна конкуренція між ними. Деякі російські вчені вважали, що масштабні інвестиції Китаю знищили монополію Росії на регіональні транспортні перевезення, енергію й інші ресурси. Росія була також стурбована багатостороннім економічним співробітництвом у рамках ШОС і впливом цієї організації на процес співпраці очолюваного нею Євразійського економічного союзу.

По-третє, розвиток ШОС як механізму багатосторонньої співпраці залежав від змін у регіональному середовищі; геополітична інфільтрація деяких зовнішніх сил впливала на згуртованість ШОС. По-четверте, робочий механізм ШОС потребував суттєвого удосконалення. Так, зустрічей, ініційованих ШОС, багато, але робочих механізмів мало, особливо через фінансові та кадрові обмеження, невисоку ефективність роботи її постійно діючих інститутів.

Російська дослідниця М. Дмитрієва у своїй праці називала основною проблемою ШОС нерівномірність розвитку її учасників. Росія і Китай як два лідери яскраво вирізнялися серед шести держав-учасниць. Їхнє домінування в регіоні ставило під сумнів сприятливі перспективи розвитку ШОС. Москва і Пекін дотримуються різних поглядів з приводу подальшого шляху розвитку Організації. Для Росії на першому плані були питання безпеки, а Китай прагнув

[650] Сунь Чжуанчжи 孙壮志 ШОС і багатобічна дипломатія Китаю в нову еру 上海合作组织与新时代中国多边外交 // Світова економіка та політика 世界经济与政治 2021, II. С. 6.

зробити пріоритетним економічне співробітництво[651]. В іншій своїй праці дослідниця вказувала, що «ШОС є одним з інструментів підвищення ролі Росії в Центральній Азії»[652]

І. Фадєєва, оцінюючи можливі перспективи подальшого розвитку ШОС, зазначала, що основним завданням ШОС мало стати забезпечення національних інтересів всіх країн-членів. Проте в рамках ШОС була відсутня багатостороння взаємодія, яка має свої об'єктивні, передусім політичні причини. Кожна сторона, насамперед Росія і Китай, намагалися реалізувати свої інтереси, не завжди враховуючи інтереси партнерів по Організації[653].

Якщо на початку діяльності ШОС держави-учасниці ставили завдання розвитку співпраці для вирішення цілого комплексу економічних, соціальних, безпекових і гуманітарних питань, то в 2013-2017 рр. ця діяльність поступово зсунулася здебільшого до питань безпекових[654].

Поряд з цим, на зміну ставлення китайського керівництва до ШОС також вплинуло загострення відносин між КНР і Росією через посилення впливу першої в Центральній Азії, яка тривалий час вважалася сферою інтересів РФ.

Крім того, після початку в 2014 р. російської агресії проти України, деякі центральноазіатські країни-члени ШОС, зокрема Казахстан, намагалися максимально дистанціюватись від російського впливу і натомість посилювати двохсторонню співпрацю з КНР.

Незважаючи на зазначене, КНР і надалі продовжувала співпрацювати у безпековій сфері з країнами ШОС. Так, на черговому саміті ШОС, який проходив у м. Уфа 10 липня 2015 р., була прийнята нова Стратегія розвитку ШОС до 2025 р.. Учасники саміту зазначали, що в світі дедалі більше зростали глобальні виклики і загрози, виникали нові регіональні конфлікти, які призводили до

---

[651] Дмитриева М. О. Шанхайская организация сотрудничества: возможности и вызовы для России // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 4 (42). Ч. I. С. 63.

[652] Дмитриева М. О. Российская политика в Центральной Азии. Вказ. пр. С. 16.

[653] Фадеева И. А. Современное состояние и перспективы развития экономического сотрудничества в ШОС: автореф… дис. канд. екон. наук: 08.00.14 [Центр постсоветских исследований, Ин-т экономики РАН]. М., 2013. С. 17-18.

[654] Халанский И. В. О потенциале эволюции ШОС в Центральной Азии. Вказ. пр.

зростання напруженості в світі. До таких глобальних викликів зокрема відносилися: економічні санкції проти Росії після приєднання до неї Криму; глобальна фінансова криза 2016 р.; активізація міжнародного тероризму і радикального ісламізму в країнах Центральної Азії[655].

На цьому саміті було прийнято Уфімську декларацію ШОС і рішення про затвердження Стратегії розвитку ШОС до 2025 р[656]. Ця Стратегія надавала додатковий імпульс взаємодії у рамках ШОС і відображала узгоджені підходи до пошуку вирішення спільних проблем. Зокрема, в документі, який визначав орієнтири і параметри подальшої еволюції Організації, виписано ряд положень, які на основі відповідності цілям та завданням Хартії ШОС фіксують стратегічні цілі[657].

У промові на уфімському саміті Сі Цзіньпін зазначав, що «реалізація Шанхайської конвенції щодо боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом, Угоди про співробітництво та взаємодію держав-членів ШОС з прикордонних питань – все це дає змогу стримувати транскордонну злочинність та діяльність терористичних та екстремістських угруповань і в такий спосіб адекватно протидіяти ризикам безпеки, які стоять перед державами-членами ШОС; безперервне зміцнення практичної співпраці у рамках ШОС в торгово-економічній, транспортній, енергетичній, інфраструктурній, сільськогосподарській, гуманітарній сферах сприяє соціально-економічному розвитку держав-членів ШОС[658]

23-24 червня 2016 р. на саміті ШОС в Ташкенті було підписано низку документів, у тому числі Ташкентську декларацію про п’ятнадцятиріччя ШОС. У ній, зокрема, було зазначено, що діяльність організації не спрямована проти

---

[655] Халанский И. Политика КНР в постсоветском сегменте Центральной Азии. Вказ. пр.С. 58.

[656] Уфимская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Уфа, 9-10 июля 2015 г.). URL: http://sco-russia.ru/load/1013640909

[657] Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества до 2025 года. Приложение 3 // Алимов Р. Шанхайская организация сотрудничества: становление, развитие, перспективы. М., 2017. С. 271-290.

[658] Си Цзиньпин. Председатель Китайской Народной Республики. Открыть новую яркую страницу китайско-узбекской дружбы. 22 июня 2016 г. URL: http://www.gov.uz/ru/news/view?id=6351.

інших держав або міжнародних організацій, держави-члени готові розвивати контакти і співробітництво з іншими країнами, міжнародними та регіональними організаціями[659].

Учасники засідання прийняли Меморандуми про обов'язки Республіки Індії та Ісламської республіки Пакистан з метою отримання статусу держав – членів ШОС і Програму з розвитку співробітництва в сфері туризму.

У 2017 р. на саміті в Астані відбулося завершеня процедури прийому Республіки Індії та Ісламської Республіки Пакистан до ШОС і надання їм статусу держави - члена ШОС. Учасники саміту прийняли також пакет документів, зокрема Астанінську декларацію, в якій були відображені консолідовані підходи держав – членів організації до подальшого розвитку організації, зокрема у сфері боротьби з тероризмом, екстремізмом та сепаратизмом; Конвенцію про протидії сепаратизму, а також Заяву глав держав – членів ШОС про спільну протидію міжнародному тероризму. Учасники засідання підкреслили важливість ініціатив, спрямованих на формування сприятливих умов для розвитку регіональної економічної взаємодії, нових моделей міжнародного співробітництва, вітали ініціативу КНР «Пояс і шлях», наголосили на важливості удосконалення багатостороннього співробітництва у сфері транспорту[660]

У 2013-2017 рр. відбувалися спільні військові навчання держав-членів ШОС. Серед них спільні антитерористичні навчання «Мирна місія» 2014 року. Основною метою цих навчань було відпрацювання координації органів управління Збройних сил країн-членів ШОС при підготовці та проведенні спільних антитерористичних операцій, підвищення боєздатності органів управління цих держав в боротьбі з тероризмом, екстремізмом, сепаратизмом, а також удосконалення досвіду Об'єднаного угрупування військ держав ШОС.

---

[659] Ташкентская декларация пятнадцатилетия Шанхайской организации сотрудничества (Ташкент, 24 июня 2016 г.). URL: http://www.mfa.uz/ru/press/sco-uzbekistan/2016/06/7778/

[660] Информационное сообщение по итогам заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. г. Астана, 09 июня 2017 г. URL: http://rus.sectsco.org/news/20170609/289250.html

У 2016 р. було проведено спільні навчання правоохоронних органів держав-членів ШОС «Єдність–2016» [661] . У грудні 2016 р. відбулися спільні антитерористичні навчання в Сіньцзяні для координації дій в боротьбі з тероризмом, сепаратизмом, екстремізмом.

Станом на 2014 р. у рамках ШОС Китай надав країнам Центральної Азії кредитів на 20,9 млрд дол[662]. Продовжувалася співпраця КНР з іншими країнами-членами ШОС у розвитку техніко-економічного співробітництва, реалізації спільних мережевих і телекомунікаційних проектів. Реалізовувалися проекти співробітництва в таких сферах, як створення системи інфраструктурних об'єктів, проектів телекомунікації, електроенергетики, гідромеліорації, обробної промисловості й підрядного будівництва[663].

Однак, з 2013 р. основна увага китайського керівництва буда зосереджена на реалізації ініціативи «Пояс і шлях», який розглядався як продовження інтеграційної політики КНР в межах ШОС.

Сі Цзіньпін виступив з цією ініціативою у вересні 2013 року під час візиту до Казахстану. У своїй промові «Розвиток дружби між народами і побудова кращого майбутнього» він звернувся до історичних традицій і зауважив, що понад 2100 років тому посол імператора Чжан Цянь прибув у Казахстан для поглиблення відносин між Китаєм і Центральною Азією та розвитку Великого шовкового шляху. За словами Сі Цзіньпіна, великий шовковий шлях суттєво вплинув на взаємодію між різними націями і культурами: «Понад 2000 років торговельних відносин довели, що, незважаючи на відмінності у расах, релігії та культурі, країни можуть мирно розвиватися разом, якщо між ними існує єдність,

[661] Blank S. Central Asia: An Opportunity for the Trump Administration. Вказ. пр.
[662] Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу…Вказ. пр.
[663] Гальона О. Я. Міжнародні організації та об'єднання за участі центральноазійських країн та Україна // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2018, Вип. 21. С.119-120.

взаємна довіра, рівність і спільні інтереси, толерантність і готовність вчитися одна в одної, а також співпраця і взаємовигідні результати»[664].

Сі Цзіньпін також заявив про повагу до курсу, який обрали держави Центральної Азії, про невтручання в їхню зовнішню та внутрішню політику, підкреслив роль Євразійського економічного співтовариства і Шанхайської організації співпраці у побудові «економічного поясу шовкового шляху». Для досягнення цієї мети голова КНР запропонував наступні кроки: вдосконалення комунікації щодо економічних стратегій; покращення дорожнього сполучення; сприяння торгівлі; пожвавлення економіки; розвиток зв'язків між народами.

Чотири напрямки, окреслені Сі Цзіньпіном, знайшли відображення у «Плані дій ініціативи «Пояс і шлях», оприлюдненому на початку 2015 р., де вони були визначені як основні пріоритети. Метою цієї ініціативи, згідно з цим документом, було «поглиблення зв'язків між азійським, європейським і африканським континентами а також прилеглими морями, налагодження і зміцнення партнерства між країнами «одного поясу», встановлення всеохоплюючих, багаторівневих і комплексних мереж взаємозв'язків і забезпечення диверсифікованого, незалежного, збалансованого, сталого розвитку у цих країнах»[665].

Для реалізації цієї ініціативи мали використовуватися двосторонні і багатосторонні механізми співпраці. Важлива роль відводилася міжнародним форумам регіонального і субрегіонального рівня. Документ також містив пропозицію створити міжнародний форум ініціативи «Пояс і шлях»[666]

Згідно з початковим задумом, «Пояс і шлях» мав охопити 68 країн, 65% населення світу, третину світового ВВП і чверть світового товарообігу. Обсяг запланованих інвестицій становив 8 трлн дол. Проте з часом ініціатива

[664] Сі Цзіньпін виступив з важливою промовою в університеті Казахстану 习近平在哈萨克斯坦纳扎尔巴耶夫大学发表重要演讲 17 липня 2013 р. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-09/07/content_2483425.htm

[665] Sacks David. Countries in China's Belt and Road Initiative: Who's In And Who's Out. Council on Foreign Relations. 24 March, 2021. URL: https://www.cfr.org/blog/countries-chinas-belt-and-road-initiative-whos-and-whosout

[666] Action plan on the Belt and Road Initiative. Full text. March 30, 2015. URL: http:// english.www.gov.cn/archive/publications/2015/03/30/content_281475080249035.html 61

поширилася на Африку і Латинську Америку, а кількість держав, які долучилися до неї на тому чи іншому рівні, станом на 2021 рік зросла до 139. Серед них – 39 держав центральної Африки, 35 держав Європи і Центральної Азії, 18 держав Латинської Америки і Карибського басейну, 18 держав Близького Сходу та Північної Африки, а також шість Південної Азії. До ініціативи «Пояс і шлях» долучилися як держави з високим рівнем доходів, так і з високим рівнем доходів, а половина учасників мають середній рівень доходів[667]. За задумом ініціаторів цього проекту, він має «відкрити нові шляхи співробітництва перед усіма сторонами світу, прагнути вирішити спільні проблеми, які стоять перед розвитком всього людства»[668].

Для реалізації ініціативи «Пояс і шлях» Пекін став ініціатором створення Азійського банку інфраструктурних інвестицій, Фонду Шовкового шляху і Нового банку розвитку – трьох міжнародних фінансових установ із сукупним статутним капіталом понад 200 млрд дол.

У грудні 2014 року було створено Фонд шовкового шляху з капіталом в обсязі 40 млрд. доларів США, з яких 10 млрд. доларів США вніс Китай[669]. Це був фонд середньострокових і довгострокових інвестицій, спрямований на підтримку розвитку інфраструктури, ресурсів і енергетики, співпраці у сфері промисловості та фінансів у країнах та регіонах, які беруть участь в ініціативі «Пояс і шлях». Акціонерами фонду були як державні, так і приватні організації: Державне управління валютного контролю (65% акцій), Китайська інвестиційна корпорація (15%), Китайський банк розвитку (5%) і Китайський банк експорту та імпорту (15%)[670]. Керувала фондом рада директорів, при якій діяла наглядова рада. До Ради директорів увійшли по одному представнику від чотирьох залучених підприємств і від чотирьох акціонерів. Головою ради директорів став колишній голова Народного банку Китаю Цзінь Ці

---

667 Sacks David. Countries in China's Belt and Road Initiative. Вказ. пр.

668 Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу…Вказ. пр.

669 Garlick Jeremy. The Impact of China's Beltand Road Initiative From Asia to Europe. Вказ.пр.

670 Акматалиева А. М. Инициатива «Один пояс – один путь» в Центральной Азии // Сравнительная политика. 2018. № 4. С. 139–146.

Окрім Фонду шовкового шляху, фінансування проекту «Пояс і шлях» відбувалося за участі низки державних банків, фондів і міжнародних фінансових організацій. Так, підтримку цій ініціативі надавали Азійський банк інфраструктурних інвестицій, Китайський банк розвитку, Азійський банк розвитку, Китайський банк розвитку, Ексімбанк, Сільськогосподарський банк Китаю, Китайський будівельний банк, Промисловий і комерційний банк Китаю, Китайська інвестиційна корпорація. Прогнозна вартість ініціативи становила 1,4 трлн. дол., що з урахуванням інфляції в 12 разів перевищувала американський «план Маршала»[671]. За підрахунками, станом на 2017 рік було витрачено 200 млрд дол.[672].

У червні 2015 р. за ініціативи КНР було створено Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ) зі статутним капіталом 100 млд. дол., що прирівнювалося до «плану Маршалла для Європи після закінчення Другої світової війни»[673]. Цей банк став флагманом реалізації інфраструктурних проектів в рамках ініціативи «Пояс і шлях», поряд з китайськими банками розвитку CDB, Exim і «великою четвіркою» велкх державних банків: Industrial & Commercial Bank of China (ICBC), China Construction Bank (CCB), Agricultural Bank of China (ABC), Bank of China (BOC). Членами банку стало 57 країн, у тому числі всі країни Центральної Азії. Діяльність банку направлена на фінансування проектів, пов'язаних з покращенням інфраструктури по всій Азії в умовах активного економічного співробітництва в регіоні. Серед капіталовкладників цього банку найбільша часка, а це понад 20,6% статутного фонду належить Китаю, що дає йому право вето.

---

[671] Callahan W. A. Dreaming as a critical discourse of national belonging: China Dream, American Dream and world dream. Nations and Nationalism, 2017. 23 (2). P. 248 –270.

[672] Chatzky A., McBride J. China's Massive Belt and Road Initiative January 28, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative

[673] Cohen A. China's Energy Crisis Deepens With Potentially Fatal Consequences. October 19, 2021. URL: https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2021/10/19/chinas-energy-crisis-deepens-with-potentially-fatal-consequences; CGTN. Graphics: What has AIIB achieved as it turns five? December 25, 2020. URL: https://news.cgtn.com/news/2020-12-25/GraphicsWhathasAIIBachieved-as-it-turns-five--vGieTKKAg/index.html

Офіційною датою початку реалізації проекту «Пояс і шлях» вважається 2 грудня 2014 р. коли ЦК КПК і Держрада КНР прийняли «стратегічний план будівництва Економічного поясу Шовкового шляху і Морського шовкового шляху XXI століття».

Інфраструктурний проект «Пояс і шлях» включав наступні проекти: 1) Економічний пояс Шовкового шляху – створення трьох транс-євразійських економічних коридорів: північного (Китай – Центральна Азія – Росія – Європа), центрального (Китай – Центральна і Західна Азія – Перська затока і Середземне море) і південного (Китай – Південно-Східна Азія – Південна Азія – Індійський океан); 2) Морський Шовковий шлях XXI століття – створення двох морських маршрутів: один маршрут веде з узбережжя Китаю через Південно-Китайське море в Південно-Тихоокеанський регіон, інший передбачає з'єднання приморських районів Китаю і Європи через Південно-Китайське море й Індійський океан; 3) Китайсько-пакистанський економічний коридор; 4) Економічний коридор Китай – Бангладеш – Індія – М'янма[674].

Усі ці проекти були спрямовані на полегшення торгівлі та інвестицій, поліпшення комунікацій та валютного співробітництва. Багато країн Європи і Азії були зацікавлені в китайських інфраструктурних проектах, оскільки нерозвинена транспортна система була однією з головних перешкод для їх економічного зростання.

Основним фінансовим механізмом реалізації проекту було надання китайськими фінансовими інститутами кредитів на реалізацію інфраструктурних проектів. Як правило, це були зв'язані кредити на 20 років під 5% річних з відстрочкою платежів на перші 5 років. Головною умовою одержання кредитів є

[674] Ян Цзечі: внесок Китаю в економічне зростання в Азії досяг 50% 杨洁篪：中国对亚洲经济增长贡献率已达50% 21 червня 2014 р. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cesn/chn/xwdt/t1167596.htm; Yang Jiechi: China's contribution to economic growth in Asia has reached 50 % 21.06.2014. URL: http://news.xinhuanet.com/fortune/2014- 06/21/c_1111251750.htm

використання китайського устаткування, товарів, послуг та кваліфікованої робочої сили або т.зв. «блакитних комірців»[675].

15 травня 2017 року в Пекіні відбувся міжнародний форум під назвою «Пояс і шлях». У своїй промові на цьому форумі Сі Цзіньпін акцентував увагу присутніх, що «Шовковий шлях – це проект цивілізаційний, інноваційний, і цифровий, і «зелений» одночасно». «Я неодноразово заявляв, що метою ініціативи «Пояс і шлях» не є винайдення колеса. Натомість він має на меті доповнити стратегії розвитку учасників, збільшити їхні відносні потужності»[676]. Голова КНР зазначив, що світ зміниться, коли проект буде реалізовано в 2030 році. Він також підкреслив, що цей проект «наближає мрію Китаю про гармонійний світ»[677].

За оцінкою американського дослідника Т.Д.Лерсона, «Пояс і шлях» можна інтерпретувати як спробу створити гнучкий, макромасштабний «контейнер» для координування різних взаємозалежних проектів макрорівня і середнього рівня»[678]. Натомість критики цієї ініціативи зазначали, що її рамки розмиті, а справжній обсяг завдань важко визначити. Дійсно, формат ініціативи ускладнює оцінювання її ефективності та стану виконання, але автори проекту не мали на меті обмежувати його конкретними рамками.

Керівництво КНР стверджувало, що проект Нового шовкового шляху (або Пояс і шлях) створить додатковий обсяг торгівлі на суму 2,5 трлн дол. для 65 країн світу. Кінцевою метою реалізації проекту Шовкового шляху було сприяння розвитку всестороннього співробітництва між Китаєм та Європою, а також «реалізація спільного прагнення до стійкого миру і стабільного розвитку», як

---

675 Chatzky A., McBride J. China's Massive Belt and Road Initiative. January 28, 2020. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative

676 Виступ президента Сі Цзіньпіна на відкритті форуму «Пояс і шлях» 习近平在"一带一路"国际合作高峰论坛开幕式上的演讲 14 травня 2017 р. URL：http://www.xinhuanet.com/2017-05/14/c_1120969677.htm

677 Сі Цзіньпін головував на саміті круглого столу Форуму міжнародного співробітництва «Пояс і шлях» і виступив з промовою 习近平主持"一带一路"国际合作高峰论坛圆桌峰会并致辞 15 травня 2017 р. URL:http://www.gov.cn/xinwen/2017-05/15/content_5194195.htm#1

678 Garlick J. The Impact of China's Beltand Road Initiative from Asia to Europe. London, 2019.

одного з основних чинників культурно-ціннісної взаємодії європейської та китайської цивілізацій[679].

Значну активізацію зовнішньої політики КНР ми пояснюємо перш за все прагненням китайської сторони утвердити свою нову роль у світі та відсутністю визнання зміни балансу сил провідними світовими державами. Погоджуємося з оцінкою доктора Джеймса Рейлі, фахівця Інституту Лоуї, що Китай використовував економічні інструменти мистецтва державного управління набагато частіше, більш напористо і більш різноманітно, ніж будь-коли раніше[680].

У цьому проекті країни Центральної Азії стали головною сполучною ланкою т. зв. економічного коридору «Китай – Центральна Азія – Західна Азія», який сполучив Китай з Аравійським півостровом і здебільшого відтворював маршрут стародавнього шовкового шляху. Цей коридор мав починатися в китайському місті Сіньцзян і проходити через Центральну Азію, Перську затоку, Середземне море на шляху до Аравійського півострова. Зазначений економічний коридор об'єднує 5 центральноазіатських держав та сімнадцять західноазіатських держав. Його важливість полягає в тому, що він сприятиме розвитку інфраструктури в Центральній Азії і поглибленню її торгівельних зв'язків з сусідніми регіонами[681]

Щоб збільшити свій вплив на країни Центральної Азії, китайський уряд розробив ефективну багатосторонню зовнішньополітичну стратегію. В контексті реалізації ініціативи «Пояс і шлях» вона базувалася на трьох принципах: по-перше, отримати доступ до природних ресурсів цих країн, життєво необхідних для китайського економічного зростання; по-друге, показати керівництву цих країн, що Китай не просто зростаюча наддержава, але і відповідальна сила, що

---

[679] Ван Ґуанчжэнь, Журавлева Е. В. Политика «Мягкой силы» России и КНР в отношении стран Центральной Азии // Вестник Российского университета дружбы народов. Международные отношения. 2015, № 1. С. 65.

[680] Ekman A. EU Institute for Security Studies. Chinese Futures: Horizon 2025 / Ed. by Eva Pejsova in cooperation with Jakob Bund. Report No. 35. July 2017. 104 p.

[681] Li Gang. International cooperation eases China's integration into global economy / China Today. № 5, May (vol. 65). Beijing: The China Welfare Institute, 2016. P.52-53.

ставить перед собою довгострокову мету; по-третє, створити надійні ринки для своїх товарів.

У процесі реалізації проекту «Пояс і шлях» в регіоні Центральної Азії посилилось багатостороннє співробітництво КНР. Газопровід «Центральна Азія–Китай» від кордону Туркменістану й Узбекистану по території останнього і Казахстану прямувала до СУАР через КПП «Хоргос». У складі газопроводу функціонують три гілки довжиною понад 1800 км. кожна. Їхня сукупна щорічна пропускна потужність складає 30 млрд. м3. У вересні 2014 р. було розпочато будівництво четвертої гілки D довжиною 1000 км через Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан і Киргизстан до СУАР, де мала з'єднатися з внутрішнім китайським газопроводом, який поєднує захід і схід КНР[682].

У рамках проекту «Пояс і шлях» Китай здійснював будівництво залізничного сполучення через Урумчі, найбільше місто і столицю Сіньцзян-Уйгурського автономного району, яке з'єднує Китай через Казахстан з Росією й далі прямує в Європу. Південно-Сіньцзянську залізницю, яка з'єднує Урумчі з містом Кашгар, згідно з проєктом планували продовжити до Ташкента, далі – через Іран у Туреччину і Європу. Китайські компанії залучені до будівництва об'єктів міжнародного центру транскордонного співробітництва в Хоргосі на кордоні з Казахстаном, який стає найбільшим внутрішнім портом.

Будівництво також відбувалося в Китаї, наприклад, створення третьої інтегрованої безмитної зони – Урумчі, на додаток до Алатану і Кашгара. Всі типи комунікацій мали з'єднати Урумчі з Алмати, Бішкеком, Ташкентом, Самаркандом, Тегераном та іншими містами Шляху.

Загалом, добре обладнані інфраструктурні маршрути могли б посилити позиції Китаю через гарантії безпечної торгівлі, особливо транспортування енергетичних ресурсів між Китаєм та іншими країнами Центральної Азії.

У рамках проекту «Пояс і шлях» формувався також «цифровий шовковий шлях». Для країн Центральної Азії ця ініціатива передбачала швидкий розвиток

682 Сычева А. М., Спивак В. Ю. Проекты китайских нефтегазовых корпораций в государствах Центральной Азии. Вказ. пр.

інформації та комунікацій, електронну комерцію, Інтернет-банкінг, розумні міста, промислові комп'ютерні мережі. Китайський гігант електронної комерції Alibaba Cloud планував фінансувати 14 центрів обробки даних по всьому світу, два з яких мали діяти у країнах Центральній Азії, щоб просувати китайські компанії, які ведуть бізнес у цих країнах[683]. Центри обробки даних та інші об'єкти мали бути обладнані мережами зв'язку 5G, які в тисячу разів перевершують мережі 4G. Ці зусилля, мали спростити обробку товарів, призвести до уніфікації митних формальностей, забезпечити автоматизацію деяких операцій у логістиці, отримання інформації про доставку вантажу в режимі реального часу, а також упровадження безпілотного автомобільного і залізничного транспорту.

Загалом для політики КНР в Центральній Азії в контексті реалізації проекту «Пояс і шлях» були характерні такі риси: зовнішньополітична стратегія Китаю в регіоні диктувалася переважно розрахунками економічної вигоди; усі інфраструктурні проекти Пекіна були спрямовані на залучення країн Центральної Азії до сфери геополітичного впливу Китаю; економічна залежність країн Центральної Азії від Китаю формувала нові моделі економічного і політичного впливу; при формуванні кредитно–інвестиційної політики щодо країн Центральної Азії КНР акцентувала передусім на сировинно-енергетичній і логістичній сферах економік цих країн.

Інвестиції в ключові сектори економік держав Центральної Азії знижували можливість політичної й соціальної дестабілізації в регіоні, що могла негативно вплинути на ситуацію в Сіньцзяні. Водночас співробітництво КНР з державами Центральної Азії сприяло регіональному розвитку Синьцзян-Уйгурського автономного району. Економічне співробітництво між п'ятьма країнами ЦА та СУАР приймало різноманітні форми, включаючи прикордонну торгівлю, офіційну міждержавну торгівлю, обмін урядовими або приватними діловими делегаціями, проведення ярмарків товарів і технологій. У цьому випадку економічні інтереси КНР в Центральній Азії слугували інтересам його безпеки.

[683] Українець Л. Ініціатива «Пояс і шлях» як основа нарощування економічної експансії Китаю // Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019, Вип. 24, ч. 3. С. 111.

Гуманітарна складова політики КНР щодо країн Центральної Азії стосувалася перш за все пропаганди китайських культурно–духовних цінностей, соціально-економічних досягнень, політичного і економічного досвіду, які проставляються західним цінностям і досягненням. До основних цивілізаційних цінностей, які пропагує КНР, зокрема, відносяться: взаємна довіра; взаємна вигода; рівність; взаємні консультації; повага до множинності та багатства різних культур; прагнення до сумісного розвитку.

У виступі Сі Цзіньпіня на засіданні ЦК КПК в серпні 2013 р. відзначалася потреба зміцнення позицій китайських ЗМІ, які сприятимуть розповсюдженню китайських ідей на міжнародному рівні. У 2014 р. він відзначав потребу збільшити їх фінансування[684]. Це стосувалося й держав Центральної Азії, де поширилися газети «Женьмінь жибао» й «Гуанмін Жибао» інформаційного агентства «Сіньхуа», Міжнародне радіо Китаю і Центральне телебачення Китаю (CCTV).

Китай створив велику кількість науково-дослідних центрів і мобілізував велику кількість вчених для вивчення держав Центральної Азії і відстеження перебігу подій в регіоні.

У культурно-освітній сфері найбільше значення мали Інститути Конфуція, які за широкої фінансової та кадрової підтримки уряду КНР відкривалися в навчальних закладах за кордоном, передусім для вивчення китайської мови. У 2013 р. в Казахстані, Киргизстані, Таджикистані та Узбекистані діяло 10 Інститутів Конфуція та 12 Класів Конфуція, де навчалось близько 23 тисяч студентів. Станом на 2017 р. у державах регіону існувало вже 13 Інститутів Конфуція і 22 Класи Конфуція[685]. У Киргизстані, територія якого стала важливим транспортним сполученням і стабільною зоною для прикордонних районів Китаю, протягом 2013–2017 рр. було відкрито два Інститути Конфуція та 21 Клас

[684] Кіктенко В.О. Роль теорії «м'якої сили» в створенні нового образу Китаю. Вказ. пр. С. 46.
[685] Офіційний веб-сайт Інституту Конфуція 孔子学院官网. URL: http://www.hanban.org/confuciousinstitutes/node_10961.htm

Конфуція. Щорічний набір охоплював понад 6 000 студентів. Для Киргизстану, де загалом у школах навчалося менше ніж 170 000 учнів, це була значна кількість[686].

Інститут Конфуція в Центральній Азії не обмежився лише традиційним викладанням, а й використовував нові засоби масової комунікаціїі, зокрема такі як телевізійні станції та Інтернет-ЗМІ. З червня 2015 р. по червень 2016 р. Інститут Конфуція в Киргизстані співпрацював з місцевими культурно-освітніми телевізійними станціями, за допомогою яких популяризував китайську мову і культуру[687]

Уряд КНР створив спеціальні відділення для підготовки викладачів китайської мови в багатьох університетах СУАР. Щороку 300 науковців із різних університетів автономного району проходили стажування в центральноазійських країнах, а близько 400 дослідників із центральноазійських країн мали змогу відвідувати університети СУАР за програмами обміну.

У 2016 р. кількість іноземних студентів з країн Центральної Азії в Китаї досягла близько 23 тис. осіб, що перевищило в два з половиною рази кількість центральноазійських студентів порівняно з 2009 р.[688] Серед 15 країн лідерів, студенти яких найактивніше навчалися в Китаї, Казахстан посів у 2016 р. восьме місце.

До сфери культурного впливу КНР, окрім освіти, можна включити й індустрію розваг. Так, до програми «Я – співак», яка транслювалася по супутниковому телебаченні Хунань у Китаї у 2017 р., був запрошений казахстанський співак Дімаш Кудайберген. За допомогою цієї програми й

---

[686] Лі Лінфан, Лю Цзіньцян 李立凡， 刘锦前 НУО в Американській стратегічній раді Центральної Азії 美国中亚战略棋盘上的非政府组织// Міжнародні дослідження проблем. 2005, № 6.

[687] Ма Сучань, Яо Шенван 马溯川 姚生旺 Дослідження культурного обміну між Китаєм та Центральною Азією на тлі «Один пояс - один шлях» - на прикладі Інституту Конфуція “一带一路”背景下 中国与 中亚地区文化交流研究以孔子学院为例 // Газета партійної школи Цзінаньського міського комітету КПК. 2019, № 3. С.55.

[688] Статистика кількості іноземних студентів у Китаї 2016 р. 2016 年度我国来华留学生情况统计 URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_fbh/moe_2069/xwfbh_2017n/xwfb_170301/170301_sjtj/201703/t20170301_297677.html

особистої популярності він підняв рейтинги китайських естрадних шоу в Казахстані.

Отже, в 2013-2017 рр. розвиток багатостороннього співробітництва КНР з країнами Центральної Азії здійснювався не лише через Шанхайську організацію співробітництва, але також через ширший міжнародний проект «Пояс і шлях».

Таким чином, з 2013 р. зовнішня політика КНР стосовно країн Центральної Азії зазнала суттєвих трансформацій. Вона віддзеркалювала прагнення Китаю взяти участь у реформуванні механізмів світового глобального управління, що в кінцевому результаті мало призвести до посилення його ролі і впливу як світового лідера.

Політика в Центральній Азії була спрямована перш за все на вирішення економічних і геополітичних цілей КНР. Держав регіону мали стати транзитерами китайських товарів у більш віддалені ринки світу, з іншого боку, аграрно-сировинними донорами китайської економіки. Паралельно КНР вирішувала завдання зростання економічного впливу у регіоні і створення сприятливого для себе міжнародного середовища. Активна фінансова і економічна експансія дозволила Китаю до 2017 р. стати головним інвестором і торговельним партнером центральноазіатських держав.

Поряд зі співпрацею на двохсторонньому рівні КНР активно використовувала механізми багатостороннього співробінцва з країнами регіону через ШОС й реалізацію ініціативи «Пояс і шлях», яка розглядалася керівництвом КНР як продовження інтеграційної політики в межах ШОС. Фінансово-економічна політика КНР в Центральній Азії в попереній період створла усі необхідні умови для успішної реалізації проекту «Пояс і шлях» в цьому регіоні. Політика КНР щодо країн Центральної Азії мала комплексний характер і поряд з фінансово-економічними охоплювала також безпековий і гуманітарний аспекти. Все це призвело до суттєвого посилення впливу КНР у цьому регіоні.

Висновки

– Аналіз стану наукової розробки проблеми дослідження свідчить про її недостатнє розкриття в історіографії, незважаючи на існування великого масиву наукових праць, які безпосередньо чи побіжно вивчали політику КНР у Центральній Азії і відносини з регіональними державами. Переважна більшість досліджень здійснювалася у рамках політичної науки і стосувалася висвітленню окремих аспектів досліджуваної нами проблематики.

У дослідженнях китайських науковців можна виділити три етапи, обумовлені передусім зміною керівництва КНР і регіональною ситуацією в Центральній Азії. Перший етап – за головування Цзян Цземіня, коли дослідження були зосереджені передусім на питаннях національної і регіональної безпеки, а також на новій концепції безпеки Китаю. Другий період – за головування Ху Цзінтао, коли дослідники здебільшого зосереджували увагу на торговельно-економічній і гуманітарній політиці КНР в Центральній Азії, вивчали інституційні дефекти «авторитарної політики» в регіоні (під впливом подій в Киргизстані) та пов'язані з нею ризики. Третій період – з початком головування Сі Цзіньпіна, коли більшість досліджень була зосереджена на реалізації ініціативи «Пояс і шлях», аналізі дипломатії великих держав і їхньому суперництві у Центральній Азії.

У цілому, в історичній науці України, КНР та інших держав відсутнє комплексне дослідження політики КНР у Центральній Азії на двосторонньому і багатосторонньому рівнях у 1992-2017 рр.

– Джерельна база дисертації систематизована у сім груп: 1) публічні промови і праці голів (президентів) Цзінь Цземіня, Ху Цзінтао і Сі Цзіньпіна, голів Державної ради та інших представників уряду КНР, у яких представлена офіційна позиція керівництва КНР з питань зовнішньої політики, включаючи політику в Центральній Азії; 2) матеріали МЗС КНР і держав Центральної Азії, а також посольств КНР в цих державах й іноземних держав у КНР; 3) міжнародні нормативно-правові акти, які формують правову основу двосторонніх відносин КНР з державами Центральної Азії; 4) документи (угоди, спільні заяви,

меморандуми тощо), які стосуються багатостороннього співробітництва КНР і держав Центральної Азії; 5) публічні промови, виступи, заяви, інтерв'ю і праці керівників держав Центральної Азії і держав-членів ШОС, міністрів закордонних справ і послів цих держав, які стосуються двосторонніх і багатосторонніх відносин з КНР; 6) статистичні та інші фактологічні матеріали, які дозволяють аналізувати стан і динаміку розвитку торговельно-економічного співробітництва КНР з державами Центральної Азії; 7) матеріали преси та інших засобів масової інформації. Критичний аналіз цієї широкої і різноманітної джерельної бази уможливив досягнення мети дослідження, вирішення усіх поставлених завдань.

– В основі методології дослідження – критичний аналіз й інтерпретація історичних джерел і опрацювання емпіричних даних на основі використання сукупності спеціальних історичних і загальнонаукових методів дослідження, а також наукових принципів неупередженості, логічності, усебічності, багатофакторності, системності. Застосовані спеціальні історичні методи включають критичний аналіз джерел, історико-генетичний, хронологічний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, історико-типологічний, ретроспективний. Політика КНР в Центральній Азії вивчається на двосторонньому і багатосторонньому рівнях на тлі розвитку зовнішньополітичних концепцій КНР, міжнародних відносин у регіоні та внутрішніх процесів у регіональних державах.

– Продовж 1992-2002 рр. відбулося становлення відносин КНР з державами Центральної Азії, які утворилися після розпаду СРСР. У цей час пріоритетними завданнями КНР у цьому регіоні були: 1) забезпечення сприятливих міжнародних умов для вирішення пріоритетних завдань економічного розвитку, що включало створення поясу безпеки на кордонах; 2) стабілізація ситуації в Сіньцзянь-Уйгурському автономному регіоні, де під впливом здобуття незалежності народами Центральної Азії посилились антиурядові виступи уйгурів; 3) вирішення проблеми розмежування кордонів, яка мала давнє коріння, ще з часів Російської імперії. У зв'язку з цим першочергове значення для Китаю мала взаємодія з регіональними державами, з якими він поділяв спільні кордони –

Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Найбільше значення для КНР мали відносини з Казахстаном, найбільшою за територією і найбільш економічно розвинутою державою Центральній Азії.

Проблему розмежування кордонів було вирішено на компромісній основі. Кордони між КНР і Казахстаном було урегульовано у 1998 р., з Киргизстаном – у 1999 р., з Таджикистаном – 2002 р. Це заклало підґрунтя для більш ефективного розвитку політичних і торговельно-економічних відносин в наступний період.

– В умовах суттєвих змін міжнародної ситуації в 1995-1996-х рр. почала формуватися «нова концепція безпеки» КНР, яка, між іншим, передбачала застосування регіонального підходу в міжнародних відносинах. Це виявилося у створенні форуму «Шанхайська п’ятірка», який у 1996-1997 рр. став важливим майданчиком для зняття напруження на спільних кордонах КНР з РФ і сусідніми країнами Центральної Азії. У форматі «Шанхайської п’ятірки» у 1996-1997 рр. було підписано важливі угоди у сфері розвитку заходів довіри між КНР і чотирма пострадянськими державами, які з ним межували.

З 1998 р. характер взаємодії між державами-учасницями змінився. На відміну він попередньої розстановки сил – КНР, з одного боку, і чотири пострадянські держави з іншого, кожна держава представляла в цьому форумі лише себе. Хоча проблеми безпеки на кордонах в порядку денному цього форуму залишилися пріоритетним, діалог поширився на інші питання, включаючи співробітництво в торговельно-економічній сфері, що відповідало інтересам КНР.

Коли початкові завдання форуму «Шанхайська п’ятірка» було вирішено, за ініціативи КНР було прийнято рішення про створення на його основі Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Хоча серед її пріоритетних завдань була протидія тероризму, екстремізму і сепаратизму, погіршення ситуації в Афганістані і масштабні теракти у США, здійснені базованою в Афганістані радикальною ісламською організацією Аль-Каїда, засвідчили, що гарантувати безпеку в регіоні силами ШОС не вдасться. Тому, по-перше, в перші роки після створення ШОС Китай та інші держави-члени цієї організації підтримали очолювану США антитерористичну коаліцію в Афганістані; по-друге, в 2002 р. за

ініціативи КНР розпочалося обговорення перспектив багатостороннього співробітництва держав-членів ШОС в торговельно-економічній сфері.

– У 2003-2012 рр. на тлі стрімкого економічного розвитку КНР суттєво інтенсифікувалося її торговельно-економічне співробітництво з державами Центральної Азії. Це обумовлювалося передусім потребами китайської економіки в природних ресурсах, які постійно зростали, з одного боку, і прагненням центральноазійських держав, з іншого, скористатися можливостями, які надавав їм стрімкий розвиток КНР.

Інтенсифікації торговельно-економічних зв'язків сприяло: 1) налагодження політичних зв'язків між КНР і регіональними державами на найвищому рівні й підписання відповідних урядових угод; 2) остаточне урегулювання проблеми розмежування кордонів з трьома сусіднім державами Центральної Азії; 3) нові концепції зовнішньої політики КНР («мирного зростання», «мирного розвитку», «нової сусідської дипломатії», «дипломатії посмішок», «побудови гармонійного світу») й використання інструментів «м'якої сили» (надання допомоги розвитку у формі грантів і пільгових кредитів, популяризація концепції взаємної вигоди в процесі економічного співробітництва, поширення китайської мови і культури, сприяння гуманітарним обмінам тощо); 4) подібний характер політичних режимів авторитарного характеру, принципи поваги до суверенітету і невтручання у внутрішні справи інших держав, які обстоював Китай. Унаслідок цього за короткий проміжок часу економічний і політичний вплив КНР у регіоні суттєво зріс, особливо під впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., яка вразила КНР суттєво менше, ніж західні держави.

Найбільш важливими для КНР були відносини з Казахстаном – державою зі спільними кордонами і багатими природними, включаючи енергетичні, ресурсами. На відміну від інших держав, Китай здійснював в цю державу значні прямі іноземні інвестиції. Важливе значення мало будівництво нафтопроводу «Казахстан–Китай» і початок будівництва газопроводу «Казахстан–Китай». Ці перші трубопроводи, побудовані КНР з іншою державою, дозволили їй диверсифікувати джерела і канали постачання енергетичних ресурсів. на відміну

від інших держав Центральної Азії, КНР і Казахстан, розвивали також співробітництво в не ресурсних галузях економіки.

Співробітництво КНР з Узбекистаном до 2005 р. було дуже обмеженим. Лише після того як Узбекистан відмовив США в подальшій оренді авіаційної бази на його території, політичні контакти і співробітництво у торговельно-економічній, передусім нафтогазовій сфері, між КНР і Узбекистаном дещо активізувалося. Китайсько-туркменське співробітництво, передусім у сфері видобутку і транспортування в КНР туркменського газу почало активно розвиватися після зміни влади в Туркменістані в 2007 р. Після конфлікту між Туркменістаном і РФ у 2009 р. відбулась повна переорієнтація поставок туркменського газу на Китай, унаслідок чого суттєво зросла взаємозалежність двох держав. Торговельно-економічні відносини КНР з Киргизстаном і Таджикистаном також піднялись на новий рівень, порівняно з попереднім періодом, проте їхньому розвитку перешкоджали нестабільна політична ситуація в Киргизстані (революції 2005 і 2010 рр.) й існування тут досить сильних антикитайських настроїв, а також складний ландшафт і внутрішня нестабільність в Таджикистані.

– КНР виступила у ШОС з великою кількістю ініціатив, спрямованих на економічну інтеграцію цього регіону – про формування режиму вільної торгівлі, створення Ділової ради ШОС, Банку розвитку ШОС і Спеціального рахунку для фінансування спільних проектів тощо. Через відсутність підтримки Росії найбільш важливі з них реалізувати не вдалося. Водночас китайський уряд не підтримував пропозиції РФ встановити тісніші відносини між ШОС і ОДКБ, створити Енергетичний клуб ШОС, розширити зв’язки між ШОС і ЄврАзЕС. Через відсутність консенсусу між КНР і РФ з низки питань, торговельно-економічне і фінансове співробітництво в рамках ШОС зберігало форму двосторонніх зв’язків, а багатостороння співпраця не сформувалася.

За різними позиціями КНР і Росії стосовно пріоритетів діяльності та перспектив розвитку ШОС приховувалася серйозна конкуренція між ними за вплив у Центральній Азії, передусім за домінування у сфері видобутку і

транспортування енергетичних ресурсів. З самого початку ШОС була структурою для координації і узгодження дій Росії і Китаю в Центральній Азії. З часом ця місія суттєво послабилась. Проте, коли йшлося про протистояння глобальному впливу США, прагнення не допустити посилення американського впливу в Центральній Азії, формування нового світового порядку, в якому вони мали б суттєво більший вплив, інтереси КНР і Росії співпадали.

– За нового покоління китайських лідерів на чолі з Сі Цзіньпінем суттєво активізувалася політика КНР в Центральної Азії. Цьому сприяли нові зовнішньополітичні концепції КНР, включаючи створення «спільноти зі спільним майбутнім», і масштабна ініціатива «Пояс і шлях». Суттєво посилилась двостороння торговельно-економічна співпраця КНР з державами Центральної Азії. Новим явищем стало суттєве збільшення кредитів КНР на інфраструктурні проекти і прямих інвестицій у видобувні галузі. Паралельно відбулося стрімке посилення політичного впливу КНР в цих державах. Найбільше прямих інвестицій КНР надходило в Казахстан. Кредити, хоча й надані на пільгових умовах, призвели до суттєвого посилення фінансової залежності від Китаю найбідніших держав регіону.

– У 2013-2017 рр. продовжилася взаємодія КНР з державами Центральної Азії в ШОС. Її розширення в 2017 р. за рахунок Індії і Пакистану ще більше ускладнило досягнення консенсусу стосовно пріоритетних напрямів і перспектив багатостороннього співробітництва у її межах. Після 2013 р. КНР зосередилася на реалізації ініціативи «Пояс і шлях». Згідно з цією ініціативою, країни Центральної Азії стали головною сполучною ланкою економічного коридору «Китай – Центральна Азія – Західна Азія». Для цього мали використовуватися двосторонні і багатосторонні механізми співпраці. Хоч ініціатива «Пояс і шлях» виходила далеко за регіональні межі, її також можна розглядати як продовження інтеграційної політики КНР в Центральній Азії, яку вона намагалася реалізувати в межах ШОС (але вже без потреби узгодження з РФ). Паралельно з реалізацією інфраструктурних проектів, КНР вирішувала в Центральній Азії інші цілі, які відповідали її національним інтересам.

Джерела і література

Джерела

1. Алматинська декларація 阿拉木图声明 3 липня 1998 р. / Агентство Сіньхуа 新华社 URL: http://news.sina.com.cn/c/2006-05-31/095210022508.shtml
2. Аскар Акаев высказался по поводу проданного в свое время Узонгу-Кууша. 21 апреля 2021 г. / Gezitter.org. URL: https://www.gezitter.org/politic/96921_askar_akaev_vyiskazalsya_po_povodu_prodannogo_v_svoe_vremya_uzongu-kuusha/
3. Астанінська декларація десятиліття Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织十周年阿斯塔纳宣言 15 червня 2011 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部. URL:https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/zt/dnzt/hjtcxshzzfh_2011/t831003.htm?fbclid=IwAR3lWVa3_726m-Hx1C6jc0O0W7RkD2wbldKPEJ4jIxI-2DB4jr8coR1A91Y
4. Афганистан – не источник угроз, а жертва обстоятельств и хаоса. Интервью Генерального секретаря ШОС Б. Нургалиева. 19 марта 2009 г. / Информационное агентство «Казинформ». URL: http://www.sectsco.org/ RU/show.asp?id=176
5. Відносини між Китаєм і Киргизстаном 中国同吉尔吉斯坦的关系 21 серпня 2003 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_13/
6. Відносини між Китаєм і Казахстаном 中国同哈萨克斯坦的关系 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 9 березня 2004 р. 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_11/
7. Відносини між Китаєм і Казахстаном. 中国同哈萨克斯坦的关系. 04-09-2013 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部. URL: http://cpc.people.com.cn/n/2013/0904/c64387-22807242.html
8. Виступ голови Сі Цзіньпіна в Московському інституті міжнародних відносин 国家主席习近平在莫斯科国际关系学院的演讲 24 березня 2013 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网
URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-03/24/content_2360829.htm
9. Виступ президента Сі Цзіньпіна на відкритті форуму «Пояс і шлях» 习近平在“一带一路”国际合作高峰论坛开幕式上的演讲 / Агентство Сіньхуа 新华社 14 травня 2017 року. URL : http://www.xinhuanet.com/2017-05/14/c_1120969677.htm
10. Виступ Сі Цзіньпіня в Університеті Назарбаєва 习近平在纳扎尔巴耶夫大学的演讲 07 вересня 2013 р. / Агенство Сіньхуа 新华社 URL:http://www.xinhuanet.com//politics/2013-09/08/c_117273079.htm

11. Виступ Сі Цзіньпіна на загальних дебатах 70-ї Генеральної Асамблеї ООН 习近平在第七十届联合国大会一般性辩论时的讲话 28 вересня 2015 р. / Агенство Сіньхуа 新华社 URL:http://www.xinhuanet.com/world/2015-09/29/c_1116703645.htm
12. Виступ Сі Цзіньпіна на саміті бізнес-лідерів АТЕС 习近平在亚太经合组织工商领导人峰会上的演讲 / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 08 жовтня 2012 р. URL : http://www.gov.cn/ldhd/2013-10/08/content_2501676.htm
13. Виступ Сі Цзіньпіна на святкуванні 100-річчя заснування Комуністичної партії Китаю 习近平:在庆祝中国共产党成立 100 周年大会上的讲话 01 липня 2021 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL：http://www.gov.cn/xinwen/2021-07/01/content_5621847.htm
14. Виступ Ху Цзіньтао на Азійсько-африканському саміті 胡锦涛在亚非峰会上的讲话 22 квітня 2005 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200504/t20050422_7944378.shtm
15. Виступ Ху Цзіньтао на засіданні Ради глав держав-членів ШОС 胡锦涛在上合组织成员国元首理事会会议上讲话 07 червня 2012 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL : http://www.gov.cn/ldhd/2012-06/07/content_2155604.htm
16. Виступ Ху Цзінтао на саміті Шанхайської організації співробітництва в Астані 胡锦涛在上海合作组织阿斯塔纳峰会上讲话 6 липня 2005 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部. URL: URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t202425.htm
17. Виступ Ху Цзінтао на сьомому саміті глав держав ШОС. Зміцнювати довіру сусідів, сприяти миру на планеті 加强睦邻互信,推动和平发展:胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第七次会议上的讲话 16.08.2007 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部. URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t352274.htm
18. Виступ Ху Цзіньтао на шостому засіданні Ради глав держав-членів ШОС 胡锦涛在上合组织成员国元首理事会第六次会议上的讲话 15 червня 2006 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.mfa.gov.cn/web/ziliao_674904/zyjh_674906/200606/t20060615_7944524.shtml
19. Внешняя торговля КР с Китаем в январе-декабре 2017 года. URL: http:// www/ curasioncommission/org.ru/act/trade/cart/monitoring/Documents/Ohzor3/
20. Выступление В. В. Путина на расширенном заседании Совета глав государств ШОС, 17 июня 2004 г. // Дипломатический вестник. 2004. №7.

URL: http://www.mid.ru/bdomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042ee43/ef25b0726173b6c4c3256ef500491555!OpenDocument
21. Выступление В.В.Путина на заседании Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества в расширенном составе, 15 июня 2006 г. / Президент России. URL: http://archive.kremlin.ru/appears/2006/06/15/1040_type63377_107105.shtml
22. Вэнь Цзябао прибыл в Душанбе с визитом. 2006-09-16 / Посольство Китайской Народной Республики в Республике Таджикистан. URL: http://tj.china-embassy.gov.cn/rus/sbgx/200609/t20060916_10074057.htm
23. Глава МИД Китая о результатах визитов Ху Цзиньтао в Казахстан и Туркменистан 15/12/2009 / Женьмінь Жибао онлайн URL: http://russian.people.com.cn/31519/6841925.html
24. Голова Цзян Цземінь проводить переговори з президентом Туркменістану Ніязовим 江泽民主席同土库曼总统佐尼亚夫会谈,中国外交部官网 17.11.2000 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676980/xgxw_676986/t11134.shtml
25. Гуобао Чжан, колишний заступник Голова Державної комісії національного розвитку та реформу Китаю. Я брав участь у процесі переговорів та прийняття рішень щодо центрально-азійського газопроводу. 27.09.2019 张国宝,我亲历的中亚天然气谈判及决策过程 / News.cnpc. URL: http://news.cnpc.com.cn/system/2019/09/27/001746586.shtml
26. Декларація глав держав-членів ШОС 上海合作组织成员国元首宣言 Астана, 5 липня 2005 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL : http://www.gov.cn/gongbao/content/2005/content_64324.htm
27. Декларація глав держав-членів Шанхайської організації співробітництва про побудову регіону довгострокового миру та спільного процвітання 上海合作组织成员国元首关于构建持久和平、共同繁荣地区的宣言 07 червня 2012 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cedk/chn/gnss/t939154.htm
28. Декларація десятого засідання Ради глав держав-членів ШОС 上海合作组织成员国元首理事会第十次会议宣言 Ташкент. 11 червня 2010 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部 URL : https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t708188.htm
29. Декларація про створення Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织成立宣言 15 червня 2001 р. / Секретаріат Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织秘书处官网) URL: http://chn.sectsco.org/documents/
30. Декларація про основні принципи взаємовідносин, розвиток та поглиблення взаємовигідного співробітництва між Китайською Народною Республікою та Республікою Узбекистан. 15 червня 2004 р. 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国关于进一步发展与加深两国友好合作伙伴关系的联合声明 / Міністерство

закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn//pds/ziliao/zt/ywzt/zt2004/hjtfawenoysiguobcxshezzztsgfh/t135619.htm

31. Декларація Про основні цілі та напрямки і розуміння між урядами держав-членів Шанхайської організації співпраці з питань регіонального економічного співробітництва та сприяння торгівлі 上海合作组织成员国政府间关于开展区域经济合作的基本目标和方向及启动贸易和投资便利化进程的备忘录 / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 14 вересня 2001р. URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875999240.pdf

32. Договір між Республікою Казахстан та Китайською Народною Республікою про видачу 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国引渡条约 5 липня 1996 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/ziliao/tytj/t422917.htm

33. Договір між Республікою Узбекистан і Китайською Народною Республікою про дружбу і співробітництво 中华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国友好合作条约 Ташкент, 9 вересня 2013 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531877013167.pdf

34. Договір про довгострокове добросусідство, дружбу та співробітництво держав-членів Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织成员国长期睦邻友好合作条约 16 серпня 2007 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876092825.pdf

35. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Киргизькою Республікою та Китайською Народною Республікою 中华人民共和国和吉尔吉斯坦共和国睦邻友好合作条约 / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL : http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876832088.pdf

36. Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво між Російською Федерацією та Китайською Народною Республікою 中华人民共和国和俄罗斯联邦睦邻友好合作条约. 16 липня 2001 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876992097.pdf

37. Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 16.08.2007 г. Центральный интернет-портад Шанхайської организации сотрудничества. URL: http://infoshos.ru/ru/?id=22

38. Додаткова угода між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан про казахстансько-китайський кордон 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于中哈国界的补充协定 24 вересня 1997 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876764783.pdf

39. Додаткова Угода між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан про казахстансько-китайський кордон 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于中哈国界的补充协定，4 липня 1998 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL:http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876784165.pdf
40. Документы Молодежного совета ШОС 10-16 мая 2006 года, Пекин. URL: http://yc-sco.org/?lng=ru&module=pages&action=view&id=73
41. Душанбінська декларація глав держав Республіки Казахстан, Китайської Народної Республіки, Киргизької Республіки, Російської Федерації та Республіки Таджикистан 哈萨克斯坦共和国、中华人民共和国、吉尔吉斯共和国、俄罗斯联邦和塔吉克斯坦共和国元首杜尚别声明 5 липня 2000 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL：http://www.gov.cn/gongbao/content/2000/content_60387.htm
42. Душанбінська декларація країн-членів ШОС 上海合作组织成员国元首杜尚别宣言 Душанбе 28 серпня 2008 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL：http://www.gov.cn/jrzg/2008-08/28/content_1082152.htm
43. Економічна і торговельна делегація під час візиту китайського уряду до Туркменістану мала повний успіх 新闻“中国政府经贸代表团访问土库曼斯坦取得圆满成功 29.08.2006 / Відділ економічного та комерційного консультування посольства Китаю в Туркменістані 驻土库曼斯坦大使馆经商处 / URL: http://tm.mofcom.gov.cn/article/jmxw/200608/20060803009073.shtml
44. Заявление Генерального секретаря ШОС Б. Нургалиева в связи с событиями в г. Урумчи СУАР КНР (10.07.2009) / Шанхайская организация сотрудничества. 2009. URL: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=346
45. Зовнішня торгівля Казахстану і китайсько-казахська торгівля у 2008 році 2008 年哈萨克斯坦对外贸易及中哈贸易情况 / Відділ економічного і комерційного консультування посольства КНР в Республіці Казахстан 中华人民共和国驻哈萨克斯坦共和国大使馆经济商务处 URL: http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/200903/20090306082126.shtml
46. Информационное сообщение об Учредительном заседании Форума Шанхайской организации сотрудничества. URL: https://mgimo.ru/about/structure/ucheb-nauch/imi/civa/docs/forum-sco/
47. Информационное сообщение по итогам заседания Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (г. Астана, 09 июня 2017 г. URL: http://rus.sectsco.org/news/20170609/289250.html.
48. Історія розвитку Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织的发展历程回望 15 серпня 2007 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL：http://www.gov.cn/jrzg/2007-08/15/content_717768.htm
49. Казахстан і Китай підписали низку угод про співпрацю 哈萨克斯坦与中国签署一系列合作协议 02.09.2015 / Відділ економічного і комерційного

консультування посольства Китаю в Казахстані. 中华人民共和国驻哈萨克斯坦共和国大使馆经济商务处 URL: https://bit.ly/3om1Agx

50. Китай и Таджикистан подписали Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве / Посольство Китайской Народной Республики в Республике Тажикистан. 16 января 2007 URL: http://tj.china-embassy.org/rus/xwdt/t289321.htm

51. Китай и Таджикистан проводят совместные антитеррористические учения «Взаимодействие-2006». 2006-09-23 / Посольство Китайской Народной Республики в Республике Таджикистан. URL: http://tj.china-embassy.gov.cn/rus/sbgx/200609/t20060923_10074058.htm

52. Китай є найбільшим інвестором у транспортну інфраструктуру Казахстану 中国是哈萨克斯坦交通基础设施的最大投资国 / Відділ економічних і комерційних консультацій Посольства Китаю в Казахстані 中华人民共和国驻哈萨克斯坦共和国大使馆经济商务处 26 листопада 2018. URL: https://bit.ly/ 3fjCWsK

53. Китай став найбільшим торговельним партнером Казахстану у 2010 р. 2010年中国成为哈萨克斯坦第一大贸易伙伴 / Відділ економічного і комерційного консультування посольства КНР в Республіці Казахстан 中华人民共和国驻哈萨克斯坦共和国大使馆经济商务处. URL: http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/201102/20110207388771.shtml

54. Китайсько-казахстанський Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво **中哈友好睦**邻**条**约 23 грудня 2002 р., Пекін / Представництво Китайської Народної Республіки в Литві **中**华人民**共和国**驻**立陶宛代表**处 URL: http://lt.china-office.gov.cn/chn/xwdt/200212/t20021224_9870294.htm

55. Китайсько-киргизстанська співпраця у різних галузях, рух уперед, а відносини двох країн виходять на новий рівень – Посол КНР у Киргизстані 专访：中吉各领域合作全面推进 两国关系将迈上新台阶—访中国驻吉尔吉斯斯坦大使杜德文 10 червня 2019 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL: http://www.gov.cn/xinwen/2019-06/10/content_5398995.htm

56. Китайсько-туркменські відносини 中国同土库曼斯坦的关系 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部官网 URL：
https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676980/sbgx_676984/

57. Конвенція про привілеї та імунітети Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织特权与豁免公约 Ташкент, 17 червня 2004 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876079132.pdf

58. Концепция развития экономического сотрудничества Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой. Пекин, 20 декабря 2006 г.) // Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Сборник документов. Кн. 3. Сост. К. Л. Сыроежкин. Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010. С. 331-334.

59. Концепция сотрудничества государств – членов ШОС в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (5.07.2005) // Шанхайская Организация Сотрудничества. URL: http://www.ecrats.com/ru/normative_documents/1558
60. Ли Кецян выступил с речью на Всемирном экономическом форуме. 22 января 2015 г. URL: http://russian. nevs.cn./china2015-01/22
61. Лист постійних представників Китаю, Казахстану, Киргизстану, Російської Федерації та Таджикистану при Організації Об'єднаних Націй від 9 липня 1998 року на ім'я Генерального секретаря **年** 7 **月** 9 **日中国、哈**萨克斯坦、吉尔吉斯坦、俄罗斯联邦和塔吉克斯坦常驻联合国代表给秘书长的信 9 липня 1998 p. / Цифрова бібліотека ООН 联合国数字图书馆 URL: https://digitallibrary.un.org/record/257268?ln=en
62. Лист постійних представників Китаю, Казахстану, Киргизстану, Російської Федерації та Таджикистану при Організації Об'єднаних Націй від 3 вересня 1999 року на ім'я Генерального секретаря 1999 **年** 9 **月** 3 **日中国、哈**萨克斯坦、吉尔吉斯坦、俄罗斯联邦和塔吉克斯坦常驻联合国代表给**秘**书长的信 3 вересня 1999 p. / Цифрова бібліотека ООН 联合国数字图书馆 URL: https://digitallibrary.un.org/record/286080/usage
63. Меморандум о взаимопонимании между Секретариатом ШОС и Секретариатом ОДКБ (05.20.2007) / Шанхайская Организация Сотрудничества. 2007. URL: http://www.sectsco.org/RU/show.asp?id=112
64. Меморандум о сотрудничестве между Министерством обороны Республики Казахстан и Министерством обороны Китайской Народной Республики (Пекин, 11 сентября 1995 г.) // Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Кн. 3. Сборник документов. Алматы, 2010. С. 210-211.
65. Меморандум-взаєморозуміння, який відноситься до Спільного комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Китайською Народною Республікою і Республікою Узбекистан **中**华人民共和国**和**乌兹别克斯坦**共和国建立外交关系的**联合公报 **和本**备忘录. 2 січня 1992 p. 1992 **年** 1 **月** 2 **日**, м. Ташкент **塔什干市** / Посольство Китайської Народної Республіки в Республіці Узбекистан. URL: http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/zwgx/zywj/200406/t20040617_1958785.htm
66. Міністр закордонних справ розповів про візит Ху Цзіньтао до Казахстану та Туркменістану 外交部长谈胡锦涛访问哈萨克斯坦和土库曼斯坦 15 грудня 2009 p. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL：http://www.gov.cn/jrzg/2009-12/15/content_1487323.htm
67. Министерство транспорта и коммуникаций КР объявляет тендер / Министерство транспорта и дорог Кыргызской Республики. URL: http://www.piumotc.kg/ru/news/128/
68. Нефть из Казахстана откроет новую эпоху в истории диверсификации источников и каналов поставки этого сырья в Китай / Посольство Китайской Народной Республики в Республике Казахстан. 2006/04/30. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceka/rus/zhgx/zxdt/t249942.htm

69. Нові виклики, нові концепції: міжнародна боротьба з тероризмом і політика Китаю. Виступ заступника міністра закордонних справ Китаю Ван Ї на Мюнхенській конференції з питань міжнародної політики безпеки 2 лютого 2002 р. **新挑**战、**新**观念-**国**际反恐斗争**和中国的政策-外交部副部**长**王毅** 2002 **年** 2 **月** 2 **日在慕尼黑国**际安全政策会议**上的**讲话全文) / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 转自**中**华人民共和国**外交部官网** 06 лютого 2002 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/zt/ywzt/wzzt/2297/2301/t4658.htm
70. О визите министра обороны России А. Сердюкова в Киргизию (27.06.2007) / Посольство России в Киргизской Республике. 12.12.2010. URL: http:// www.kyrgyz.mid.ru/press_rel/07_03.html
71. О ратификации Протокола между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о демаркации линии казахстанско-китайской государственной границы. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года, N 469 // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Указ. соч. Кн. 3. С. 149.
72. О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о казахстанско-китайской государственной границе. Указ Президента Республики Казахстан от 15 июня 1995 г. // Сыроежкин К. Л. Казахстан – Китай. Кн.3. Указ. соч. С.102-131.
73. Обсяг торгівлі між Узбекистаном та Китаєм становить 7,62 млрд доларів США у 2018 р. 2019 年乌中贸易额 76.2 亿美元 / Відділ економічного та комерційного консультування посольства Китаю в Узбекистані 中华人民共和国驻乌兹别克斯坦共和国大使馆经济商务处 URL: https://bit.ly/33N9ZQA
74. Обсяг торгівлі між Узбекистаном та Китаєм становить 7,62 млрд доларів США у 2019 р. 2019 年乌中贸易额 76.2 亿美元 / Відділ економічного та комерційного консультування посольства Китаю в Узбекистані 中华人民共和国驻乌兹别克斯坦共和国大使馆经济商务处 URL: http://uz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/202001/20200102932876.shtml
75. Отношения Таджикистана с Китаем. 01.03.2013 / Министерство иностранных дел Республики Таджикистан. URL: https://mfa.tj/ru/main/view/27/otnosheniya-tadzhikistana-s-kitaem
76. Первая зарубежная поездка, продолжающая начатое и имеющая далеко идущие значение // Министерство иностранных дел Китайской Народной Республики. URL.: http://www/ fmprc.gov.cn/ rus
77. Повідомлення прес-секретаря МЗС КНР про становище в Киргизстані 外交部发言人姜瑜就吉尔吉斯斯坦当前局势发表谈话 16.04.2010 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部). URL: http://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/wjdt/fyrbt/ t682135.htm
78. Посол Китаю в Узбекистані Сунь Ліцзе дав інтерв'ю журналістам «Китайських ЗМІ на Шовковому шляху» 驻乌兹别克斯坦大使孙立杰接受“中国媒体丝路行”记者采 / Генеральне консульство Китайської Народної Республіки в

Мумбаї 中华人民共和国驻孟买总领事馆 10 червня 2014 р. URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cgmb/chn/zt/ydyl/t1163870.htm
79. Походження Шанхайської п'ятірки і попередні саміти 上海五国"的由来及历次峰会情况. 31.05.2001 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部 URL: https://www.mfa.gov.cn/chn//pds/ziliao/zt/ywzt/2355/2368/2370/t11141.htm
80. Президент Казахстану Н. Назарбаєв відвідає Китай і візьме участь у саміті СВМДА 哈萨克斯坦总统纳扎尔巴耶夫将访华并出席亚信峰会 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 12 травня 2014 р. URL:https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/zt_674979/ywzt_675099/2014zt_675101/yxhy_675105/zxxx_675107/201405/t20140512_7953852.shtml
81. Президент Туркменістану заявив, що шість проектних угод, підписаних з Китаєм, дозволять економіці Туркменістану в майбутньому зростати на 40% 土库曼斯坦总统表示与中国签订的六个项目协议将使土经济在未来增长 40% Відділ економічного і комерційного консультування посольства Китаю в Туркменістані 驻土库曼斯坦大使馆经商处 12.04.2006. URL: http://tm.mofcom.gov.cn/article/jmxw/200604/20060401894176.shtml
82. Прес-комюніке держав-членів Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织成员国新闻公报 Алмати. 14 вересня 2001 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部). URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn//pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zywj/t5038.htm
83. Про підписання Плану співробітництва між Урядом Республіки Казахстан та Урядом Китайської Народної Республіки щодо поєднання нової економічної політики «Нурлы жол» і будівництва «Економічного поясу Шовкового шляху» 中华人民共和国政府和哈萨克斯坦共和国政府关于"丝绸之路经济带"建设与"光明之路"新经济政策对接合作规划 24 жовтня 2016 р. / Агенство Сіньхуа 新华社 URL : https://www.imsilkroad.com/news/p/39303.html
84. Програма ООН з навколишнього середовища 2016 р. Пекін, історія контролю забруднення повітря 1998-2013, 05.2016 联合国环境规划,北京空气污染治理历程 1998-2013 年, 2016.05,第 10 页 С. 10-13 / Пекінське муніципальне бюро екології і навколишнього середовища. URL: http://sthjj.beijing.gov.cn/bjhrb/index/xxgk69/sthjlyzwg/kjygjhz/606439/20200825112150294 13.pdf
85. Протокол по итогам переговоров по вопросам экономического и торгового сотрудничества между Правительствами Казахской ССР и Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР (Урумчи, 16 июля 1991 г.) / Юрист. URL: https://online.zakon.kz/lawyer/?m=s#text=%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%87%D0%B8,%2016%20%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F%201991%20%D0%B3.&spos=1&tSuffix=1&swhere=3&baseId=1;
86. Рамочное соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о предоставлении Китайской

Народной Республикой льготного кредита Республике Казахстан (Пекин, 9 июля 1999 г.) // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Указ. соч. Кн. 3. С. 279-280.
87. Рамочное соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о развитии всестороннего сотрудничества в области нефти и газа (Пекин, 17 мая 2004 г.). Сыроежкин, т.3. С. 404-410
88. Решение Совета министров иностранных дел-членов Содружества о развитии сотрудничества Исполнительного комитета Содружества Независимых Государств с Секретариатом Шанхайской организации сотрудничества. 15 сентября 2004 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_811/print
89. Російсько-китайська спільна декларація про багатополярний світ і формування нового міжнародного порядку 中华人民共和国和俄罗斯联邦关于世界多极化和建立国际新秩序的联合声明 23 квітня 1997 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库: URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876776678.pdf
90. Российско-китайская совместная декларация о многополярном мире и формировании нового международного порядка. 23 апреля 1997 г. // Scicenter.online / https://scicenter.online/vneshnyaya-politika-scicenter/rossiysko-kitayskaya-sovmestnaya-deklaratsiya-37584.html
91. Сі Цзіньпін: Завершити побудову помірно процвітаючого суспільства всебічно та здобути велику перемогу соціалізму з китайською специфікою в нову еру. Доповідь на XIX з'їзді КПК 习近平：决胜全面建成小康社会 夺取新时代中国特色社会主义伟大胜利 在中国共产党第十九次全国代表大会上的报告 18 жовтня 2017 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL：http://www.gov.cn/zhuanti/2017-10/27/content_5234876.htm
92. Сі Цзіньпін виступив з важливою промовою в університеті Казахстану 习近平在哈萨克斯坦纳扎尔巴耶夫大学发表重要演讲 17 липня 2013 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-09/07/content_2483425.htm
93. Сі Цзіньпін головував на саміті круглого столу Форуму міжнародного співробітництва «Пояс і шлях» і виступив з промовою 习近平主持“一带一路”国际合作高峰论坛圆桌峰会并致辞 15 травня 2017р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL:http://www.gov.cn/xinwen/2017-05/15/content_5194195.htm#1
94. Сі Цзіньпін опублікував статтю в ЗМІ Киргизстану 习近平在吉尔吉斯斯坦媒体发表署名文章 / Посольство Китайської Народної Республіки в Російській Федерації 中华人民共和国驻俄罗斯联邦大使馆 URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cerus/chn/eyxx/zyjhhwj/t1688031.htm
95. Си Цзиньпин. Председатель Китайской Народной Республики. Открыть новую яркую страницу китайско-узбекской дружбы. 22 июня 2016 г. URL: http://www.gov.uz/ru/news/view?id=6351.

96. Совместная российско-китайская декларация о стратегическом взаимодействии в XXI в., 26 апр. 1996 г. // Дипломатический вестник. 1996. №5. С.19;
97. Соглашение между Правительством Казахской Советской Социалистической Республики и Правительством Синьцзян-Уйгурского Автономного Района Китайской Народной Республики об эффективном использовании железнодорожного пограничного перехода Дружба (СССР) - Алашанькоу (КНР) для развития международного туризма (Урумчи, 16 июля 1991 г.) / Юрист. URL: https://online.zakon.kz/lawyer/?m=s#text=%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%87%D0%B8,%2016%20%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F%201991%20%D0%B3.&spos=1&tSuffix=1&swhere=3&baseId=1
98. Соглашение между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой о сотрудничестве в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Пекин, 23 декабря 2002 г.). // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Указ. соч. Кн. 3. С. 234-239.
99. Соглашение о предоставлении безвозмездной помощи Правительством Китайской Народной Республики Правительству Республики Казахстан (Астана, 19 апреля 2000 г.). // Сыроежкин Г. Казахстан – Китай. Указ. соч. Кн. 3. С.284.
100. Соглашение о принципах и основных направлениях развития сотрудничества между Казахской Советской Социалистической Республикой и Синьцзян-Уйгурским автономным районом Китайской Народной Республики (Урумчи, 16 июля 1991 г.) / Юрист. URL: https://online.zakon.kz/lawyer/?m=s#text=%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%87%D0%B8,%2016%20%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F%201991%20%D0%B3.&spos=1&tSuffix=1&swhere=3&baseId=1;
101. Соглашение о сотрудничестве в области выявления и перекрытия каналов проникновения на территории государств-членов ШОС лиц, причастных к террористической, сепаратистской и экстремистской деятельности от 15.06.2006 г. // Бюллетень международных договоров. 2011. №12. С. 5–9.
102. Соглашение об обеспечении защиты секретной информации в рамках Региональной антитеррористической структуры Шанхайской организации сотрудничества, от 17.06.2004 г. // Законодательство Казахстана on-line. 2012. URL: http:// www.pavlodar.com/zakon/?dok=03228&all=all
103. Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Республіки Узбекистан про подальший розвиток відносин дружби та співробітництва між двома країнами 中华人民共和国和乌兹别克斯坦**共和国关**于进一步发展两国友好合作关系的联合声**明** 8 листопада 1999. Пекін / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和**国外交部官网** URL: https://www.mfa.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t7156.htm
104. Спільна декларація Китайської Народної Республіки та Республіки Узбекистан **中**华人民共和国和乌兹别克斯坦共和国联合声明 Відносини між Китаєм і Узбекистаном **中国同**乌兹别克斯坦**关系** / Chinanews **中国新**闻网 URL: https://www.chinanews.com.cn/gn/news/2010/06-08/2329856.shtml

105. Спільна декларація про основи дружніх взаємин між Республікою Казахстан та Китайською Народною Республікою. Пекін, 18 жовтня 1993 р. 关于中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国友好关系基础的联合声明 / Юридична бібліотека 法律图书馆官网 URL: http://www.law-lib.com/law/law_view.asp?id=77430
106. Спільна декларація Республіки Казахстан і Китайської Народної Республіки про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства (中哈关于建立和发展战略伙伴关系的联合声明 Астана, 4 липня 2005 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t202233.htm
107. Спільна Китайсько-російська заява про підсумки зустрічі на найвищому рівні у Москві 中俄元首莫斯科会晤联合声明 18 червня 2009 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL : http://www.gov.cn/ldhd/2009-06/18/content_1343301.htm
108. Спільне комюніке Китайської Народної Республіки і Республіки Казахстан 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国联合公报 12 червня 2010 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部 URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/ziliao_674904/1179_674909/201006/t20100612_9867978.shtml
109. Спільне комюніке Китайської Народної Республіки і Республіки Узбекистан 中乌联合公报 13 березня 1992 р. Пекін / Юридична бібліотека 法律图书馆官网 URL: http://www.law-lib.com/law/law_view.asp?id=223041
110. Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан. 3 січня 1992 р. 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国建交联合公 / Відносини між Китаєм і Казахстаном 中国同哈萨克斯坦的关系 / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gj/yz/1206_11/
111. Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин 关于建立外交关系的联合公报. 2 січня 1992 р. 1992 年 1 月 2 日 м. Ташкент 塔什干市/ Посольство Китайської Народної Республіки в Республіці Узбекистан 中华人民共和国驻乌兹别克斯坦共和国大使馆. URL: http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/zwgx/zywj/200406/t20040617_1958782.htm
112. Спільне комюніке про повне врегулювання прикордонних питань між Республікою Казахстан та Китайською Народною Республікою (Пекін, 23 листопада 1999 р. 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于两国边界问题获得全面解决的联合公报 / Державна рада Китайської Народної Республіки 中国政府网站.
URL: http://www.gov.cn/gongbao/content/2000/content_60206.htm
113. Соглашение между Правительствами Республики Казахстан, Китайской Народной Республики, Кыргызской Республики и Исламской Республики Пакистан о транзитных перевозках (Исламабад, 9 марта 1995 г.). URL: https://online.zakon.kz//Document/?doc_id=1019812#pos=0;0

114. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о создании Межправительственной казахско-китайской комиссии по торгово-экономическому и научно-техническому сотрудничеству (Пекин, 26 февраля 1992 г.) // Сыроежкин К. Казахстан – Китай. Указ. соч. Кн.3. С. 264-265.
115. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о поощрении и взаимной защите инвестиций (Пекин, 10 августа 1992 г.) // Сыроежкин К. Казахстан – Китай. Указ. соч. Кн.3. С. 266-274.
116. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о международном автомобильном сообщении (Пекин, 26 сентября 1992 г.) // Сыроежкин К. Указ. соч. Кн. 3. С. 419-426.
117. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о торгово-экономическом сотрудничестве (Пекин, 17 мая 2004 г.). // Сыроежкин, т.3. С.321-325.
118. Соглашение между государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества о Региональной антитеррористической структуре. 07. 06. 2002 г. с изменениями, внесенными Протоколами от 5 сентября 2003 года и от 16 августа 2007 г. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3857
119. Соглашение о межбанковском сотрудничестве (объединении) в рамках Шанхайской организации сотрудничества. 26 октября 2005 г. URL: http://docs.cntd.ru/document/456089215
120. Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Киргизької Республіки про подальше поглиблення відносин добросусідства, дружби та співробітництва 中吉关于进一步深化睦邻友好合作关系的联合声明 14 серпня 2007 р., Бішкек / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t351721.htm
121. Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Республіки Казахстан про розвиток всебічного стратегічного партнерства 中哈关于发展全面战略伙伴关系的联合声明 / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 14 червня 2011 р. URL: http://www.gov.cn/ldhd/2011-06/14/content_1883456.htm
122. Спільна декларація Китайської Народної Республіки і Російської Федерації про міжнародний лад у XXI столітті 中俄关于 21 世纪国际秩序的联合声明 Москва, 1 липня 2005 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部. URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t201988.htm
123. Спільна декларація Китайської Народної Республіки та Туркменістану про встановлення стратегічного партнерства 中华人民共和国和土库曼斯坦关于建立战略合作伙伴关系的联合宣言 04 вересня 2013 р. / Державна рада Китайської

Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL: http://www.gov.cn/ldhd/2013-09/04/content_2480874.htm
124. Спільна декларація про подальший розвиток і поглиблення дружніх взаємин між Китайською Народною Республікою та Республікою Казахстан 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于进一步发展和加深两国友好关系的联合声明 Пекін, 11 вересня 1995 р. 北京 1995 年 9 月 11 日 / Уповноважений Міністерства закордонних справ Китайської Народної Республіки в спеціальному адміністративному районі Гонконг 中华人民共和国外交部驻香港特别行政区特派员公署 URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cohk//chn/topic/zgwj/smgbhk/t55413.htm
125. Спільна декларація Республіки Казахстан і Китайської Народної Республіки про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства 中哈关于建立和发展战略伙伴关系的联合声明 Астана, 4 липня 2005 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部 URL: https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/ziliao/1179/t202233.htm
126. Спільна російсько-китайська декларація 中俄联合声明 26 квітня 1996 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库: URL:http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876757709.pdf
127. Спільне комюніке засідання Ради голів урядів / прем'єр-міністрів держав-членів ШОС 上海合作组织成员国政府首脑（总理）理事会会议联合公报 Душанбе, 15 вересня 2006 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL : http://www.gov.cn/gongbao/content/2006/content_443289.htm
128. Статистика иностранных инвестиций в 2017 г. / Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан. 2018. URL: http investcom.tj/ru/invest/investisionale
129. Статистика кількості іноземних студентів у Китаї 2016 р. 2016 年度我国来华留学生情况统计 / Міністерство освіти КНР. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/xw_fbh/moe_2069/xwfbh_2017n/xwfb_170301/170301_sjtj/201703/t20170301_297677.html
130. Статус-кво дипломатії між Китаєм і Туркменістаном 中土外交现状 / Туркменський науковий центр Університету Ланьчжоу 兰州大学土库曼斯坦研究中心. URL: http://tkmst.lzu.edu.cn/m/detail.php?aid=12238
131. Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества до 2025 года. Приложение 3 // Алимов Р. Шанхайская организация сотрудничества: становление, развитие, перспективы. М.: И-во «ВЕСЬ МИР», 2017. С. 271-290.
132. Стратегія співробітництва Республіки Казахстан і Китайської Народної Республіки у XXI столітті 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国 21 世纪合作战略 Пекін, 20 грудня 2006 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部). URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/cemx/chn/xw/t284362.htm // С. 72-83.

133. Сума і сукупна вартість прямих інвестицій Китаю в Казахстані з 1993 р. по 2009 р. (статистика Казахстану) 历年中国对哈直接投资额与累积值（哈方统计) / Відділ економічного та комерційного консультування посольства КНР в Республіці Казахстан 中华人民共和国驻哈萨克斯坦共和国大使馆经济商务处. URL: http://kz.mofcom.gov.cn/article/zhhz/201004/20100406872788.shtml
134. Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Кн. 3. Сборник документов. Алматы, 2010.
135. Таджикско-китайская государственная граница. 01.03.2013 / Министерство иностранных дел Республики Таджикистан. URL: https://mfa.tj/ru/main/view/150/tadzhiksko-kitaiskaya-gosudarstvennaya-granitsa
136. Ташкентская декларация пятнадцатилетия Шанхайской организации сотрудничества (Ташкент, 24 июня 2016 г.). URL: http://www.mfa.uz/ru/press/sco-uzbekistan/2016/06/7778/
137. Тлумачення «Китайська мрія» 解读“中国梦”19 серпня 2013 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部 URL：https://www.mfa.gov.cn/ce/cgcal//chn/lgxw/t1067611.htm
138. Торговое соглашение между Правительством Казахской Советской Социалистической Республики и Правительством Синьцзян-Уйгурского автономного района Китайской Народной Республики (Урумчи, 16 июля 1991 г.) / Юрист. https://online.zakon.kz/lawyer/?m=s#text=%D0%A3%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%87%D0%B8,%2016%20%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F%201991%20%D0%B3.&spos=1&tSuffix=1&swhere=3&baseId=1
139. Туркменистан и Китай довели обьем товарооборота до 10 млд. долларов. 10 февраля 2018 г.// СНГ сегодня. URL : https://sng.today › ashkhabad › print:page,1,6044-turk
140. У 2013 р. обсяг двосторонньої торгівлі між Китаєм та Узбекистаном вперше перевищив 4,5 млрд. дол., збільшившись у річному обчисленні на 57,6% 2013 年中国与乌兹别克斯坦双边贸易额首次超过 45 亿美元，同比增长 57.6% / Відділ економічного та комерційного консультування посольства Китаю в Узбекистані 中华人民共和国驻乌兹别克斯坦共和国大使馆经济商务处 27.01.2014. URL: http://uz.mofcom.gov.cn/article/jmxw/201401/20140100475080.shtml
141. У Туркменістані розпочався найбільший за кордоном проект освоєння Китаєм природного газу 我国境外最大天然气项目在土库曼斯坦启动,国家能源局官网. 03.09.2007 / Національне управління енергетики. URL: http://www.nea.gov.cn/2007-09/03/c_131059769.htm
142. Угода між державами-членами Шанхайської організації співробітництва про співпрацю у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів **上海合作**组织成员国关于合作打击非法贩运麻醉药品、精神药物及其前体的协议 17 червня 2004 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки **中**华人民共和国**条**约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876079082.pdf

143. Угода між державами-членами Шанхайської організації співробітництва щодо Регіональної антитерористичної структури 上海合作组织成员国关于地区反恐怖机构的协定 07 червня 2002 р. / Інформаційна база законів Китаю URL: https://www.pkulaw.com/eagn/61c247867bed23ce4ceccf0e028207cabdfb.html
144. Угода між Китайською Народною Республікою і Республікою Казахстан про китайсько-казахстанський кордон 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国关于中哈国界的协定 26 квітня 1994 р. / Юридична бібліотека (法律图书馆官网) URL: http://www.law-lib.com/lawhtm/1994/77526.htm
145. Угода між Китайською Народною Республікою і Республікою Таджикистан про китайсько-таджикистанський кордон. 13 серпня 1999 р. 中华人民共和国和塔吉克斯坦共和国关于中塔国界的协定 / База даних договорів Китайської Народної Республіки(中华人民共和国条约数据库) URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876798507.pdf
146. Угода між Китайською Народною Республікою, Російською Федерацією та Республікою Казахстан про визначення точки стику державних кордонів трьох держав 中华人民共和国，俄罗斯联邦，哈萨克斯坦共和国关于确定三国国界交界点的协定 Алмати 5 травня 1999 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL:http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875998595.pdf
147. Угода між Китайською Народною Республікою і Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Російською Федерацією, Республікою Таджикистан про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国、吉尔吉斯共和国、俄罗斯联邦、塔吉克斯坦共和国关于在边境地区相互裁减军事力量的协定 24 квітня 1997 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876780765.pdf
148. Угода між Російською Федерацією, Республікою Казахстан, Киргизькою республікою, Республікою Таджикистан і Китайською Народною Республікою про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону 中华人民共和国、哈萨克斯坦共和国、吉尔吉斯坦共、俄罗斯联邦和国、塔吉克斯坦共和国关于边境地区加强军事领域信任的协定 Шанхай. 26 квітня 1996 р. / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 URL : http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531875996621.pdf
149. Угода між урядом Китайської Народної Республіки і урядом Республіки Таджикистан про заохочення і взаємний захист капіталовкладень 中华人民共和国政府和塔吉克斯坦共和国政府关于鼓励和相互保护投资协定 09 березня 1993 р. Пекін / Міністерство комерції Китайської Народної Республіки 中华人民共和国商务部官网 URL: http://tfs.mofcom.gov.cn/aarticle/h/at/200212/20021200058370.html
150. Угода між урядом Китайської Народної Республіки і урядом Республіки Киргизстан про заохочення та взаємний захист капіталовкладень 中华人民共和国政府和吉尔吉斯坦共和国政府关于鼓励和相互保护投资协定 14 травня 1992 р.

Пекін / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки 中华人民共和国外交部官网 URL: http://tfs.mofcom.gov.cn/aarticle/h/at/200212/20021200058387.html
151. Угода між урядом Республіки Казахстан і урядом Китайської Народної Республіки про запобігання небезпечній військовій діяльності 中华人民共和国政府和哈萨克斯坦共和国政府关于预防危险军事活动的协定 Голова Цзян Цземінь проводить переговори з президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим (江泽民主席同哈萨克斯坦总统纳扎尔巴耶夫会谈) / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676500/xgxw_676506/200212/t20021224_9291594.shtml;
152. Угода між урядом Китайської Народної Республіки і урядом Республіки Казахстан про створення казахстансько-китайського Комітету із співробітництва 中华人民共和国和哈萨克斯坦共和国政府关于成立中哈合作委员会的协定 / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 17 травня 2004 р. URL:http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876863859.pdf ;
153. Угода про порядок організації та проведення спільних антитерористичних заходів на теренах держав-членів ШОС 关于在上海合作组织成员国境内组织和举行联合反恐行动的程序协定 15 червня 2006 р. / База даних договорів Китайської Народної Республіки 中华人民共和国条约数据库 URL: http://treaty.mfa.gov.cn/tykfiles/20180718/1531876087473.pdf
154. Університет фінансів і економіки Сіньцзяна базується на географічних перевагах та зміцнює свої позиції 新疆财经大学立足地缘优势 强化办学特色 / Міністерство освіти Китаю 中华人民共和国教育部 12.11.2012. URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/s6192/s222/moe_1763/201211/t20121112_144352.html;
155. Уфимская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества. Уфа, 9-10 июля 2015 г. URL: http://sco-russia.ru/load/1013640909
156. Хартія Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织宪章 Санкт-Петербург, 7 червня 2002 р. / Секретаріат Шанхайської організації співробітництва 上海合作组织秘书处官网 URL: http://chn.sectsco.org/documents/
157. Хартия Шанхайской организации сотрудничества (Санкт-Петербург, 7 июня 2002 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_217?lang=uk;
158. Ху Цзіньтао виступив із доповіддю на XVII з'їзді КПК 胡锦涛在党的十七次全国代表大会上作报告 / Державна рада Китайської Народної Республіки 中华人民共和国中央人民政府官网 15 жовтня 2007 р. URL：http://www.gov.cn/ldhd/2007-10/15/content_776431.htm
159. Цзян Цземінь виступив з промовою на зустрічі глав держав "Шанхайської п'ятірки" 江泽民在"上海五国"元首会晤上发表讲话）5 липня 2000 р. / Женьмінь жибао 人民日报 URL: http://43.250.236.5/GB/channel1/10/20000705/131375.html

160. Цзян Цземінь 江泽民 Всебічна суспільство середнього достатку 全面建设小康社会, відкриття нової сторінки для будівництва соціалізму з китайською специфікою 开创中国特色社会主义事业新局面 Виступ Цзян Цземіня на 16-му національному з'їзді Комуністичної партії Китаю 江泽民在中国共产党第十六次全国代表大会上的报告 2002/11/08 URL: http://www.shidian.sdu.edu.cn/news/news/zyzs/2003-04-21/1050915614.html
161. Цзян Цземінь 江泽民 За краще майбутнє дружби і співпраці між Китаєм і Центральною Азією. 共创中国和中亚的友好合作的美好未来 05 липня 1996 р. / Китайський народний університет (Китайський університет Женьмінь. URL: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/qw/Paper/30130
162. Цзян Цземінь 江泽民 Просування "духу Шанхаю", сприяти миру у всьому світі 弘扬'上海精神',促进世界和平 Виступ Цзян Цземіня на саміті ШОС в Санкт-Петербурзі 江泽民在在上海合作组织圣彼得堡峰会上的讲话 08 червня 2002 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. URL : https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/gjhdq/gjhdqzz/lhg_59/zyjh/t10897.htm
163. Широкий простір для економічного, торговельного і фінансового співробітництва між Китаєм і СНД 中国与独联体经贸及金融合作空间广阔 / Банківська справа Китаю 中国银行业杂志 URL: http://www.zgyhy.com.cn/periodical/qikan_xq?134295
164. Ян Цзечі: внесок Китаю в економічне зростання в Азії досяг 50% 杨洁篪：中国对亚洲经济增长贡献率已达 50% 21 червня 2014 р. / Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки. 中华人民共和国外交部官网 URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cesn/chn/xwdt/t1167596.htm;
165. Ян Цзечі 杨洁篪 Огляд та перспективи дипломатичної роботи Китаю в минулому десятилітті 十年来我国外交工作的回顾与展望, 14.11.2012. URL: http://pk.chineseembassy.org/chn/zt1/xysbd/t988892.htm
166. A Joint Communique, the Council of heads of government/prime ministers of Shanghai Cooperation Organisation member states. October 26, 2005. URL: https://web.archive.org/web/20081014132514/http://www.sectsco.org/html/00030.html
167. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House, July 1994. Washington D.C., 1994. 29 p., ін
168. Action plan on the Belt and Road Initiative. Full text. March 30, 2015 / The State Council of the People's Republic of China. URL: http://english.www.gov.cn/archive/publications/2015/03/30/content_281475080249035.html 61.
169. Bishkek Declaration of the Heads of State of the People's Republic of China, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation and the Republic of Tajikistan. 25. 08. 2019 / Letter dated 3 September 1999 from the Permanent Representatives of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation and Tajikistan to the United Nations addressed to the Secretary-General. A/54/314. P. 3. URL: https://digitallibrary.un.org/record/286080/usage

170. China. Facts & Figures. Annual Handbook / Ed. by James Mulvenon. V. 21. Breeze, Florida: Academic International Press, 1997. 392 p. P. 86-87.
171. China-EU – international trade in goods statistics. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics
172. Chronicle of Main Events of "Shanghai Five" and Shanghai Cooperation Organisation / The Shanghai Cooperation Organisation. URL: https://web.archive.org/web/20081014132514/http://www.sectsco.org/html/00030.html
173. Declaration on the Establishment of Shanghai Cooperation Organization. 上海合作组织成立宣言 URL: http://www.sectsco.org/RU123/show.asp?id=83 ;
174. Deepen Reform and Opening up and Work Together for a Better Asia Pacific. Address by H.E. Xi Jinping President of the People's Republic of China to the APEC CEO Summit. Sept. 10, 2013 / Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China.
URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1088517.shtml
175. Enterance of direct foreign investment by countries. Non CIS / National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. URL: http://www.stat.kg/en/opendata/category/4452/
176. Foreign direct investment (FDI) from China into Tajikistan from 2010 to 2020 / Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1273285/fdi-inflow-into-tajikistan-from-china/
177. Full text of President Xi's speech at opening of Belt and Road forum. May 14, 2017 / Xinhua. URL: http://www.xinhuanet.com//english/201705/14/c_136282982.htm
178. Full text of Xi Jinping's speech on the CCP's 100th anniversary. July 1, 2021 / Asia Nikkei. URL: https://asia.nikkei.com/Politics/Full-text-of-Xi-Jinping-s-speech-on-the-CCP-s-100th-anniversary
179. In 2013 the Volume of Bilateral Trade Between China and Uzbekistan Exceeded $ 4.5 Billion for the First Time, Increasing by 57.6% per Year 2013 年中乌双边贸易额首次突破 45 亿美元，年均增长 57.6% / Economic and Commercial Consulting Department of the Chinese Embassy in Uzbekistan 中华人民共和国驻乌兹别克斯坦大使馆经济商务处 URL: https://bit.ly/2RozQvE
180. Joint Declaration by the participants in the Almaty Meeting - the People's Republic of China, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation and the Republic of Tajikistan. 09. 07. 1998 / Letter dated 98/07/09 from the Permanent Representatives of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation and Tajikistan to the United Nations addressed to the Secretary-General. A/52/978. P. 3. URL: https://digitallibrary.un.org/record/257268?ln=en
181. Kyrgyzstan. – Human Rights Watch World Report 1997. URL: shorturl.at/bgySV
182. Memorandum of understanding between the Secretariat of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN Secretariat) and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization (SCO Secretariat). URL: https://asean.org/wp-content/uploads/images/ASEAN-SCO-MOU.pdf
183. On the Signing of the Cooperation Plan for the Coupling of the New Economic Policy "Nurly Zhol" and the Construction of the "Silk Road Economic Belt" Between

the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China (Changes of August 31, 2016) / Tengrinews. URL: https://bit.ly/3eS3r9G
184. Summary of Minutes of the Meeting on Safeguarding Stability in Xinjiang (Excerpts) (March 19, 1996). Standing Committee of the Central Politburo. – Chinese Law and Government. 2010, Vol. 43, № 1. URL:https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/CLG0009-4609430101?journalCode=mclg20
185. The Chinese Economy in 1990 and 1991 // China. Facts & Figures Annual Handbook. 1991 / Ed. by Charles E. Greer. V. 14. – Breeze, Florida: Academic International Press, 1992. 388 p. P. 134-136.
186. The memorandum of understanding between the Secretariat of the Collective Security Treaty Organization and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization. URL: http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=46847
187. Wen Jiabao Arrives in Ashgabat for Official Visit to Turkmenistan. 2007/11/04 / Consulate General of the People's Republic of China in San Francisco. URL: https://www.mfa.gov.cn/ce/cgsf//eng/xw/t378352.htm
188. Xi Pledges «Great renewal of Chinese nation». November 29, 2012 / Xinhua. http://news.xinhuanet.com/english/china/ 2012-11/29/c_132008231.htm
189. Yang Jiechi: China's contribution to economic growth in Asia has reached 50 % 21.06.2014 / Xinhua. URL: http://news.xinhuanet.com/fortune/2014-06/21/c_1111251750.htm

Наукова література

1. Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки: [Монографія] / За ред В. Шведа К.: НІСД, 2008. 222 с.
2. Азмуханова А. М., Джумадилова Г. М., Амзенова Ж. Ж. Интересы Китая в Центральной Азии. Аналитическая справка. 2018. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/interesy-kitaya-v-tsentralnoy-azii-analiticheskaya-spravka
3. Акламов Ш. Саммит ШОС и подходы Узбекистана к урегулированию афганского кризиса. 22 июня, 2009 / Институт Ближнего Востока. URL: http://www.iimes.ru/?p=8872
4. Активно здійснювати безпекову співпрацю між Китаєм і країнами Центральної Азії 积极开展中国与中亚各国的安全合作 / Форум партійних і державних кадрів 党政干部论坛 2002, №1. С.39-41. URL: http://t-cnki-net-s.vpn.imu.edu.cn:8118/kcms/detail?v=941QTJQ6sz8CX1LVwUrErE-AW9VDKm75UlA4OQDiopGTOdSJCFWWPuvQUmXpbhmhGKIYjg5igsD5zWrUYw0oUo8QAzObXkjwTufU7DGt0SqBBlkMTEaEJw==&uniplatform=NZKPT
5. Алиева Р. Р. Формы взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС: механизмы реализации проектов и проблемы взаимодействия // Ученые записки Худжандского гос. ун-та им. акад. Б. Гафурова. Гуманитарные науки, 2013. № 2 (35). С. 106-117.

6. Алимов Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность, перспективы // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2010. № 15. 2010.
7. Алимов Р. Шанхайская организация сотрудничества: Становление, развитие, перспективы. М.: Из-во «Весь мир», 2017. 336 с.
8. Аудит зовнішньої політики: Україна – Китай. Дискусійна записка. К.: Інститут світової політики, 2016.
9. Бабаян Д. Политика Китая в Центральной Азии, на Кавказе ив Северном Прикаспии в конце XX-начале XXI вв. Автореф. дис. … док. ист. наук. М., 2016. 38 с.
10. Бао Чао 鲍超, Ван Хунцзе 王红杰 Гарантія переваг і контрзаходів розробки та використання ресурсів природного газу в Центральній Азії в «Економічному поясі Шовкового шляху» для Китаю “丝绸之路经济带”中亚天然气资源开发利用对中国的保障效益及对策建议 // Журнал Китайської академії наук 中国科学院院刊 , 2018, № 33 С. 585-593. URL: http://www.bulletin.cas.cn/publish_article/2018/6/20180606.htm
11. Боровой В. Новая концепция безопасности” во внешней политике КНР // Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Київ, 2007.
12. Быков А. И. Экономическое сотрудничество в рамках ШОС: основные направления и перспективы развития: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.14 /Алексей Игоревич Быков; Моск. гос. ин-т межд. отношений. М. 2010. 26 с.
13. Ван Ґуанчжэнь, Журавлева Е. В. Политика "Мягкой силы" России и КНР в отношении стран Центральной Азии (на примере Казахстана) // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2015, № 1. С. 60-70.
14. Ван Фей **王** 飞 Сінгапурсько-американські відносини військового співробітництва **新加坡与美国的**军事合作关系 // Дослідження Південно-Східної Азії 东南亚研究, Пекін, 2004 (3). С.50-53.
15. Ван Чэнсин. Стратегия энергетической безопасности Китая в Центральной Азии // Сравнительная політика, 2013. № 2 (12). С. 50-59.
16. Ван Япин **王雅平** Первое десятилетие ШОС **上海合作**组织的初十年 2011 / Центр Карнеги. Китайская перспектива **卡内基中国透**视 URL: http://chinese.carnegieendowment.org/experts/?fa=expert_view&expert_id=532;
17. Волошенко І. О. Безпекова політика пострадянських держав Центральної Азії: автореф. дис.. канд. політ. наук: 23.00.04 / Волошенко Інна Олександрівна; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. Київ, 2017. 20 с.
18. Гальона О. Я. Міжнародні організації та об’єднання за участі центральноазійських країн та Україна // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2018. Вип. 21. С. 114-129.
19. Гарбузова Е. «Стратегическое партнерство» Киргизстана и Китая в экономической сфере: перспективы и риски // Universum: общественные науки. 2018, №4. С.140-157.

20. Гвоздков С.Ю. Еволюція позиції США щодо інтеграційних проектів Росії на пострадянському просторі (1991-2014 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Гвоздков Сергій Юрійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 19 с.
21. Гольцов А.Г. Геостратегія Російської Федерації на пострадянському просторі: дис. … д-ра політ. наук: 21.03.03 / Гольцов Андрій Геннадійович; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Київ, 2019. 500 с.
22. Гольцов А. Г. Стратегія Росії в Центральній Азії: прагнення до зміцнення позицій. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3375
23. Гончарук А. Євроазійські інтеграційні проекти Росії та Китаю: порівняльний аналіз. 11.02.2018 / Центр досліджень Росії. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=59890&lang=uk
24. Гончарук А. Суперництво Росії та Китаю за вплив у регіоні Центральної Азії. Висновки для України. Аналітична записка. 09.2018. К., 2017. 19 с. / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/supernytstvo-a4f03.pdf
25. Горобець І., Мартинов А. Центральноазійський геополітичний вузол // Зовнішні справи. 2011. № 9. С. 44-49.
26. Городня Н. Вплив фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр. на формування східноазійського регіоналізму // Дослідження світової політики. 2008, вип. 42. С.240-258.
27. Городня Н. Інтеграційні процеси в Азійсько-тихоокеанському регіоні на рубежі XX-XXI ст.: основні тенденції і перспективи // Дослідження світової політики. 2007, вип. 38. С.238-266.
28. Городня Н. Місце ООН в китайській концепції нового світового порядку // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип.96. Част.1. С. 168-174.
29. Городня Н. Східна Азія у зовнішній політиці США. К., 2014.
30. Городня Н. Регіон Східна Азія у XXI ст.: відносини між державами «глобального Півдня». Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми. К.:. ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, 2016. 271 с. С. 11-30.
31. Городня Н. Динаміка американсько-китайських відносин в кінці XX-XXI ст.. як свідчення нової ролі Китаю у міжнародній системі. Україна–Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. «Пояс і шлях». К., 2018. С. 74-97.
32. Гумеров Р. А. Геоэкономические интересы России в Центральной Азии // Россия и современный мир. ИНИОН РАН, М., 2008. Вып 4. С. 194-201.
33. Даниленко С. І., Гальона О. Я. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС / Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2016. № 12. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/a rticle/view/2959.
34. Даниленко С., Гальона О. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Міжнародні відносини. 2016. 1 (44/45). С.13-21.

35. Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай // Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии / М.В. Данилович [и др.]; под ред. А.А. Розанова; Женевский центр по демократическому контролю над вооруженными силами, Центр изучения внешней политики и безопасности, факультет международных отношений БГУ. Минск / Алматы / Женева, 2012. 194 с. С. 22-46.

Деменко О.Ф. Центральна Азія у зовнішньополітичній стратегії КНР 1992–2019 років // Китай в період реформ і відкритості : збірник наукових праць / За заг. ред. Н. Д. Городньої; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С.163-178.

36. Денисов И.Е. Внешняя политика Китая при Си Цзиньпине: преемственность и новаторство // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2017. Т. 10, № 5. С. 83-98.

37. Дінь Бінг 丁冰 Ініціатива «Пояс і шлях» є важливою економічною основою для просування дипломатію великої держави з китайською специфікою “一带—路”是推进中国特色大国外交的重要经济基础 // Ідейно-теоретичний педагогічний журнал 思想理论教育导刊 2018, No.12 С.43-47.

38. Дмитриева М. О. Российская политика в Центральной Азии и формирование региональных институтов: автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.04 / Дмитриева Марина Олеговна; [Дальневост. фед. ун-т]. Владивосток, 2014. 24 с.

39. Дмитриева М. О. Шанхайская организация сотрудничества: возможности и вызовы для России // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 4 (42). Ч. I. С. 62-66.

40. Додизудоев Х., Ниятбеков В. Китайский вектор во внешней политике Таджикистана // Центральная Азия и Кавказ. 2009. №2 (62). С. 138-151.

41. Дорофеєв Д. В. Зовнішньополітична стратегія США в регіоні Центральна Азія : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Дорофеєв Денис Володимирович ; [НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин]. – К., 2007. – 20 с.

42. Дорошко Н. С. Геополитические реалии и внешнеполитические приоритеты Республики Казахстан: взгляд из Украины // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия «Международные отношения». 2011. № 1-2. С. 9-18.

43. Дорошко М. С., Чекаленко Л. Д. Геополітичні впливи на трансформацію країн Центральної Азії // Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / За ред. А. Г. Бульвінського. Київ : Фенікс, 2017. С. 121-136.

44. Ду Цзюань. Сотрудничество между Китаем и Казахстаном в сфере образования в 1992-2018 гг. // Сборник трудов конференции « Беларусь в современном мире». Минск, 2019. С.30-34 / Белорусский государственный университет. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/239644/1/30-34.pdf

45. Жангожа Р. Н. Трансформация идентичности новых независимых государств Центральной Азии в системе современных международных отношений : дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / НАН [Украины], Институт мировой экономики и международных отношений. К., 2006.
46. Жангожа Р. Н. Середня Азія (Центральна Азія). Проблеми інтеграції // Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем / За ред. Л. Д. Чекаленко; відп. ред. Н. О. Татаренко. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. С. 310–319.
47. Жуков С. В., Резникова О. Б. Центральная Азия и Китай: экономическое взаимодействие в условиях глобализации. М.: ИМЭМО РАН. 2009. 180 с.
48. Иванов В. Рамсфелд включил Россию в «ось зла». 3 июня 2006 / Взгляд. Деловая газета. URL: https://vz.ru/politics/2006/6/3/36080.html
49. Івахів І. Геополітичні аспекти співпраці України з країнами євроазійського регіону // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. Львів, 2011. Вип. 23. С. 134-138.
50. Изимов Р. Роль и место Узбекистана в центральноазиатской политике Китая // Central Asian Bureau for Analytical Reporting. 02.03.2016. URL: https://bit.ly/3hxbkTO
51. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору. За заг. ред. А.Г. Бульвінського. К.: «Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2020. 559 с.
52. Ипполитов И.В. Китайско-туркменские отношения: от взаимной выгоды к неравному партнёрству? // Проблемы национальной стратегии. 2017. №3 (42).
53. Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. М. : Наследие Евразии, 2013.
54. Калюжнова Е., Джулиан Ли. Китайско-казахстанское сотрудничество в области углеводородного сектора в начале XXI столетия. В сб. Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. М.: ИМЭМО РАН. 2014. С. 13-32.
55. Каукенов А. С. Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии: взгляд из Казахстана / Мат-лы межд. конф. "Центральная Азия. Китай: состояние и перспективы сотрудничества" (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4–5 июня 2008 г.). С. 83-91.
56. Керимбекова Н., Галицкий В. К вопросу о кыргызско-китайской государственной границе // Центральная Азия и Кавказ. 2002. № 5 (23). URL: https://www.ca-c.org/journal/2002/journal_rus/cac-05/14.kerrus.shtml
57. Кіктенко В. Китай у сучасному світі: мирне піднесення, відродження нації та “м’яка сила” // Китай очима Азії. Колективна монографія / Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; Українська асоціація китаєзнавців. Київ, 2017. С. 11-99
58. Кіктенко В. Китайська мрія як теорія нового етапу модернізації КНР // Східний світ. 2015, вип.3. С. 106-114.
59. Кіктенко В. Роль теорії «м’якої сили» у створенні нового образу Китаю // Китаєзнавчі дослідження. 2015, Вип.4. Р. 39-50.

60. Китай в мировой политике. М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 528 с.
61. Китай в період реформ і відкритості. За заг. ред. Н.Д. Городньої; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 214 с.
62. Кондратенко О.Ю. Геостратегія Російської Федерації: теоретичні засади і практична реалізація: дис. … д-ра політ. наук: 21.03.03 / Кондратенко Олег Юрійович; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. Київ, 2019. 565 с.
63. Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) Збірник неукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Історія та географія». 2013. Вип.47. С.107-112. URL: hnnp:nbuv.gov:ua/UJRN/zupkhupu_ist_2013_47_23.
64. Кушкумбаев С. К. Опыт ШОС во взаимодействии Китая со странами Центральной Азии // Мат-лы межд. конф. "Центральная Азия – Китай: состояние и перспективы сотрудничества" (Алматы, КИСИ при Президенте РК, 4–5 июня 2008 г.). С. 63-70.
65. Лаумулин М. Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т. V: Центральная Азия в XXI столетии – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2009. 440 с.
66. Левик Б.С. Геополітика нових незалежних держав Центральної Азії в пострадянський період // Схід. 2014, № 2 (128). С. 85-91.
67. Ленський П. С. Центральноазійський вектор політики КНР у галузі регіональної безпеки в постбіполярний період: автореф. дис. … канд. політ. наук: 23.00.04 / Ленський Петро Сергійович; [Нац. акад. наук України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин]. К., 2010. 21 с.
68. Лещенко Л. Китай и Индия в процессах мировой и региональной интеграции // Цивилизационная структура современного мира: в 3-х т., 4-х кн. / Под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. К., 2008. Кн. 1. С. 503-540.
69. Лещенко Л. О. Китай: связи с внешним миром // Китайська цивілізація: традиції і сучасність. К., 2009.
70. Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестн. Санкт-Петерб. ун-та. Серия 5. Экономика, 2012. № 3. С. 60-74.
71. Лі Сяомінь 李晓敏 Нова концепція безпеки Китаю 中国的新安全观 // Мир і розвиток .和平与发展”杂志 2002. № 2. P. 44-47.
72. Лі Сяомінь 李晓敏 Механізм «Шанхайської п'ятірки» і нова концепція безпеки Китаю “上海五国”机制与中国新安全观 // Мир і розвиток 和平与发展. 2000. № 4. С. 12-15.
73. Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестн. Санкт-Петерб. ун-та. Серия 5. Экономика, 2012. № 3. С. 60-74.

74. Ли Синь. Экономические интересы России и Китая в Центральной Азии: сравнительный анализ // Вестн. Санкт-Петерб. ун-та. Серия 5. Экономика. 2012, № 3. С. 60-74.
75. Лі Лінфан, Лю Цзіньцян 李立凡， 刘锦前 НУО в Американській стратегічній раді Центральної Азії 美国中亚战略棋盘上的非政府组织// Міжнародні дослідження проблем. 2005. № 6. URL: http://m.wyzxwk.com/content.php?classid=16&id=3785
76. Лузянин С.Г. Китай, Россия и Центральная Азия: разграничение региональных интересов // Китай в мировой политике. М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. С. 311-335.
77. Лукашина Т. И., Стародубцева К.А. Энергетическая безопасность КНР: механизмы формирования и проблемы реализации // Россия и Китай: проблемы стратегического взаимодействия: Вып. 12. Чита: ЗабГУ, 2012. С. 42-46.
78. Лукин А.В. Шанхайская организация сотрудничества и российские интересы в Центральной Азии и Афганистане // Стратегия России в Центральной Азии и Шанхайская организация сотрудничества. Сб. статей / Под ред. А.Лу кина. Москва: МГИМО Университет, 2012. 191 с.
79. Лукин А. Шанхайская организация сотрудничества: что дальше? // Россия в глобальной политике. 2007. №3. URL: www.globala ffairs.ru/number/n_8818
80. Лю Цянь 刘乾 Розкриття таємниці природного газу Туркменістану 揭晓土库曼斯坦天然气迷局 27 березня 2019 / Екологічний ofweek (ofweek 环保) URL: https://ecep.ofweek.com/2019-03/ART-93010-8420-30315215.html
81. Ляшенко Т.М. Вектори політичних трансформацій держав Центральної Азії [Текст] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Ляшенко Тетяна Михайлівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. К., 2013. 30 с.
82. Ляшенко Т. М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 288 с.
83. Ма Сучань, Яо Шенван 马溯川 姚生旺 Дослідження культурного обміну між Китаєм та Центральною Азією на тлі «Один пояс - один шлях» - на прикладі Інституту Конфуція “一带一路”背景下 中国与 中亚地区文化交流研究以孔子学院为例 // Газета партійної школи Цзінаньського міського комітету КПК. 2019, № 3. С. 54–56.
84. Ма Цян. 马强 Порівняльний аналіз політики «м'якої сили» основних держав Центральної Азії 大国在中亚的“软实力”政策比较分析 // Центральна Азія та Шанхайська організація співробітництва. 2019. № 6. С. 120–134. URL: http://rlls.hlju.edu.cn/manage/upload/2020111/2020111112236332.pdf
85. Мажитова Е. Зачем Китаю Центральная Азия? 03.04.2018. URL: https://kz.expert/ru/materials/polemika/4_zachem_kitayu_centralnaya_aziya
86. Майтдинова Г. Таджикско–китайские отношения в условиях формирования полицентричного мира // Постсоветские исследования. 2021, Т.4, №4. С. 255-264.

87. МакГрегор Р. Партия: тайный мир коммунистических властителей Китая. М.:ЭКСМО, 2011. 416 с.
88. Малышева Д. Б. Центральноазиатский узел мировой политики. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. 100 с.
89. Ман Цзунчжоу 满宗洲, Ру Юнфу 茹永福 Питання, на які варто звернути увагу в діяльності етнічного сепаратизму в Сіньцзяні та боротьбі з сепаратизмом 新疆民族分裂主义的活动及反分裂斗争应当注意的问题 // Трибуна суспільних наук у Сіньцзяні 新疆社科论坛 1996, № 03 С.43-45.
90. Медведев Р. Подьем Китая. Что такое социализм по-китайски? М.: Астрель, 2012.
91. Мельничук І. М. Інтеграційні проекти Російської Федерації на пострадянському просторі: дис. … д-ра політ. наук: спец. 23.00.04 / Ігор Миколайович Мельничук; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 519 с.
92. Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану // Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції, 24 листопада 2021 р. К.: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 340 с. С.191-194.
93. Менкеуліцзі. «М'яка сила» у політиці Китаю в Центральній Азії у 1992-2012 рр. // Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених / За заг. ред. В.В. Солошенко. Київ: Фенікс, 2020. 384 с. С. 126-130.
94. Менкеуліцзі. «М'яка сила» в політиці Китаю в Центральній Азії (2013–2017 рр.) // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії» (9 жовтня 2020 р., Дніпро) / Ред. кол. Д. В. Архірейський (голова) та ін. Д.: ЛІРА, 2021. 89 с. С. 56–58.
95. Менкеуліцзі. Передумови створення Шанхайської організації співробітництва // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірка матеріалів Міжнародної наукової студентської конференції «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини»; за ред. докт. іст. наук Н.Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 4. 196 с. С. 46–48.
96. Мекнеуліцзі. Поширення культурних впливів Китаю в Центральній Азії в 1992–2017 рр. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2020 Том 31 (70), № 4. С.165-170.
97. Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії (1992 – 1997 рр.) // Гілея. Науковий вісник. 2020, Випуск 153 (№ 2). С. 117 – 123.
98. Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном 2013-2020 рр.: порівняльний аналіз // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. 2021. Вип.1 (148). С.40-46.
99. Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин між КНР і Казахстаном у XXI ст. // III-IV конгрес сходознавців (до 150-ї річниці від дня народження Агатангела Кримського): Збірник матеріалів. м. Київ, 23-24 грудня

2020 р. Ч. ІІ. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Видавничий дім "Гельветика", 2020. 240 с. С.39–42.
100. Мінгазутдінова Г. Казахстан в системі зовнішньополітичних інтересів США кінця XX - початку XXI ст. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2014. Вип. 4. С. 26-29.
101. Мінгазутдінова Г.О. Політика США щодо Центральної Азії (1993 - 2015 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Мінгазутдінова Галина Ігорівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.
102. Мішин А. О. Щодо розвитку співпраці України з ШОС в рамках становлення регіональних систем безпеки / А. О. Мішин // Стратегічна панорама. 2008. № 1. С. 48-52.
103. Михайлов А.Ю., Князева Е.О. Банк развития в структуре Шанхайской организации сотрудничества // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2015. №39 (324).
104. Могилевский Р. Кыргызстан и Инициатива пояса и пути. Доклад № 50. Бишкек: Университет Центральной Азии. 2019. С.8-13. URL: https://www.ucentralasia.org › media › uca-ippa.
105. Мочульский, А. Подход КНР к Шанхайской организации сотрудничества: экономический аспект // Новое восточное обозрение. 2010. URL: http://journal-neo.com/?q=ru/node/520
106. Мураталиева В. Т. Концептуальные основы региональной политики Китая в Центральной Азии, 2009. URL: http://www.easttime.ru/analitic/3/8/626.html
107. Мурашкіна М. З. Взаємодія та суперництво Росії, США і Китаю в Центральній Азії: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 [Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили]. Миколаїв, 2015. 20 с.
108. Мустапа Селік, Багетіцзян 赛力克·穆斯塔帕、巴合提江 Сучасна ситуація, тенденція розвитку викладання китайської мови в університетах Казахстану. 哈萨克斯坦高校汉语教学的现状及发展趋势 // Журнал університету Чанцзі. 2010, № 5. URL: http://www.cssn.cn/gj/gj_gjwtyj/gj_elsdozy/201311/t20131101_823051.shtml
109. Ні Цзяньпін 倪建平 Поширення культури Китаю в Центральній Азії та формування його національного іміджу 中国在中亚文化传播和国家形象塑 // Охоплення зовнішнього світу. 2006. № 12. "对外大传播" 杂 志，2006 年 第 12 期. С. 37–39. URL: http://www.cqvip.com/qk/82259x/2006012/23385695.html
110. Нефть из Казахстана откроет новую эпоху в истории диверсификации источников и каналов поставки этого сырья в Китай / Посольство Китайской Народной Республики в Республике Казахстан. 2006/04/30 URL: https://www.fmprc.gov.cn/ce/ceka/rus/zhgx/zxdt/t249942.htm
111. Опімах Р. Нафта Казахстану та українська перспектива / Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник НІСД. 2009. № 2 (11). С. 23-32.
112. Павлов А. А. Политические проблемы энергетического сотрудничества России со странами Центрально-Азиатского региона: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2011. 21 с.

113. Пань Гуан 潘光 Від «шанхайської п'ятірки до ШОС» 从上海五国到上海合作组织 // Русистика 俄罗斯研究. 2002. №2. С.31-34 / Книжково-газетний інформаційний центр Китайського народного Університету. URL: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/Qw/Paper/189108;
114. Пань Гуан. Энергетическая политика Китая и обеспечение энергетической безопасности в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2007, № 6 (54). С. 98-107.
115. Пань Гуан 潘光 Шанхайська організація співробітництва і китайська стратегія розвитку зарубіжних джерел енергії 上海合作組与中国的海外能源发展战略 // Дослідження світової економіки 世界经济研究. 2005. №7. С.4-9.
116. Пань Гуан 潘光, Чжан Ифэн 张屹峰. План «Велика Центральна Азія»: основний крок США в стратегії виходу зі складної глобальної ситуації 大中亚计划：美国摆脱全球困境的重要战略步骤 // Дипломатичний огляд 外交评论 2008. №2. С.85-90.
117. Пан Чжипін 潘志平 Дослідження міжрегіонального співробітництва в Економічному поясі Шовкового шляху 丝绸之路经济带的区域间合作研// Дослідження особливих економічних зон Китаю 中国经济特区研究 2017, No.1. С. 68-82.
118. Парамонов В., Строков О. Энергетические интересы и энергетическая политика Китая в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2010. № 3, Том 13. С. 21-35.
119. Парахонський Б.О. Центральна Азія: геостратегічний аналіз та перспективні можливості для України: монографія / [Б. Парахонський, Ю. Павленко, А. Гончарук та ін.]; за ред. Б. Парахонського. К.: НІСД. 2001. 148 с.
120. Полякова М. Є. Українсько-казахстанське співробітництво (1991 – 2014 рр.): автореф. дис. … канд. істор. наук: 07.00.01 / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв. 2015. 20 с.
121. Попов Д. Таджицко-китайские отношения на современном этапе: проблемы и перспективы. 1 октября 2019 г. URL: http://riss.ru/article/4689//
122. Портяков В. Контуры внешней политики лидеров Китайской Народной Республики пятого поколения // Проблемы Дальнего Востока. 2014. № 1. С.76-89.
123. Резникова О. Б. Нефть и газ Центральной Азии: разворот на рынок КНР // Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. М.: ИМЭМО РАН, 2014. С. 6-12.
124. Резнікова О., Кузнєцов В. Геополітичні впливи на регіональну безпеку в Центральній Азії: можливі ризики для України. 20.12.2011 / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/geopolitichni-vplivi-na-regionalnu-bezpeku-v-centralniy-azii
125. Румер Е. Центральная Азия: взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина. Москва : Новое издательство, 2008. 243 с. С. 45-48 URL: https://textbooks.studio/uchebnik-mejdunarodnie-otnosheniya/dvustoronnie-otnosheniya-mejdu-kitaem-stranami.html

126. Румянцев Е. Внутренняя и внешняя политика Си Цзиньпина. М: Синосфера, 2016. 589 с.
127. Савкович Е. В. Пограничное урегулирование на западе КНР в 1990–2000-е гг. (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан) // Вестник Томского государственного университета. 2010. №336.
128. Савкович Е.В. Торгово-экономическое сотрудничество КНР и Республики Узбекистан // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 356.
129. Савкович Е. В. Торгово-экономическое сотрудничество КНР с Республикой Туркменистан (1992-2010 гг.) // Вестник Томского гос. ун-та, 2011, № 344. С. 87-91.
130. Сакенов Мирбек. Как Узонгу-Кууш отдавали Китаю — история переговоров, длившихся 141 год. 08.10.2019 / Sputnik. Кыргизстан. URL: https://ru.sputnik.kg/20191008/kak-uzongu-kush-pereshel-k-kitayu-1045911205.html
131. Се Тао 谢涛. Внешняя политика Китая по «Си Цзиньпину». URL : https://inosmi.ru/politic/20180124/241263620.html
132. Се Тао 谢涛 Китайська дипломатія з характеристиками Сі Цзіньпіна 习近平特色的中国外交政策 20 листопада 2017 р. / Фонд КАРНЕГІ 卡内基基金 URL: https://carnegieendowment.org/2017/11/20/zh-pub-75390
133. Седнєв В.В. Еволюція зовнішньої політики КНР у 80-90-х рр. // Сходознавство. 1999, №7–8.
134. Сєднєв В. Еволюція зовнішньополітичних концепцій КНР: від теорії "трьох світів" до "багатополярного світу"// Східний Світ. 2002, №2. С.59–64.
135. Сєднєв В. Тягар традицій і виклики глобалізації: зовнішня політики Китаю на зламі тисячоліть // Східний Світ. 2003, №2. С.93–101.
136. Серебрякова Н. В. Шанхайская организация сотрудничества: проблемы политической интеграции в Центральной Азии: автореф. дис. канд. полит. наук: спец. 23.00.04 / Наталья Валерьевна Серебрякова; Рос. ун-т дружбы народов. М., 2009. 31 с.
137. Сін Гуанчен 邢广程 Відносини Китаю з державами Центральної Азії. 中国与中亚国家的关系 // Славянский исследовательский центр. 2003. URL: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publictn/85/9CAChinese.pdf.
138. Ситнянский Г. Киргизия: национальные проблемы, внутренние и внешние // Центральная Азия и Кавказ. URL: https://www.ca-c.org/journal/15-1998/st_08_sitnjansky.shtml
139. Старчак М. Шанхайская организация сотрудничества: возможности для России / // Центральная Азия и Кавказ. 2011. №14 (2).
140. Статус-кво дипломатії між Китаєм і Туркменістаном 中土外交现状,兰州大学土库曼斯坦研究中心 / Туркменський науковий центр Університету Ланьчжоу. URL: http://tkmst.lzu.edu.cn/m/detail.php?aid=12238
141. Столповський О. А. Интересы Китая по обеспечению безопасности в Центральной Азии // Материали V Конвента РАМИ "Мировая политика: взгляд из будущего" / Под ред. А. Мельвиля, МГИМО – Университет, 2009, Т. 5. Будущее стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии. С. 105-118

142. Страны СНГ и Балтии в глобальной политике Китая. Доклад группы экспертов // Проблемы национальной стратегии. 2012. № 1(10). С. 7–16.
143. Східний вектор стратегічного партнерства України в умовах глобального світу. Аналітична доповідь / За ред. В. О. Кіктенко. К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2013. 184 с.
144. Су Сяоюй 苏晓宇. Розвиток і перспективи військової стратегії США в Центральній Азії **美国与中**亚军事战略的发展与前 Пекін, 2016. С. 79-81. URL: https://books.google.com.ua/books?id=5K58DwAAQBAJ&pg=PT96&lpg=PT9q
145. Сунь Чжуанчжи 孙壮志 Актуальні проблеми та аналіз тенденцій безпеки в Центральній Азії 中亚地区安全的热点问题与走势分析// Вісник Сіньцзянського педагогічного університету 新疆师范大学学报 2011, Вип. 2, С.32-38.
146. Сунь Чжуанчжи 孙壮志 ШОС і багатобічна дипломатія Китаю в нову еру 上海合作组织与新时代中国多边外交 // Світова економіка та політика 世界经济与政治 2021, II. С. 4-18.
147. Сунь Чжуанчжи 孙壮志 70 років дослідження Центральної Азії в Китаї: досягнення і проблеми **中国中**亚研究 70 **年**：**成就与**问题 // Журнал Ляонінського університету. Філософія і соціальні науки 辽宁大学学报 **哲学社会科学版** 2019, Вип. 47, No. 5 С. 1-8.
148. Суюнбаев М.Н. Геополитические основы развития и безопасности Кыргызстана (глобальный, региональный и национальный аспекты). – Бишкек: ИИМОП КНУ, 2005. 211 с.
149. Суюнбаев М., Мамытова А. Природные ресурсы как фактор развития Центральной Евразии // Центральная Азия и Кавказ. 1998. № 1. URL: https://www.ca-c.org/journal/cac-01-1998/st_07_suynbaev.shtml
150. Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. Кн. 3. Сборник документов. Алматы, 2010.
151. Сыроежкин К. Китай в Центральной Азии: от торговли к стратегическому партнерству / Центральная Азия и Кавказ. 2007. № 3 (51). С.42-55.
152. Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, 2012. № 1. Т 15. С. 23-46.
153. Сыроежкин К.Л. Проблемы современного Китая и безопасность в Центральной Азии. Алматы: КИСИ при президенте Республики Казахстан, 2006.
154. Сычева А. М., Спивак В. Ю. Проекты китайских нефтегазовых корпораций в государствах Центральной Азии // Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова. М.: ИМЭМО РАН, 2014. С. 33-42.
155. Сюй Тункай. Реализация и углубление регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС // Шанхайская Организация Сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы третьего заседания Форума ШОС). М.: МГИМО (Университет), 2008. С.101-104.
156. Ся Ишань. Механизм «Шанхайской п'ятерки» и стратегическое взаимодействие Китая и России // Китай в мировой политике М.: Московский

государственный институт международных отношений (Университет); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 528 с. С. 336-351.
157. Тазабеков Т. Киргизско – китайское экономическое сотрудничество в рамках дипломатии Великого Шелкового Пути // Реформа. 2002, №2. С.12-24.
158. Таран М. Енергетична безпека та виклики зовнішній політиці Китаю на поч. XXI ст. // Китайська цивілізація: традиції та сучасність. К., 2009. С. 58-61.
159. Таран М. «Піднесення» Китаю: творення гармонії чи породження конфлікту // Східний світ. 2015, №3. С. 131-139.
160. Тункай Сюй. Реализация и углубление регионального экономического сотрудничества в рамках ШОС // Шанхайская организация сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы Третьего заседания Форума ШОС, Пекин, 19–21 мая 2008 г.). М.: МГИМО (У) МИД России, 2008. С. 100-103. URL: http://www.mgimo.ru/files/37535/kb-05_shos-Lukin.pdf
161. Туркмения вручила свои недра Китаю, 31.08.2007 / Коммерсант. URL: https://www.kommersant.ru/doc/800095
162. Тянь Е. Взаимоотношения Китайской Народной Республики и Республики Казахстан на примере сотрудничества в сфере образования. 2018. № 4. С. 8–17 / Nota bene. URL: https://nbpublish.com/library_read_article. php?id=27722
163. Україна – Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. "Пояс і шлях" / За ред. О.М. Олійника. Київ: ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України". 2018. 489 с.
164. Україна в 2005 – 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / За ред. Ю. Рубана. К.: НІСД, 2009. 644 с.
165. Українець Л. Ініціатива «Пояс і шлях» як основа нарощування економічної експансії Китаю // Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019, Вип. 24. Ч.3. С. 109-113.
166. Українська призма: Зовнішня політика 2017. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2018. 232 с.
167. Українська призма: Зовнішня політика 2018. Аналітичне дослідження // ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2019. 258 с.
168. Украинские перспективы в Центральной Азии. Аналитический доклад ЦИПГО. URL: https://centrasia.org/newsA.php?Month=6&Day=26&Year=2008
169. Умаров А. А. Стратегические инициативы США и Китая в Центральной Азии // Сравнительная политика, 2015. № 1(18). С. 128-138.
170. Фадеева И. А. Современное состояние и перспективы развития экономического сотрудничества в ШОС: автореф. дисс. канд. екон. наук: 08.00.14 / Центр постсоветских исследований, Ин-т экономики РАН. М, 2013.
171. Фу Йонг 傅勇 Перспективи та проблеми китайсько-американського антитерористичного співробітництва 中美反恐合作的前景和问题 // Дослідження світової економіки 世界经济研究 2003, №4. С.10-14.

172. Халанский И. В. О потенциале эволюции ШОС в Центральной Азии: сценарии // Вестн. Кырг.-Рос. славян. ун-та, 2015. Т. 15. № 5. С. 52-56.
173. Халанский И. В. Политика КНР в постсоветском сегменте Центральной Азии: решение пограничного вопроса // Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. 2015. Т. 15, № 5. С. 57-60.
174. Холикназар Х. Значение года председательства Республики Таджикистан в ШОС для дальнейшего развития этой организации. URL: https://cyberleninka.ru › article › znachenie-goda-preds
175. Ху Хунпін 胡红萍 Огляд економічного становища п'яти країн Центральної Азії 中亚五国经济形势评述 Дослідження ринку Східної Європи та Центральної Азії 东欧中亚市场研究 1998, №11.С. 24-26.
176. Ху Чженьхуа 胡振华 Центральна Азія і центральноазійські дослідження 中亚与中亚研究 // Журнал китайсткого університету Мінцу. Філософія і соціальні науки. 中央民族大学学报 哲学社会科学版 2005, No. 5. С. 47-53.
177. Хуан Ічже 黃一哲. Поточна ситуація і розвиток ШОС 上海合作組織的現況與發展 // Оборонний журнал 國防雜誌. 2009. №24. С.6-20.
178. Цапко О. Європейська та китайська цивілізації в контексті культурно – ціннісної взаємодії // Європейські культурно – історичні цінності: ретроспектива та перспектива. Збірник наукових праць. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАНУ». С. 143-149.
179. Цапко О. Місце провідних країн Азії у трансформаційних процесах на пострадянському просторі // Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору / За заг. ред. А. Бульвінського. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАНУ», 2020. 560 с. С.429-455.
180. Цапко О.М. Співпраця Китаю з країнами Центральної Азії в контексті реалізації Ініціативи «Пояс і шлях» // Китай в період реформ і відкритості : збірник наукових праць / За заг. ред. Н. Д. Городньої; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 214 с. С.178-190.
181. Цапко О. Суперництво між КНР і США щодо впливу на пострадянські країни Центральної Азії. Стратегії зовнішньої та без пекової політики провідних міжнародних акторів. Збірник наукових праць ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.2017. С. 67-75.
182. Чжан Нін 张宁 Аналіз торгівлі зерном між Китаєм та країнами Центральної Азії 中国与中亚国家的粮食贸易分析 // Журнал Євразійської економіки 欧亚经济杂志 2019, Вип. 2. С. 8-21.
183. Чжао Хуашен. 赵华胜. Дипломатія Китаю в Центральній Азії. 中国的中亚外交. 北京: 时事出版社. Пекін: Шиши чубаньшэ. 2008. 464 с.
184. Чжао Хуашэн. Китай, Россия, США: интересы, позиции, взаимоотношения в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2004. № 5 (35). С. 131-140.

185. Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу: як закріпитися Китаю в Центральній Азії 形象建设：中国深入中亚的必经之路 // Вісник Сіньцзянського педагогічного університету 新疆师范大学学报 2015, Вип. 4. С.65-75.
186. Чжао Хуашэн. Некоторые проблемы развития Шанхайской организации сотрудничества. 2 августа 2007 г. URL: http://infoshos.ru/ru/?idn=429
187. Чжао Хуашен 赵华胜 . ШОС як механізм російсько-китайських відносин. 中俄关系中的上海合作组织 / Чжао Хуашен // Мир і розвиток 和平和发展 2010. №2. С. 37-42.
188. Чжао Чанцін 赵常庆 Про «російський фактор», який впливає на китайсько-центральноазіатські відносини, і «центральноазіатський фактор» китайсько-російських відносин 论影响中国与中亚关系的“俄罗斯因素”及中俄**关系的**“中亚因素” // Журнал Сіньцзянського педагогічного університету. Філософія і соціальні науки. 新疆师范大学学报 哲学社会科学版 2011, Т.32, Вип.4. С.36-40.
189. Чжао Чанцін. 赵常庆 Щодо економічних відносин між Китаєм і країнами Центральної Азії 论中国与中亚国家的经济关系 // Журнал євразійської економіки 欧亚经济 2014., Вип. 2. С.81-87. 2014 年第 2 期，第 81-87 页
190. Чжэньпэн Лян. Китайская дипломатия в Центральной Азии в 1990-е годы // Социально-политические науки. 2017. № 1. С.17-21.
191. Чжоу Пуюань. Про "російські чинники, що впливають на відносини між Китаєм і Центральною Азією та "центрально-азіатські фактори" у китайсько-російських відносинах. Пекін, 2012.
192. Цзян І. **姜毅** Китайська багатостороння дипломатія і ШОС **中国的多**边外交与上海合作组织 // Дослідження Росії, Східної Європи та Центральної Азії **俄**罗斯中亚东欧研究. 2003, №5. С. 46-51.
193. Чекаленко Л.Д. Центральна Азія: від демократії до тоталітаризму // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2018. №18. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/3380/3058
194. Цзю Менджун **俱孟**军 Економічні та торговельні відносини між Китаєм і країнами Центральної Азії **中国与中**亚国家的经贸关系 // Поточні події. 时事报告杂志. 1994. No.11. С.26-29. URL: http://t-cnki-net-s.vpn.imu.edu.cn:8118/kcms/detail?v=QB2EbTiIykWWACdOQ9Uglz7Z8-5YFOLX6c7CMxXUTWxRu0fEfpZwRapxuxV0kN52WNymkCGTyY4sS5wIJUU2VMBC-thP50qhWYkr2-EsjZlpdOf4kVgvPA==&uniplatform=NZKPT
195. Цзян І. **姜毅** Китайська багатостороння дипломатія і ШОС **中国的多**边外交与上海合作组织 // Дослідження Росії, Східної Європи та Центральної Азії **俄**罗斯中亚东欧研究. 2003. №5. С. 46-51.
196. Цзян Йі **姜毅** Китайські багатосторонні дипломатичні відносини та Шанхайська організація співробітництва **中国的多**边外交与上海合作组织 // Дослідження Росії, Східної Європи та Центральної Азії **俄**罗斯中亚东欧研究 2003. № 5. С.46-51 С. 46. http://www.zxls.com/UploadFiles/2021/6/**中国的多**边外交与上海合作组织_**姜毅**_20216211838.pdf

197. Чекаленко Л. Реалізація концепції Економічного Шовкового шляху в Центральній Азії // Україна – Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. "Пояс і шлях" / Під ред. О.М. Олійника. Київ: ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", 2018. С. 158-172.
198. Чекаленко Л. Центральна Азія: від демократії до тоталітаризму // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2018. № 18. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/3380/3058
199. Чень Міншань 陈明山 Хе Сіцюань **何希泉**. Прагнення до регіональної безпеки і підтримки стратегічної стабільності. Коментар механізму співпраці "Шанхайської п'ятірки" 谋求地区安全维护战略稳定–评“**上海五国**”**合作机制** / Книжково-газетний інформаційний центр Китайського народного університету URL: http://rdbk1.ynlib.cn:6251/Qk/Paper/132821
200. Черевык К. Стратегическое сотрудничество Кыргызской республіки и КНР: торгово-экономический аспект. URL: https://cyberleninka.ru › article › strategicheskoe-sotrud
201. Чжан Нін 张宁 Аналіз торгівлі зерном між Китаєм та країнами Центральної Азії 中国与中亚国家的粮食贸易分析 // Журнал Євразійської економіки (欧亚经济杂志), 2019, Вип. 2. С.8-21.
202. Чжан Сяохуей 张晓慧, Сяо Бінь 肖斌 ШОС крізь призму регіональної безпеки 地区安全主义视野中的上海合作組 // Дослідження Росії, Східної Європи і Центральної Азії 俄罗斯中亚东欧研究 2011. №4. С. 64-69.
203. Чжан Юаньюань 张圆圆 Висвітлення культурного обміну між Сіньцзяном і Центральною Азією для підготовки студентів західних університетів 新疆与中亚文化交流对西部高校人才培养的启示. 09.04.2019. URL: http://www.scicat.cn/6/dllw/20190904/2846479.html
204. Чжао Хуашен. 赵华胜. Дипломатія Китаю в Центральній Азії. **中国的中**亚**外交**. **北京**: 时**事出版社**. Пекін: Шиши чубаньшэ, 2008. 464 с.
205. Чжао Хуашен **赵**华胜 Китай, Центральна Азія і Шанхайська організація співробітництва **中俄关系中的上海合作**组织 // Мир і розвиток “**和平与**发展”杂志 2010. №2. С. 37-42.
206. Чжао Хуашен 赵华胜 Можливості й обмеження Шанхайської організації співробітництва 上海合作組的可能性和限度 // Міжнародне спостереження 国际观察 2011. № 3.
207. Чжао Хуашен 赵华胜 Створення образу: як закріпитися Китаю в Центральній Азії 形象建设：中国深入中亚的必经之路 // Вісник Сіньцзянського педагогічного університету 新疆师范大学学报 2015, Вип. 4. С.65-75.
208. Чжао Хуашен 赵华胜 . ШОС як механізм російсько-китайських відносин 中俄关系中的上海合作组织 // Мир і розвиток 和平和发展 2010. №2. С. 37-42.
209. Чжао Чанцин 赵常庆 Економічні та торговельні відносини між Китаєм і країнами Центральної Азії **中国与中**亚五国的经贸**关系** // Російський

центральноазійський і східноєвропейський ринок 东欧中亚市场**研究** 2002. №1. С. 24-31.
210. Чжао Чанцин. 赵常庆 Щодо економічних відносин між Китаєм і країнами Центральної Азії 论中国与中亚国家的经济关系 // Журнал євразійської економіки **欧**亚经济 2014., Вип. 2. С.81-87.
211. Чжун Фейтен 钟飞腾 Форми китайської дипломатії в прикордонних країнах в посткризову епоху **后危机**时代中国周边的战略形势 / Фейтен Чжун // Оцінки прикордонної безпеки Китаю. **中国周**边 **安全形**势评估 Пекін: АОН, 2011. С.109-119.
212. Чжэньпэн Лян. Китайская дипломатия в Центральной Азии в 1990-е годы // Социально-политические науки. 2017. № 1.
213. Данилович М.В. Подходы к деятельности ШОС: Россия и Китай // Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии / М.В. Данилович [и др.]; под ред. А.А. Розанова; Женевский центр по демократическому контролю над вооруженными силами, Центр изучения внешней политики и безопасности, факультет международных отношений БГУ. Минск / Алматы / Женева, 2012. С. 22-46.
214. Шанхайская организация сотрудничества и проблемы безопасности Евразии / М.В. Данилович [и др.]; под ред. А.А. Розанова; Женевский центр по демократическому контролю над вооруженными силами, Центр изучения внешней политики и безопасности, факультет международных отношений БГУ. Минск, Алматы, Женева, 2012. 194 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/ShOS_final.pdf
215. Шанхайская организация сотрудничества как новое направление внешней политики Украины: аналит. доклад / И. Бураковский, А. Кобылянская, Е. Раздорожный, Н. Сысенко, Е. Шинкарук. Киев : ИЭИПК, 2009. 51с.
216. Штолленверк Ф. Россия, Индия и Китай в Центральной Азии: к конфликту или к сотрудничеству // Центральная Азия и Кавказ. 2011, т. 14, № 2.
217. Шустов А. Иран и Китай хотят перекроить геополитическую карту Центральной Азии / Евразия Эксперт. 23 января 2017. URL: https://eurasia.expert/iran-i-kitay-khotyat-perekroit-geopoliticheskuyu-kartu-tsentralnoy-azii/
218. Шустов А. Китай усиливает позиции в Центральной Азии. 27.06.2012. URL: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1340792940
219. Шустов А. Мягкая сила дракона: как Китай пытается завоевать влияние в Центральной Азии. 09 Января 2018 г. / Евразия. Эксперт. URL: https://eurasia.expert/myagkaya-sila-drakona-kak-kitay-pytaetsya-zavoevat-vliyanie-v-tsentralnoy-azii/
220. Юй Сяоцю 俞晓秋 Поява «нової концепції безпеки» **正在形成的**“**新安全**观” // Знання світу **世界知**识杂志. 1997, №12. С.4-5. С. 5.
221. Ян Ліпінг 闫丽萍,Чжао Лі 赵莉, Пен Гуокін 彭国庆. Сучасний стан китайської освіти в Киргизстані 吉尔吉斯斯坦汉语国际教育现状. Університетське видавництво Ухань 武汉大学出版社, 2017.

222. Ян Мінсін Ма 杨明星 Хуейфен 马会峰 Багатовимірна побудова дипломатичного іміджу великої країни з китайською специфікою 中国特色大国外交形象的多维构建 // Академічний журнал Чжунчжоу 中州学刊 2021, No.09. С. 166-172.
223. Янь Сюетун 阎学通 Нова концепція безпеки Китаю і концепція співпраці у сфері безпеки **中国的新安全**观与安全合作构想 // Сучасні міжнародні відносини 现代国际关系. 1997. № 11. P. 28-32.
224. Ян Шу 杨恕 Конкуренція і кооперація в енергетиці **能源**领域的竞争与合作 // Сучасні міжнародні відносини 现代国际关系 2005, No.2. С. 12-14.
225. After Empire: The Emerging Geopolitics of Central Asia / Edited by Snyder J. – Washington, D.C.: National Defense University Press, 1995
226. Akbarzadeh S. Keeping Central Asia Stable // Third World Quarterly. 2004. Vol. 25, № 4.
227. Aliev N. China's Soft Power in Central Asia // The Central Asia-Caucasus Analyst. 19.12.2019. URL: https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13599-chinas-soft-power-in-central-asia.html
228. Bailes Alyson J. K., Dunay Pal, Pan Guang, Troitskiy Mikhail. The Shanghai Cooperation Organization / Stockholm International Peace Research Institute, Policy Paper No. 17, May 2007.
229. Bailes A., Hagelin B., Lachowski Z., Perlo-Freeman S., Stålenheim P., Trofimov D. Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia. Stokholm: SIPRI, 2003.
230. Bijian, Zheng. China's “Peaceful Rise” to Great-Power Status // Foreign Affairs. 2005. Vol. 85, No. 4. P. 18-34.
231. Bijian, Zheng: China’s Road of Peaceful Development and the Building of Communities of Interests. URL: http://www.chinastudies.org.cn/e/617.htm
232. Blagov Sergei. Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club / Eurasianet. The Open Society Institute. 6 November 2007. URL: https://web.archive.org/web/20160304063714/http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav110707a.shtml
233. Blagov S. Shanghai Cooperation Organization Eyes Economic, Security Cooperation. October 31, 2005 / Eurasia Daily Monitor. Jamestown Foundation. URL: https://web.archive.org/web/20071101021114/http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2370411
234. Blank S. Central Asia: An Opportunity for the Trump Administration // The Central Asia-Caucasus Analyst. March 22, 2017. URL: https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13435-central-asia-an-opportunity-for-the-trump-administration.html
235. Blank S. The Strategic Implications of the Turkmenistan – China Pipeline Project // China Brief. 2010, Vol. 10, № 3. URL: http://www.intelligencequarterly.com/2010/02/thestrategic-implications-of-the-turkmenistan-china-pipeline-project/

236. Boland J. Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? A Partner for the U.S. 21st Century Defense Initiative Policy Paper. Washington: The Brookings Institution, 2011.
237. Brady Anne-Marie. China's Foreign Propaganda Machine. October 26, 2015 / Wilson Center. URL: https://www.wilsoncenter.org/article/chinasforeignpropagan da-machine
238. Brzezinski, Zbignev. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives / Zbignev Brzezinski. New York: Basic Books, 1997. 223 p.
239. Central Asia: Islam and the State. – International Crisis Group // Asia Report. №59. 2003, 10 July. URL: https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/uzbekistan/central-asia-islam-and-state
240. Chatzky Andrew, McBride James. China's Massive Belt and Road Initiative January 28, 2020 / Council on Foreign Relations. URL: https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative
241. China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021 / China Briefing URL: https://www.china-briefing.com/news/china-and-kyrgyzstan-bilateral-trade-and-future-outlook/
242. China-Tajikistan: Bilateral Investment and Trade Ties September 3, 2021 / China Briefing URL: https://www.china-briefing.com/news/china-tajikistan-bilateral-investment-and-trade-ties/
243. China-Uzbekistan: Bilateral Trade and Future Outlook September 22, 2021 / China Briefing URL: https://www.china-briefing.com/news/china-uzbekistan-bilateral-trade-and-future-outlook/
244. Chien-Peng Chung. The Shanghai Cooperation Organization: China's Changing Influence in Central Asia/ Chung Chien-Peng // The China Quarterly. 2004. №180.
245. China-Tajikistan: Bilateral Investment and Trade Ties. September 3, 2021/ China Briefing. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-tajikistan-bilateral-investment-and-trade-ties/
246. China and Kyrgyzstan: Bilateral Trade and Future Outlook. August 27, 2021 / China Briefing. URL: https://www.china-briefing.com/news/china-and-kyrgyzstan-bilateral-trade-and-future-outlook/
247. Chiu Christine. Why China is the Best Country to Build your Startup in 2022. China Admissions. June 7, 2022. URL: https://www.china-admissions.com/blog/why - china-is-the-best-place-for-startups/
248. Cohen Ariel. The Dragon Looks West: China and the Shanghai Cooperation Organization / The Heritage Foundation, 2006, September 7; The Future of China-Russia Relations. Ed. James A. Bellacqua. University Press of Kentucky, 2010. 372 p.
249. Cooley A. Russia and China in Central Asia / Norwegian Institute for International Affairs (NUPI). Policy Brief. 2015. №26. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep08013
250. Cooley A. The Kyrgyz Crisis and the Political Logic of Central Asia's Weak Regional Security Organizations / PONARS Eurasia Policy Memo. 2011. No. 140. 7 p.
251. Cooley A. The Rise of the SCO as a New Regional Organization: Western Perspectives. March 23, 2011. URL: https://carnegieendowment.org/2011/03/23/rise-of-sco-as-new-regional-organization-western-perspectives-event-3225

252. Cooley A., Laruelle M. The Changing Logic of Russian Strategy in Central Asia: From Privileged Sphere to Divide and Rule? // Ponars Eurasia Policy. 2013, № 261. URL: http://www.ponarseurasia.org/memo/changing-logicrussian-strategy-central-asia-privileged-sphere-divide-and-rule
253. Devonshire-Ellis C. Conquering the Mountains: Tajikistan and the Belt and Road Initiative / Silk Road Briefing. June 30, 2021. URL: https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/06/28/conquering-the-mountains-tajikistan-and-the-belt-and-road-initiative/
254. Dillon M. Ethnic, Religious and Political Conflict on China's Northwestern Borders: the Background to the Violence in Xinjiang // Boundary and Security Bulletin. 1997. Vol 5. №1.
255. Dunay Pal. Not Beyond Limits: the Prospects of the SCO // GCSP Policy paper №5. 2010, August. 6 p.
256. Ekman, Alice. EU Institute for Security Studies. Chinese Futures: Horizon 2025 / Ed. by Eva Pejsova in cooperation with Jakob Bund. Report No. 35. July 2017. 104 p.
257. Feigenbaum E. A. Central Asia Contingencies // Managing instability on China's periphery: New York. Council on foreign relations. 2011. 67 p.
258. Fravel M. Taylor. Regime Insecurity and International Cooperation: Explaining China's Compromises in Territorial Disputes // International Security. 2005. Vol. 30 (2). С. 46–83. URL:https://direct.mit.edu/isec/article-abstract/30/2/46/11838/Regime-Insecurity-and-International-Cooperation?redirectedFrom=fulltext
259. Gao Fei. The Shanghai Cooperation Organization and China’s new diplomacy // Netherlands Institute of International Relations, 2010. URL: http://www.clingendael.nl/publications/2010/20100700_The%20Shanghai%20Cooperation%20Organization%20and%20China%27s%20New%20Diplomacy.pdf
260. Garlick, Jeremy. The Impact of China’s Beltand Road Initiative From Asia to Europe. London, Routlege. 2019. 266 p.
261. Goldblat J. Arms Control: The New Guide to Negotiations and Agreements. London: SAGE Publications Ltd., 2002. 396 p.
262. Gorodnia N. Major Features of the 21st Century International System from Ukraine’s Perspective // Modern Geopolitics as a Challenge for International Security, Oleksandra Kordonska, Rostyslav Romaniuk (eds.), Ivan Franko National University of Lviv, Lviv-Olsztyn 2018, 192 p. P.13-21
263. Gussarova, A., Aminjonov F., Khon Y.. The Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt. Competition or Convergence? Implications for Central Asia. Almaty: Friedrich-EbertStiftung, 2017. 28 p.
264. Haas de M. The Shanghai Cooperation Organisation and the OSCE: Two of a kind? / Helsinki Monitor. Vol.18. 2007. № 3. P. 248.
265. Haas de M. The Shanghai Cooperation Organisation’s momentum towards a mature security alliance / South African Journal of Military Studies. 2011. Vol. 36. №1. P. 14-30.
266. Hashimi S. China's Approach towards Territorial Disputes: Lessons and Prospects. New Delhi: KW Publishers, 2016. 135 p.

267. Hastings J. Charting the Course of Uyghur Unrest // The China Quarterly. 2011, № 208.
268. Hein Matthias von. Xi Jinping and the 'Chinese Dream' // Deutsche Welle. May 7, 2018. URL:https://www.dw.com/en/xi-jinping-and-the-chinesedream/a-43685630
269. Hill Fiona. Contributions of Central Asian Nations to the Campaign Against Terrorism. Senate Committee on Foreign Relations, Subcommittee on Central Asia and South Caucasus Testimony. December 13, 2001. URL: https://www.brookings.edu/testimonies/contributions-of-central-asian-nations-to-the-campaign-against-terrorism/
270. Jackson Steven F. China's Regional Relations in Comparative Perspective: From Harmonious Neighbors to Strategic Partners. Rethinking Asia and International Relations. Routledge, 2018. 308 p.
271. Jacques M. When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of the New World Order. Penguin Group, 2009.
272. Jia Qingguo. The Success of the Shanghai Five: Interests, Norms and Pragmatism, (n.d.). URL: https://www.scribd.com/document/93581016/The-Success-of-the-Shanghai-Five
273. Juraev S. The Uzbekistan's Role in Central Asia / S. Juraev // International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. 2009. Vol. 18, №. 2. P. 55–69. P.62.
274. Kaplan R. Eurasia's Coming Anarchy. The Risks of Chinese and Russian Weakness // Foreign Affairs. 2016, Vol. 95, No 2. (March/April). URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2016-02-15/eurasias-coming-anarchy
275. Kassenova N. China as an Emerging Donor in Tajikistan and Kyrgyzstan / Russie. Nei. Visions. 2009. № 36. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifrichinacentralasiakassenovaengjanuary2008.pdf
276. Kassenova N. China's Silk Road and Kazakhstan's Bright Path: Linking Dreams of Prosperity // Asia Policy. 2017, Is. 24. P.110-116.
277. Kenny H. J. China and the Competition for Oil and Gas in Asia // Asia-Pacific Review, 2004, Vol. 11, No. 2. P. 36-47.
278. Kley van der D. The Full Story Behind China's Gold Mine-Power Plant Swap in Tajikistan // The Diplomat. 2018, April, 14. URL: https://thediplomat.com/2018/04/the-full-story-behind-chinas-gold-mine-power-plant-swap-in-tajikistan/
279. Kyrgyzstan: a country study / ed. Glenn E. Curtis. Library of Congress Federal Research Division, 1996.
280. Li Gang. International cooperation eases China's integration into global economy // China Today. Beijing: The China Welfare Institute, 2016, № 5, May (Vol. 65). P.52-53.
281. Liao Xuanli. A Silk Road for Oil: Sino-Kazakh Energy Diplomacy / The Brown Journal of World Affairs. 2006, Vol. 12. №. 2P.39-61 URL:https://bjwa.brown.edu/12-2/a-silk-road-for-oil-sino-kazakh-energy-diplomacy/
282. Living in Debt: To Whom and How Much Does Tajikistan Owe? / Central Asian Bureau for Analytical Reporting. 17 February 2021. URL: https://cabar.asia/en/living-in-debt-to-whom-and-how-much-does-tajikistan-owe

283. Mankoff J. Eurasian Energy Security. New York: Council on Foreign Relations, 2009. 50 p.; Bates, Gill. Rising Star. China's New Security Diplomacy. Washington, D.C., 2010;
284. Mayer M. US Grand Strategy and Central Asia: Merging Geopolitics and Ideology. Defence and Security Studies. Oslo:Norwegian Institute for Defence studies, 2008.
285. Mariani B. China's role and interests in Central Asia. Safer world // Policy Brief 1. Ministry of Foreign Affairs of the PRC. 2013. P. 7. URL:https://www.files.ethz.ch/isn/172938/chinas-role-and-interests-in-central-asia.pdf
286. Melet Y. China's political and economic relations with Kazakhstan and Kyrgyzstan // Central Asian Survey. 1998, Vol. 17(2). P. 241-260.
287. Miller Ken. Coping with China's Financial Power // Foreign Affairs. 2010, July/August. Vol. 89, No. 4. P. 96-109.
288. Mite Valentinas. Shanghai Cooperation Organization Signs Agreement in Bishkek / Eurasianet, September 25, 2004 / YaleGlobal online. URL: https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/shanghai-cooperation-organization-signs-agreement-bishkek
289. Munro R.H. China, India and Central Asia // After Empire: The Emerging Geopolitics of Central Asia / Edited by J.Snyder. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1995. P. 121-136.
290. Mykytchuk N., Hanko V. Energy Factor in China-Turkmenistan Relations // Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences, 2018. Vol. 1. № 1-2. P. 96-106
291. Nye Joseph S., Jr. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990. 336 p.
292. Nye Joseph. Soft Power: the Means to Success in World Politics. NY: Public Affairs, 2004. 191 p.
293. Olimat M. China and Central Asia in the Post-Soviet Era: A Bilateral Approach. Lexington Books, 2015. 254 p.
294. Omelicheva M., Du R. Kazakhstan's Multi-Vectorism and Sino-Russian Relations. Insight Turkey, 2018, Is. 4. P. 95-110.
295. Omuralieva Alia. China-Kyrgyzstan Relations. Ankara, 2014. URL: http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/2557/59c60ceb-49b7-486f-b67d-f5bc797bff6c.pdf?sequence=1
296. Oresman M. Repaving the Silk Road // China and the Developing World. Beijing's Strategy for the Twenty-First Century / Ed. Joshua Eisenmann, Eric Heginbotham, and Derek Mitchell. Armonk, New York, London, England: M.E.Sharpe, 2007. P.60-78. 256 p
297. Pala Christopher. China Pays Dearly For Kazakhstan Oil. March 17, 2006 / The New York Times. URL: https://www.nytimes.com/2006/03/17/business/worldbusiness/china-pays-dearly-for-kazakhstan-oil.html
298. Petersen A. Central Asia's New Energy Giant: China // China in Central Asia. 2013. URL:http://chinaincentralasia.com/2013/06/29/central-asias-new-energy-giant-china/

299. Peyrouse S. Economic Aspects of Chinese-Central Asian Rapproachment // Silk Road Papers, September 2007 / Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program. URL: https://isdp.eu/content/uploads/publications/2007_peyrouse_economic-aspects-of-the-chinese-central-asia-rapprochement.pdf
300. Qoraboyev I. The Belt and Road Initiative and Uzbekistan's New Strategy of Development: Sustainability of mutual relevance and positive dynamics // Uzbek Journal of Legal Studies. 2018, Vol. 2. URL: http://ujols.org/wp-content/uploads/2018/12/Qoraboyev_UzbekistanBRI_UJOLS2018.pdf
301. Rehorst Bob, Kuijl Wouter. Tajikistan's Catch-22: Foreign Investment and Sovereignty Risks. March 24, 2021 // The Diplomat. URL: https://thediplomat.com/2021/03/tajikistans-catch-22-foreign-investment-and-sovereignty-risks/
302. Rumer E., Trenin D., Huasheng Z., Central Asia. Views from Washington, Moscow and Beijing. New York: Armork, 2007. 224 p.
303. Sacks David. Countries in China's Belt and Road Initiative: Who's In and Who's Out. Council on Foreign Relations. 24 March, 2021 / Council on Foreign Relations. URL: https://www.cfr.org/blog/countries-chinas-belt-and-road-initiative-whos-and-whosout
304. Saltybayev Y. BRI and Kazakhstan: Challenges and Outlooks of China's Grand Strategy in Central Asia // Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development. 2018. № 10. P. 76-85.
305. Serikkaliyeva A., Amirbek A., Batmaz E. Chinese Institutional Diplomacy toward Kazakhstan // Insight Turkey. 2018. №. 4. P. 129-152.
306. Serikkaliyeva A. Chinese View on the Expansion of the Shanghai Cooperation Organization // Scientific E-journal «edu.e-history.kz». 2022, № 2 (30). URL: http://edu.e-history.kz/en/publications/view/629
307. Sievers Eric W. Transboundary Jurisdiction and Watercourse Law: China, Kazakhstan and the Irtysh URL: https://web.archive.org/web/20130921054754/http://www.tilj.org/content/journal/37/num1/Sievers1.pdf
308. Schaefer R. and Whitney A.The Uzbek Wild Card in the New Great Game in Central Asia // Region. 2015, Vol. 4, No. 2, Special Issue: The Great War and Eastern Europe. P. 291-308. URL: https://www.jstor.org/stable/43737576
309. Shamiev Sh. China's Policy of Political and Lending Conditionality: Is there a «Debt-Trap Diplomacy» in Central Asia? // China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Ambitions, Risks and Realities. OSCE Academy in Bishkek, Norwegian Institute of International Affairs, 2020, Special Issue 2. P.73-87. URL: https://osce-academy.net/upload/file/BRI_08_07.pdf
310. Sheraliev Khiradmand. Mining Kyrgyzstan: Chinese Companies Encounter Increasing Conflict. 2021, November 29 // The Diplomat. URL: https://thediplomat.com/2021/11/mining-kyrgyzstan-chinese-companies-encounter-increasing-conflict/
311. Sim L.-Ch., Aminjonov, F. Avoiding the Potholes along the Silk Road Economic Belt in Central Asia // China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Ambitions, Risks and Realities. OSCE Academy in Bishkek, Norwegian Institute of International

Affairs. 2020, Special Issue 2. P.22 URL: https://osce-academy.net/upload/file/BRI_08_07.pdf
312. Starr Frederick S. A Partnership for Central Asia // Foreign Affairs. 2005, July/August. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2005-07-01/partnership-central-asia
313. Stein M. Uyghurs Without Borders? The Economic and Social Status of Uyghurs in Kazakhstan and Its Impact on Interethnic Conflict and Transnational Threats. Foreign Military Studies Office. 10.01.2010. P. 9. URL: https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/fmso/m/fmso-monographs/242838
314. Tajikistan-China Relations / GlobalSecurity.org. URL: https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/tajik-forrel-prc.htm
315. Tyler P.E. No Chemical Arms Aboard China Ship // The New York Times. September 6, 1993, Section 1, Page 4. URL: https://www.nytimes.com/1993/09/06/world/no-chemical-arms-aboard-china-ship.html
316. Weitz Richard. China, US, Russia eye Bishkek. April 12, 2010 // The Diplomat. URL: https://thediplomat.com/2010/04/china-us-russia-eye-bishkek/
317. Xia Lena. The China Alternative – Tajikistan. August 12, 2011 / China Briefing. URL: https://www.china-briefing.com/news/the-china-alternative-tajikistan/
318. Zakaria, Fareed. The Post American world. New York: W. W. Norton&Company, 2008. 292 p.
319. Zhao Huasheng. Central Asia in China's Diplomacy // Central Asia. Views from Washington, Moscow and Beijing. Ed. E. Rumer. London, New York, M. E. Sharpe, 2007. P.168-190.
320. Zhao H. Central Asia in China’s Diplomacy // Views from Washington, Moscow and Beijing. Ed. E.Rymer, D.Trenin, and H.Zhao. Armonk & London, M.E.Sharpe, 2007.
321. Zhou Peng. China's Energy Import Dependency: Status and Strategies / P. Zhou // College of Economics and Management & Research Center for Soft Energy Science. Nanjing, China, 2011. P. 19.
322. Ziegler Ch.E. Russia and China in Central Asia // The Future of China-Russia Relations. Ed. James A. Bellacqua. University Press of Kentucky, 2010. 372 p.

Інформаційні ресурси

1. Алмазбек Атамбаев: «Мы стоим на пороге новых совместных с Китаем и грандиозных для Кыргызстана проектов». Бишкек 11 сентября 2013 г. / 24kg. URL: http://www.e-cis.info/news.php?id=6538
2. Бишкек – Нарын – Торугарт / Министерство транспорта и дорог Кыргызской Республики. URL: http://piumotc.kg/ru/bishkek-naryn-torugart/
3. Быть или не быть железной дороги Китай – Иран через Таджикистан. 30 января 2019 г. / Sputnik Таджикистан. URL: https:tj.sputniknevs.ru/
4. В Китае призвали страны меньше демонстрировать силу и больше сотрудничать. URL: https://ria.ru/world/20180302/1515588724.html?inj=1
5. Визиты Н. Назарбаева в Китай / Агентство Синьхуа 16/05/2014. URL: http://russian.people.com.cn/31513/95187/8629377.html

6. Відносини між Китаєм і Республікою Киргизстан 中国与吉尔吉斯斯坦的关系 . 12-06-2006. 人 民 网 / Мережа Женьмінь. URL:http://world.people.com.cn/GB/8212/65943/65948/4465135.htm
7. Відносини між Китаєм і Республікою Туркменістан. 中国同土库曼斯坦的关系 . 11-2013. 中 国 新 闻 网 . Новини Китаю. URL: http://www.chinanews.com/gj/zlk/2014/01-15/205_2.shtm
8. Відносини між Китаєм і Узбекистаном. 中国和乌兹别克斯坦的双边关系. 06-06-2016 / Мережа Жиньмінь. 人 民 网 . URL: http://world.people.com.cn /GB/8212/65943/65948/4457555.html
9. Відносини між Китаєм і Таджикистаном 中国同塔吉克斯坦的关系. 11-2013. 中 国 新 闻 网 / Новини Китаю. URL: http://www.chinanews.com/gj/zlk/2014/01-15/199_2.shtml
10. В РК 22 нефтяные компании с китайским участием // Forbes Kazakhstan. 12 января 2013 URL: http://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanyie_kompanii_s_kitayskim_uchastiem
11. Гребенщиков И. Уйгуры в Кыргызстане. 18.04.2001 // Интернет-газета ZONA KZ, 2001, 18 April. URL: http://www.zonakz.net/articles/13629
12. Достигнутые на пекинском саммите ШОС результаты можно резюмировать с помощью пяти "новых характеристик" (МИД КНР) 08.06.2012 / Жэньминь жибао он-лайн. URL: http://russian.people.com.cn/31521/7839961.html
13. Казахстан и Китай заключили новый пакет соглашений о сотрудничестве. 2010-06-14 / Интерфакс-Казахстан. URL: http://kz2.mofcom.gov.cn/article/bilateralvisits/201006/20100606969375.shtml;
14. Каримов Д. Киргизия и Китай подписали Декларацию об установлении всестороннего стратегического партнерства // Российская газета. М., 2018. №123 (7586).
15. Карсыбеков Е. Скромная доля Казахстана в нефтяном секторе Китая / Радио Азаттык. URL: http://rus.azattyq.org/
16. Киргизия и Казахстан: китайские обьятия все более тяжелы. 04 февраля 2018 URL: https://www.ritmeurasia.org/news--2018-02-04--kirgizija-i-kazahstan-kitajskie-objatija-vse-bolee-tjazhely-34778
17. Китай решил предоставить другим государствам-членам ШОС еще 10 млрд дол. кредитов. 78.06.2012 / Жэньминь жибао он-лайн. URL: http://russian.people.com.cn/31521/7838819.html
18. Киргизия закроет авиабазу для союзников США. 06 марта 2009 / BBC News. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7928000/7928538.stm
19. Китай и Таджикистан развивают добрососедство, дружбу 13.06.2017. / Синьхуа. URL: http://russian.news.cn
20. Китай готов инвестировать в крупные промпредприятия в Таджикистане 30 октября 2018 г. URL: https://tj.sputniknews.ru/trend/Tajikistan_China
21. Когда всем хорошо – мир благополучен. URL: https://dknews.kz/in-the-newspaper/63762-kogda-vsem-khorosho-mir-blagopoluchen.html

22. Обзор: китайско-туркменские отношения дружбы и сотрудничества с каждым днем углубляются / Женьминь жибао онлайн. 03/11/2007 URL: http://russian.people.com.cn/31519/6296066.html
23. Обзор: китайско-узбекистанские отношения – это отношения дружбы, взаимодоверия и сотрудничества. 27/06/2009 / Женьминь Жибао. URL: http://russian.people.com.cn/95181/6687788.html
24. Офіційний веб-сайт Інституту Конфуція 孔子学院官网. URL: http://www.hanban.org/ confuciousinstitutes/node_10961.htm
25. Платинова країна – Узбекистан 白金之国-乌兹别克斯坦/ Китайська національна нафтова корпорація. 16.10.2018. URL: http://www.cnpc.com.cn/syzs/cyg/201812/80411d7ddfe747809f683e62fcae3e74.shtml;
26. Подальший розвиток дружніх і співробітницьких відносин між Китаєм і Туркменістаном 进一步发展中土友好合作关系,新浪新闻 / Новини Китаю. 18.07.2007. URL: http://news.sina.com.cn/c/2007-07-18/082012225318s.shtml
27. Председатель КНР Ху Цзиньтао и президент Узбекистана И. Каримов обсудили двусторонние отношения 06/06/2009 / Женьминь Жибао. URL: http://russian.people.com.cn/31519/6678961.html
28. Президент Таджикистану повернувся з візиту в Китай 塔吉克斯坦总统结束访华回国 14 серпня 1999 р. / Агентство Сіньхуа. URL:https://news.sina.com.cn/china/1999-8-14/5744.html
29. Прем'єр-міністри країн-членів Шанхайської організації співробітництва провели першу зустріч“**上海合作**组织”**成**员国总理举行首次会晤 14 вересня 2001 р. / Женьмінь жибао **人民日**报 URL: http://43.250.236.3/GB/guoji/22/85/20010915/561151.html
30. РАТС ШОС. История / РАТС ШОС. URL: https://ecrats.org/istoriya/
31. Си Цзиньпин. Туркменистан и КНР являются крупнейшими партнерами в газовой сфере. 13.05.2014. URL: http://neftegaz.ru/news/view/123874https://neftegaz.ru/news/politics/244350-s-tszinpin-turkmenistan-i-knr-yavlyayutsya-krupneyshimi-partnerami-v-gazovoy-sfere/
32. Справка: Важные вехи в отношениях Китая и Таджикистана. 13/09/2014./ Агентство Синьхуа. URL: http://russian.people.com.cn/n/2014/0913/c31519-8782299.html
33. Таджикистан вернет Китаю кредит по ЛЭП «Рогун – Душанбе». URL: https://tj.sputniknews.ru/trend/Tajikistan_China
34. Таджикистан расплатился с Китаем золоторудным месторождением. 16 апреля 2018 URL: https://eadaily.com/ru/news/2018/04/16/tadzhikistan-rasplatilsya-s-kitaem-zolotorudnym-mestorozhdeniem
35. Успішно завершилися антитерористичні військові навчання під кодовою назвою «Взаємодія–2003» 代号“联合--2003”反恐军事演习圆满结束 12 серпня 2003 р. / Агенство Сіньхуа 新华社 URL: http://news.sohu.com/21/27/news212062721.shtml

36. Центральна Азія надає великого значення транспортним лініям, що сполучають з Китаєм 中亚重视与中国连接的运输线. Центральноазійська інформація 中亚信息 2002. No.01. С.9 / Переклад Лю Фенся 刘凤霞 译 / Uzbek Report. URL: http://t-cnki-net-s.vpn.imu.edu.cn:8118/kcms/detail?v=QB2EbTiIykVUfA3N1jiW1-UonmiUablJg0YTsmkWBhQgJbDDWjkS5eJ6rJDF0u-SrQ6ZiHkIJ2u0hxv0lZNVBwjkSFRvQR3G2LotxJUgYRU_rtslkSzqWg==&uniplatform=NZKPT
37. Чоршинбиев П. Золотые слитки нацбанка Таджикистана за год подорожали на 6% / ASIA – PLUS. 26 марта 2019 г. URL: https://www.asiaplustj.info › economic › 20190326z
38. Чоршанбиев П. Китай создает в таджикистане крупные предприятия с полным производственним циклом. 30 сентября 2018 //ASIA-PLUS. URL: https://nevs.tj/ru
39. Эксперт: Казахстан – пример стабильности в регионе. 13 декабря 2017 г. URL: http://24.kz/ru/news/social/item/210737-ekspert-kazakhstan-primer-stabilnosti-v-regione
40. 2004 China offers US$900 million in credit loans to SCO members. June 18, 2004 / People`s Daily Online. URL: http://en.people.cn/200406/18/eng20040618_146720.html
41. Brief introduction to relations between China and Kazakhstan. 2003-05-27 / China Daily. URL: https://www.chinadaily.com.cn/en/doc/2003-05/27/content_166588.htm
42. CGTN. Graphics: What has AIIB achieved as it turns five? December 25, 2020. URL: https://news.cgtn.com/news/2020-12-25/GraphicsWhathasAIIBachieved-as-it-turns-five--vGieTKKAg/index.html
43. Chinese Conduct Nuclear Bomb Test // The New York Times. 16 May 1995. URL: https://www.nytimes.com/1995/05/16/world/chinese-conduct-nuclear-bomb-test.html
44. Chinese president's three-nation tour successful: FM 2009-06-21 / Xinhua. URL:;
45. China, Russia sign five-point joint statement. 18 June 2009 / Xinhua News Agency. URL: https://web.archive.org/web/20090620111314/http://news.xinhuanet.com/english/2009-06/18/content_11558133.htm
46. China to provide 10-billion-dollar loan to SCO members 2009-06-16 / Xinhua News Agency. URL:
47. China urges SCO unity, cooperation. 2005-06-05 / Xinhua.. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-06/05/content_448677.htm
48. SCO summit highlights joint efforts to tackle financial crisis. 2009-06-16 / Xinhua News Agency. URL:
49. Energy co-op critical to common prosperity. 2005-07-02/ Xinhua. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/02/content_456600.htm

50. Foreign direct investment (FDI) / OECD Library. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/foreign-direct-investment-fdi/indicator-group/english_9a523b18-en
51. Highway linking China, Kirgizstan, Uzbekistan expected to be in service in 2008. September 02, 2006 / Женьминь Жибао. URL: http://en.people.cn/200609/02/eng20060902_298887.html
52. Hu: SCO to promote security, economic co-op (Xinhua) Updated: 2005-07-03 URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/03/content_456631.htm
53. Hu Qihua. SCO summit flexes anti terror muscles / ChinaDaily, 07.06.2005. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/06/content_457477.htm
54. Last US Plane Leaves Uzbek Base. 21 November 2005 / BBC News. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/asiapacific/4457844.stm
55. Panfilova V. Pekin vzyal Tsentral'nuyu Aziyu v gazovoe kol'tso // Nezavisimaya gazeta, 14.03.2014. URL: http://www.ng.ru/cis/2014-03- 14/1_asia.html
56. Roads in Kyrgyz Republic will Help Improve Trade with Neighboring Countries. The Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Program. URL: https://www.carecprogram.org/?feature=roads-in-kyrgyz-republic-will-help-improve-trade-with-neighboring-countries#:~:text=The%20rehabilitated%20225%2Dkilometer%20Osh,connect%20the%20country%20with%20Tajikistan
57. SCO aims to promote economic co-op (Xinhua). 2005-07-02. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-07/02/content_456602.htm
58. Timeline Kazakhstan. URL: http://www.timelines.ws/countries/KAZAKHSTAN.HTML
59. Uz-China Uran can start uranium mining in 2014. 28/11/2012 / UzDaily. URL: https://www.uzdaily.uz/en/post/21102
60. Uzbeks Ask U.S. to Leave Karshi-Khanabad. August 1, 2005 / American Forces Press Service. URL: https://www.af.mil/News/Article-Display/Article/133822/uzbeks-ask-us-to-leave-karshi-khanabad/

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертації:

1. Менкеуліцзі. Політика Китаю в Центральній Азії (1992 – 1997 рр.) / Гілея. Науковий вісник. 2020. Випуск 153 (№ 2). С. 117–123.
2. Менкеуліцзі. Поширення культурних впливів Китаю в Центральній Азії в 1992–2017 рр. / Вчені записки. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія Історія. 2020. Т. 31 (70), № 4. С. 165–171.
3. Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин КНР з Казахстаном і Узбекистаном 2013-2020 рр.: порівняльний аналіз // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. 2021. № 1 (148). С. 40–45.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Менкеуліцзі. Передумови створення Шанхайської організації співробітництва // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірка матеріалів Міжнародної наукової студентської конференції «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини» / За ред. докт. іст. наук Н.Р.Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 4. 196 с. С.46-48.
5. Менкеуліцзі. Китайсько-російські відносин у контексті діяльності ШОС // Дні науки – 2019: історія: матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. К., 2019. 304 с. С.228-230.
6. Менкеуліцзі. «М'яка сила» в політиці Китаю в Центральній Азії (2013–2017 рр.) // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії» (9 жовтня 2020 р., Дніпро) / Ред. кол. Д. В. Архірейський (голова) та ін. Д.: ЛІРА, 2021. 89 с. С.56-58.
7. Менкеуліцзі. Розвиток торговельно-економічних відносин між КНР і Казахстаном у XXI ст. // III-IV конгрес сходознавців (до 150-ї річниці від дня народження Агатангела Кримського): Збірник матеріалів. м. Київ, 23-24 грудня 2020 р. Ч. II. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Видавничий дім "Гельветика", 2020. 240 с. С. 39-42.

8. Менкеулідзі. «М’яка сила» у політиці Китаю в Центральній Азії у 1992-2012 рр. // Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених / За заг. ред. к.і.н., доцента Солошенко В.В. Відповідальні редактори: к.і.н. Мудрієвська І.І., к.і.н. Сафар’янс Є.В., к.ю.н. Малишев О.О.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Фенікс, 2020. 384 с. С. 126-130.

9. Менкеуліцзі. Газовий чинник у відносинах КНР і Туркменістану // Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції, 24 листопада 2021 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 340 с. С. 191-194.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

10. Міжнародна наукова студентська конференція «Травневі студії 2019: історія, політологія, міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, 24 квітня 2019 р., форма участі очна, виступ з доповіддю, публікація тез виступу;

11. XIII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки-2019», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 16–18 травня 2019 р., форма участі очна, виступ з доповіддю, публікація тез виступу;

12. Конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії і права у дослідженнях молодих учених», ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», м. Київ, 16 червня 2020 р., форма участі очна, виступ з доповіддю, публікація тез виступу;

13. Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми дослідження та викладання всесвітньої історії», Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, 9 жовтня 2020 р., форма участі заочна, публікація тез виступу;

14. III–IV Конгрес сходознавців. Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, 23–24 грудня 2020 р.; Всеукраїнська наукова

конференція «Перші тюркологічні читання, присвячені 150-річчю від народження Агатангела Кримського», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, 5 лютого 2021 р., форма участі очна (онлайн), виступ з доповіддю, публікація тез виступу;

15. XV Міжнародна наукова конференція «Китайська цивілізація: традиції та сучасність», Інститут сходознавства НАН України, 24 листопада 2021 р., форма участі очна, виступ з доповіддю, публікація тез виступу.